

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TARİH VAKFI - NECMEDDİN SAHİR SİLÂH ARSİVİ-3

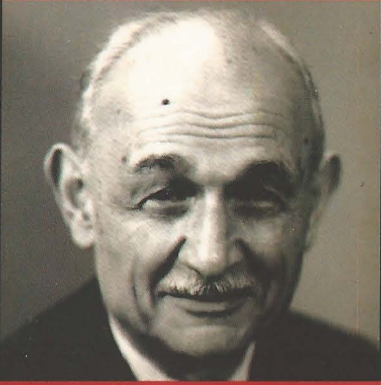

KÜRT SORUNU VE DEVLET TEDİP VE TENKİL POLİTİKALARI (1925-1947)

Derleyen
TUĞBA YILDIRIM

TARİH
VAKFI
YURT
YAYINLARI

**NECMEDDİN SAHİR SILAN
(1896-1992)**

Meslek hayatına 1910'da *Tercüman-ı Hakikat*'te başlar. Meclis-i Mebusan ve Ayan Meclisi'nde zabıt kâtipliği, Sait Halim ve Talat Paşa kabineleriyle ilgili Divan-ı Âli Tahkikat Heyeti kâtipliğini yapar. Mustafa Kemal'in önerisiyle BMM'de evrak ve tahrirat müdürü olarak çalışır. TBMM tarafından İstiklal Madalyası ile onurlandırılır. Ali Fethi Okyar ve İsmet İnönü'nün başbakanlıkları döneminde Başbakanlık Özel Kalem müdürü olur. 1939'da Bingöl, 1943 ve 1946'da Tunceli mebusluğu; 1950-1954 yılları arasında Erzincan, Tunceli ve Bingöl'deki DP teşkilatlarının parti müfettişliğini yapar. Bazı kurumlarda çeşitli üst düzey görevlerde bulunur. Silan, 1960'lı yılların sonlarında aktif siyasi yaşamdan çekilir.

**KÜRT SORUNU VE DEVLET
TEDİP VE TENKİL POLİTİKALARI (1925-1947)**

Zindankapı, Değirmen Sokak, No:15, 34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - yayin@tarihvakfi.org.tr

© Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011

Kapak Resmi

“Tüllük’te halkla görüşme”

Hasan Saltık’ın albümünden alınmıştır, izinsiz kullanılamaz.

Yayına Hazırlayan

Özgür Bircan

Düzeltili

K. İrfan Karakoç

Dizgi

Tuba Akekmekçi

**Kitap Tasarımı ve
Tasarım Danışmanı**

Haluk Tuncay

Dizi Kapak Tasarımı

Rauf Kösemen

Kapak Uygulama

Harun Yılmaz (MYRA)

Kitap Uygulama

Özlem Kelebek

Baskı

G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
(0212) 629 00 24

Birinci Basım: Mayıs 2011

ISBN 978-975-333-262-0

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

KÜRT SORUNU VE DEVLET TEDİP VE TENKİL POLİTİKALARI (1925-1947)

**DERLEYEN
TUĞBA YILDIRIM**

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

DERLEYENİN NOTU

Necmeddin Sahir Silan Arşivi yayın dizisinin bu kitabında, arşivde yer alan, Kürt sorunu ile ilgili devlete sunulmuş raporlar bir araya getirildi. Orijinal belgelerin ilk sayfaları her yazının başında gösterildi. Belgelerin birkaçının yazarı tespit edilemedi. Başlığı olmayan raporlara tarafımızdan başlıklar verildi. Yayın hazırlık sürecinde belgelerin orijinalliğine sadık kalınmaya çalışıldı, ancak Osmanlıca terkiplerin tirelerinin gösterilmemesi gibi okumayı güçleştiren sorunlar giderilmeye çalışıldı. Diğer müdahale ve açıklamalar köşeli parantez içinde veya dipnot verilerek (–d.n.) yapıldı.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	
Westphalia'dan Dersim'e Kürt Sorunu	
<i>Zafer Toprak</i>	vii
1. Tedkik Seyâhati	
14 Eylül 1341	
<i>Mustafa Abdülhalik</i>	1
2. Şemdinan Tekkesi	
13-23 Şubat 1926	
<i>Ardıhan Mebusu Tahsin</i>	17
3. Hülâsa: Kürtlere Dair	
7 Mayıs 1926	39
4. Ekalliyetler Mes'clesi	
1933	
<i>Dr. Şükrü Mehmet Sekban</i>	69
5. Tunceli'deki Aşiretler	
23 Mart 1936	
<i>Ragıp Gümüşpala</i>	85
6. Tunceli Halkı	
25 Mart 1936	
<i>Ragıp Gümüşpala</i>	89
7. Dersim Meselesi	93
8. Dersim: Sükûnetleştirme ve Tedip	
11 Mayıs 1937	97
9. Yasak Bölgeler Hakkında 9409 Numaralı Kararname	
6 Ağustos 1938	105
10. Anasır Cetvellerindeki Kürt Kaydı	
6 Temmuz 1939	
<i>Abdullah Alptdoğan</i>	109

11. Sovyet Rusya'nın Teşebbüs ve Yardımıyle Batı İran'da ve Merkezi Rumiye'de Olmak Üzere Kurulan Komonist Karakterdeki "Kürt Cumhuriyeti" Hakkında Küçük Bir Etüt	
3 Mart 1947	
<i>Kadri Kemal Kop</i>	113
12. Türkiye ve Kürtler yahut Doğu Anadolu'ya "Politik" Bir Bakış	
6 Mart 1947	
<i>Kadri Kemal Kop</i>	141
DİZİN	217

WESTPHALIA'DAN DERSİM'E KÜRT SORUNU

ZAFER TOPRAK

Ulus-devletlerin doğuşu, Westphalia Barışı diye bilinen Münster ve Osnabrück gibi 17. yüzyılın önemli antlaşmalarını içeren düzenlemelere kadar çekilir. Otuz Yıl Savaşları ve Seksen Yıl Savaşları sonucu 1648 yılında Kutsal Roma İmparatorluğu, diğer Alman prenslikleri, İspanya, Fransa, İsveç ve Hollanda Cumhuriyeti temsilcileri arasında ve daha sonra 1696'da Pyrenees Antlaşması ile Fransa ve İspanya arasında imzalanan antlaşmalarla uluslararası bağlamda yeni bir dünya kurulmaktadır. Bir anlamda çağdaş dünyanın başlangıcı bu döneme tarihlenir.

Westphalia Sistemi diye tarihe geçen bu düzenlemelerle egemen ulus-devletler ortaya çıkmıştır. Tarihte ilk kez egemenlik anlayışı üzerine kurulu çağdaş diplomatik ilişkiler bu antlaşmalarla gündeme gelmiştir. Antlaşma metinleri bundan böyle Kutsal Roma İmparatorluğu'nun anayasal düzenlemelerinin ayrılmaz parçasına dönüşmüştür. Modern devletler kendi bütünsellikleriyle egemenlik ve toprak bütünlüğü anlayışını benimsemişlerdir.

Bu yeni yapı, Orta Çağ'a özgü ya da medieval dönemin küçük siyasi güç odaklarının mozaik yapısından köklü bir biçimde farklıdır. Bundan böyle vasalet devlet diye bilinen ve yerel iktidarı olan, ancak emperyal bir iktidara bağımlı siyasi güç odakları sona ermiştir. Bu aynı zamanda Kutsal Roma İmparatorluğu'nun da çöküşünün ilk göstergelerinden olmuştur. Uluslararası hukukun en önemli öğelerinden biri olan "kendi kaderini belirleme hakkı" bu evrede anlam kazanmıştır. Üniter toprak bütünlükleri siyasette "modernite"nin de başlangıcıdır. Bundan böyle dindışı, "seküler"

ve ulusal siyasal güç odakları yerkürenin kaderini çizecektir. Fransa’da ve Prusya’da mutlak krallar, İngiltere ve Hollanda’da anayasal monarşiler ve Cumhuriyetçi yönetimler çağdaş Avrupa’yı şekillendirecektir.

Yeni düzenlemeler Protestan Reformasyon hareketi sonucu Orta Çağ’a özgü devlet yapılarına ve dinsavaşılarınason vermiş, iktidar ulus-devlet merkezlerinde toplanmış, devlet yönetimi sağlam temeller üzerine oturtulmuş, profesyonel anlamda diplomasi doğmuş, her türlü güç ve baskı aracı devletin elinde yoğunlaşmıştı. Devlet artık bir güç erkidir ve bunu yurttaşları üzerinde kendi inşa ettiği hukuk normları dâhilinde kullanmaktadır. Devlet, aynı zamanda ticaretin gelişimine destek verecek askerî gücü de sağlayacaktır. Donanma ile ticaret filosu iç içe geçmiştir. Sanayi devrimi öncesi ticaret devrimi ve kapitalizm, işte bu tür bir ortamda yeşermiş, Avrupa tüm dünyaya ulus-devletlerin yaptırım gücüyle hâkim olmuştur.

Ulus-devlet yapısının doruk noktasına, Cihan Harbi ertesini ABD Başkanı Woodrow Wilson’un On Dört Noktası ile varılmıştır. Bu belge ulusal self determinasyon ya da ulusun kendi kaderini belirleme anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Her türlü ulusal kimlik kendi geleceğini belirleyecek, belirli bir coğrafyada, bir toprak parçası üzerinde yaşama hakkına sahip olacaktır. Woodrow Wilson, bu anlayışı, devletlerarası sistemin etik ve yasal normu olarak sunmuştur. Ancak, ABD başkanının tüm iyi niyetine karşın, Wilson prensipleri uygulamada büyük güçlüklerle karşılaşmış, hatta ters sonuçlar vermiştir. Farklı kimliklerin coğrafyalarının, sanıldığından çok daha karmaşık bir nitelik taşıdığı iki dünya savaşı arası “real politik” ile kanıtlanmıştır. Hatta bu tür kimlik arayışları ilk Dünya Savaşı’nın olduğu gibi ikincisinin de fitilini ateşlemiştir. Etnik öğelerin meşruiyet kazanması ve etnonasyonalist güçlerin ortaya çıkması, dünyayı ilkinde olduğu gibi ikinci bir küresel savaşa sevk etmiştir. Uluslaşmalarını erken gerçekleştirmiş olan “düvel-i muazzama”, geçmişte, uluslaşma sürecinde uyguladıkları baskıcı yöntemleri görmezlikten gelerek kendi dış alanlarındaki her türlü etnik öğeleri kendi dış politikalarına alet etmiş, Wilson prensiplerini kendi çıkarları doğrultusunda yorumlamış, sömürgeciliğin son evresini barış antlaşmalarıyla yeni bir paylaşım sofrasına dönüştürmüşlerdir. Bu arada “azınlık” kavramı da işte bu evrede uluslararası hukuk diline girmiş, bu kavramla birlikte Westphalia sisteminde ilk gedikler açılmaya başlamıştı.

Cihan Harbi ile birlikte imparatorluklar son bulurken Osmanlı Devleti de tarihe karışmış, dünün Osmanlı toprakları üzerinde daha 19. yüzyılın ilk

yarısında başlayan ulus-devlet inşâ süreçleri, Cihan Harbi ertesii imzalanan Sevr Antlaşması ile son kerteye varmıştı. Sevr, tarih kitaplarından anımsadığımız gibi bir bağlamda “böl ve yönet” anlayışını da gündeme getirmiş, Osmanlı topraklarını bir yandan Fransa ve İngiltere’ye peşkeş çekerken, diğer yandan Anadolu topraklarında Ermenistan, Kürdistan türü siyasal yapılanmalara da prim tanımıştır.

Millî Mücadele, “mazlum milletler” diye bilinen bir alanda ilk kez bir bağımsızlık savaşını gündeme getirmiş ve Osmanlı’nın küllerinden Türkiye Cumhuriyeti’ni ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte Kürt bağımsızlık hareketi de gündeme gelmiş, bir yanda Mustafa Kemal, öte yanda Baytar Nuri, Anadolu toprakları üzerinde iktidar kavgasına tutuşmuşlardır. Ancak Ankara’nın geçmişten gelen bir devlet geleneğine sahip olması ve Mustafa Kemal’in askerî ve siyasi dehası üstün gelmiş ve Lozan’ın çizdiği sınırlar dâhilinde yeni bir devlet kurulmuştur. Ardından bu devlet, kendi “millet”ini yaratma sürecine girmiş ve bu süreç iki dünya savaşı arası ulusal egemenlik anlayışı sonucu üniter bir devleti kaçınılmaz kılmıştır. Özellikle uluslararası konjonktür bunu gerektirmiştir. Cihan Harbi travması tüm Tek Parti döneminde varlığını sürdürmüş, yeni bir ulus inşâ sürecinin ilk evrelerinde parçalanma kaygısı, her an Cumhuriyet yöneticilerini tetikte tutmuştur.

Necmeddin Sahir Silan Arşivi yayın dizisinin daha önceki iki kitabında dönemle ilgili, gerek Necmeddin Sahir Silan’ın kendi kaleminden çıkmış gerekse devlet kaunda “hizmete özel” hazırlanmış raporlara yer verdik. Bu kez yine aynı arşivden çıkan üst düzey devlet yöneticilerinin çalışmalarını yayımlıyoruz. Bu çalışmaların da gösterdiği gibi, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren art arda çıkan Kürt ayaklanmaları, Cumhuriyet yöneticilerini toprak bütünlüğü konusunda köklü önlemler almaya sevk etmiş ve bu önlemler, devletin yüceltildiği bir evrede bireyi göz ardı eden gözü kara güç gösterilerine dönüşmüştür.

Kitapta yer alan belgelerin bir kısmı zaman zaman, birkaç yayında savruk bir şekilde gündeme gelmiş ve anlamı ters düz eden tahrifatla okuyucuya ulaşmış. Bu tür tahrifat, kimi zaman siyasal konjonktürün direktmesiyle misyonerlik kaygılarının sonucu ortaya çıkmış ya da Osmanlıca okuma hatalarından doğmuştur. Bu nedenle Tarih Vakfı’nın Kürt sorununda düne ışık tutacak her türlü birincil kaynağı okuyucularına yansız bir biçimde sunması alandaki önemli bir boşluğu dolduruyor.

تذکرہ جہوریہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ

امروزہ سالیہ درجہ عیلتہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ
میں سے ایک عیلتہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ
میں سے ایک عیلتہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ
میں سے ایک عیلتہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ

تذکرہ جہوریہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ
میں سے ایک عیلتہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ
میں سے ایک عیلتہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ
میں سے ایک عیلتہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ

تذکرہ جہوریہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ
میں سے ایک عیلتہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ
میں سے ایک عیلتہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ
میں سے ایک عیلتہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ

تذکرہ جہوریہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ
میں سے ایک عیلتہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ
میں سے ایک عیلتہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ
میں سے ایک عیلتہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ

تذکرہ جہوریہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ
میں سے ایک عیلتہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ
میں سے ایک عیلتہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ
میں سے ایک عیلتہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ

تذکرہ جہوریہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ
میں سے ایک عیلتہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ
میں سے ایک عیلتہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ
میں سے ایک عیلتہ باسہ وکیل کرمی عیلت وراثت صلاحتہ

TEDKİK SEYÂHATİ¹

14 Eylül 1341

MUSTAFA ABDÜLHALİK²

Çevrimyazı: Ziver Öktem

Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
Mahremdir

Türkiye Cumhuriyeti Başvekil-i Muhteremi İsmet Paşa Hazretlerine:
Emr ve tensîb-i sâmilere vechile isyân sahası ile o sahaya civâr olan

- 1 Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 1, Belge No: 03. –d.n.
- 2 Mustafa Abdülhalik Renda (1881, Yanya – 1957, İstanbul): Mülkiye Mektebi’ni bitirdikten sonra, 1903’te Ziraat Bankası’nda göreve başladı. Aynı yıl Rodos İdadisi’nde matematik, geometri, tarım, sağlık ve Fransızca öğretmenliğine atandı. 1904’te Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti’nde Maiyet Memuru olarak görevlendirildi. 1906’dan itibaren birer yıl arayla Tepedelen, Maçova, Pogon, Devline Kaymakamlığı yaptı. İki kez Berat Mutasarrıflığı’na, 1911’de Kavala Kaymakamı’yken Çamlık Mutasarrıflığı’nda, aynı yıl Ergeri Mutasarrıflığı’nda vekâleten görevlendirildi ve ardından açığa alındı. 1913’te Siirt Mutasarrıflığı’na atandı. 1914’te Bitlis, 1915’te Halep Valisi oldu. 1917’de Dâhiliye Vekâleti Müsteşarlığı’nda görevlendirildikten sonra, 1918’de tekrar Halep Valisi olarak atandı. Halep’in işgali üzerine, aynı yıl Bursa Valisi olarak görevlendirildi. Bu görevine başlamadan Damat Ferit Hükümeti tarafından azledilip tutuklandı ve Malta’ya sürüldü. Malta dönüşü, 1922 yılı içinde sırasıyla İktisat ve Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı, Konya ve İzmir Valisi olarak atandı. II.-VIII. Yasama Dönemlerinde (1923-50) Çankırı Milletvekili, II. Yasama Dönemi’nde (1923-27) Dâhiliye, Muvâzene-i Maliye Encümeni Reisi, V-VII. Yasama Dönemlerinde (1935-46) TBMM Başkanı, 1.-4., 6. ve 7. Hükümetlerde Maliye Vekili, 5. ve 6. Hükümetlerde Müdâfaa-i Milliye Vekili, 5. Hükümet’te Bahriye Vekâleti Vekili, 15. ve 16. Hükümetlerde Devlet Bakanı oldu. Bkz. *TBMM Albümü 1920-2010*, Ed. Selma Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, 1. Cilt: 1920-1950, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, 2010, s. 103, 195, 250, 317, 385, 459; <http://www.msb.gov.tr/anasayfa/html/Bakanlar/Anasayfa.htm> –d.n.

vilâyetlerde bir tedkik seyâhâti yaptım. Tedkikatımı Gaziantep, Urfa, Siverek, Diyarbakır, Siird, Bitlis, Van, Muş, Genç, Elaziz, Dersim, Ergani, Mardin, Malatya ve Maraş vilâyetlerini, Van Gölü'nün cenûb ve şimâl sâhilini, Muş, Genç ve Elaziz arasında mahall-i isyan olan kazalarını, Dersim vilâyetinin bütün kazalarını ve Malatya'nın cenûbundaki Kâhta, Hısnımansur ve Behisni kazalarını dolaşarak icra eyledim.

Tedkikatıma evvel emirde Kürtlerin nerelerde ne mikdâr sâkin olduklarını, bu mıntıkalarda sâkin olan ahalinin ne lisan konuştuğunu resmi kayıtlarımıza istinâden tesbit suretiyle başladım.

Fırat'ın şarkında ve Bingöl dağlarının cenûbunda bulunan Urfa, Mardin, Siverek, Diyarbakır, Ergani, Elaziz, Dersim, Genç, Muş, Bayezid, Van, Hakkâri, Bitlis, Siird vilâyetleriyle Erzurum vilâyetinin Hınıs ve Kiğı ve Erzincan'ın Pülümür kazalarının kayıtlarına göre nüfûs bir milyon üç yüz altmış bir bindir (1.361.000).

Tedkikat ve tettebbuâtıma nazaran bu mıntıkadaki ahalinin kısm-ı azanını, yani dokuz yüz doksan üç binini (993.000) Kürtler teşkil eder. Bu nüfusun içinde Türklerin mikdarı ancak iki yüz elli bir bindir (251.000) ve Arapça konuşanların mikdarı da yüz on yedi binden (117.000) ibarettir.

Türk erkeklerin yüzde sekseni Kürtçe de konuşmaktadır. Bu mikdarlara yazılmamış mektûm nüfûs dâhil değildir. Onlar da idhâl olunduğu takdirde bu erkam kasabalıların aleyhine ve Kürtlerin lehine çok tezâyüd eder.

Bu mıntika dâhilinde nefs-i Birecik kasabası ile kazasının birkaç köyü, Urfa, Diyarbakır, Bitlis, Ahlat şehirleri ve Erciş'in etrafında 11 köy, Muş, Palu, Mezraa şehirleri, Mezraa'nın sekiz nâhiyesinden dördü, Harput kasaba ve kazası, Çarsacak kazası merkezi ile iki nahiyesi, Çemişgezek kasabasıyla kazası, Dersim vilâyetinin merkezinde olan Hozat ile bir köyü, Ovacık kazasının merkezi (Zeranik) ile altı köyü Türktür.

Çemişgezek, Çarsacak, Harput kazasıyla Mezraa'nın dört nahiyesindeki Türklerden maada diğer kasabalardaki Türklerin erkek kısmı Kürtçeyi tevellüm etmekte ve Kürtlerle olan alışverişlerini Kürtçe yapmaktadır. Siird ile kasaba etrafındaki yedi köy, Mardin ve on dört köyü, Midyat kasabası ile iki yüz köyü, Savur ile on dört köyü Arapça konuşmakta ise de buradaki erkekler de muhitin tesirine kapılmaktan kurtulamayarak hemen cümlesi Kürtçe öğrenmeye ve konuşmaya mecbur kalmışlardır.

Muhitin tesiri o kadar büyüktür ki Elaziz ile Çemişgezek arasında Ezat Gümrükhanı civarında Türkçeden başka hiçbir lisan bilmeyen beş-altı Türk

köyü mahzâ Alevi oldukları için Kürt olduklarını iddia etmektedir. Urfa'nın Harran, Mardin'in Nusaybin kazaları halkı yalnız Arapça konuşuyor.

Bu izahata nazaran Fırat'ın şarkında ve Bingöl dağlarının cenûbundaki mıntıkada sâkin olan halkın ancak yüz bin (100.000) kadar Kürtçe bilmekte ve Türkçe, Arapça konuşan mütebaki ahali de dâhil olduğu hâlde bütün sekene Kürtçeyi konuşmaktadır.

Fırat'ın garbindaki Malatya vilâyetinde ahalinin nısfından biraz fazlası Kürt olduğu gibi Maraş vilâyetinin Elbistan ve Pazarcık kazalarında kayden yirmi iki bin (22.000) kadar Kürt mevcuttur. Bunlardan maada Gaziantep, Cebelibereket, Sivas, Yozgat, Kırşehir, Çorum, Aksaray, Konya ve Ankara vilâyetleriyle Kars ve Ardahan vilâyetlerinde henüz Kürtlüklerini muhafaza eden ehemmiyetli nüfus kitleleri vardır.

Fırat'ın şarkında bulunan Kürtler iktisaden ve lisanen hâkim, tamamen hâkim mevkiindedirler. Elaziz, Ergani, Diyarbakır, Urfa, Bitlis, Van, Muş, Palu gibi Türk kasabaları erkek ahali Kürtlerle alışverişlerinde Kürtçe konuşmakta ve bu suretle köyler ve küçük kasabalar ahali Türkçe öğrenmeye ve söylemeye mecbur olmadan bütün işlerini görmekte ve ihtiyaçlarını tesviye etmektedirler.

Fırat'ın garbindaki Malatya vilâyetinin vaziyeti de aynıdır. Yalnız bu vilâyetin Behisni kazasında sâkin olan Kürtlerin erkekleri ihtiyaçlarını tesviye için Türkçe öğrenmeye mecbur kalmıştır. Fırat'ın garbında bulunan diğer vilâyetlerimizdeki Kürtlerin erkekleri Türkçe öğrenmeye mecbur kalmışlarsa da kadınlar hâlâ Kürtçe konuşmakta ve cümlesi taassubla Kürtlüklerini muhafaza etmekte ve kemâl-i gururla Kürt olduklarını söylemektedir.

Fırat'ın şark ve garbında sâkin ahalinin milliyet ve lisanı ve mikdarı anlaşıldıktan sonra gezdiğim sahalardaki müşâhedâtımı arz ediyorum:

İsyân, din ve irtica perdesi altında millî bir harekettir. 1330 [1914] senesine kadar vuku bulan münferid ve şahsi isyanlar, –Bedirhanîlerin isyanları– muayyen bir noktaya inhisar etmiş, millî bir fikre istinâd etmediği için bütün Kürdistan'a şâmil olamamıştır. 1330 Bitlis İsyanı din perdesi altında millî bir isyan olduğu gibi bu seferki isyan da yine din ve irtica perdesi altında tamamen millî bir isyandır.

Son isyana, 1330 isyanına iştirak edenlerden fazla mevâki iştirak etmiş ve kıtaatımızın harekât-ı te'dibiyesiyle isyan hitam bulmuş ise de Kürtlerde fikr-i millinin günden güne tezâyüdüne mani olamamıştır. Esasen milliyetlerinde pek mutaassıp olan Kürtler bu isyandan sonra taassuplarını teşdîd eylemişlerdir.

1330 senesine nazaran millî fikir ve hareketlerinin silah mevcudunun çok çoğaldığı ufak bir tedkik ile pek bâriz bir surette anlaşılmaktadır. İsyana iştirak eden muntıkalaradaki ahali neticeden tamamen emin olamadıkları için isyan etmemişler ve isyan sahası içinde etrafları isyan ettiği hâlde isyan etmemiş olan birtakım köylerde isyan etmediklerine âdetâ nâdim olmuşlardır. Bunların itikadınca onlar da isyân etseler imiş neticenin başka türlü çıkması ihtimâli var imiş.

İsyan sahasında bulunmuş olan memurîn-i devletin hemen ekserisi vazifelerini ifa etmemiş, tamamıyla ihmal eylemiştir. Bu vilâyetlerde gördüğüm devlet memurlarının kısm-ı azamı kendilerini o taraflara sürülmüş mağdur mevkiinde görüyor ve bihakkın çalışmak mecburiyetini hissetmiyor.

Jandarmanın kıymeti yoktur. Yerli jandarmaların tebdiliyle yerine getirilen yabancı ve Türk jandarmalar vazifelerini yapacak hâlde değildirler. Talim ve terbiye görmemiş, hatta bir kısmı silah istimalini öğrenmeden vazifeye sevk edilmiştir. Kasabalar bile pislik içinde ve memurîn-i sıhhiyeden mahrum bir hâledir.

Maarif namına pek az şey mevcut ve mefkûreli Türk muallimleri hemen hemen mefkûddur. İbtidai mekteplerindeki manzumeler hâlâ saltanat manzûmeleridir.

Mehâkim-i adliyeden binlerce firari ve maznûn taleb edilmekte ve âdetâ halkın nısfından fazlası bu suretle mahkemelerden aranmaktadır.

Köylüler bir kelime Türkçe öğrenmeden çarşıya ve kasabaya gelerek işi gücü görmekte ve Kürt lisanını Türkçe veya Arapça konuşan kasabalılara öğretmektedir.

İsyan muntikasındaki köylerin ekserisi isyandan hiçbir zarar görmemiş bilakis malını pahalı satmak suretiyle müstefid olmuştur.

Tedibât, kanaat-ı âcizânemce, âtî için ibret-i müessire teşkil edecek bir surette yapılmamış ve âsî köylülerin kendilerine, hayvanatına ve zahîresine bir zarar gelmemiştir.

Ermenilerden metrûk arazi ve köylere yavaş yavaş Kürtler yerleşmeye başlamıştır. Havanın iyiliği, taaddüd-i zevcât, kesret-i vilâdeti intâc etmekte ve nüfûs günden güne mütemediyen artmaktadır.

Vaktiyle Rusların işgali altına girmiş olan yerlere avdet eden halkın vaziyet-i iktisadiyesi iyileşmeye başlamıştır. Bilhassa hayvanat hususunda bu iyilik tamamen görünüyor, her hane başına düşen hayvanat mikdarı harpten evvel hane başına isabet eden hayvanattan fazladır.

Bütün o vilâyetlerde, memleket haricindeki Kürt cemiyetlerinin alttan alta propagandaları devam etmekte ve Seyyit Abdullah'ın Şemdinan'dan, Abdülhamid'in oğlu ile Şeyh Mahmud'un Cizre'den Türkleri mağlup ederek Kürdistan'a gireceklerini, son isyanda ölenlerin intikamını almak lâzım geldiğini, bunun için bütün Kürtlerin birleşmesi ve aşiretler arasındaki nifakın izâlesi elzem olduğunu neşretmektedir.

Bey ve ağaların, aşiret reislerinin nüfuzu devam ediyor. Te'dibâta rağmen bazı kasabalarda sâkin olan ve Kürtlüğe temâyül etmeyen Türklerle isyân mıntukasında hükûmete taraftarlık ve şeyhlere aleyhdârlık yapmış olan Kürtler âtîden emîn görünmüyorlar. Bu gibi tedâbiri muvafık ve gayr-ı kâfi görüyorlar. Ve kendi hayatlarını temin için oradan ayrılmak niyetinde bulunuyorlar. Kürtlerin ergeç yeni bir harekette bulunarak kendilerinden intikam alacaklarından korkuyorlar.

Aşarın ilgası yalnız Allah Köyü dedikleri müstakil köylerde hüsn-i te'sîrini göstermiş ise de ağa ve bey köyleriyle çiftliklerinde vergi mukabili olarak eski öşür mikdarında veya ondan aşağı bir nisbette köylülerden öşür veya vergi alınmaktadır.

Ekser yerlerde hükûmet kuyûdâtı yoktur ve arazinin hakiki mutasarrıfları mechûldür. Vaziyeti tebeddül eden arazi ve emlâk üzerine hiçbir muâmele yapılmamıştır. Arazisi dar ve nüfusu kesir olan dağlık mıntikalardaki ihtilâfâtın kısm-ı a'zamı arazi taksimâtından mütevelliddir.

Dersim'in diğer mahallerden farkı, hükûmet makinasının diğer yerlerden daha zayıf bulunması, aralarındaki ihtilâfâtın kendi silahlarıyla halledilmesi, reislerine dahi merbût ve münkâd olması, Dersimlilerin elhâletü hâzihi Kürtçe konuşmalarına ve Alevilikten dolayı Kürtlük iddiasında bulunmalarına rağmen ekserisinin Türkçe konuşabilmesidir.

Malatya ve Fırat'ın şarkında bulunan diğer vilâyetlerdeki Kürt ahalisinde Türkçeyi bilmemek ve söylememek hususundaki taassubu Dersim'de görmedim. Dersimliler de diğer yerler ahalisi gibi mükerrer ateşli esliha ile müsellahdır ve âdetleri vechile etraflarına tecâvüz için müterakkıb-ı fırsattır. Bilhassa şimdiye kadar Dersim'de kat'i bir te'dib yapılmamış olması, 1334 hareketinin cezâsız kalması bunlara dâimâ kuvvet vermektedir.

İsyân mürettib ve müşevviklerinin bir kısmı hâlâ derdest olunamamıştır. Yol kesmek, kârvân soymak eksik değildir. Dâhil-i esnân birçok genç meydana görüldüğü hâlde kimse askere gitmiyor.

Hükûmet binâları harâb ve berbâd bir hâldedir. Karakol binaları, nâhiye konakları âdi kulûbe ve ahırlardan ibârettir. Binaların bu vaziyeti, haysiyet-i hükûmete pek ziyâde hâlel veriyor.

Gördüklerimi mufassalan arzettim; bu maruzatımı ber vech-i âti hulâsa ediyorum:

1) Fırat'ın garbındaki Malatya vilâyeti de dâhil olduğu hâlde Fırat'ın şarkındaki vilâyetlerimizde Kürt nüfûs-ı mukayyedesi bir milyon yüz bini (1.100.000) mütecâvizdir; gayr-ı muharrer ve mektûm olan mikdâr bundan hâricdir.

2) Türk nüfûsu Kürt nüfûsunun dörtte birinden daha azdır. Mektûm ve gayr-ı muharrerlerde dâhil edilirse beşte birinden bile aşağı düşer.

3) Kürtler lisanlarını hâkim kılmışlar ve Türkçe öğrenmeye muhtaç olmadan bütün işlerini görebilecek hâlde gelmişler ve Türk erkeklerinin yüzde sekseni Kürtçe öğrenmeye mecbur kılınmışlardır.

4) İsyân din perdesi altında millî bir harekettir.

5) İsyân mıntokasındaki memûrîn-i devlet vazifelerini îfa etmemişlerdir.

6) Bütün memûrîn-i devlet garpta ve merkezdeki memurlar şarktan daha aşağı seviye ve iktidardadır. Kendilerini nefy edilmiş, mağdûr mevkiinde görüyor, heves ve arzu ile vazife görmüyor.

7) Jandarma keyfiyetçe pek dündür.

8) Kasaba ve köylerdeki pislik devam ediyor, memurîn-i sıhhiye yoktur.

9) Nafia işleri pek geridir.

10) Maarif mefkûresiz muallimler yedinde nâkıs ve geridir.

11) Mehâkim-i adliye icrâ-yı adaletten ziyâde tezvirâta, haksızlığa alet oluyor. Binlerce ahali maznûn ve müttehem olarak firârdadır.

12) Te'dibât, ibret-i müessire teşkil edecek bir hâlde yapılmamış, isyan eden köylülerin' kısm-ı azamı mâlen ve bedenen zarar görmemiş ve isyan elebaşılarının birçoğu hâlâ derdest olunmamıştır.

13) Emvâl-i metrukeden olan köylere Kürtler yavaş yavaş yerleşmektedir.

14) Kürt nüfûs mütemâdiyen tezâyüd ediyor.

15) Muhaceretten avdet eden halkın vaziyet-i iktisadiyesi iyidir.

16) Ekser yerlerde hükûmet ve karakol binaları hiçbir tesir yapmayacak derecede pek âdi ve harapır.

17) Arazinin ekserisi gayr-ı mukayyedir. Arazi vergisinin mahall-i istîfâsı yoktur, tahrir yapılmamıştır.

18) Aşarın ilgası, ağa ve bey köylerinde henüz tesirât-ı hasene göstere-memiştir. Aşiret reisleriyle ağaların nüfûzları bâkidir.

19) Dersim daha çabuk temsîl edilebilir.

20) Âtîde millî bir isyan için propagandalar devam ediyor. İntikam fikir-lerinin iyiden iyiye yerleşmesine her vasıta ile çok çalışılıyor.

21) Kürtlüğe temâyül etmeyen Türk ahali ile isyan sahasında hükûmete taraftarlık etmiş olanlar âtîden ve hayatlarından emin görünmüyorlar, orala-rını terk etmek istiyorlar.

22) Silahlar yalnız isyan mıntıkasından toplanabilmiştir. Diğer bütün mahallerde birçok silah mevcuttur.

Hulasaten arz ettiğim bu mevâddın içinde en ziyade şâyân-ı ehemmi-yet gördüğüm: Kürtlerde fikr-i millinin günden güne çoğalması ve âtîde tamamen millî bir isyan zuhur etmesi meselesidir. İtiraf etmek lâzımdır ki, Fırat'ın şarkındaki bütün menzil hatlarımız bugünkü günde Kürt köyleriyle doludur. Ermeni köylerine akın ederek birer suretle yerleşmeye başlayan Kürtler şimdiden tedâbir-i lâzime ittihaz edilmezse bütün menzil hatlarımızı tamamen elde etmeye muvaffak olacaklardır.

Vaziyet-i hazırda bu suretle tavazzuh ettikten sonra acilen tedâbir-i lâzime ittihaz edilirse oralarda Türk nüfus ve nüfûzunu hâkim kılmak zamanının henüz geçmediğine kaniyim. Tedâbir-i lâzime ittihâz edilmezse pek az zaman sonra Fırat'ın şarkındaki vilâyetlerimizden sarf-ı nazar etmek mecburi-yetinde kalabiliriz. Kürtler, Ankara'ya kadar yayıldıkları cihetle iş Fırat'ın yalnız şarkını –ki pek ziyâde mühim bir keyfiyettir– kaybetmek ile kalmayacak, Fırat'ın garbında da Malatya vilâyeti gibi birçok yerler de tehlikeye girecektir. Elimizde kalan Türkiye arazisinde iki milletin aynı kudret ve selahiyetle hâkim bulunması imkânını katiyen görmüyorum. Binaenaleyh bütün mem-lekette Türk nüfûz ve nüfûsunu hâkim kılınayı farz ve zaruri görüyorum. Bu husus için o vilâyetlerde serian ittihâzını muvâfık gördüğüm tedâbiri birer birer arz ediyorum:

1) Menzil hatlarımıza Türk yerleştirmek.

Erzurum-Hınıs-Muş-Bitlis

Erzurum-Hınıs-Bulanık-Ahlat-Bitlis

Erzurum-Karakilise-Malazgird-Erciş-Van

Muş-Çapakçur-Palu-Elaziz-Malatya

Elaziz-Ergani-Diyarbakır

Diyarbakır-Silvan-Garzan-Bitlis

Siird-Garzan

Birecik-Suruç-Urfa-Siverek-Diyarbakır

Mardin-Diyarbakır

Mardin-Midyat-Siird

Van Gölü'nün cenûbundan Bitlis-Van

Van Gölü'nün şimâlinden Bitlis-Van

Menzil hatlarında bugün vaktiyle Ermenilerin iskân ettiği büyük köylerde evlerin kısm-ı azamı harab olmuş ise de arazi tamamen duruyor.

Muş Ovası'nda, Van Gölü etrafında Muş ile Elaziz arasındaki Uluova'da Palu kazasında, Palu ile Çapakçur arasında, Elaziz ile Ergani ve Diyarbakır ile Silvan arasında çok miktarda sulu ve münbit arazi vardır. Muayyen bir program ve sistem dâhilinde çalışılacak olursa hiç kimsenin hakkına tecâvüz etmeden bu yerlere Türk muhâcirleri yerleştirmek ve muhacirleri memnun etmek mümkündür. Elverir ki muhâcirlerin iskân mahalline kadar kamyonlarla nakli ve bir sene iâşesi temin olunsun.

Şimendiferlerimizin, büyük yollarımızın geçeceği yerler, şimdiden tespit edilmeli ve o yerlerdeki metrûk ve mahlûl arazi muhacir gelinceye kadar muattal bırakılarak îcara bile verilmemelidir.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin tercihan göstereceği menzil hattı üzerinde yüz haneden aşağı olmamak üzere yapılacak köylerde Türk muhacirleri iskân edilmelidir. Havanın ciyâdeti, arazinin kuvve-i inbatıyesi, nakliyatın kolaylıkla icrası muhacirleri bu mahallere celb edebilecektir. Getirilecek muhacirlerin mikdarı bütçemizin müsaadesine göre tamamen iskân ve bir sene iâşe edilebilecek miktardan fazla olmamalı ve fakat muntazam bir sistem dâhilinde gönderilerek iskân edilmelidir.

Bütçemizi nazar-ı itibara alarak on senede bu menzil hatlarını doldurmak imkânı vardır. Emvâl-i metrûkeden arazi bulunmayan yerlerde de şimdiden arazi satın alıp muayyen zamanın hulûlüne kadar muattal tutmak kabildir. Bu hatlar tutulunca dağlarda bulunan Kürtler ovalara, arazinin bulunduğu yerlere indirilir ve kayalık, taşlık olan dağlık arazi menâtık-ı memnûa-i iskâniyeden addedilebilir.

Türk lisanının hâkimiyeti temin edilir edilmez kız alıp vermek, başka lisanı men etmek, Türkçe konuşmayanlara muâmelâtta suubet göstermek, Türkçe konuşanlara suhûlet göstermek, mükâfât vermek gibi çok vesait ile ovalara inecek olan Kürtleri temsîl etmek imkânı hasıl olur. Şarkı kendimize

mâl etmek için en mühim tedbîr bunu görüyorum. Arz edeceğim tedâbir-i sâire ile bu tedbirin icrâsı bize şark vilâyetlerimizi kazandıracaktır.

2) Malatya, Elaziz, Diyarbakır, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani Maden'i vilâyetleri merkezleri ile Erciş, Elcevez, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişgezek, Hısnımansur, Behisni, Arga, Kağızman, Birecik kazaları merkezlerinde maarife çok ehemmiyet vermek, oradaki Türklere Türklüklerini anlatmak, Türk Ocakları, belediye ve hükümetler vasıtasıyla kasabalarda Türkçeden başka lisanın konuşulmaması teminine çalışmak, alışveriş için kasabalara gelen Kürtleri Türkçe öğrenmeye mecbur kılmak, bu mahallerde mevcut olan ve yeniden açılacak olan orta mektepleriyle leyli ibtidai mekteplerine garb vilâyetlerimiz halkından mefkûre sâhibi muallim intihâb ve tayin etmek ve bu vechile Türkler üzerindeki Kürt lisanı hâkimiyetini ref' etmek.

3) Siird-Mardin-Midyat-Savur gibi Arapça konuşan ve erkekleri Kürtçe bilen ve bir müddet daha geciktiği hâlde bütün bütün Kürtleşmesi muhakkak olan mahallerde maarife hususi bir ehemmiyet vererek erkeklere ve hasaten kadınlara Türkçeyi öğretmek ve Kürtlüğe olan temayüllerini Türklüğe çevirmek, kız mekteplerine çok ehemmiyet vererek mefkûreli hanımlar, muallimler göndermek, ikramiye, elbise, yemek ve saire vermek gibi suretler ile kızları mekteblere celb etmeye çalışmak, kız mekteplerine rağbet çoğaldıkça kız mekteplerinin adedini tezyîd etmek pek muvâfık olur.

4) Dersim'in iki kazası, yani Çarsancak ve Çemişgezek Türk ve bilhassa Çemişgezek tam manasıyla mutaassıb Türktür. Dersim'in merkezi olan Hozat ile Ovacık kazasının merkezi ve etrafındaki altı köy de Türktür. Ovacık'ta kadın erkek yedi yaşından sonra Kürtçeyi öğreniyor.

Abbasuşağı, Ferhaduşağı, Aşağı Karaballı, Yukarı Karaballı, Tahtbarlı, Koçuşağı, Maksuduşağı, Şamuşağı, Arslanuşağı, Pelituşağı gibi isimlerin delâletiyle esâsen Türk olup lisan ve Alevilik sebebiyle Kürtlük iddiasında bulunan ve neslen –kendilerinin itirafı vechile– Horasan'dan gelme Türk oldukları anlaşılan bu aşiretleri –Dersim'in hemen ekser erkekleri hâlen de Türkçe konuşabildikleri cihetle– temsîl etmek diğer Kürtleri temsîl etmekten daha kolaydır.

Dersimlilerin siması da diğer Kürtlerin simasından farklı olduğu gibi zekâları ve maarife hevesleri cümlesinden ziyâdedir. Esasen Türk olan kazalarla Hozat ve Ovacık ve hatta Dersim'in diğer iki kazasında açılacak leyli ibtidailerle ileride Hozat'ta açılacak bir orta mektebi, maksadı temin ve Dersim'in diğer yerlerden daha evvel Türk olmasını teshîl eder.

5) Malatya'dan maada Fırat'ın garbında bulunan vilâyetlerimizdeki Kürtlerin hâlen Kürt bırakılmalarında hiçbir sebep ve mana yoktur. Bunlar nisbeten az oldukları için mekteb ile, mükâfât ile, "Kürdüz" dedikleri müddetçe işlerinde gösterilecek ta'sîbât vesaire ile Türk olmaya icbâr edilmelidir.

6) Tatbik edilecek temsîl ve iskân programının müsbet neticeler verebilmesi için Şark şimendiferlerimize çok ehemmiyet vermek ve mümkün olduğu kadar az senede Kayseri'den Erzincan'a, Muş tarikiyle Van Gölü sâhiline ve Malatya'dan Diyarbakır'a demiryolunu isâle çalışmak elzemdir. Bir taraftan menzil hattındaki köylerle kasabaların Türkleştirilmesi, diğer taraftan en mühim noktaların şimendiferle merkeze ve kesîf Türk mıntıkalarına rabtı o mahallerdeki âtimizi müemmen kılar.

7) Adliyemizin kavânin ve usul-ı hazıramızla oralarda tamamen hâkim olması imkânı yoktur. Oraları için kavânin-i hukukiye-i adliye tedvini idâreten ve siyâseten doğru olamaz. Teşkilat-ı Esasiyemize muhâlif olmamak şartıyla kavânin-i mevcûdemizden istifâde ederek orada örfi bir idare ve mahkeme tatbik edilebilir. Kabul edilecek programın hitam-ı tatbikine kadar oralarda idare-i örfiye idâme edilmeli, umûr-ı cezâiye mehâkim-i adliyeden alınarak teşkîl edilecek örfi mahkemelere tevdi edilmeli ve ceza mesâili pek seri' bir surette hallolunmalıdır.

Bazı yerlerde kalacak olan mehâkim-i adliye yalnız umûr-ı hukukiye ile iştigal etmelidir. Ahali hükûmet mehâkiminin kendi haklarını muhâfaza ve vikaye ettiğine kanaat getirip de mehâkime müracaatı tercih etmeye başlayınca umûr-ı cezâiye de yavaş yavaş mehâkim-i adliyeye tevdi edilebilir.

8) İskân ve temsîl programı idâre-i örfiye ile daha kolay tatbik olunabilir. Programın icrasına mümânaat edecekler veya teferrüd ve tagallüb iddiasında bulunacaklar veya idâreten ve siyâseten oralarda bekaları muzır görülenlerle isyanı teşvik ve idâre etmiş olanların akraba ve taallukatı mahkeme-i örfiye kararıyla idâre-i örfiye mıntıkası haricine nakl ve iskân edilebilir. Yeni teşkil olunacak Türk köylerinin oralarda tutunmasını ve civardakilerin taarruzundan masûn kalmasını idare-i örfiye pek iyi temin edebilir.

9) Aşiret hayatına hitam verebilmek için evvel emirde hükûmeti takviye etmek, aşiret efrâdına hükûmet vasıtasıyla hayat, mal ve haklarının tamamen muhafaza edilebileceğine kanaat getirtmek lâzımdır. Aşiret meselesi tamamen bir mesele-i ictimaiye ve iktisadiyedir. Münferiden hakkını alamayanlar istinâdgâh aramakta ve bu suretle aşiret reisinin emri altında kalmaya razı olmaktadır. Aşiret efrâdınca aşiret reisi, hükûmetten çok kavi ve çok şedîddir.

Onlar nazarında aşîret reisi her şeydir. Hükümeti aşîret reisinden daha kavi görmedikçe aşîret reisinin bütün tekâlifine mutavaat eder; hükümetin tekâlif ve evâmîrini ısga etmez.

10) Hükümet binalarını yani vilâyet, kaza, nahiye dâireleriyle jandarma karakollarını hükümeti temsil edecek bir hâlde inşâ ve tezyîn etmek, vilâyet ve kaza hükümet binâlarını oralaradaki ağaların evlerinden daha muhteşem ve büyük yapmak, karakolları icâbında bir müddet için tahassungâh olabilecek bir hâlde inşâ etmek ve câhil halka hükümetin ağalardan daha kuvvetli olduğunu binalarının metânî ve azameti ile de irâe etmek.

Bu binaları inşâ için bütçemizden para ayırmak pek güçtür. Vaktiyle Rumeli’de yapıldığı gibi kaza, nahiye vâridâtlarıyla karakolları o muntaka ahalisinden cem’ edilecek îâne ile inşâ edilebilir. Îâneye müsâade merâsimi dâhiliye vekâleti ile vilâyetler arasında kolayca kabil-i haldir.

11) Araziyi hemen tahrir ettirmek, yazılmamış olan araziye, yeni açılan yerleri, bağları meydâna çıkarmak bugünkü sahipleri namına araziye kaydetmek, vergiyi tahsîl çarelerini bulmak.

Hükümetin kuvvetli olması için vuku bulacak masarif-i zâide, tahrîr ile çoğalacak vâridâtтан temin edilebilir. Bugünkü günde arazi vergisi lâşey mer-tebesinde olduğu gibi çok yerlerde davarların nısfı bile yazılmamaktadır.

12) Tahrîr-i nüfûs icrâsıyla heyet-i askeriyenin oralara da teşmîli elzem-dir. Bugün oralardan hemen pek az, o da kasabalar halkından olmak üzere asker alınıyor. Nüfûs-ı mektûme çok olduğu gibi mukayyed olanlardan da adem-i icâbet çoktur. Ora delikanlıları memleketin müdafaasına iştirâk yerine orada mütemâdi teksîr-i nüfûsa çalışıyorlar. Alınacak olan esnân erbâbı garbdaki şimendifer, şose yolların inşâsında kullanılmak suretiyle programın tatbikine kadar gayr-i müsella hidmetlerde istihdâm olunmalıdır.

13) Son isyân dolayısıyla yapılan tedîbâtın ibret-i müessire teşkil edecek surette yapılmadığı kanaatinde bulunduğumu yukarıda arz ettim. Hükümet isyanı itfa için yaptığı mesarifi on veya on beş seneye taksim etmek suretiyle isyâna iştirak eden mahaller ahalisinden alabilir. Ahalinin vaziyet-i hâzırası, bu masarifi mukassaten tediye müsaiddir.

Yalnız isyân muntakası içinde isyâna iştirâk etmeyen birtakım köyler vardır ki onlar Erkân-ı Harbiye-i Umumiyece malumdur. Masarifât tevzi edilirken isyâna iştirâk etmeyenlerin istisnâsı çok musîb olur. Masârif-i isyâniyeye köyler, tevzi suretiyle servet ü vüs’atleri nisbetinde mükellef tutulabileceği gibi nüfûs itibarıyla da mükellef tutulabilir.

14) Krtlerdeki silahların derci de bir programa rabt edilmelidir. Hudud boyunda bulunan aşiretlerin bir müddet-i muvakkate için silahları ellerinde bırakılmak icab ediyor ise silah taşıyacak olanlar behemehâl vesika vermek ve diğerlerinden tedricen silahları toplamak zaruridir. Mamafih yalnız silahları toplamak meseleyi temin etmez. Vesikasız silah taşıyanlara men eylemek icab eder.

İdare-i örfiye muntukası dâhilinde vesikasız silah taşıyanlar hakkında ceza yapmak lazım gelir. Yoksa toplanan silahlar yerine diğer taraftan başka silahlar ikame edilir ve silah kaçakçılığı ticareti menâfi-i mühime diye bir ticaret hâline inkılâb eder. Bizzat hükümetin teslîh ettiği ve şimdiye kadar bir faidesini görmediği aşiret süvari alaylarına da nihâyet vermek muvâfık olur.

15) O taraflara giden bütün memurlar arzu ve heves ile gitmiyor, adetâ cebren gidiyor. Çoktan beri orada bulunanların çocuklarını okutacak mektep bulamamak, birçok vesâitten mahrum bulunmak yüzünden müşteki ve bir an evvel garba nakil teşebbüsündedirler. Oradaki memurların ekserisinin seviyesi, iktidârı da merkez ve garbdakilerden dündür. Buna mâni olmak için bu sene birkaç maddelik bir kanun ile bütün me'mûrîn-i devlete şâmil olmak üzere oraları için hizmet-i mecbûre usulü vaz' edilmeli ve oralara gitmeyen memurlar terfî' hakkından mahrûm bulunmalıdır.

Memurların hizmet-i mecbûresi üç seneden az olmamalı ve üç sene, dört buçuk veya beş sene addedilmekle biraz tahsisâta da tazminat veya başka bir namla sıhhiye memurlarına olduğu gibi biraz zam yapılmalıdır. Bu suretle oralara hizmet-i mecbûresini îfâ edecek genç ve faal memurlar göndermek imkânı bulunmuş olur.

Oraların vâridâtı masarif-i mahalliyeyi temine gayr-i kâfi olduğundan maaşâtın merkez ve garbda olduğu gibi muntazaman tesviyesi için de merkezce muâvenetin dirîğ edilmemesi ve bütün memurların maişet derdinden âzâde bulundurulması çok muvâfık olur.

16) Şark vilâyetlerimizde ve bütün memlekette en ehemmiyetli mesâilden biri jandarmanın meselesidir. Jandarmanın bugünkü hâliyle Şark'ta temin-i âsâyîşe muvaffak olması imkânı yoktur. Jandarmanın ıslâhı kemiyete değil, keyfiyete ehemmiyet vermek suretiyle yapılmazsa, böyle esnân erbâbından talim ve terbiye-i askeriye görmemiş efrâd alınmakta devam edilirse jandarmadan faide değil, mazarrat görülecektir. Beş-altı jandarmanın silah teslimi eylemesi vikaye-i hayat için musademe ve mukabeleden ictinâb eylemesi Şark'ta daima işitilen vakayidendir.

Kanaat-i âcizânemce bugünkü maaş ve tahsîsât ile kırk bin (40.000) jandarma besleneceğine bugünkü tahsîsâtın, üç misli ile bir sülûs nisbetinde jandarma tutmak daha faide-bahşır. Seyyar Mıntıka Alayı dediğimiz takip alayları da ıslâh edilirse maişeti alacağı maaşa münhasır olacak olan jandarma efrâdı az da olsa vazifesini ifâ edebilir.

Şark'ta sâbit jandarmalar köylerde ağalara müsâfir olmak, iâşe için bir para sarf etmemek suretiyle geçinmektedirler. Başka türlü de geçinmek imkânı yoktur. Yem bedeli olarak kendilerine verilen beş yüz kuruş hayvan iâşe ve masarîfinin nısfını bile temin edemez. Maaş da muntazam verilmezse o jandarmanın ifâ-yı vazîfe için gideceği mahallerde kâse-lîs olmaktan başka yapacak bir şeyi kalmaz.

Ağanın ekmeğini yiyen, ağaya muhtaç olan jandarma, ağa aleyhinde olan bir emr-i hükûmeti nasıl icra edebilir? Jandarmayı behemehâl meslek hâline koymak, mikdarını azaltmak, maaşını çoğaltmak lâzımdır. Yeni mülâzım ve yüzbaşılardan ekserisi neferlikten veya ihtiyât zabıtlığından yetiştirilmedi. Herhâlde buna da bir çare bulmak, jandarmaya iyi âmir yetiştirmek lâzımdır.

17) Tedkikât-ı Mülkiye Heyetleri, raporlarını göndermiş olmalıdır. Mamefih pek ziyâde küçülmüş olan vilâyetleri tekrâr büyütmek oraları için bir zaruret-i idâriyedir. Vaziyet-i coğrafiye Dersim'in inkişâfına mânidir. Küçültülmüş olan vilâyetleri büyütmekle beraber mıntıkada idâre-i örfiye idâme edileceği için bütün mıntıkanın mes'ûl âmiri İdâre-i Örfiye Reisi sıfatıyla o mıntıkanın en büyük reis-i askerîsi olmalıdır.

Ordu müfettişi, aynı zamanda Bingöl dağlarının cenûbunda ve Fırat'ın şarkındaki kıtanın ve Malatya'nın âmir-i mülkîsi olmalıdır. Ordu müfettişine idârî, mali ve adlî birer müşâvir-i mülkî vermek imkânı dâimâ mevcûddur. İran ve Musul hududlarından tahrikât devam edeceği için bugünkü askerî kadromuzdan fazla olarak merkezi Van olmak üzere yeni bir fırka teşkil etmek, icâbı hâlinde hudud kıtaatımızı takviye ve Van ile Hakkâri Kürtlerinin herhangi bir hareketini çabuk itfâ için elzemdir, kanaatindeyim.

Arz ettiğim tedâbiri ber vech-i âti hulâsa ediyorum:

1) En mühim menzil hatları üzerindeki köylere Türk yerleştirmek ve yeniden Türk köyleri tesis etmek.

2) Türk olup Kürtlüğe mağlub olmaya başlayan vilâyet ve kaza merkezlerinde maarife ehemmiyet vererek vesâit-i adîde ile Türklere Türklüklerini iyi tanıtmak, Türkçeyi hâkim kılmak.

3) Kürt mıntıkası içinde Arapça konuşan ve erkekleri Kürtçe bilen Siird, Mardin, Midyat, Savur gibi mahallerde mekteplere ve hassaten kız mekteplerine ehemmiyet vermek ve kızların mektebe rağbet etmesini suver-i adîde ile temin eylemek.

4) İki kazası, merkez vilâyeti ve Ovacık kazasının merkezi ile civarı Türk olan ve taşıdıkları aşiret isimlerinden de neslen ahâlisi Türk olduğu anlaşılan Dersim vilâyetinde leyîl ibtidailere ehemmiyet vermek, Türkçeyi süratle tamim eylemek.

5) Fırat'ın garbindaki vilâyetlerin bir kısmında dağınık surette yerleşmiş olan Kürtleri Türk yapmak.

6) Şark şimendiferlerimizin Erzincan'a ve Elaziz tarikiyle Muş'a ve Van Gölü sahiline ve Diyarbakır'a mümkün olduğu kadar az zamanda varmasını temine çalışmak.

7) On sene müddetle oralarda idâre-i örfiyeyi idâme, umûr-ı cezâiyyeyi Divân-ı Harb-i Örflere tevdi ve mehâkim-i adliyyeyi umûr-ı hukukiyeye hasr eylemek.

8) Tagallüb, teferrüd dâyesinde bulunanları, isyânı teşvîk ve idâre etmiş olanlarla bunların akraba ve taallukâtını idâre-i örfiye mıntıkası haricine nakletmek.

9) Aşiret hayatını kaldırmak için evvel-i emirde hükûmeti kavi yapmak.

10) Hükûmet binalarıyla jandarma karakollarını iâne ile bir an evvel inşâ etmek.

11) Araziyi tahrîr etmek.

12) Nüfûs tahrîr etmek.

13) Masârif-i isyâniyyeyi isyâna iştirâk edenlere tahmîl etmek.

14) Silahlar derc edilmekle beraber silâh taşınması da men' edilmek ve ancak vesika ile silah taşınmasına müsaade eylemek.

15) Oraları için bütün memurlara şâmil olmak üzere hidmet-i mecbûreyi te'sîs etmek, gidecek memurlara biraz mükâfât ve tazmînât vermek.

16) Jandarmayı keyfiyeten ıslâh etmek behemehâl meslek hâline koymak.

17) Küçülmüş olan vilâyetleri büyültmek ve bütün mıntıkanın âmir-i mülkîsi aynı zamanda idâre-i örfiye reisi ve âmiri olan ordu müfettişi olmak ve ordu müfettişi nezdine idari, adli ve mali müşâvir vermek.

18) Haklarında celb ve ihzâr sadır olan adamlardan isyâna iştirâk etmeyenler için af veya tecîl.

Seyahatim esnâsındaki müşâhedât, inübâât ve mütalâât-ı âcizânemî nâtık
işbu raporu, huzûr-ı sâmilerine takdîm ediyorum, Paşa Hazretleri.

14 Eylül 1341 [1925]

Çankırı Mebusu

Mustafa Abdülhalik

Şemdinan Tekkesi

Yazan : Ardıhan Mebusu
Tahsin U20

ARİH VAKFI

Tekkeler - ahlâkıyat ve ictimaiyatımızdaki tesirat ve tabî ribatı- Şemdinan tekkesi - tekkenin maliye, adliye, harbiye nezaretleri - varidatı - zabıtası - tekkeye bikir nezri - bükür denilen ırz mukabilinde mübadelei zevcin ve zevceceteyin - tekkede fuhuş - Seyit Taha - Übeydullah - Abdülkadir - Şiddık ve oğlu Taha - Garbi İranın zabtı. Tekkenin iki milyon müridi - Muzafferredin ve Nasreddin Şahlar - Abdülmecit ve Abdülhamit.

I.

milletin
Büyük Millet Meclisi/saadet ve selâmetine ait çok feyizli ve çok esaslı kanunlar çıkardı, düsturlar va etti. Fakat hiç bir şey yapmasaydı da yalnız ve yalnız tekkeler kanunu ile iktifa etseydi bu da onun şan ve şerefine tebciile kâfi idi. Çünkü, medeniyete, insanıyete karşı yüz karesi olan bu fecaat haneler, büryanı millette öyle rahneler açmış, ahlâkıyat ve ictimaiyatımızda öyle tahribat yapmıştı ki : İsmeti milleti kurtarmak için katili ahlâk sayılan o mütecaviz ve zehirnak elleri mutlak be mutlak kesmek, telagigâhı gennatlerine muhakkak incir dikmek bir farizeî idariye idi. İşte milletin muhassalâi azam ve imanı, meclisi millî vazife-i medeniyasını yaptı, tekkeleri kapıyarak civanmert milleti yüz kerasından tensih ve tebriye etti. Ben bu kanunu, bu mecelleî hamaseti okurken şu marasî ictimai ve ahlâkıye devai idari bulan yüksek ve hazık nasîyeleri yetiştirdiğim hîssi intikamı tatmin eden rahakâr ellere sarılmak istedim. Şu zenzemî aşk o azimkâr büyüklere tuhfai şükranım olsun.

Yakup Kadri, Çamlıca'nın bir köşesinde haremî muhabbetinde mey , mey ve mabbubeleriyle yaşıyan bir bektaşî babasını nurlara garkettikten sonra ta yerin dibine sokmuş, tiyatrolara, sinemalara geçen meşhudat ve tahassüsatıyla koskoca bir kitap yazmıştı. Ah ne olurdu : bu sevimli büyük göz, nafiz vederin nazar, yüksek kariha Şemdinan tekkesini ve bu fecaathanenin kalbi, ruhu, vicdanı, imanı kapkara şeyhlerini görseydi de milleti ikaz ve tenvir için "Zulmet Baba" diye beş on ciltlik bir eser vücuda getirse idi. Ve zavallı Nur Baba'yı çamlar altında bezmi cem âleminde meşukai vicdanıyla rahat bıraksaydı.

Şemdinan tekkesi - Şemdinan İran hududunda Hakkâri vilâyetinin bir kazasıdır. Yüz sene evvel ve nereli olduğu anlaşılamıyan bir dilenci boynuna taktığı

ŞEMDİNAN TEKKEŞİ¹

13-23 Şubat 1926

ARDIHAN MEBUSU TAHSİN²

Tekkeler; Ahlakîyat ve İçtimaiyatımızdaki Tesirat ve Tahribatı; Şemdinan Tekkesi; Tekke'nin Maliye, Adliye, Harbiye Nezaretleri; Varidatı; Zabıtası; Tekke'ye Bikir Nezri; Bikir Denilen Irz Mukabilinde Mubadele-i Zevceyn ve Zevceteyn; Tekke'de Fuhuş; Seyyit Taha; Übeydullah; Abdülkadir; Sıddık ve Oğlu Taha; Garbi İran'ın Zabtı; Tekke'nin İki Milyon Müridi; Muzaferredin ve Nasreddin Şahlar; Abdülmecid ve Abdülhamid.

- 1 Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 29, Belge No: 267. -d.n.
Metnin Osmanlıca çevrimyazısının kimin tarafından yapıldığı belgenin aslında belirtilmemiştir. Orijinal belgede Osmanlıca terkiplerin tireleri yazılmamış, derleyen tarafından eklenmiştir. -d.n.
- 2 Hasan Tahsin Uzer (1879, Selanik – 1939): Mülkiye'deki öğrenimini tamamlamadan ayrıldı. Osmanlı'da nahiye müdürlüğünden valiliğe kadar çeşitli mülkî idare amirliklerinde görev aldı. I. Dünya Savaşı sırasında Binbaşılığa kadar terfi etti. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda IV. Dönem İzmir Mebusu'ydü. İstanbul'un işgalinin ardından Meclis kapatıldı ve Hasan Tahsin Uzer de İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürüldü. TBMM'de I. Yasama Dönemi (1920-23) İzmir, II. Yasama Dönemi (1923-27) Ardahan, III. Yasama Dönemi (1927-31) Erzurum, IV. Yasama Dönemi (1931-35) Konya Milletvekili olarak görev yaptı. V. Yasama Dönemi'nde (1935-39) tekrar Erzurum Milletvekili seçildi, ancak 23 Ağustos 1935'te III. Umûmî Müfettişlik görevine atandığı için milletvekilliğinden istifa etmiş olmalı. Sağlık sorunları nedeniyle 3 Kasım 1939'da Müfettişlik görevinden ayrıldı. Bkz. *TBMM Albümü 1920-2010*, Ed. Selma Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, 1. Cilt: 1920-1950, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, 2010, s. 36, 84, 148, 212, 258; Cemil Koçak, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 158-59. Hasan Tahsin Uzer'in yayımlanmış anıları için bkz. *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1979, (İkinci ve üçüncü basımlar: 1987, 1999). -d.n.

Büyük Millet Meclisi milletin saadet ve selâmetine âit çok feyizli ve çok esaslı kanunlar çıkardı, düsturlar vazetti. Fakat hiçbir şey yapmasaydı da yalnız ve yalnız tekkeler kanunu ile iktifa etseydi, bu da onun şan ve şerefini tebcile kâfi idi. Çünkü medeniyete, insaniyete karşı yüz karası olan bu fecaathaneler, bünyan-ı millette öyle rahneler açmış, ahlâkıyat ve içtimaiyatımızda öyle tahribat yapmıştı ki: İsmet-i milleti kurtarmak için kâtil-i ahlâk sayılan o mütecaviz ve zehirnak elleri mutlak ve mutlak kesmek, telakigâh-ı şenatlelerine muhakkak incir dikmek bir fariza-i idariye idi. İşte milletin muhassala-i azım ve imanı, meclisi, millî vazife-i medeniyesini yaptı, tekkeleri kapıyarak civanmert milleti yüz karasından tenzih ve terbiye etti. Ben bu kanunu, bu mecelle-i hamaseti okurken şu maraz-ı içtimai ve ahlâkıye deva-i idari bulan yüksek ve hâzık nâsiyeleri, yetişebildiğim hiss-i intikamı tatmin eden rehakâr ellere şarılmak istedim. Şu zemzeme-i aşk, o azimkâr büyüklere tuhfe-i şükranım olsun.

Yakup Kadri, Çamlıca'nın bir köşesinde harem-i muhabbetinde mey ve mahbubeleriyle yaşayan bir Bektaşî babasını nurlara gark ettikten sonra, ta yerin dibine sokmuş; tiyatrolara, sinemalara geçen meşhudat ve tahassusatiyle koskoca bir kitap yazmıştı. Ah ne olurdu: Bu sevimli büyük göz, nafız ve derin nazar, yüksek kariha Şemdinan 'Tekkesi'ni ve bu fecaathanenin kalbi, ruhu, vicdanı, imanı kapkara şeyhlerini görseydi ve milleti ikaz ve tenvir için "Zulmet Baba" diye beş-on ciltlik bir eser vücuda getirse idi. Ve zavallı Nur Baba'yı çamlar altında, bezm-i cem âleminde maşuka-i vicdaniyle rahat bıraksaydı.

Şemdinan Tekkesi

Şemdinan,³ İran hududunda Hakkâri vilâyetinin bir kazasıdır. Yüz sene evvel ve nereli olduğu anlaşılamayan bir dilenci, boynuna taktığı heybesine isticlâb-ı mukadderat için köy köy dolaşırken Şemdinan'a da uğramış ve bir Kürt beyinin rüyasını hüsn-i tabir ettiğinden orada kalmıştır. Bir avuç buğday ve arpaya rüya tabir eden bu kurnaz ve zeki dilenci çok saf bir muhitin teslimiyet-i taminesini görerek ve günün birinde bir öküz nalını altun yaparak ishar-ı keramet etmiş ve Seyyit Taha namını almıştır. Çok hassas ve sahtekâr Taha, büyük şeytanat irfaniyle 20 sene içinde Veliyullah derecesine

3 Hakkâri'nin ilçesi, Şemdinli. -d.n.

bilirtika eski Osmanlı ve İran Kürt muhitinin mihrab-ı iktidası, hatta mihtisi [mehdisi] olup çıkmıştır. Abdülmecid budalası kendisine hayır dua temen-nisi için Van eyaleti valisini Şeyh'in ayağına kadar gönderdiği gibi İran hü-kümdarı Muzaffereddin Şah himbılı da defter-i müridane kaydı istirhamında bulunmak üzere 5 bin altun ve kıymettar halı ve şallarla koskoca bir heyeti Tahran'dan ta Şemdinan'a yollamıştır.

Halifelerin, hükümdarların bile kendisine taabbüt ettiğini gören bu mendebur herif artık kabına sığamıyacak bir vaziyet ve bir taraftan Şiiliğe karşı mücadele açarak Osmanlı ve İran hükümetlerinin nazar-ı dikkatlerini celb etmiş ve binnetice Şark'ta bitaç bir hükümdar olmuş.

Taha'yı istihlâf eden oğlu Şeyh Abdullah, vilâyet-i şarkiyeyi kasıp kavur-duktan sonra 295 [1879] tarihinde büyük oğlu Seyyit Abdülkadir ve mü-ridanından mürekkep on bin kişilik bir ordu ile İran'a geçerek Rumiye'yi, Tebriz'i, İran-ı garbiyi talan ede ede Tahran'a yaklaştı. Bu herc ü merc için-de Rusya'nın şedit ültimatomunu alan zavallı Babialı ne yapacağını şaşır-mış, bin huda ve müşkilâtla Übeydullah'ı yakalıyarak Taif'e sürmüştü. Ahmet Muhtar Paşa merhumun Halyas ve Horom muharebatı dolayısıyla hatıratın-da denaet ve habasetini bahsettiği Şeyh Abdullah, işte bu rezildir. 93 muha-rebesinde⁴ Abdülhamid'e yazdığı bir telgrafta benim kuvvetim Kafkas cep-hesinde Rusya'ya kâfidir demiş ve o hain de buna inanarak Muhtar Paşa'ya irade tebliğ etmişti.

Şeyh Abdullah, Taif'te öldü; Abdülkadir, Meşrutiyet'te İstanbul'a gele-rek âyan oldu. Ve akıbet, son hiyanetinin cezasını gördü ve asıldı. Baba oğul Taif'te iken diğer oğlu Şeyh Sıddık Ebülhüda vasıtasıyla Abdülhamid'in yarı vefadarı oldu ve Şemdinan Tekkesi'nin Türkiye ve İran'daki müridanı 2 mil-yona çıktı. Şeyh istediği vali, mutasarrıf ve kaymakamı azil ve nasıp ettire-biliyordu. Hattâ bir aralık Şemdinan ve Gevar kazaları idare-i mülkiyesi de uhde-i havasetine verildi. 310'dan [1894] 320 [1904] tarihine kadar Şeyh Sıddık, Şark'ta önüne geçilmez bir kuvvetti. Şemdinan'da dört kat ve 70 odalı cesim bir tekke yaptı, Tekke salonlarından ikisinin "Lüi Sez ve Lüi Kens"⁵ möblesiyle tefriş edildiğini gördüğüm zaman dûçâr-ı hayret oldum. B takımları ve bilhassa dört metre tulünde "S" markalı aynaları bu dağlardan nasıl aşır-ıdı anlıyamadım.

4 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı. -d.n.

5 XVI. ve XV. Louis. -d.n.

Şemdinan Tekkesi'nin idari, içtimai, dini ve askerî bir teşkilâtı vardı. Şeyhler, vekilullah idiler. Onları görmek, ellerini öpmek, seslerini işitmek her kula müesser değildi. Fakat bu şerefe nail olanlar, ukubat-ı dünyeviyeden masun ve cennetle mübeşşir bulunduklarından, bu gibiler kendi kaza ve köylerinde Şeyh'in vekil-i tabiisi idiler. İşte bu rabita ve silsile-i itikat çok müthiş bir şebeke-i teşkilâtta başka bir şey değildi. Ve Şeyh'in müttekâ-i habaseti de bu melun kara kuvvetti. Şemdinan Tekkesi'nin Fatone'de⁶ ve İran'ın Mirgevar, Teragevar kazalarında ve diğer mütekâsif yerlerde şubeleri vardı. Her Tekke'nin yüz binden fazla müridi bulunuyordu. Bu tekkeler, teşkilât-ı mülkiye itibariyle bir idare-i vilâyet; askerlikçe bir fırka merkezi idi.

Beş kişilik meclis-i idaresi, üç kişilik mahkemesi, idari, adli davaları rüyet ederdi. İki milyon müridin muamelât-ı mülkiye, askeriye, maliye ve adliyesini tedvir ve takip için dört nazırdan mürekkep bir heyet-i nuzzarı ve bir de zabıta teşkilâtı mevcuttu. Şube tekkelerinden gelen işler ve hükümete karşı yapılacak ihanetler, büyük Şeyh'in riyaseti altında içtima eden heyet-i nuzzarda kararlaştırılırdı. Velhasıl Şemdinan Tekkesi tam manasiyle bir hükümetti.

Bikir Nezri:

Şeyh'in harem-i visaline kavuşan her bâkir, küfvünün bir iki derece fevkinde erkekle izdivaç hakkını haiz ve şefaât-i uhreviyeye nail olabileceğinden, halka-i müridane nail olan kızlardan bazıları bikirlerini Tekke'ye nezir edebilirlerdi. Bu sebeple Tekke'de daima kırk-elli menzure-i bikir bulunurdu. Kocasını istemiyen bir kadın, karısından memnun olmıyan bir erkek "bikûr" denilen tekke kanununa müracaatla Tekke'ye ivaz mukabilinde zevc ve zevcelerini mübadele edebilirlerdi. Güzel kanyı alan taraf çirkin kadının kefareti ökün, koyun, zahire, tütün ile ve Şeyh'in hüküm ve kararı ile ifa eder ve arada hak ve hukuk kalmazdı. Şemdinan ve havalisinde, İran-ı garbide Şeyh Sıddık'a ve Oğlu Taha'ya benzeyen çehrelere tesadüf, gayr-ı tabii bir vaziyet sayılmaz.

Rüya Vergisi, Tekkeye Tütün Nezri:

Şeyh'i veya evlâdı, ahfadını ve bilhassa tekkeyi rüyasında gören her fert, tekkeye mutlaka bir şey nezrine mecburdur. Bu borcu ifa etmiyenler Şeyh'in muhabbet ve kerametinden mahrum kalır ve bir felâkete uğrar. Bu çirkin kanaat, zavallı müridanın kalbinde, dimağında yer tutmuştur.

6 Bu isim, belgenin devamında Fatona veya Katona olarak da yazılmıştır. —d.n.

Şeyh'ten, tekmeden başka bir şey konuşamıyan ve düşünemiyen müritler başka ne rüya görebilirler. İşte tekkenin manevî, maddî kuvveti, en esaslı varidatı rüya vergisidir. Şemdinan ahalisi umumiyetle çiftçidir. Her çiftçi kuvvet ve kudretine, Tekke'ye olan aşk ve muhabbetine göre yarım dönümden beş dönüme kadar tütün eker. Şemdinan tütünleri, İzmir tütünlerine muadil ve İran'da çok makbuldür. Bu tütünler kâmilten Tekke'nin nezridir. Zürran mahsulünü idrak edince doğruca Tekke'nin anbarına teslim eder. Reji bunlara karışmaz –bütün kaza tütünleri anbarda toplandıktan sonra Tekke müridarının kiracı kısmı Tekke tütünlerini merhale merhale ta Tebriz'e kadar nakle mecburdurlar. Çünkü bu nakil keyfiyeti de nezir icabıdır. Velhasıl her sene, iki yüz bin kilo nezir tütünü Tebriz ve Rumiye pazarlarında satılarak Tekke'ye yüz bin altın irad kaydolunur. Ve bu para Tekke maliye nazırının defterine tütün nezri bedeli diye geçer. Tekke'nin sürü sürü koyunları, hayvanatı, zahire ve erzakı nezren gelen şeylerdir. Şeyhlerin yegâne masarifi zevklerine, sefahatlerine, şenaaatlerine, mabeyine tahsis ettikleri para ve hebayadan ibarettir.

329 [1913] senesi nihayetinde isyan ederek Katona hudud bölüğümüzü ihata eden Seyyit Taha üzerine yapılan harekât-ı askeriye neticesinde mağlup ve perişan olan Şeyh, 50 maktul ve inecruh ve üvey validesiyle kardeşi Musluhiddin dâhil olduğu hâlde, dört yüz esir bırakarak İran'a firar etmişti. Fatona Tekkesi de Şemdinan gibi azametli bir saraydan başka bir şey değildi. Bu hadise üzerine Şemdinan Tekkesi kaza hükümet dairesi ittihaz olundu. Şemdinan Tekkesi'ndeki eşya-yı mevcudeyi tespite memur edilen heyetin yazdığı defterde bilhassa şu kısım eşya, hayretle okunmaya şayandır:

Adet	1000	FuHuş resimleri ve bunlar için sinema
“	250	şişe Umurca rakısı
“	30	sandık Martel konyacı
“	20	sandık bira
“	5	sandık şampanya
“	100	şişe muhtelif likör
“	80	adet bütün teferruatıyla yatak takımı

Hakkâri Mutasarrıfı (Adana Vali-i sabıkı) Cevdet Bey ile Tekke'ye girdiğimiz zaman burasının bir tekke veya meyhane veya kerhane olup olmadığından mütereddit bir vaziyette kaldık. Medit senelerin elim ve feci şenaa-

atlarına tecelligâh olan Şemdinan Tekkesi'yle Yıldız Sarayı arasında mahiyet itibariyle bir fark yoktu. Yıldız'da saraylılar, cariyeler..., bu Tekke'de de menzûreler bulunuyordu. Şemdinan'da eski bir menzûre-i bikrin tekke hayatını dinlerken hicabımdan titredim. Kalbim ve kalemim bu noktada ebkemdir. Yalnız şunu arz etmek isterim ki dünyanın en sefih ve âdi bir rezaletanesi, Şemdinan Tekkesi yanında çok sönük kalır. Bu tarihi maktel-i ahlâkın varisi Seyyit Taha, bugün Ravandiz'de İngiliz casus şebekesinin başında ve vatan aleyhinde ika-i habaset ve melanetle meşhurdur.

Veba çıkan evler, kâşaneler, veba-yı bakari zuhur eden ahırlar, ağullar beş-on insanın ve birkaç yüz hayvanın selâmeti için bermucib-i kanun derhâl yakıla ve yıkılabilirken, veba-yı ahlâki yuvası sayılan Şemdinan gibi tekkeler niçin yakılmasın ve yıkılmasın.

Tekkeleri kapatıp milletin ahlâk ve mâneviyatını kurtaran Büyük Millet Meclisi, bu uğurdaki cihadını ikmal için böyle bir kanun yapsa milletin ebedi şükranlarını, minnetdarlıklarını kazanır zannederim. Çünkü, belki daha bu baykuş yuvalarına dikilen masum gözler, saplanan saf kalpler vardır. Bu mazlum insanların selâmet-i ahlâkiyesi tekkelerin mübeddel-i remat olmasındadır. Ben böyle bir kanun düşünüyorum:

Madde 1- Veba-yı ahlâki yuvası sayılan tekkeler yakılır.

13 Şubat 1926

Ardıhan Mebusu Tahsin

Küfrevî Tekkesi

Tarihi edyan; insanlara doğru yolu göstermek için 128 bin peygamber geldiğini yazıyor. Biz bunlardan yalnız üçünün sahib-i ümmet ve kitap olduğunu görüyoruz. Diğerleri ne muhit toplayabilmişler ve ne de muvaffakiyet göstermişler. Hâlbuki, beri tarafta bir dilenci, Şemdinan'da bir yalancı, Bitlis'te bir canî, Barzan'da bir falcı, Siirt'te daha bilmem kaç tanesi, şurada burada tekke namı altında bir şebeke-i şenaat kurarak ahlâkıyata, içtimaiyata ve hatta vicdaniyata bilâkayd-ı şart mutasarrıf olmuşlar, istediklerini ve dilediklerini yapmışlar, yer yer korkunç vaziyet almışlardı. Evvelkiler niye mevcudiyet gösterememişler, berikiler neden bu derece kudret ve şöhet kazanmışlardı? Çünkü: Peygamberlerin tebliğ, nasihat ve nihayet mucizeden ibaret kalan kuvve-i teyidiyelerine mukabil şeyhler, sultanlar ve zalimler istibdatlarına dayanmışlardır. Hadisat-ı içtimaiyemizin en can alacak ve kan

ağlatacak şu noktasını adese-i ruhumuzla tahlil ederken; harikalar yaratan ve çok medeni ve munis olan civanımert Türk evlâdının asırlarca geri kalmasındaki avamil ve müessirat arasında ve birinci safta sultanları ve hemen arkalarında da kâtil-i ahlâk ve vicdan sayılan şeyhleri görürüz. Abdülhamid indinde Sadriazam Sait Paşa ile Ebülhüda ve Kâmil Paşa ile Şeyh Zafir arasındaki telâkki farkı birinin Babîalî'ye, diğerinin Tekke'ye devamında idi. Yoksa mukadderat-ı memleket bahsinde Ebülhüda her hâlde daha ziyade haiz-i vüsuk ve itimaddı.

Bir aralık sultanların siyaseti ile şeyhlerin keramet ve kehaneti kan kardeş olmuşlardı. Biri cism-i devleti, diğeri bünyan-ı milleti kanatmıştı. Meselâ padişahların sonu Vahidettin, İstanbul'da İngiliz bayrağını selâmlarken kan kardeşi Şemdinan Şeyhi Taha, Musul'u işgal eden İngiliz kumandanının mihmandarı bulunuyordu. Sultanlar, şeyhler birbirinin zahir ve muini idiler. Bunlar beraber yaşamağa ve mutlak beraber ölmeğe mahkûm idiler. Nete-kim öyle oldu. Saltanat devrildi, tekkeler de yıkıldı.

Tekkelerin ne kadar mühim ve derin esasata müstenit bulunduğunu anlamak için bunların hudud-u ruhaniyelerini bilmek kâfidir.

Devletin teşkilât-ı mülkiyetine mukabil, bilhassa vilâyet-i şarkiyede bir de tekkeler idare-i ruhaniyesi vardı.

Meselâ eski Van vilâyeti, bir sancak ve on dört kazayı ve dört yüz bin nüfusu muhtevi iken Şemdinan Tekkesi, Türkiye'de 40, İran'da 30 kaza-yı daire ruhaniyetinde bulunduruyordu.

Van vilâyetinin 240 bin lira varidatına mukabil Şemdinan Tekkesi'nin hâsılat-ı seneviyesi 300 bin lira idi. Bitlis'te devletin bir valisi, bir de fırka kumandanı vardı. Fakat buna mukabil Küfrevi Tekkesi'nin Şeyh Muhammed'i, Hizan Şeyhi Seyyit Ali, Siirt'te Sultan Memduh evlât ve ahfâdı, vali ve kumandandan daha nüfuzlu idiler. Şeyhlerin halk üzerindeki derece-i tesir ve nüfuzuna ufak bir misal arzedeyim: Siirt kurbunda, Tıllu'da Sultan Memduh Tekkesi var. Bu zat ihtiyarlamış bir kısrakını Halife Derbâz'e vermiş, bu da hayvanı Hakkârî'nin Oramar nahiyesinde aşiret reisi Hito'ya göndermiş, günün birinde kısrak gebermiş. Şeyh, derhâl kısraka bir türbe yaparak ziyaretgâh ittihaz etmiş. Burası bir türbe ve tekke olmuş. Her cuma ve pazartesi geceleri Kısrak Tekkesi'nde hatim ve zikredilmesi Şeyh'in emri icabından olduğu cihetle şu hâl senelerce devam etmiş. Nihayet türbenin tarihçe-i rezaletine vakıf olan kudretli bir vali, 304 [1888] tarihinde türbeyi yıkmışsa da henüz halk ziyaret ve tilâvetinden vazgeçmemiştir.

Bitlis'te Küfrevi Tekkesi ve Şeyh Muhammed:

Vilâyet-i şarkiyede Şemdinan Tekkesi'nden sonra en ziyade kuvvet ve haşmet sahibi olan Küfrevi Tekkesi idi. Yarım milyon müridi vardı. Şeyh Muhammed, Abdülhamid'in pek hürmetkârı idi. Tekke'nin nam-ı diğeri "Kâbe-i âmâl" dır. Abdülhamid, 50-60 bin lira sarfederek Tekke'yi tevsiyen ve tezyinen inşa ve kapısı üzerine "Haza Bab-Elizze" taşını talik etti. Tekke'nin on saatlik ve daha ziyade mesafede bulunan müridanı, köylerinden bilittir köpek gibi avave ederek emekliye emekliye ta Tekke'ye kadar gelir, aynı hâl ve vaziyette günlerce aç biillâc tavafını bilifa gene köpek gibi bağıra bağıra avdet ederlerdi. Şeyh Muhammed kalemrûhi hükümeti dâhilinde haccı menetmişti.

Tekke'yi tavaflı, Kâbe'yi ziyaretten cfdal göstermiş idi. Bundan dolayı o havalide tek bir hacı yoktur ve olamaz.

Tekke'de Kuran okumak katiyen memnu idi. Çünkü Kuran, Hazreti Peygamber'e nazil olmuştu. Şeyh ise bundan müstağni idi.

Küfrevi Tekkesi bir aralık o derece kuvvet ve kudret kesbetmişti ki Abdülhamid bile korktu. Şeyh Muhammed'in oğullarını Trablusgarb'a nefce mecbur kaldı.

Şemdinan Tekkesi'nde ceryan eden vekayi, Küfrevi'de de aynen mevcuttu. Rüya vergisinden ve nezr-i bikirden başka, visal-i şeyhe kavuşmak aşk ve iştiyakını gösterebilecek her kadın, müsaade-i tabiiyeye malikti. Çünkü: Şeyh'in harem-i muhabbetine nailiyet en büyük mazhariyetti.

21 Şubat 1926

Barzan Tekkesi

Osmanlı İmparatorluğu'nu ve hatta İran hükümetini senelerce işgal eden Barzan Tekkesi'nin diğerk tekkelere nazaran müstesna bir mevki vardı. Şeyh'in şahsiyeti ise, diğerk meşayih göre çok şayan-ı dikkat bir ehemmiyete haizdi.

Barzan Tekkesi, bir taraftan yüzbinlerce müridanın mihrab-ı iktidası, diğerk cihetten erbab-ı şekavetin tahassungâhı idi. Çakırcalı, Aydın'da ne ise Şeyh Abdüsselâm, Musul vilâyetinde odur. Bilakis Çakırcalı'nın vekây-i şekavetkâranesi şahsi intikamlara, mevzi-i cinayetlere münhasır iken, Şeyh'in harekâtı daima bir devlet meselesi şeklinde ve siyasi mahiyette tecelli etmiştir. Babîâli dosyaları arasında Makedonya meselesiyle Barzan Şeyhi vekaiyi

hemen hemen aynı kemmiyettedir. Babiseraskerî'nin, Arnavutluk harekât-ı askeriyle Barzan Tekkesi'ne ait tedabir-i tenkiliyesi aynı keyfiyet arzeder.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Makedonya, Arnavutluk, Yemen, Dürzü, Dersim gibi müzmin ve gedikli hadiset ve vakayı arasında başlı başına bir de "Barzan Tekkesi meselesi" vardı. İran hükümetinin Barzan şehri hakkında Babiâli'ye verilmiş ve neticesiz kalmış düzünelerce notası, feryatnamesi mevcuttur. Barzan Şeyhi üzerine pek çok defalar alay, liva, fırka, harekât-ı askeriye ve tedbiyesi yapılmış ve fakat bu şekavet ve şenaat ocağı mümkün değil söndürülememiştir. Musul kumandanı Dürzü Esat Paşa, Abdüsselâm ile hayli müsademeler, mücadeleler yapmış ise de müsbet bir muvaffakiyet kazanamamıştır. Bağdat Valisi Nazım Paşa, Miralay Saffet Bey'i ta Barzan'a, Şeyh'in ayağına kadar gönderip gûya müstakil bir hükümetle mütareke akdeder gibi bir mukavele tanzim ve teâtî etmiştir. Bu mukavele mucibince Barzan Şeyhi ordunun nakliyaatını, menzil hidematını ve ordu mıntıkasında asayiş-i ihlâl etmiyecek; buna mukabil Şeyh'e nişan ve şehri muayyen bir maaş verilecek. Nazım Paşa, merhum Barzan Şeyhi nezdindeki sefiri Saffet Bey'le yaptığı bu muahedeyi bir muvaffakiyet-i siyasiye diye Babiâli'ye yazdı. Bu mukavele devlet namına cidden pek elim ve şaki, âsi bir şeyh için hiç şüphesiz mucib-i iftihadır.

Barzan Tekkesi'nin, mevki-i imtiyazı ve bilhassa Abdüsselâm'ın şahsiyet-i mümtaziyesi yalnız Musul vilâyetine tanınmış değildir. Belki vilâyet-i şarkiyede, İran-ı garbide bu ismi duymıyan kimse yoktu. Barzan Tekkesi veya Şeyh'i istediği zaman etraftaki aşaire ilân-ı husumet eder, kavgalar, müsademeler yapar. Muasi aşiretinin hayvanaatını, ağnamını, eşyasını talan ile büyük ganimetlerle merkez-i şekavetine; cinayet ve şenaat ocağına dönerdi. Yahut Bağdat'a orduya giden kervanları menzil-i kıtaatını vurarak eşya-yı tüccariyeyi, ordu eslâhı [esliha] ve cephanesini, levazımını talan eder ve bunu bir gaza, bir muvaffakiyet sayardı. Bazan da İran'a dâhil olup, yağmagerliğini, talanını yapar gelirdi. Bu gibi vakayı ve hadiset karşısında Babiâli, Babiseraskerî, ya Şeyh'e karşı harekât-ı tedbiyyeye teşebbüs veya men-i tekerrürü için muamele-i affiye ile isticlâb-ı memnuniyet ve emniyete tevessül ederdi.

Balkan muharebesini müteakip Abdüsselâm şımarık bir vaziyette sağa sola taarruza başlayınca Musul'da muktedir ve müteşebbis bir vali, civar vilâyetlerin iştirakiyle Şeyh âleyhinde vasi mikyasta harekât-ı askeriye yaptırdı. Bir alay kumandanının hatası yüzünden Şeyh, bu defa da yakayı kurtararak

beş yüz kadar müsellâh müridaniyle beraber İran'a kaçtı. Ve İran-ı garbideki Kürtlerin hissiyat-ı diniyesini tahrik ile büyük büyük çeteler tertibine başladı. Kürt efkârını ifsat için hudut üzerinde köy köy dolaşırken bu melunun içeride yakalanması için Kâzım –Büyük Millet Meclisi (Özalp)– ile Hakkâri Mutasarrıfı Cevdet Bey vaziyet aldılar. Şayan-ı itimat İran Kürt rüesa-yı aşai-riyle yapılan muhaberat ve ittihaz edilen mukarrerat üzerine canı merkurumun Sultanağa'ya misafir geldiği anlaşıncı Gâvar hudut bölük kumandanı Yüz-başı İdris Bey güzide efradiyle İran'a dâhil oldu. Ve Sultanağa'nın muavene-tiyle şu tarihi asi ve şakiyi yakaladı, Van'a getirdi.

İdris Bey'in şu hizmet ve fedakârlığı cidden şayan-ı takdir ve şükrandır. Rus Konsolosu Akimoviç, İran'daki Rus nüfus mıntikasında ceryan eden bu hadiseyi protesto etti ise de Şeyh, Musul'a yetiştirilerek derhâl asıldı.

***

Barzan Tekkesi'nin Müridanı:

Diğer tekâyâya giremez. Esasen Tekke'de âyin ve ibadet yoktur. Tekke'ye mürit kaydedilmek için reşit olmak ve şekavete müstait ve muktedir bulunmak şarttır. Tekke'ye mürit olacak reşit, daha evvel bir silâh sahibi olmalı ve Şeyh'e ibraza mecburdur. Ancak ondan sonra halka-i uhuvvet ve şekavete dâhil olabilir. Tekke müridanı çete teşkilâtına tabi idi. Her köy veya aşirette, şekavette serfiraz müritler çetebaşı itibar olunur. Onar - on beşer kişilik üç çete, Şeyh'in bir mutemet ve mukarrebî kumandasında müstakil ve salâhiyettâr bir cüz-ü tam sayılır.

Dört-beş cüz-ü tama Şeyh'in evlâdı veya kardeşi kumanda eder. Heyet-i umumiyenin baş kumandanı bizzat Şeyh Abdüsselâm'dı. Şeyh yapacağı bas-kına, talana, gazaya, müsademeye, muharebeye göre kuvvet izhar ve tahşit, işin derece-i ehemmiyetine nazaran kumandayı ya bizzat deruhte veya cüz-ü tam ehline tevdi ederdi. Netice, talanda mal-ı ganimetten yüzde ellisi Tekke'nin yani Şeyh'in, diğer kısmı çete başılarla cüz-ü tam kumandanlarının idi. Müridan ise sefahat-i gazada geçen eyyam ve saatını, mahz-ı ibadet ad ve netice-i muvafakiyat ile Şeyh'in hayır duasını, memnuniyetini kazandı-ğından günlerce, haftalarca neşat ve inbisat-ı ruh hissederdi.

Daha doğrusu müridanın hisse-i talanı yalnız gıda-yı ruhları idi. İşte Barzan Tekkesi'nin bu müthiş teşkilâtı karşısında hükümet daima âciz bir vaziyette kalmıştır.

Tekke'nin şöhreti, Şeyh'in keramet ve kehaneti hep bu teşkilâta bağlıdır. Abdüsselâm kendi eliyle adam öldürmekle de mütelezziz olurmuş. Hatta

Oramar aşireti reisi Hito'nun oğlu olan damadını, karısıyla suret-i mahsusa Barzan'a davet etmiş ve bir gece ailesi yanında gülerек, eğlenerek boğazını kesmiştir.

Barzan Tekkesi, idare-i ruhaniyetine ve bu dairede mütemekkin halkın mal ve canına taarruz edecek herhangi bir şahıs ve kuvvetten mutlak ve mutlak intikam almak, tekkenin siyaset-i dâhiliyesi muktezasıdır. Bu hususta Şeyh'in en ufak bir ihmali ve imhali görülmemiştir. Tekke'nin ve Şeyh'in sırr-ı muvaffakiyeti bilhassa bu noktada tecelli eder.

Şeyh Abdüsselâm, Van'da hin-i is'evabında "Bu kadar cinayeti, şekaveti, fazayihı nasıl yaptın? İstinad ettiğin kuvvet nedir?" sualine çok soğukkanlılıkla ve bilâperva:

— Hükümetin hamakati, müridanının cihaletidir, demişti.

İşte Barzan Tekkesi ve o Tekke'nin kudsiyet ve ruhaniyetine istinaden şekavet ve cinayet ika eden Şeyh'i.

Tekkelerin kapanmasının alelade bir vaka telâkki edilmemesi bir fariza-i vicdaniyedir. Ben bu şekavet, cinayet, şenaat ocaklarına incir diken yed-i beyza⁷-yı istihlâsı eğilerek öperim.

Ankara, 23 Şubat 1926
Ardıhan Mebusu Tahsin

Hizan Tekkesi

Hizan Tekkesi, Hizan Şeyhi Seyyit Ali, Halife Selim, Şeyh Şahabettin, Hizan Vakası, Bitlis İsyanı, Şeyhlerin İdamı...

Vilâyat-i şarkiyede tekke denince onun medlulu şenaattır, fecaattır, şekavettir. Ve neticesi isyandır, ihtilâldir. Bu tekkelerde ceryan eden ahlâksızlıklar, az çok birbirine müşabihdir. Bazıları şekavette, birtakımları cinayet ve şenaatta, bazıları da iğfal ve riyada, isyan ve ihtilâlde iktisab-ı şöret etmişlerdir. Mevzu-u bahis Hizan Tekkesi ve Şeyhi şu kısma dâhildir.

Hizan Şeyhi Seyyit Ali, Seyyit Abdullah'ın çırağıdır. Müridanı ile hin-i sohbet ve temasında yüzüne yeşil peçe koyar ve elindeki tespihin tanelerini sayarken dudaklarının hareketiyle Kuran okuduğu fikir ve kanaatını telkin eden bir müraidir. Bu tekkenin müridanı alemdar ve halife teşkilâtına tabi-

7 Yed-i beyzâ: En beyaz el; Musa Peygamber'in mucizelerinden olan, Firavun'a karşı parlak görünen beyaz eli; keramet, mucize göstermek anlamında da kullanılır. -d.n.

dir. Her kaza veya nahiye, bir alemdarlıktır. Her alemdarlık, birkaç halifelîge münkasımdır. Meselâ Van'ın Şatak kazası Hizan Tekkesi'nin iki, Gevaş kazası dört alemdar teşkilâtını ve yirmi kadar halifeyi muhtevîdir. Şeyh, mühim bir mesele hakkında müzakere etmek istediği zaman halifelerini, alemdarlarını haberdar ve davetle kararını tebliğ eder. Şeyh'in fikir ve kararına bunlar itiraz edemezler; bilâkayd-ı şart kabul ve icraya mecburdurlar.

Tekke nezirleri, hemen her yerde birdir. Fakat Hizan menzuratı iki suretle tahsil olunur: Ya bizzat Şeyh devre çıkar veyahut oğullarından ve mu'temet alemdarlarından, halifelerinden istediklerini etrafa gönderir. Şeyh çıkmadan yevm-i hareketini, güzergâhını, uğrak yerlerini daha evvel tesbit ve ilân eder. Şeyh vakt-i mukadderde beş-on alemdar ve halifesiyle yola çıkar. Erkek, kadın, çoluk, çocuk, nezirleriyle yollara düşerler. Evvelâ Şeyh'in geçtiği toprağa secde eder, ağlar, toprağı öper, yüzünü sürer; sonra yaya giden, rekâb-ı âlide [râkib-i âlide] halifelerin iltimasına göre at üzerinde bulunan Şeyh'in ayağını, eteğini veyahut hayvanının üzengisini, kuyruğunu öper. Kör, sakat, malûl ve meflûc olanlar, hastalar, ayakları, gözleri bağlı olduğu hâlde Şeyh'in güzergâhına bırakılır. Şeyh bunlara at üzerinden nefes eder, geçer. Bittesadûf bunlardan biri iyi olursa efendilerinin kerametine, bir tesiri görülmezse kendi günah ve masiyetlerine verilir. Şeyh'in her menzili, bir hediye ve nezir anbarı şeklini alır. Nezirler toplanır, halkın vesait-i nakliyesiyle tekkeye yetiştirilir. Seyyit Ali'nin bir "devr-i tam" kıymeti; birkaç yüz inek, öküz ve birkaç bin koyun, binlerce okka muhtelif erzak ve zahire, toplanla kumaş ve binlerce liradır.

Şeyh'in elini ayağını öpmekten mahrum olanlar, o şerefi kazananların elini ayağını öper ve aynı gıda-yı ruhiyi alırlar.

Halife ve alemdarlık devirleri de az çok bu merasime tabidir; yalnız mahsul-ü mesailerı bittabi Allahları kadar değildir.

Seyyit Ali'nin uğrak yerleri, oturduğu evler ziyaretgâh ittihaz olunur. Bunların ayrı ayrı yevm-i mahsusları vardır.

Şeyh, gezerken beğendiği kızlar, menzure addedilir ve şayan-ı tebrik görünür. Şeyh bir karyede gecelerse ona bir "menzure-i bikir" takdim olunur. Şeyh, dolaşırken çok rüya görür ve bu rüyalar refakatindeki halifeler tarafından tabir ve işaa olunur. Alemdarlar teşkilâtı, hem ruhanî hem cismanidir. Alemdarlar bölük kumandanı vaziyetindedirler. Müsellâh müridanı vardır. Her alemdarlık başka başka bayraklara maliktir.

***

Halife Selim Vakası:

329 [1913] senesi nihayetinde Hizan halifelerinden Selim, Şeyh'ten aldığı emir ve talimat üzerine Hizan'da isyan bayrağını açtı. Seyyit Ali; Bitlis, Van meşahirini, derebeylerini isyana davet etti. Bir hafta zarfında 5-6 bin kişi Hizan'da toplanarak Bitlis'e doğru yürüdüler. Ve kartopu gibi, yürüdükçe büyüdüler. Ve Bitlis'in mühim bir kısmını, karşı mahalleyi zaptettiler. Bitlis kuvveti çok azdı. Halife Selim'in maksadı ctraftan kuvvet yetişinceye kadar Bitlis'i düşürmek, isyan sahasını büyötmek idi. Fakat karşısına Abdülhalik Bey gibi bir ateşpare-i celâdet çıktı. Şchid-i mahfur jandarma kumandanı Hacı Kâzım Bey, kendisinden elli misli bir kalabalıkla müsademeye, pençeleşmeye başladı. Filhakika vaziyet çok hatarnâk idi; Bitlis düştüğü gün, bütün tekkelerin ref'-i liva-yi isyan eylemeleri mukadder ve müemmen idi. Pazartesi, salı, çarşamba günleri şehir dâhilinde şiddetli ve kanlı müsademeler oldu. Mezarlıklarda tahassun eden bir halife kuvveti, devair-i resmîyece, bilhassa müdür-i harekât olan Abdülhalik'in bulunduğu telgrafhaneye yaklaşmıştı. Hacı Kâzım'ın burada hürmetle, tevkir ile yadedilecek bir hamaseti, Halife Selim'i sarstı. Perşembe sabahı Van kuvvetleri de yetişti, müsademat galibiyetle neticelenerek erbab-ı isyan darmadağın oldu. Halife Selim, başlıca alemdar ve müridleriyle Bitlis'teki Rus Konsoloshanesi'ne iltica ettiler. Hariçte kalan meşayih ve alemdarlar toplandı. Miralay İbrahim Bey'in riyasetinde teşekkül eden Divan-ı Harb'e verildi. Başta Seyyit Ali olduğu hâlde 27 şeyh, alemdar ve mürit asıldı. Hizan Tekkesi'nde başlayan ve bilahare Bitlis Vakası namını alan vaka-i isyaniye bitti. Bu vaka esnasında çok şayan-ı dikkat bir hadise çıktı:

Bitlis meselesinin en mühim mürettep ve amillerinden Şeyh Şahabettin ortadan kayboldu. 140 kiloluk bu şişman Şeyh'in, hayvana binemeyeceğini ve binaenaleyh şehirde saklandığını tahmin ediyorduk. Meğer müridan, merhale merhale Şeyh'i uçurmuşlar. 4 gün, 4 gece omuzlarında taşıyarak ta Kafkas hududuna Dudak kazasına geçirmişlerdi. Rus hududuna beş saatlik mesafede bir köyde yakalandı. Ve bittabi o da asıldı. Meşayihin müridan üzerindeki tesir-i füsunkârisine bundan büyük misal olamaz.

Bunca teşebbüsât-ı siyasiyeye rağmen, Halife Selim ve rüfekasını Rus Konsolosu teslim etmedi. 7-8 ay konsolosun misafiri oldular, yediler, içtiler. Fakat Abdülhalik Bey, konsoloshaneden çıkmalarına, kaçmalarına mani olmak için bütün tedabiri yaptı. Nihayet Harb-i Umumi başladı. Halife Selim haini ve arkadaşları konsoloshaneden alındı ve asıldılar.

Lütfen dikkat buyurulsun: Bir Hizan Tekkesi, bir Seyyit Ali ve halifesi Selim, devletin başına koskoca bir gaile çıkarabilirdi. Şimdi rica ederim bunlar hatıra gelen manasiyle, bir tekke mi, bir ihtilâl, isyan, şekavet ve şenaat ocağı mıdır?

Ve bu denaet, rezalet, hiyanet, habaset ocaklarını kapamak değil, yıkmak, yıkmak bir vecibe-i devlet midir, değil midir?

Şu hâlde şu meyhanelere, kerhanelere, fecathanelere isyan ve akrep yularına incir diken Cumhuriyet idaresini tebcil ile öpüp başımıza koymak bir fariz-i vicdaniye ve medeniye olmaz mı?

Sultan Memduh Tekkesi

Siirt kurbunda Tillu karyesinde Sultan Memduh'un tekkesi; vilâyet-i şarikiyede dalbudak sarmış pek mühim bir şebeke-i iğfal ve ıdlâldır. Bu tekkenin diğerlerine nazaran çok şayan-ı nazar-ı dikkat bir vaziyet-i istisnaiyetkârısı vardır. O da, kadın prestişkârlarının erkek müridanından çok fazla olmasıdır. Erkek müridanın da çok fazla olmasıdır. Binaenaleyh vicdaniyata, ahlâkiyata, içtimaiyata olan tesir-i füsunkâresi de o nisbette tahripkârdır.

Memduh Tekkesi, muhit-i iğfalini adeta bir örümcek şebekesi, bir balık ağı ile örmüş ve sarmıştır. Oraya düşen her şikâr-ı aşk ve muhabbet, mutlak be mutlak arz-ı teslimiyete mecburdur. Şeyh'in damen-i iğfaline gizlenen her esir-i vicdan ve iman, bir fidye-yi ahlâk ve zekât mukabilinde sahib-i necat ve saadet olur. Ve ancak o suretle tekkenin demirbaş çşhası meyanında görünür. Bu tekkenin, müridanı, muhiti, üzerindeki derece-i tesirini kuvvet ve kudretini bir derece izah edebilmek için "Kâbe-i Memduh"dan bahsedeceğim:

Şeyh Memduh Tekkesi'nin karşısında "Tavile" nam tepede haylı fedakârlıkla Kâbe'yi takliden cesim dört duvar ve dört kapı ile muhat bir bina yaptırılmıştır. Memduh Kâbesi'nin ortasına Hacer-ül esved⁸ gibi "Hacer-i mebruk" namıyla bir taş konmuştur. Her sene muharremin onuncu günü "yevm-i aşura" bu tekkenin yevm-i mahsusı ve en büyük bayramıdır. O gün binlerce müridan hedaya ve bahaya ile tekkeye hacca gelir; bir cemaat-ı kübra ile bayram namazı kılınır. Hacer-i mebruk hürmetlerle, tazimlerle öpülür. Fariza-i hac eda edilmiş sayılır. Binaenaleyh Kâbe-i Memduh'ta hacı olanların artık ta Mekke'ye, Medine'ye kadar ihtiyar-ı külfet ve zahmet etmesine lüzum kalmaz. Mekke yolunda sarfedilecek para Tekke-i Memduh'a terk ve teberru olunur.

8 Hacer-ül esved: Kâbe'nin duvarında bulunan siyah taş. -d.n.

Üç sene evvel bir şeyhin yed-i idlâl ve iktidarında bulunan bu vicdan, iman, ahlâk; idare-i inhisariyesinin ihlâl ettiği paranın bugünkü şeker, petrol inhisarımızda hâsıl olacak hasılâtın noksan olacağını katiyen iddia edemem. Belki vilâyet-i şarkiye halkının devlet ve tekke tekâlifi karşısında tekkelerin bilâkayd-ı şart haraç-güzarı olduğunu söyleyebilirim.

***

Küfrevi Tekkesi makalesinde bahsettiğim mevzuu, Kısarak Tekkesi, Sultan Memduh'un Halife Derbâz'e verdiği bir hayvanın mezarı üzerine kurulmuş bir ibadethane idi. Şeyhlerle tekkelerin masum vicdanlara yaptığı tesirata bunlardan güzel misal olamaz.

Umum tekkelerde "Hatme-i Hâcegân" namıyla bir düstur-u ibadet vardır. Vilâyet-i şarkiye tekâyasında bu ayın başlangıcı (ouverture) bambaşka bir mahiyet ve fecaat arzeder.

"Hatme-i Hâcegân" levha ve safhası şudur: Müridanın gözleri güzelce kapanır. Şeyh, gözleri kapalı müridana başıyla ayrı ayrı temas ve nefahat-i feyz ile müridin kalbini imlâ ve irşat eder. İşte "Hatme-i Hâcegân" bazen yalnız kadın müridanından tereküp eden ve Şeyh'in presitişkârları olan bir heyet-i nisvan muvaceshesinde cereyan eder. Bazı meşum tekkelerde bu ayın bir tarikat dansına intikal eder. Zemzeme-i aşk ve muhabbet dalgalar başlar: Tam o zaman Şeyh lisan-ı hâl ile bunu demek ister:

Sevelim, her muhabbetin mutlak olmıyan bir hayatı vardır ki
Mevecat-ı muhasın âlem ana gehvare-i terennüm olur¹⁰

İşte vicdan ve kanaat gasibi olan bu hay huy saatlerce sürer ve akıbet mumlar söner.

Bervari Tekkesinin İç Yüzü

Hiçbir tekkede cari olmıyan itiraf-ı zünup akidesi, Bervari Tekkesi'nin başlıca düsturlarından biridir.

Vilâyet-i şarkiye tekkelerini evsaf-ı mümeyyizelerine ve şöhrat-i müktesibelerine göre tasnif edince Şemdinan Tekkesi haşmet ve saltanat; Küfrevi

9 Hatme-i Hâcegân: Nakşî tarikatı mensuplarının Allah'tan başka her şeyden arınarak ve şeyhin huzurunda diz çöküp onun komutlarıyla dua okumaları. --d.n.

10 Doğrusunun şöyle olması muhtemeldir: "Muhassın-ı mevecât-ı âlem ana gehvâr-ı terennüm olur". --d.n.

Tekkesi avave-i taabbüt, dava-i ulûhiyet; Barzan Tekkesi cinayet ve sirkat suretinde tecelli eder.

***

Heyet-i umumiyesinin sıfat-ı mümtaziyesi ise riya, iğfal ve idlâldir.

Vilâyet-i şarkiye tekkelerinin en mühim ve esaslı menab-i varidatı, teslimiyet-i tammeden münbais tasarrufat-ı vicdaniyedir; yani yek kalem ce-
halettir. Çünkü şeyhler, hattâ halifeler, aledderecat mutasarrıf-ı hakikidirler. “Menzure-i bikir, kurban adağı” gibi şeyler hepsinde de caridir.

Bugün mevzu-u bahis Bervari Tekkesi diğerlerine nazaran bambaşka bir mahiyet-i hususiye arzeder. O havali lisanında “Medrese Tekkesi” diye iktisab-ı şöhret eden bu fecaathanenin bir ismi de darülemandır. Tekkenin sahibi Şeyh Abdullah, Basret Şeyhi Hüseyin en şeytan, en dessor, en cüretkâr bir halifesidir. Tasarrufat-ı vicdaniyede Şemdinan Şeyhi Sıddık ile Şeyh Abdullah birinci dereceyi ihraz ederler.

“Darüleman” Postnişini Abdullah, kendisine mahsus prensipler, düsturlar vaz ve neşretmiş ve bunda şayan-ı hayret bir surette muvaffak olmuştur. Meselâ hiçbir tekkede cari olmıyan “itiraf-ı zünup” akidesi, Bervari Tekkesi’nin başlıca düsturlarından biridir. Nail-i cennet olmak isteyen bir mürit işlediği büyük günahları da itirafa mecburdur. Başka bir mezhepde cari olan bu kaidenin, “Halvet-i Vicdaniye”nin Şeyh Abdullah tarafından ne için ve ne maksatla istiare edildiği şayan-ı tetkik bir mesele-i içtimaiyedir. Her günahkâr mürit, Abdullah’ın dergâh-ı mağfiretine gelecek ve huzur-u şefaata diz çöküp itiraf-ı zünup edecek ve sonra Şeyh hazretleri adese-i ruhiyle bunları bittahlil, hükm-ü mukadderi verecek. Tekke’de inanana göre her derde çare ve deva vardır. Ve muskalar yazılmıştır. Muskaların fiyatı talibin hâline; iktidarına tabidir. Sipariş vukuunda nushanın bedeli aynen veya nakden peşin verilmek icabeder. Bir çift öküz, 20 altına, 50 koyuna, bin kilo zahireye alınan nüshalar çokdur. Haydaran aşireti reisi Emin Paşa, Şeyh Abdullah’tan getirttiği bir nüshanın tesir-i füsünkâresini gördüğünden dolayı merkuma güzel bir at göndermişti.

Bervari Tekkesi, bilhassa müritlerinin mihrab-ı iktidası, kible-i amalidir. Ve bu akide panayırının en çok ziyaretçileri kadınlardır. Züriyet sahibi olmıyanlar Şeyh’e arzuhal ederler. Abdullah’ın oğlu Şeyh Abdurrahman bu suretle müracaat eyliyenlerin göbeği etrafına “Vessema-i vettarik” suresini yazar. Babası duasını yapar, üç ay zarfında bir işaret-i hamil görülmezse bir daha müracaatı olur.

Kocasının muhabbetinden mehcür olanlar veyahut daha ziyade cazibedar görülmek isteyenlerin kollarına, göğüslerine ve bilhassa kalpleri üzerine Abdurrahman tarafından başka başka ayetler yazılır ve muhakkak tesiri görülür.

330 [1914] senesi iptidasında Bitlis'te Halife Selim vakkası ceryan ettiği günler, Van'ın Erciş kazasından Bitlis'e giderken yolda şüphelenilerek tutulan bir kadın isticvabında sahib-i zürriyet olmadığından Şeyh'e arzuhal etmeğe gittiğini söylemiştir. Erciş ile Bervari 300 kilometre olduğuna göre bu saik-i vicdanın kudret-i tesirine hayran olmamak ve salıkine acımamak kabil değildir.

Darüleman, aynı zamanda bir melce-i şekavettir. Bir canı, bir şaki ta-kipten mustar kalınca tekkeye iltica eder. Mücrim oradan alınamaz kanaati, vaktiyle o derece kök salmış ki vazifedar olan bazı saf memurlar bile bu sahtekârlığa inanarak dönmüşlerdir.

İşte çok yaman bir darüleman.

Küfrevi Tekkesi

Şeyh, Mutasarrıf-ı Hakiki; Tekkede Şahlık; Ester Gübresi, Anber; Gübreden Cinayet; Avave; Rusya'nın Müdahalesi; Şeyhlerin Trablusgarb'e Tedibi ve Afları.

Seyyit Taha müridanından Şeyh Muhammed'in Bitlis'te tesis ettiği teke, meskat-ı resine izafetle Küfrevi tesmiye edilmiş ve kalemru-yi ruhaniyeti Van, Bitlis, Muş, Bayezit vilâyetlerinde, o zaman Rusya idaresinde bulunan Kars, Ardıhan, Kağızman ve civarı Kürt aşairine kadar tevessü etmiş idi. Şeyh Muhammed'in vefatiyle posta geçen oğlu, Şeyh Bahaeddin, Şah namını alarak Bitlis'i tarikat payitahtı yapmıştı. Şahtan maksat "Mutasarrıf-ı Hakiki" demektir. Payitahttan gaye Cenab-ı Hakk'ın, Hazreti Peygamber'in Bitlis'te ihtiyar-ı tavattun eylemesiydi. Küfrevi müridanı buna böylece iman ve itikad eder. Aksi kanaat küfürdür, dalalettir.

İşte şu fikir ve kanaat ilcasıyledir ki Küfrevilere, bildiğimiz hac haramdır. Mekke'ye, Medine'ye gitmek tekkeyi ve bilhassa şeyhi, şahı istihfaftır. Bitlis, Mekke'den ve Medine'den de mukaddestir. Fariza-i hac orada başlar, şahı görmekle tamam olur. Mutasarrıf-ı hakiki ne emrederse, hatta ne düşünürse mutadır. Suret-i telâkkide ufak bir tereddüt halka-i tarikatten tebaüdü, bu da neuzübillah azab-ı elimi mucib olur. Böyle bir vaziyeti kimse düşünmez, çünkü düşünemez.

Küfrevî Tekkesi'nin de, Şah'ın da emanet-i mubarekesi vardır. Tekkeye gelen müridan bunları ziyaret ettiği gibi hastalık, kaht u gala ve sair afat zuhur eden yerlere bu emanetten bazıları gönderilerek öpülür, koklanır ve akıbet-i vaziyet kesb-i salâh eder. Erzurum vilâyetinin Alaşgirt kazasında Sovan karyeli Halife Rızko, Hazret-i Şah'ın validesine ait olduğunu iddia ettiği tek bir pabucu ipek kumaşlar içine sararak köy köy gezdirmiş ve bu yüzden reşad-ı aşk olan müridanını soyup sovana çevirmiş idi. Şah Bahaeddin, kardeşleriyle Bayezit sancağını devir ve tefiş ettiği sırada Karakilise kasabasına geldiği gün, şeyhlere karşı halkın cûş ve huruş ile ramını görenler; kendini, feci bir dram oynayan tiyatro sahnesinde zannetmişlerdir. Şeyhlerin bindikleri tahtıranlar beş-altı kilometre mesafede, başlar üzerine alınarak şehre isal edilmişti. O gün Karakilise, her taraftan koşup gelen ziyaretçilerden mürekkep bir mahşer hâlini almıştı. Müridan panayırında şeyhler nam ve hesabına alışverişler yapılmış ve ianeler toplanmıştı. Bermucib-i tarikat-ı Küfreviye, binlerce müridan avave koparak bir de ayin icra edilmişti. Mihrab-ı iktidalerini, maşuka-i imanlarını Şeyhlerini uzaktan olsun peçesiz, nikapsız görmek tahassul ve iştiağını gösteren müridan, Şah'ın misafir bulunduğu Karakiliseli Şeyh Abdürrezzak'ın evini tavaf etti. Abdürrezzak'ın ahır damlarına üşüşen bir zümre-i dildade-i aşk, damın yıkılması üzerine yuvarlandı. Birkaç zavallı öldü ve yaralandı. Maahaza, bu uğurda şehit olanlar mübeşşir-i cennet ve yaralananlar mergub-u ümmet olduklarından hadise bilâ-teessür geçti ve gitti. Şah'ı ve esterlerini misafir eden Abdürrezzak, ertesi gün katır gübrelerini topluyarak anber imiş gibi müridana sattı. Ne bahaya olursa olsun Şah katırının gübresinden bir miskalını¹¹ elde edemiyen müridan arasında bu yüzden zuhur eden münazaa, beş-on kişinin ağır ve hafif mecruhiyetine sebebiyet vermiş ve cihet-i adliyenin müdahiliyesini mucip olmuştur. Küfrevî halifelerinden Maslûp Şeyh Abdülkadir'i ziyaret eden bir müridi aşka gelerek Şeyh'in pabucu altındaki çamuru "Nestle çukulatası" gibi katre katre yediği ve bu suretle gıda-yı hayatını almasından neşat ve inbisat-ı ruh hissettiğini bir Bitlis mebusu hayretle anlatırken benim hatırıma Şah'ın "katır anberi" geldi.

Vilâyat-i şarkiyede mühim bir kütle-yi halkın fakir, perişan, cahil ve koskoca bir vatan parçasının mehcür, metrûk ve harap kalmasında, oralarda beş-altı yüz sene icra-yı hükümet eden Osmanlı Devleti'nin pek büyük hisse-i

11 1 miskal: 24 kırat veya 4,810 gram. —d.n.

mesuliyetini kabul etmekle beraber, bu cinayet ve fecaatta dava-i ulûhiyete kadar giden mutasarrıf-ı hakikilerin, şahların, şeyhlerin en büyük âmil ve müessir olduklarını söylemek de bir fariza-i vicdaniyedir. Mazlum ve masum halkın vicdaniyatına, ahlâkiyatına, mal ve melâline, hattâ mukaddesatına bilâkayd-ı şart tasarruf iddiasında bulunan bu dilenci sahtekârlar, devlet saçağına konan bu baykuşlar, vakit vakit hadiseler, vakalar, iftiralar çıkararak kardeş kanı dökülmesine, ocaklar sönmesine sebebiyet vermiş katillerdir. Değil böyle mutasarrıf-ı hakikiyim diyen şeyhlerin, hattâ üçüncü derece halifelerin ufak bir göz işareti, bir şahadet parmağının istikameti, bir cinayet mahkemesi hükmünden daha müessir ve daha müellimdi. Harb-i Umumi’de erzak ve mühimmat nakliyle alâkadar olanlar pekâlâ görmüşler ve takdir etmişlerdi ki: Şeyhlerin istiyerek veya istemiyerek bir kelime-i teşviki, ufak bir işaret-i kocaman valilerin en ağır tazyik ve tehdidinden daha kuvvetliydi, daha müessirdi. Şimdi şu hâl ve vaziyet karşısında idare düsturlarını göz önüne getirelim, hukuk-u idare kitaplarını açalım, bu kuyud ve şerait dâhilinde hükûmet teessüs eder mi; halkın velâyet-i ammesi, valiye mi, şeyhe mi aittir? Bu maraz-ı içtimai ve idariyi kökünden ref ve kal’ bir fariza-i devlet midir, değil midir? Mutekidat-ı vicdaniyeden bilistifade, mukaddesata intikal ve tarruz, vilâyat-i şarkiye meşahirinin oyuncak kadar ehemmiyet vermedikleri bir işti. Bu müddeayat ve maruzatımı teyid için Erzurum Valisi iken muttali olduğum bir iki vakayı hikâye edeceğim:

Bayezit’in Diyadin kazasında Eyüp isminde bir halife, Hamidiye 12. Alay binbaşılardan ve Başmanlı aşireti rüesasından Devediş denilmekle maruf Mehmet Ağa’nın evine gider. Orada kendisini ziyaret ve ıstı’daf-ı şefkat eden kadınlar arasında, Mehmet Ağa’nın kardeşi ve koyunlarının çobanı Silo’nun kızına göz koyar. Nail-i meram olmak için ikinci namazını müteakip “cezbe” gelir, yani mana-i tarikatta aşka gelir, titrer. Cemaat esbabını sorunca secdede iken Mutasarrıf-ı Hakiki Şah Bahaeddin’in dört atlı bir araba ile geçtiğini ve “Çoban Silo’ya” hilafet tevcihini emrettiğini söyler ve heybesindeki bir serpuşu ve eski bir hırkayı çobana giydirir. Akşam namazından sonra ikinci “cezbe”sinde de Şah’ın huzurunda bulunduğunu ve yeni Halife Çoban Silo’nun kızını almasını ve hatta bu gece mutlak zifafa girmesi için Mutasarrıf-ı Hakiki’den emir telakki ettiğini söyler ve cemaatin bu husustaki rey ve fikrini istimzac eder. Şah’ın emri mutaa olduğundan müridanın muafakati ve hatta ianatiyle düğün yapılır, fakat Mehmet Ağa’nın münevver ve asabi bir adam olduğunu bilen Halife Eyüp “Şebb-i vuslatın fecrinde” yeni

karyı alıp tagayyüb eder. Üç gün sonra köyüne avdet eden Binbaşı Mehmet Ağa selamlıkta kardeşi Çoban Silo'nun halife postunda oturduğunu görünce güzel bir dayak atar ve Eyüp'ü takip ederse de payitaht-ı irşade dâhil olduğunu anlayınca meyusen döner. Yine bu Halife Eyüp, Diyadin kazasının “Şekerek” karyesine gittiği vakit dest-i şifadarını öpmek için tahalluk gösteren kadınlar arasında “sevdiği bir dula” –kâşif-i kubur olduğundan– arzu ederse müteveffa kocasıyla görüştüreceğini ve soyunup haremde gözleri bağlı intizar etmesini söyler. Bir saat sonra “bas-ü badelmevt” kabirden kocası gelir ve nail-i visal olur.

Küfrevi halifelerinden, Karaköse nahiyesinin Navik karyesinden Abdülkadir, Hamidiye dördüncü alay kumandanı “Zilan” aşiret reisi Selim Paşa'nın nüfuzundan istifade emeliyle, oğlu Hasan Bey'i mürid alır ve Şah'ın mutasarrıf-ı hakiki olduğunu ve inkâr edenlerin katli caiz olduğunu telkin ve ezher cihet irşat, hatta bir müddet sonra babası Selim Paşa'nın da Mutasarrıf-ı Hakiki'yi inkâr eylediğini ihbar eder.

Zavallı Selim Paşa, bir şeririn netice-yi telkinatına evlat kurşunu ile kurban olacağını anlayınca bir sene kadar emin ve mutemet muhafızlarıyla korunmaya çalışır. Mahtum bey hiç kabahati olmayan bu muhafızlardan birkaçını öldürür, Paşa kaçır, Hasan Bey de bir akşam rüyasında Şah'dan telakkî ettiği emir üzerine atına biner ve seyr-i filmenam hâlinde bir yardan yuvarlanarak yaranına kavuşur.

Küfrevi halife ve müridanı, merkezden muhite doğru uzaklaştıkça dalalet ve cehaletleri de o nispette müttekâsiftir. Bayezit sancağının eski Kafkas hududunda, Halife “Rızko” nun halka-i âyinine tesadüfen dâhil olan Karaköse jandarma süvarilerinden Paşu namında bir çavuş, müridanın sada-yı kelbine, avavesine iştirak etmediğinden hücumu maruz kalır, vecde gelen müridanın dişleriyle yaranılır, elbisesi parça parça olur. Bu elim vaziyet karşısında ne yapacağını şaşırان Paşu Çavuş, Halife Rızko'nun işaretiyle ahenge uyar, avaveye başlar. Sözde cezbe gelip bir aralık kendisine en ziyade zarar veren bir müridin uzun sakalını yakalar. Demet demet koparır, hem Halife'nin ve müridanın mazhar-ı iltifat ve teveccühü olur ve hem de hayatını kurtarır!

Küfrevi âyinine dâhil olan her fert avaveye mecburdur. Buna muhalefet mucib-i felâkettir. Diyadin kasabasından “Cemikây” karyesine giden “Hasu” namında münevver bir genç icra-yı âyin eden Halife Ömer'in avave teklifini reddettiğinden müritleri tarafından parçalanmış ve tarikat-ı avaveye, bu gibi vakayı ve tehdidat sevkiyle o havalide seri bir surette taammüm olmuş ve hattâ bu, Rusya dâhilindeki Kürtlere, aşaire sirayet etmiştir.

Kars, Kağızman ve havalisinde avavenin tevessüünü gören ve bunun Rusya'daki bütün İslâmlara sirayetini zanneden Kafkas Vali-i Umumi'si "Veysürrevası" "Zradkof Daşkof", İmparator'un chemmiyetle nazar-ı dikkatini celbetmiş ve Rusya Hariciye Nezareti'nin mâbeyin ve Babîâli nezdinde yaptığı şedit teşebbüs üzerine Şah Bahaeddin ve kardeşi Tarablusgarb'a sürülmüşlerdi.

Bu tazyik-i harici sevkiyle o zaman avave halifelerinin de yer yer toplanıp tedibi hakkında emirler verilmişse de mahalli hükûmetleri jandarma kuvvetiyle buna muvaffak olamayacaklarını bildirdiklerinden cihet-i askeriyeden muavenet ve muzaheret istenmişti. Bayezit havalisindeki halifelerin derdestine memur edilen Veşkert'te bulunan Kumandan Erzurumlu Hazine-dar-zade Mustafa Bey, iki taburla hepsini yakalamış ve Amasya bamyası gibi yüzzer, ikişer yüzzer ipe dizip Erzurum'a ve oradan Trabzon'a isale muvaffak olmuştu. Fakat şahlarının, şeyhlerinin, halifelerinin nefy ve tagrip edildiğini gören avave müridanı, Hamidiye alaylarına mensup bazı zabitanın mürit bölünmesinden bilistifade bir hareket-i isnaiye tertibatına kalkışmaları üzerine vehme gelen Abdülhamid, aynı mevzuda Ebülhüda'nın gördüğü rüyadan büsbütün korkarak Şah'ı da, Şeyh'i de, Halifeleri de af ve aledderecat taltif etti. Bütün kabahati Babîâli'ye ve valilere atarak sözde dâhilî bir siyaset kullandı ve İstanbul Rus Sefiri "Donildof"u para ile maksadına imâle ve avavenin Kafkas hududundan içeri girmeyeceğini temin ile işin içinden çıktı. İşte vilâyat-i şarkiye tekkelerinin mahiyeti ve safâhat-ı siyasiyesi. İşte bir melabe-i devlet.

Ardıhan Mecbusu Tahsin

Maarif Vekâleti Celilesine

Kürt hadisesinde Elâzığ'da bulunuyordum. Meseleyi adım adım takip eyledim, Kürtlerin şehre yaklaşması havadisi şayi' olduğunda otomobille gittim. Bir keşif yaparak avdet ettim. Ertesi gün şehir vakti başlayan muharebede muharip değil idisemde kumandanların yanında bizzat mevcut idim. Altı saat devam eden muharebeden sonra şehir düştü; esasen derme gatma olan asker Malatya tarafına, İzoliye çekiliyordu. Ben bir az geç kaldığımdan şehrin içersinde ve kenarında bilâ-fasıla atılan serseri kurşunlara tesadüf etmemek için İzoli tarafına gidemedim. Keban ve Çemişkezek istikametine giden bir kaç Harputlî'ya katıldım; Dersim civarından Arguvan mıntakasından, Eymür ve Tahir nahiyelerinden geçerek Malatyaya gittim. Bu havali hemen baştan başa Türktür; Şîî oldukları için Kürt zannediliyorlar; Fırat vadilerinden madut olan bu arazi dahilinde yalnız aşağı ve yukarı atmalı denilen iki Kürt obası bulunuyor; biraz yukarıda Hekimhan ve Sivas istikametine doğrudan Dirioan obası serpilmiştir. Geçtiğim yerlerde Türk Kürt hemen her keşle temas ettim. Hepsisi de o yapılan sersemliklere kızıyorlardı hatta Kürtler " onlar Kürt değil Zazadır. Biz onların lisanlarını bile anlamayız " diyorlardı. Malatyadan askerle tekrar Elâzığ'a avdet ettim; sonraları Erğani, Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Van, Mardin, Sive rek, Urfa taraflarını gezdim. Şekhsait ve Avenesinin muhakemesi devam ederken Diyarbakırda bulunuyordum; hiç bir muhakemeyi kaçırmadım. Asıldıkları zaman yine orada idim. Bu seyahatlardan ve intibaldan evvel de Sivasta, Maraşta, Gaziantep'te Maarif Müdürlüklerinde bulunurken beş sene kadar devam o müddet zarfında bir takım intibalar almıştım.

Hâdisede ilk defa kıyam edenler Zazalardır. Bunlar Şafîî mezhebinden, Nakşî tarikandan ve Hâlidî kolundan bulunuyorlar hemen hepside şeriat istiyoruz diyerek medreselerin tekrar açılmasını, padişahın ve halifenin iadesini, mekteplerde yalnız Kur'an ve Din dersleri okutulmasını musırrane talep ediyorlardı. Hayret edilecek cihet pek azı safdil, bir çoğu hırsız ve gapulcu olan bu gürûh pek sinsî ve pek kuvvetli propaganda unsurlarına malik idiler; okadarki : bir çok kim-seler usatın yüzünü görmeden iyi adamlar olduklarına, haklı matalip dermiyan ettiklerine zahip olmuşlardı. Âsilerin hemen hepsinin de Ankaraya gideceklerini söylemekte olduklarını öğrendim.

HÜLÂSA: KÜRTLERE DAİR¹

7 Mayıs 1926

Maarif Vekâleti Celilesi'ne

Kürt hadisesinde Elâzığ'da bulunuyordum. Meseleyi adım adım takip eyledim. Kürtlerin şehre yaklaşması havadis-i şayi' olduğunda otomobille gittim. Bir keşif yaparak avdet ettim. Ertesi gün seher vakti başlayan muharebede muharip değil idiysem de kumandanların yanında bizzat mevcut idim. Altı saat devam eden muhabereden sonra şehir düştü; esasen derme çatma olan asker Malatya tarafına, İzoli'ye çekiliyordu. Ben biraz geç kaldığımdan şehrin içerisinde ve kenarında bilâfasıla atılan serseri kurşunlara tesadüf etmemek için İzoli tarafına gidemedim. Keban ve Çemişgezek istikametine giden birkaç Harputluya katıldım; Dersim civarından Arguvan mıntıkasından, Eymür ve Tahir nahiyelerinden geçerek Malatya'ya gittim. Bu havali hemen baştanbaşa Türktür, Şii oldukları için Kürt zannediliyorlar. Fırat vadilerinden madut olan bu arazi dâhilinde yalnız Aşağı ve Yukarı Atmalı denilen iki Kürt obası bulunuyor; biraz yukarıda Hekimhan ve Sivas istikametine doğru da Dirican obası serpilmiştir. Geçtiğim yerlerde Türk, Kürt hemen herkesle temas ettim. Hepsisi de o yapılan sersemliklere kızıyorlardı, hatta Kürtler “Onlar Kürt değil, Zaza’dır. Biz onların lisanlarını bile anlamayız” diyorlardı. Malatya’dan askerle tekrar Elâzığ’a avdet ettim; sonraları Erğani, Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Van, Mardin, Siverek, Urfa taraflarını gezdim. Şeyh Sait ve avenesinin muhakemesi devam ederken Diyarbakır’da bulunuyordum; hiçbir muhakemeyi kaçırmadım. Asıldıkları zaman yine orada idim. Bu seyahatlardan ve intibaldan evvel de Sivas’ta, Maraş’ta, Gaziantep’te

---

1 Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 2, Belge No: 5.

Belgenin aslında, metnin kimin tarafından yazıldığı ve Osmanlıca çevrimyazının kimin tarafından yapıldığı belirtilmemiştir. —d.n.

Maarif Müdürlüklerinde bulunurken beş sene kadar devam müddet zarfında birtakım intibalar almışım.

Hâdisede ilk defa kıyam edenler Zazalardır. Bunlar Şafiî mezhebinden, Nakşî tarikından ve Hâlidî kolundan bulunuyorlar. Hemen hepsi de şeriat istiyoruz diyerek medreselerin tekrar açılmasını, padişahın ve halifenin iadesini, mekteplerde yalnız Kur'an ve din dersleri okutulmasını musırrane talep ediyorlardı. Hayret edilecek cihet pek azı safdil, birçoğu hırsız ve çapulcu olan bu gürûh pek sinsi ve pek kuvvetli propaganda unsurlarına malik idiler; o kadar ki: Birçok kimseler usatın yüzünü görmeden iyi adamlar olduklarına, haklı matalip dermiyan ettiklerine zahip olmuşlardı. Âsilerin hemen hepsinin de Ankara'ya gideceklerini söylemekte olduklarını öğrendim.

Biraz sonra Diyarbakır, Bitlis ve Muş vilâyetlerini de şümul-i dairesine alan bu hadise bütün üryanlığıyla mahiyetini gösterdi ve hariçten idare edilen bir hareket olduğunu meydana koydu. Bu iş İran'dan, Irak'tan ve Suriye'den idare edilmekte idi. Belki Şeyh Sait'in ve avenesinin işin iç yüzünden haberleri yoktu; lâkin asılan Doktor Fuat'ın ve yine asılan sabık Bitlis Mebusu Yusuf Ziya'nın, birisi asılan ve öbürü İran'a kaçan Ciranlı, Hasnanlı iki halidin ve daha bunların arkadaşı olan birtakım Kürtçülerin maksadları bir Kürt istiklâlinden başka bir şey değildi.

Not: Aslında iki sahifa eksiktir.²

***

Böyle bir hareketten Türkiye'nin ve bütün dünya Türklerinin ziyanına zevk duyacak ve menfaat temin edecek olan İngiltere, bu zemini daha çok evvellerden işletmekte, kolaylatmakta idi. Şark vilâyetlerinde yukarıda zikredilen ve maateessüf hâlâ kökünden kal' edilemiyen hakiki Kürtçülerden başka iki kısım Kürtçüler daha vardır:

1- Mondros Mütarekesi'ni müteakip meydan alan Ermeni taşkınlıklarına ve Ermenistan hülyasına karşı Kürdistan davasını ikame eden birtakım gençler ve biraz okumuşlar zümresi.

2- Kürt ekseriyetine istinad ederek hükûmetten mevki ve menfaat temini gayesini takip eden aileler zümresi.

Bunlardan birinci zümreye dâhil olan Kürtçülerin birçokları Türk oldukları hâlde Türkiye'nin bir daha dirileceğini imanlarına sığdıramamışlar ve bilahara istiklâl mücadeleti inkişaf ve itilaya başlar başlamaz dağılmışlardır.

---

2 Bu notu, metnin çevrimyazısını yapan kişinin yazmış olması muhtemeldir. -d.n.

İkinci zümrenin kökünü Mutlakiyet devirlerinde, daha doğrusu tarihte şark vilâyetlerine tatbik ettiğimiz idare sisteminde aramak icap eder. Bunlar, hükûmeti her vakit sıkışık vaziyetlerde yakalıyarak yükselmek ve kasalarını, keselerini doldurmak zevkine doyamayan birtakım ailelerdir ki öteden beri birçok fenalıklara hakikî Kürtçüler kadar sebep olmuşlardır. Bunların mantıksız hareketlerinin âmilleri, müsebbibleri olarak da hükûmete hulûl edip inad için kafa tutan, yahut herhangi bir hareketle incitmelerine ve muhaliflerine meydan açan, yani deliye deynek veren ayrıca bir zümre daha vardır ki bu aileler hükûmete karşı dost, fakat çok ziyanlı bir dost mahiyetindedir.

Bu zümrelerin yalnız birisi değil üçü de bilerek bilmeyerek, doğrudan veyahut dolayından hakikî Kürtçülere yardım etmişlerdir. Hakikî Kürtçüler bilhassa bunlardan iki evvelkileri tam bir gaye ortağı mahiyetinde değilse bile gaye için faydalı bir unsur, bir âlet olarak görmüşler ve aldatacakları kimselere de gaye ortağı mahiyetinde göstermişler, bazen da kendi kendilerini aldatmışlardır.

Halk bu son iki zümrenin elinde bir oyuncak, bir esir, bir sürü hayvandan başka bir şey değildir. Gerek Kürt ekseriyetine istinad ederek ananevî bir itiyatla hükûmetten menfaat takibine koyulanlar, gerek hükûmete hulûl eden ziyanlı dostlar, hep halkın sırtından geçinen birtakım tufeyliler mesabesinde bulunuyorlar. Bunlardan başka birtakım reisler, şeyhler, ağalar daha var ve hepsi öyle tufeylî gibi fakat çok rahat yaşarlar; zengin olurlar, debdebe ve ihtişam sürerler; çocuklarına da aynı miktarda miras bırakırlar.

Halkta zillet ve sefaletle ait öyle sahnalara tesadüf edilir ki en katı yürekleri sızlatır, öyle tuhafıldar görülür ki insan güleceği yerde bilâihtiyar kızar, şimdi itti haz edilmekte olan birtakım tedbirler bu meseleyi kökünden halledemez, bunlar içtimaî teşekkülâtın inbias eden birtakım şe'niyetleridir ki müvellidi olan teşekkülât ve bu teşekkülâta müsait bulunan icabat değiştirilmedikçe ortadan kalkmaz.³

Bu fenalıkların esbabı aranırken teşekkülâtın iptidailiği ve bozukluğuyla beraber bizim oralara mahsus olan idare sistemimizdeki noksanlar göze çarpar. O manatık Osmanlı Türkleri tarafından alınalı beri gayet serbest ve daha açık bir tabirle başboş bir idareye giriftar olmuştur. Bu istikrarsızlık daha evvellere, ta Kurunuulâ'ya kadar götürülebilir; hülâsa: Oralarda aslo-lan sükûnet ve emniyet değil, heyecan ve tedehhüştür. Hükûmetin otoritesi

3 Bu hususta ikinci kısmın nihayetinde izahat vardır.

Yavuz ve Kanunî zamanlarında nasıl birtakım harekât-ı askeriye sayesinde hissettirilmiş ise sonraları da aynı tarzlara müracaat olunmuş. Eğer oraları hudut vilâyetleri hâlinde çıksaydı, meselâ Türk vatanının içerilerinde bulunsaydı meselenin o kadar ehemmiyeti kalmazdı. Fakat maattesessüf bu mümkün olamamıştır. Bu arazi ilk zamanlarda İranlılarla Türkiye arasında bir nüfuz mıntakası mahiyetini alıyor. Kürtler kâh İran'a, kâh Türkiye'ye fırladık gibi dönüyorlar. Kürt derebeyleri İranlılara hem cins olduklarından, İran'dan ayrılamayacaklarından bahsederken Türkiye'ye Sünnî olduklarını Kızılbaşlarla aralarında kıyamete kadar sürecek adavetler bulunduğunu anlatıyorlar ve Türkiye ile İran arasında birtakım muharebe ve münazaalara sebep oluyorlar.

Osmanlı Türkiye'si, şark vilâyetlerinde bu beyleri olduğu gibi muhafaza ediyor. Hükûmet herhangi bir Kürt derebeyini yine derebeyi olarak Orta Anadolu'ya mesela Sivas'a yahut Konya civarına değil, Malatya'ya göndermek istese o derebeyi maiyeti ile İran'a kaçıyor ve orada olanca fenalıkları ika ediyor. Evet Osmanlı Türkiye'si, Kürt derebeylerini tâ Tanzimat'a kadar muhafaza etmiştir.⁴ Tanzimat'tan sonra da o beylikler, ağalıklar, şeklî ve

-
- 4 Birinci Ahmet zamanında defter-i hakânî emini olan "Aynı Ali" namında bir zatın o zaman Türkiye'de "ne mikdar mirimiran-ı bülent-iktidar ve ümera-î şecaat şiar ve kethüda-yı defter ve defterdar-ı timar olduğu ve her beylerbeyinin ve sancak beylerinin ve defter kethüdası ve timar defterdarlarının ne mikdar muayyen hasları olduğu ve beylerbeylerinin ve sancak beylerinin ve zaama ve erbab-ı timarın resmîâyın ve düstûrûamel olan kavanini ve her beylerbeyinin ne mikdar asakiri-nusretgirdar ve her sancakta nedekdû kılınca zaamet ve timar olduğuna" dair kaleme aldığı risalenin hicrî 1028'de istinsah edilen bir sureti bu babta açık ve etraflı malûmat vermektedir. Bu risalenin birinci faslı "has ile nedekdû beylerbeylik var, onları tafsîl" ediyor. Rumeli, Anadolu, Karaman, Diyarbakır, Şam, Sivas, Erzurum, Van, Budun, Cezair, Halep, Maraş, Kıbrıs, Bosna, Tamişvar, Tarabulusuşam, Trabzon, Kefe, Raka, Şehr-i Zül, Çıldır, Kars, Musul.

(Sâlyane ile olan beyler, beyliklerdir ki zikrolunur.)

"Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Cezairigarp, Trablusugarp, Tunus. Bunlardan tetkıkunuzun mevzuu olan vilâyetleri muhtevi hâslar:

Hâs mirmiran-ı Diyarbakır: on iki kere yüz bin ve altı yüz altmış.

Hâs mirmiran-ı Van: on bir kere yüz bin ve otuz iki bin iki yüz dokuz.

Hâs mirmiran-ı Erzurum: on iki kere yüz bin ve on dört bin altı yüz.

İkinci fasıl has ile olan eyaletlerde nedeldû sancak varsa anları tafsîl" etmektedir.

"Eyalet-i Diyarbakır: On dokuz sancaktır. Ve beş hükûmettir. Zikrolunan on dokuz sancağın on biri Osmanlı sancağıdır. Sair memalikte olduğu sekizi ekrad beyleridir.

ufak tebeddüller altında yaşamıştır. Şayet o beyliklerden, ağalıklardan inhilâl edenler, munkarız olanlar bulunmuş ise onun mirasının üstünde hükûmet için daha fena birer engel ruhunda birkaç bey, şeyh ve ağa türemiştir.

Sonraları İran hükûmetinin yerine Rus çarları hükûmeti kaim oluyor. Filhakika Rus, hükûmeti Kürtlerden fazla Ermenilerin üzerinde işlemek ve kendi velâyeti altında bir Ermenistan vucuda getirmek istiyordu. Lâkin Kürtleri de ihmal etmiyordu.⁵

Hin-i fetihte gerçi sancak tarikiyle verilmiştir ve sancak itibar olunur. Lakin yurtluk ve ocaklık olmak üzere azil ve nasıb kabul etmezler. Fevt oldukça oğullarına verilir. Harice verilmez amma hükûmetler tahrir olunmamıştır. Ve içinde zaamet ve timar yoktur. Hâkimleri mülkiyet üzere zabt-ı tasarruf ederler. Mefruzülkalem ve maktuulkadem olup ebvabı-mahsulâtı her ne ise hâkimleri mutasarrıftır. Osmanlı sancakları bunlardır ki zikrolunur: Harput, Erğani, Sivercek, Nusaybin, Hasankif, Çemişkezek, Siirt, Mayafarkin, Akçakale, Habur, Sincar.

Yurtluk ve ocaklık tarikiyle tasarruf olunan ekrad sancağı bunlardır: Sağman, Kulp, Mihrani, Tercil, Atak, Pertek, Çapakçur, Çermik.

Mefruzülkalem ve maktuulkadem hükûmetlerdir ki onlara cenap yazılır: Hükûmet-i Cizre, hükûmet-i Eğil, hükûmet-i Genç, hükûmet-i Palu, hükûmet-i Hazu.”

“Eyalet-i Van: On üç sancaktır ki zikrolunur: Adilcevaz, Erciş, Muş, Bargiri, Kârkâr, Kesani, İspayrı, Ağağil, Ekrat, Benikatur, Kalaibayazıt, Yerda, Ovacık.”

“Hükûmetüha: Hükûmet-i Bitlis, hükûmet-i Mahmudi, hükûmet-i Şirdi, hükûmet-i Hoşab.”

“Eyaleti Erzurum: On iki sancaktır. Hazine defterdarı ve defterdar kethüdası ve timar defterdarı vardır. Erzurum Paşa sancağıdır. Tevabi-i elviye bunlardır ki zikrolunur: Karahisarşarkı, Kiği, Pasin, İspir, Hırus, Malazgirt (Beynennas Malaşkırt derlermiş. Meskeni ekrad imiş.), Teknan, Kızocak, Tortum (Beynennas (N) ile Tortun derlermiş.), Meçinkert, Mamırvan.”

“Eyalet-i Diyarbakır: Yedi yüz otuz kılınçtır. Kırk ikisi zeamet altı yüz seksen sekizi tezkereli ve tezkeresiz timardır. Ekrad beylerinden maada ümera ve zaama ve erbabı timarı kanun üzere cebelileri ile bin sekiz yüz mikdarı asker olur.”

“Eyalet-i Van: Bin yüz on beş kılınçtır. Yüz doksan dokuzu zeamet ve dokuz yüz on altısı tezkereli ve tezkeresiz timardır.”

“Eyalet-i Erzurum: Beş bin iki yüz yetmiş dokuz kılınçtır. Yüz yirmi ikisi zeamet, beş bin yüz elli yedisi tezkereli ve tezkeresiz timardır. Mirimiran ve Ümera ve zaama ve erbabı timarı kanun üzere cebelileriyle yedi bin sekiz yüz mikdarı asker olur.”

“Van ve Diyarbakır ve Şehr-i Zül eyaletlerinden bazı mir aşiretler vardır. Fevt oldukça mutasarrıf olduğu timar ile mir aşiretliği oğluna verilir. Oğlu yoksa akrabasına verilir.”

5 1879'da Petrezburk akademisi tarafından Kürtçe-Fransızca bir lugat kitabıyla ayrıca Kürtçe-Rusça-Almanca bir lugat kitabı neşrolunmuştur.

Her iki akdi de Türkler aleyhinde istimal için hususî bir teşkilât vücuda getirmişti. 1828-1829 Rus-Türk Muharebesi'nden sonra Kürtler, Türk idaresinden çıkmaya çalıştılar. 1834'teki tedip ve tenkil harekâtı o mesaf ve meyelânı kırmak içindi. Bundan sonra Bedirhaniler hâdisesi alevlendi ve söndürüldü.

1877-1878 Rus-Türk Harbi'nden sonra 1881'de "Şeyh Übeydullah"ın "Rus himayesinde bir Ermenistan olmasın da müstakil bir Kürdistan olsun" davası meydan aldı. Fakat bu hülyanın tahakkukuna imkân bulunmadı. 1891'de Rusların müzaheretleri ve tahrikleri yüzünden pek fena ve umumî bir mahiyet alan Ermeni komitacıları harekâtı Kürt Hamidiye Alayları teşkilâtına sebep oldu. Harb-i Umumi'den az evvel Bitlis isyanını idare eden Sergerde "Molla Selim", tenkil harekâtı esnasında Bitlis'teki Rus Konsoloshanesi'ne iltica etti.

Harb-i Umumi'yi müteakip Rusların yerine İngilizler kaim olmuştur. İlk önce oralardan tâ Karadeniz'e ve Akdeniz'e kadar sarkan bir Ermenistan meydana getirmek istiyorlar ve Kürtleri de ırk itibariyle Ermenilerle birleştiriyorlardı. İngilizlerin propagandası ve bu meseleye mahsus olan teşkilâtı çok mahirane, çok kuvvetli ve çok biamandır. Genç Hristiyanlar Cemiyeti teşkilâtıyla buna benzer birtakım anasır ve hususiyle Anadolu'nun her tarafında bulunan Kolejler ve tarafa sokulan Şark-ı karip muavenet hey'etinin adamları, Protestan, Mormon ve saire misyonerleri hep İngilizlerden aldıkları direktif üzerine hareket ediyorlardı.

Ermeni dâvasının sükûtundan sonra Kürt meselesi daha ehemmiyetli ve sistematik bir mahiyette takip edilmeye başlandı. Bu işlerle uğraşan teşkilât bir Kürdistan haritası tertip ve neşretmiştir. Bu haritada Basra'dan Bakü'ye, Belh'den Haymana'ya kadar olan arazi Kürt vatanı olarak gösteriliyor.⁶ Sonra bu teşkilât bir de lisan tasnifi meydana koymuştur. Bu tasnifte Kürtler dört kısma ayrılır:

- 1- Kürmanj - Zıyan Kürtler.
- 2- Lur - Zıyan Kürtler.
- 3- Fûrs - Zıyan Kürtler.
- 4- Türk - Zıyan Kürtler.

---

6 *Ansiklopediya Biritanika*, Kürt vatanını garpta Sakarya Nehri, şarkta Rumya Gölü, şimalde Kars, cenupta Cebeli-Sincar tahdid ediyor.

Bu itibarla Basra ile Bakü ve Belh ile Haymana arasında Kürdün gayrı kim varsa hep Kürt oluyor.

İngilizler, İran'da da müthiş ve kızıl bir Acem nasyonalizmi alevlendiriyorlar, ihtimal İranlılara da Kürtlerin Acem olduğu telkin ediliyor. Denebilir ki İran, Firdevsi'nin zamanında bile bu kadar ateşli ve cebbar değildi. Oralar da İran nüfusunun rısfına yaklaşan beş milyon Türk ve hususiyle Azerbaycan Türkleri "Türküm" diyemiyorlar. Azerbaycan'da son zamanlarda tahşidatı andıran bir de "Türkiye aleyhdarlarını teksif ameliyesi" başlamıştır. Birçok Ermenilerden, Nasturilerden başka Şikâkân aşireti reisi meşhur "Simko" nun etrafında hayli eşkıya toplanmıştır. Bunların arasında Şeyh Sait hadisesindeki takibattan yakayı kurtaranların hepsi de mevcuttur. Mesela: Şeyh Sait'in çocukları, Hâlid, Seyyit Abdülkadir tarafdarlarından bazıları, Musa Bey'in adamları ve saire, ve saire...

İngilizler, bu harekâtı Kürtleri, Acemleri, Ermenileri, Nasturileri sev-diklerinden değil, Türkleri sevmediklerinden; denizlerde zayıf ve üç tarafı denizle muhât Türklere, kara yollarını ve şark kapılarını kapamak istediklerinden ihtiyar ediyorlar. Yoksa İngiliz milleti nefis-i nefisinden başka hiç kimseyi sevmeyiz.

Birinci Kısım

1

Tarihte Kürtler:

Kürdün tarihi yoktur. Kürt derebeylerine ait olarak Bitlisli "Şerefhan"ın Fârisi lisaniyle kaleme aldığı *Şerefname*'den başka şimdiye kadar bu hususa dair yazılan bir şey mevcut değildir; bu işlenmemiş bir mevzu olmaktan fazla kısır ve yoksul bir sâha mahiyetinde bulunuyor. Çünkü: Tarih, mütekâmil cemiyetlerin hâfızası demektir. Kürtler beşeriyet sergüzeştlerinin ve cemiyet hatıralarının tesbitine başlanan zamandan şimdiye kadar medenî hayattan uzakta kalmış ve sonra müttehid ve müstakil bir hey'et meydana getirmek şöyle dursun, muhtelif aşiretler birbirlerinden haberdar olamamışlar, yani manevi bir rabıta tesis edememişlerdir.

Tarihin ilk devrelerinde, şimdi şark vilâyetleri dediğimiz o manatıkta Komoklar, Hîtitler, Lohodular, yahut Lodlular, Midyalılar gibi birtakım Tûranî kavimler yaşamıştır; bir vakitler de Asurilerin, İranilerin, Yunanilerin ve Romalıların istilâsına uğrayan o arazideki aslî sekene yine Tûranî idi. Eğer Kürtler o zamanlar da oralarda bulunuyorlar idiyse sergüzeştleri o Tûranî

kavimlerin sergüzeştlerine kavuşmuştur. Zaten bu hususta tetkikat yapan Müsteşrikler de belli başlı bir Kürt tarihinin mevcut olmadığından bahs ile, bu unsurun ancak Türk tarihiyle mütalaa edilebileceğini söylüyorlar. Daha sonraları mesela Cengiz ve ahlâfı ile Selçukîlerin Artukoğullarından Mardin, Mayafarkin, Amed-Kiğa meliklerinin Kayadokya Türkmenlerinin Ahlat Şahlarının, Musul, Cezire, İbniömer, Sincar, Azerbaycan, Luristan Atabeylerinin, Timürlenk'in Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin nüfuz ve tabiiyetlerinde yaşayan Kürtleri ayrıca tetkik nasıl mümkün olabilir?

Kürtlerin tarihi böyle olmakla beraber aralarında yaşayan bir vatan mefküresine de tesadüf edilemez. Esasen vatan ve tarih birbirlerinden ayrı, birbirlerinden ayrılan iki şey değildir. Kürtlerin arasında pek kuvvetli olarak oba ve aşiret mefkûreleri yaşar; Kürdü tahrik eden ve icabında bir hiç için hayatını bile fedadan çekindirmiyen sâik ve kuvvet bu mefkûreden doğuyor.

Şerefname, Kürt vatanı olarak Basra'dan İskenderun Körfezi'ne ve oradan Maraş'ın, Malatya'nın garbindan geçen bir hatla Erzurum'a, Erzurum'dan da Loristan'ın şimaline doğru çizilen bir hududun dâhilindeki Türkmenler diyarını gösteriyor. Hâlbuki Şerefhan, Bitlis'in garbına bile geçmemiştir; bu araziye görmemiştir. Müsteşriklerin birçokları da Şerefhan'ın bu mütaleasını olduğu gibi kopya etmekten başka bir iş yapmamışlardır. Kurunuvusta'daki Kürt derebeylerinin –ki bunların bir kısmı Türktür– sergüzeştlerinden ve aile kavgalarından bahseden *Şerefname*'nin böyle ilmî bir kıymetten mahrumiyetten sarfınazar, o zamanki vaziyetleri ve aileleri de birçok hatalarla kaydettiği tarihî mütearifelerdendir.⁷

-
- 7 Bitlis hâkimi Şerefhan, *Şerefname*'yi zannederim Firdevsi'nin *Şehnemesi*'ne imrenerek yazmıştır. Zira bu zat terbiyesini tâ çocukluğundan beri İran şâhları sarayında ve İran'da almış; o zamanlarda şâhların saraylarında bir nevi “Enderun” varmış; mütehayyizan çocukları orada tahsil görürler, askerlik öğrenirlermiş. Maraş ve Malatya Sancağı Beyliği'ne tayin edildiği hâlde Türkiye idaresinden kaçıp İran Şâhı Tahmasıp'a iltica eden Şerefhan'ın babası Emir Şemsettin on beş - yirmi sene sonra İran'da vefat etmiştir. Şerefhan, pederinin firarından yedi sene sonra dokuz yüz kırk dokuz hicride [1542] doğmuş; mumayileyhin annesi Safeviler ümerasından bir Türk ailesi olan “Emirhan Mutlu”nun kızıdır. Emirhan ise Bayındirilerden “Tokat Bayındır”ın torunu idi. Şerefhan, dokuz yaşında şâhlar sarayına alınmış, orada üç seneden fazla tahsil ve terbiye görmüş, sonraları Rujge aşiretinin başında bulunmakla beraber Emir ünvanı ile bazı mühim hizmetler ifa eylemiş, bilahara hicri 986'da [1578] İkinci Şâh İsmail'in Şerefhan'ı İran'dan tebit etmesi üzerine Üçüncü Murat tarafından “hân” ünvanıyla Bitlis Beyliği'ne tayin olunur. Sonraları Muş nahiyesi de

Kürtlerden ilk önce esaslı bir mahiyette bahseden Arap müverrihlerinden “İhbarüzzaman ...” sahibi Mesûdî’dir. Bu müverrih, gezdiği ve gördüğü zamana yani milâdî onuncu asra ait olan Kürt ahvalini tafsil ederken Kürtlerin on sekiz büyük aşiretine mahsus bir liste tertip etmiştir. Bugün o listedeki isimleri taşıyan aşiretler meydanda yok; bundan anlaşıyor ki: Şimdi Şarkî Anadolu’da görülen aşiretler, onuncu asırdan sonraki birtakım teşekkülâtır. Zaten en mazbut derebeyleri aileleri bu cihete pek çok ehemmiyet verdikleri hâlde, eccad listelerini beş yüz seneden daha ileri götüremiyorlar. Ve birçok aileler neslen Araplara, mesela Emevilere, Abbasilere mensup olduklarını iddia ediyorlar. *Ansiklopediya Britanika*’da, milâdî on dördüncü asırda tertip edilen bir Kürt aşiretleri listesindeki ekseri isimlerin şimdi mevcut olduğu yazıldığına göre de bugünkü Kürt aşiretleri teşkilâtının Mesûdî’nin gördüğü teşkilât olmadığı anlaşıyor.

Eski Yunan menkûlatından on binlerin dönümüne ait olan maceralar arasında “Gurdi-Kurdi” isminde birtakım vahşi kabilelerden bahsedilir, bunlar on binlerin Şarkî Anadolu dağlarından geçmelerine mani olmuşlar ve üzerlerine dağlardan kocaman taşlar yuvarlıyarak hareketlerini tasip etmişlerdir. Fakat Asur menkulatında böyle bir isme tesadûf edilemiyor; yalnız Asur değil Hitit, İran ve Mıdya kitabelerinde de şimdiye kadar bu isme tesadûf edilmemiştir. İsterabun ve Ksenefon, Şarkî Anadolu’nun şimal cihetlerinden bahsederken oradaki ahaliye “Kalokit” denildiğini anlatıyorlar, bunların yani gerek Kurdi-Gurdi ismindeki ahalinin ve gerek Kalokit denilen halkın hangi ırktan olduğu da anlaşılamamıştır. Hâlbuki Asurîler zamanında Şarkî Anadolu’da birçok muharebeler, müsalehalar, muahedeler cereyan etmiştir. Asur kitabelerinde bu vukuatta müsterek olan milletlerin Turanî olduğu anlaşıyor. Oralarda sakin bulunan Asurîlere uzun müddet mukavemet eden “Komok”ların arasında bir de “Kirho”lar vardı. Kirholar, Komoklarla beraber yaşıyorlardı, Komoklara tabi bulunuyorlardı, Asurîlere karşı her zaman yan yana harp etmişlerdir. Lâkin Kirhoların da hangi ırka mensup olduklarını bilinmiyor. *Ansiklopediya Britanika*’nın Kürdistan’a ait olarak verdiği malûmat sırasındaki câlib-i dikkat bir kısmını hûlasatan kaydediyorum:

Bitlis’e ilâve ediliyor. Bunun üzerine Şerefhan’ın bir yıllık varidau bir milyon dört yüz bin akçaya balığ oluyor.

Şerefhan’ın Bitlis’te yaptırdığı mebani duruyor. Gördüm ve gezdim, bunların bir kısmı da Türklere aittir. Fakat Şerefhan tarafından tamir olunmuş, bugün Şerefhan’ın Bitlis’te yaşayan ahfadı da vardır.

Tarihin başlangıcında Asur memleketleri üstündeki dağlarda “Kuvtuv” namında bir millet vardı. Bu Kuvtuv kelimesi asker demektir. Asur lisanında “Gardo” veya “Kardo” denilirdi. Bu Kuvtuvlar öyle kuvvetli bir Turanî kabile idiler ki Hititlerle, Elamlarla, Akkadlarla müsavi tutulurlardı. Kuvtuvlar, Kiros Babil’e hücum etmeden evvel onun tarafından teshir edilmişlerdir; Kiros’un haleflerine birtakım asker verdiler. Heredut tarafından yazılan “Zerksiz” ordusunun listesinde bu Kuvtuvlar “Sazpiriyen” ve “Alarodyan” ismiyle zikrolunuyorlardı. Sonra Makedonyalılar, Partlar ve Sasaniler tarafından zaptedildiler.

Şerefhan, Kürtlerin İranî olduğunu söylüyor, Şarkî Anadolu’ya İran’dan geldiklerini iddia ediyor. İranilerden “Dahhâk”ı mazaliminden kaçarak dağlara iltica eden ailelerin Kürtleri meydana getirdiğini anlatıyor. Bu efsane İrdevsi’nin *Şehname*’sinde de var. İran Kurafelerine ait ayrıca bir faslolan Dahhâk ile Gâve’nin hikâyeleri meşhurdur.⁸ Bu masallardan Zerdecş’in zent ustasından da bahsedililirmiş.

Şerefhan, kendi zamanına kadar Kürtlerin hiçbir vakit mütesanit bir idare meydana getirmediklerini, bir millet hâlinde yaşamadıklarını, muhtelif aşiretler şeklinde perakende kaldıklarını inkâr etmiyor. Bu aşiretlerin cedadının, şimaldeki Turanî kavimleri taciz için Asurîler tarafından sevk ve tehcir edilmek ihtimalleri de bir nazariye olmakla beraber, bazı din ve mezhep münazaalarından dolayı İranilerden bir kısmının Şarkî Anadolu’ya hicret etmeleri mülâhazasını dahi kaydedenler vardır.

Kürt içtimaî şe’niyetinin resmî ve müstakar eşkâlinden ibaret olan mihanikî safhasıyla halkiyata ait olan hayatî safhası şimdiye kadar tetkik edilememiştir. Bu cihetlerden de Kürtlerin tarihine dair mütalea serd-i imkân sâhasına giremez. Doktor “Friç” 1334’te [1918] terceme ve neşredilen Kürtlerin tarihinden ve içtimaîyaundan bâhis eserinde “Kürt milletinin bir devr-i tarihisi olmadığı için harsleri de yoktur. Ve adetleri zabtedilememiş” diyor. Aynı eser “Kürt” kelimesinin üzerinde tevakkuf ederek bu kelimenin

8 *Şerefname*’nin *Şehname*’ye imrencerek yazıldığına bu da bir delildir.

9 Bkz. Doktor Friç. *Kürtler: Tarihi ve İçtimaî Tedkikat*. İstanbul: Berlin Şark Akademisi Yayını, Matbaa-i Orhaniye, 1334. Bu kitabın çevrimyazısı Necmeddin Sahir Silan Arşivi yayın dizisinden yayımlanacaktır. Doktor Friç [Naci İsmail (Pelister)] ile ilgili bkz. *Toplumsal Tarih* dergisi sayı 11, 12, 26’da Mustafa Şahin ve Yaşar Akyol’un, sayı 13’te Mustafa Şahin’in, sayı 19’da Ali Birinci’nin, sayı 19, 35 ve 51’de Cüneyd Okay’ın makaleleri. -d.n.

bir millet ismi olmadığını beyandan sonra Petresburk Akademisi'nin bu babdaki bir mütaleasını hülasatan kaydediyor.

“Kürt” kelimesi Hındo-Avrupaî lisanlarda mevcut değildir; Cengiz, garp cihetlerinde bir kabilenin himayesini kabul ettiği zaman o memlekete bir “Kirt” tayin ederdi.¹⁰ Bu kaydı İran tarihlerinde görebiliriz. Aynı zamanda Çin’de de bu usulün tatbik edildiği mukayyettir. “Kirt” müstakil veya himayeli “Bey” mânâsınadır. Fakat “Kürt” kelimesi “Kirt” midir? Bundan sonra yine aynı eser Kürt kelimesinin Turanî bir kavim ismi olan “Lurho-Luhordu” kelimesinden müştak olması ihtimalini de serdetmektedir.

İşin garip ciheti bugün bile bu “Kirt-Kürt” kelimesi Kürtlerce müstamel değildir. Kürtlerin en kesif kısmı olan “Kürmanj”lar kendilerine Kürt demezler, biz “Kürmanjz” derler. Zazalara “Dimel”, cenuptaki Kürtlere de “Soran” namını verirler. Zaza kelimesini de Zaralarına kullanmazlar. Arabî kâfın esresiyle¹¹ kendilerine “Kirt” derler. Siverek’te de Zazalara “Lolo” diyorlar. Zaralar, Kürmanjlara “Kirdas” adını veriyorlar, ağıleb-i ihtimal bu Kürt ismi Kürtlere Türkler tarafından verilmiştir.

Kürtlerin tarihi böyle olmakla beraber hüviyet-i irkiyyeleri de anlaşılamamıştır. En kuvvetli faraziye, bu milletin Türklerle İranîler arasında bir ırk olduğudur. Bu cihet, müteakip bahislerde daha ziyade tenevvür edecek.

Kürtlerin tarihte en ziyade rahat ve uslu yaşadığı devir, oturdukları havâlinin Moğol ve Tatar hâkimiyetinde bulunduğu zamanlardır. O vakit dağlardaki Kürtler bile ovalarda bulunan Türk âmirlerle itaat ederlerdi. Çünkü idare eden unsur gözlerini adamakıllı yıldırması.

Osmanlı Türkiyesi arasında başıboş bırakıldıkları için hayatları gerek birbirleriyle ve gerek hükûmetle müselsel bir cidâl hâlinde geçmiştir. Akınlar, ricatler, dahaletler, sonra yine kıyamlar, hiyanetler, fesadlar... Esbab-ı mukaddime uzun uzadıya arz ve izah edilen bu hâli yakın mazilerde, Mutlakiyet devrinin sonlarında bile görürüz.¹²

10 “Kirt” ismiyle tarihte yaşamış bir Türk hükûmeti vardır. Herat, Gur, Sistan taraflarında hükûmet süren bu “Mülûkü Kirt”in müddet-i hizmetleri bir buçuk asır kadar devam etmiş, bilahare 783 hicrîde [1381] Timürlenk tarafından devletlerine hatime verilmiştir.

11 Arapçadaki “kef” harfinin “ı, i” seslerinden bir tanesiyle kullanılması. —d.n.

12 Bu babda *Cevdet Paşa Tarihi*’nin birinci cildinin 339-343’üncü sahifalarıyla ikinci cildin 52-67’nci sahifalarında tafsilat vardır. Bitlis mülhakatında kaymakamlık vazifelerinde bulunan Şâir Eşref’in şu kit’aları Mutlakiyyet devrine ait çok canlı birer vesikadır:

Kürt Lisanı:

Kürtçe pek iptidaî bir lisanıdır. Kitabî bir hâle gelememiştir. Ve gelemez. Şerefhan bile *Şerefname*'sini Kürtçe yazamadığından Farisî lisanında yazmıştır. Mukaddemedeki hamîşlerin birisinde bahsı geçen Kürtçe-Ruşça-Almanca lugat kitabındaki 8.300 kelime erbabı tarafından tetkik edilmiş ve bunların arasında asıl Kürtçe olarak yalnız 300 kelime bulunabilmiştir. Bu üç yüz kelimedden “107” kadarının da yayla ve dağ ıstılahatına ait olduğu ve bunların ise Türk, Tatar, Çerkes lisanlarından alındığı anlaşılmıştır. Mütebaki kelimelerden yine “3.080”inin eski Türkmen lisanından me’huz olduğu taayyün etmiştir. Geriye kalan kelimeleri ise eski ve yeni Fars, Arap, Ermeni, Gildani, Çerkes, Gürcü lisanlarına ait olduğu meydana çıkmıştır. Bu son lisanlardan ekseriyet olan eski ve yeni Farsçadır. Farsçanın Kürtçeye verdiği kelimelerin mikdarı 2.650 kadardır. Arapça kelimelere gelince: Bunlar Türklerin Anadolu lehçesinde kullandıkları ve Türkleştirdikleri kelimelerdir. Hey’et, iğfal, tahvil, işgâl gibi; bunların mikdarı da “2.000”e balığ oluyor. Bu itibarla Kürtçede “5.000”den fazla Türkçe kelimeler vardır. İkinci derecede de Kürtçede “2.600” kelimesi bulunan Fars lisanı geliyor. Bu hesap bizi tarihi kısımda arzedildiği gibi, Kürtlerin, İranîler ve Türkler arasında melez bir kavim olduğu neticesine isâl eder. Bu nokta-yı nazarı te’yit eden ve Kürtçenin muhtelif lisanlarından alınma bir kelime halitasından başka bir şey olmadığını bir kat daha isbat eden *Ansiklopediya Britanika*’dan bazı şeyleri hülasatan kaydediyorum:

Eşkîya alsa da üç beş sene şayet meydan
Akıbet arzî-dâiletle eder istiman
Çok yevmiye vuku bulsa dahi üç beş kan

Yedi Ekradda yok martiniden gayrı silâh
Oldu şol rûtpe havali-i vilâyet ıslâh
Komşudan komşuya geçmek dahi bir emri asîr.

Bitti Bitlis gibi Siirt oldu seza merhamete
Döndü düşman alayı girmiş olan memlekete
Muş da düştü deheni ... şeytanete
Genç de gitti geçeli hükmü yedi-melanete.

Kürmanj denilen Kürt lisanı eski Farişiye benzer; avamî bir lisandır; bu lisan şimalde Gildani kelimeleriyle, cenupta da eski Turanî bir lisanla karışmıştır. Dağların bazı yerlerinde birkaç hususi diyalektler vardır. Bunlardan iki tanesini çok kullandıklarından dolayı zikredeceğiz: Zaza ve Güran... Zazaların lisanını Gürmanjlar anlamazlar. Zazacada birtakım Ermenice kelimeler bulunmakla beraber eski Kabadokya lisanından alınma kelimelerin bulunması da muhtemeldir. Güran lehçesi Erdelan ve Girmanşah cihetlerinde kullanılır... Esası Kürtçe ârî lisanslar zümresindendir. Kürtlerin gayr-ı mektup birtakım ananeleri, menkıbeleri ve birtakım millî destanları vardır. Terennüm edilirken melânkoliktir. Dinleyenler bunu bir insan tarafından değil cinler tarafından söyleniyor zanneder.

İran edebiyatından bazı meşhur eserlerin Kürtçeye terceme edildiği rivayet olunuyor. Bunları tetkik mümkün olamadı ise de “1857” tarihinde İstanbul’da Kürtçe bir İncil tabedildiği anlaşılmıştır. Bundan başka 1877’de Hakkâri diyalektinin sarf ve nahviyle bir lugat kitabı tabolunmuştur. Bugün konuşulan lisanslara nazaran dört nevi Kürtçe vardır:

- 1- Kürmanj Kürtçesi
- 2- Zaza Kürtçesi
- 3- Lur Kürtçesi
- 4- Soran Kürtçesi

Bunlardan başka “Kelhur”, “Bahtiyarî”, “Küran” Kürtçeleri dahi varsa da yakınlıkları dolayısıyla Kelhur, Küran Kürtlerinin Zaza Kürtçesine ve Bahtiyarî Kürtçesinin de Soran Kürtçesine ilhakı mümkündür. Türkiye’de en çok müstamel olan Kürmanji Kürtçesidir. Zazalar, Kürmanjlara nazaran azdırlar. Lur Kürtçesi, İran’da Luristan’da müstamel olup Türkiye’de yoktur.¹³ Soran Kürtçesi yine en çok İran’da kullanılmakta ise de Hakkâri ve Musul civarında da konuşulur. Zaza Kürtçesine ilhak edilen Kelhur ve Küran Kürtçeleri hemen hemen İran’a mahsus gibidir. Bu taksimatta ve tatbikatta en ziyade ekseriyet ve kesafet nazar-ı dikkate alınmaktadır. Sonra bu dört li-

---

13 Lurlann Kürt olmayup Hindistan’dan geldiklerini Firdevsi, *Şehname*’sinde tasrih ediyor. Fakat Kürt değilse Kürtten ayrı da değildir. Çünkü diğer kabileleriyle Lurların arasında birçok içtimai müesseseler müşterek bulunuyor. Lurların vatanı olan Luristan pek çok zaman Türklerin idaresinde kalınakla beraber orada Küçük Luristan Atabeyleri ve Büyük Luristan Atabeyleri namlarıyla iki Türk hükûmeti sülalesi yaşamıştır. Lurların Türkmenlerden ayrılma bir fasile olduğu da rivayet olunuyor.

sandan her birinin müteaddit lehçeleri vardır. Mesela Kürmanjlarda Bûhdan ve Mehmedan lehçeleri maruftur. Bûhdan, Cizre ve Siirt sahalarındadır. Bu lehçe Kürmanjların en meşhur edebî lehçesidir. Mihmidan, Van vilâyetinin Saray kazasından başka ve Hakkârî'ye doğru uzanan sâhadır. Bu kıtanın eski ismi Mehmediye'dir. Ahalisine eskiden Mehmedi Türkleri denirdi. Kürtler Mehmediye'yi Mehmidan şekline sokmuşlardır. Bu dört nevi Kürt lisanında bazı edebî eserler meydana getirilmiştir. Soran lisanında "Şehrîza"nın şiirleri vardır. Hemedanlı Baba Tâhir-i Üryanî, Lur lisanında bazı kıtalar yazmıştır. Bu kıtalar Bombay'da tabedilen Ömer Hayyam *Rubaiyat*'ının nihayetinde münderiç bulunuyor. Kürmanj lisanında "Molla Cezerî" *Divan*'ı ile "Ahmet Hânî"nin *Memozin* adlı manzum bir hikâyesi ve "Ahmet Hânî"nin *Mevlud*'u yazılmıştır. "Hâlî"nin *Mevlud*'u Zaza lisanındadır. Bunlardan başka Küran lisanında "Mevlânâ Hâlid" in şiirleri vardır.¹⁴ Bunlar Farisî *Divan*'ının nihayetinde dercedilmiştir.

Evet Kürtçede böyle edebi şeyler meydana getirilmiş ve getirilebilirse de yine kitabî bir lisan olamaz çünkü bu lisanın istiklâli hemen hemen yok gibidir. Filhakika sarf ve nahiv kaidelerine, cümle teşkilatına nazaran elsinenin Hind ve Avrupaî zümresine mensubiyeti bariz bir şey ise de Kürtçede lisanların mahiyet ve kıymeti için en sağlam bir ölçü olan "fiil"ler bile belli değildir. Bu fiilden fazla isme benzerler, pek çok Türkçe kelimeler elân Kürtçe, Türkçelerden fazla Farisiye müşabihtir. Lâkin bu benzeyişlerin hangi esaslara ve kaidelere istinad ettiği anlaşılamaz. Mesela Kürtçede "Sabrım gelmiyor, sabredemiyorum" manasına olan "sabır iminnaye" cümlesi Fariside "sabrûmen neayed" ibaresine benziyor. Farisideki "per" kelimesinden alınan "peranî" Kürtçede çolduk mânâsınadır. "Merdani" kelimesine benzeyen "merami", yiğitlik manasını ifade eder. Kürtçe "Perani battal dile merani" darbımeseli "Çokluk yiğitliği iptal eder" demektir. Kürtçedeki Türkçe kelimelere de birkaç misâl arz ediyorum: Oba=Oba, Baba=Bavu, Ana=Ani, Belki=Belki, Parça=Perçe, İş=İş, Gör=Görmüşti, Bil=Bilmişti, Duvar=Dıvar, Köy yahut Kent=Kent, Sıpa=Sıpe, Ancak=Ancak, Haydi=Haydi, Ayıptır=Ayıbe...

Arapçadan Anadolu Türkçesine geçerek Türkleşen ve Türkçeye geçen kelimeler misâl: Keyf, harap, şer, kaail, kahır, tahammül, mülevves... Bu misâl Kürmanj Kürtçesindedir. Zaza Kürtçesi, Farisiye daha çok benziyor.

14 Mevlânâ Hâlid, Kuranilerdendir. Nakşibendiye tarikatının içerisinde kendi ismine izafeten Hâlidî namıyla bir kol tecessüs etmiştir. Zazaların birçoğu Hâlidî'dir. Şeyh Sait ve avcensî Hâlidî idi.

Nüfus ve Aşiretler:

Kürtlerin nüfusu şimdiye kadar ne Türkiye’de, ne İran’da ne de Rusya’da hakkiyle tesbit edilememiştir. Takribî olarak bütün dünyada “3.500.000”e yakın Kürt bulunacağını zannediyorum. Bu yekûnun “2.250.000”i Türkiye’de, “900.000”i İran’da, “300.000” kadarı Irak’ta, “50.000”e yakın bir mikdarı da Rusya’dadır. Belki bu yekûn birdenbire fazla görünür. Fakat her türlü tekâliften muarra olan Kürt kâbileleri hakkındaki ihşaî malûmatın hakikate tekarrüp edemeyeceğini ve hususiyle takibattan kurtulmak için ne kadar hilekârlıklar yapıldığını düşünürsek rakamların mutedil olduğunu teslim ederiz. Doğup yaşıyan, aile teşkil eden, sonra ölen birçok Kürtler vardır ki beylerden, ağalardan başka bunların mevcudiyetleri hakkında hiç kimse malûmat sahibi olamaz. Beyler ve ağalar dahi kendisine tabi olan, vergisini veren bu insanları saklar. Kimseye söylemek, göstermek istemez.

Çok vakitler yollarda tesadüf edilen Kürtlerle konuşmak isterdim. “Adın ne, nerelisin?” sualime birçokları Türkçe bilmediğini söylerdi. Biraz Türkçe bilenler de “Ben bilmem, ağa bilir” cevabını verirdi. “Kaç yaşındasın, kaç çocuğun var?” suallerine karşı izhar edilen sükût daha çok müannidane olurdu. Kazara çocuğum var diyenlere karşı “Kaç tane, adları ne?” sualleri irad edilirse, söylemek isteyenlerin çokları da sanki çocuklar kabak, ceviz veya mısırsı koçanı imiş gibi “Allah verdi dört beş, altı, yedi, tane var amma vallahi efendi adlarını iyi bilemiyorum” derlerdi. Bu müşahadat Kürtlerin bu gibi işlerde çok ketum olduklarını anlatmakla beraber cehaletlerinin derecesine de bir miyardır.

Şerefname’nin yazıldığı zamanda şimdi Türkiye dâhilinde kalan Türklerin¹⁵ miktarı buna dair olan listenin yekûnu itibariyle “103.050” hanece balığ oluyor.¹⁶ Bu hanelerin nüfusu, vasatî olarak hesap edilirse ancak bir milyona balığ olabilir. *Ansiklopediya Britanika*’da ise bütün Kürt ahalisi iki buçuk milyondan fazla gösterildikten sonra Türkiye’de “1.650.000” –Irak

15 Hatalı yazılmış olmalı, “Kürtlerin” denmek isteniyor. –d.n.

16 Bayazıt civarında Sibkân “770”, Zimlan “1.850”, Ararat Dağı istikametinde Celâlî “2.000”, Van ve civarında Haydaran “2.000”, Bayazıt ve civarında “1.740”, Diyardin ve civarında “700”, Samur ve civarında “500”, Elçşkirt civarında “1.190”, Van ve civarında “3.250”, Mehınidan ve civarında “2.150”, Hakkâri ve civarında “23.300”, Bühtan’da “25.000”, Muş ve Bitlis’te “6.500”, Diyarbakır’da “2.900”, Erzurum’un Hınıs kazasında “1.200”.

dâhildir– İran’da “800.000”, Rusya’da da “50.000” kadar kaydediliyor. Lâkin bu hesapların hiçbirisi hakikate yaklaşılamaz.

Adetleri üç-dört yüzü mütecaviz olan Kürt obalarını ikinci bahiste yapılan lisan tasnifine tevfikân dört büyük şubeye tefrik edebiliriz:

- 1- Kürmanjlar
- 2- Zazalar
- 3- Lurlar
- 4- Soranlar

Bunlardan Kürmanjlar, Türkiye’ye mahsus gibidir. İkinci derecede ehemmiyetli olarak Zazalar gelir. Türkiye’de Lurlar hiç yoktur. Soran mevcudu ise o kadar calib-i nazar değildir. Kürmanjların da lehçelerinden bahsetmiş-tik. Bu lehçelere nazaran Kürmanj şubesi üç kısma ayrılır:

- 1- Bühnanlılar
- 2- Mehmudanlılar
- 3- Bühnan ile Mehmüdan’ın haricinde kalanlar

Bühnan rımtukasındaki kabileler mütemekkin ve göçebe olmak üzere iki kısımdır. Mütemekkin olanlarda Hacıbayram ve asıl Bühnan namlarıyla ikiye inkısam eder. Hacıbayram “Şirenak” ve havalisiyle “Silyo” ve “Kiliguyan” nahiyelerinde sakindir. Asıl Bühnan; “Jılan”, Hacıalyan, Vegât, Dilşuv, Hareynan ile “Cizre” kasabasında bulunmaktadır. Bühnan’ın göçebelere de iki kısımdır. Birinci kısımdakiler Meydan, Duviran, Musarişan, ikinci kısımda bulunanlar da Yanvan, Kimpan, Çeltikân, Tayan obalarıdır.¹⁷

Mehmüdanlıların hususiyetlerine müteallik malûmat mevcut değildir. Şerefname’deki Mehmüdanlılar listesini zirde arz ediyorum:

Kürki, Kükni, Urban, Mendesuri, Hâni, Baraşuri, Ümran, Kürdikân.

Üçüncü Kürmanjlar kısmı da bütün Kürtlerde hatta altı-yedi haneli bir Kürt köyünde olduğu gibi iki zümreye ayrılmıştır: Milan ve Zilan yahut Mililer, Zililer.

Diyarbakır, Van, Bitlis, Elâzığ, Erzurum, Urfa, Mardin, Siverek, Malatya, Maraş ve diğer vilâyetlerde bulunan bu Milan ve Zilan’dan her biri yüzerden daha fazla obalara inkısam ederler. Çünkü en ufak bir köy, beş-on çadır halkı bir isim almıştır. Bunlara birer aşiret diye bir liste tanzim etmek doğru olamaz.

17 Kürtlerdeki bu ikiciliğin içtimaî sebepleri âdât ve tabayî’ bahsında izah edilecektir.

Bitlis'in ve Diyarbakır'ın garp taraflarıyla Genç ve Erğani, Siverek vilâyetlerinde ve Elâzığ'ın Palu kazasında bulunan Zazalar, mütemekkin ve göçebe olarak yine iki kısımdır. Mütemekkin Zazalar, göçebe Zazalara "Zekti" diyorlar.

Dersimliler bu tasnifin haricinde kalmaktadırlar. Esasen onlar Kürmanj ve Zazalarla alâkadar olmak da istemezler, lisanları Kürmanj şubesine ithâl edilebilir. Lâkin Dersim halkı diğer Kürtlerden ayrılır. Türklere daha çok yakındır. Zaten Şarkî Dersim büsbütün Türktür. *Şerefname* bütün Türk obalarının Diyarbakır merkezinden civar ve kenara ve bütün Türkiye'ye dağıldıklarını yazıyor. Buna delâlet edecek hiçbir emare bulunmamakla beraber Kürtlerin şuurlu bir tertibat dâhilinde herhangi bir merkezden herhangi bir muhite doğru yayılmaları da mantıkan müstehildir.¹⁸

Şerefname sahibi Şerefhan'ın mensup olduğu Ruşke aşiretinde garip bir teşkilât vardır. Bu aşiret Oğuz illeri taksimatını takliden birinci derecede "Belbaşı", "Kavalis" namlarıyla iki kola ayırdıktan sonra her kol on ikişer boya inkısam ediyor. Bu inkısam filhakika Oğuz boyları silsilesi gibi muntazam değilse de pek yakından onu andırıyor.

Belbaşiler: Bilâkürdi, Kârsan, Bâlikân, Harbili, Kelleciri, Biduri, Haparti, Yerişi, Kûri, Sekerni.

Kavalisler: Hâlidî, Endakî, Kürtki, Bernahî, Zerduzi, Schruû, Garzan,¹⁹ Kâçalî, İsnurki.

Diğer beş oba Bitlis ve civarında yerleşmiş mütemekkin aşiretlerdir: Kesanî, Bayki, Mutki,²⁰ Zuki,²¹ Zeydan.²²

---

18 Şeyh Sait hadisesinde usatın her yerden fazla Diyarbakır surları etrafında toplanarak en şedit hücumlarını oraya tevcih etmelerinde bu telkin ve telekinin izleri var nudur acaba?

19 Siirt'e mülhak bir kazadır.

20 Garzan kazasının merkezi olan köyün adı "Zok"tır. Bunun iki saat şarki cenubisinde, Siirt istikametinde bir de "Zokayıt" köyü vardır.

21 Bitlis kazalarındandır. Gayet sarptır. Ahalisi, insanla hayvanlar arasında bir hadd-i vash andırır.

22 Bitlis'te bir mahallenin adıdır. Orada bulunduğum zaman orta mektep talebesinden Zeydan Mahallesi'nden çarşıya inemediği için mektebe devam edememişti. Meğer Zeydanlıların rakibi olan diğer bir mahalle ile Herresan Mahallesi ile aralarında kan davası varmış. Bu mahalleler Türkleşmiş gibidir.

Din, Hukuk, Âdât ve Tabayî’:

Kürtlerin ekseriyeti Müslümandır, az bir mikdarı da Yezidîdir. Müslümanlar Sünnî ve Şîî kısımlarına ayrılır; Sünnîler hemen umumiyetle Şafî mezhebinde bulunuyorlar. Tarikatlardan Sünnîler arasında Nakşilik ve Kadiriilik müteammimdir; Nakşiliğin Hâlidî kolu daha şumullü gibidir. Kadiriiliğin şark vilâyetlerindeki en büyük merkezi Siirt köylerinden “Tello”dır. Burada “Fakirullah”ın ve çocuklarından “Memduh”un türbeleri, yaşayan torunları, aileleri vardır. Bunlardan başka Türk filezoflarından *Marifetname* sahibi “İbrahim Hakkı” da burada mefhundur. Bu köyde İbrahim Hakkı’nın da kız çocukları tarafından ahfadı vardır. Fakat bunlar hep Türkçeyi unutmuşlar, Arapça ve Kürtçe konuşuyorlar. Bu ailelerin sakladığı şeyler arasında bazı eski el yazıları gördüm. Bir kısmı da İbrahim Hakkı’ya aitti.

Tello’daki Kadiriliğe bir de “Veysi”lik karışmıştır. Bunun sebebi o civarda Siirt’le Bitlis arasında, Garzan-Bitlis şosası üzerinde “Veysel Karanî”ye izafe edilen bir türbe ve bu türbeye merbut gayet geniş bir imaret bulunuyor.²³

Bu civarda Şîî Kürtleri azdır. Şîîlerin en ziyade kesafeti Dersim, Malatya, Maraş taraflarında bulunur. Zaten Şîîlik, Kürtler arasında Türkmenlerde olduğu gibi pek müteammim değildir. Belki İran Kürtlerinde bu mezhep sâlikleri daha fazladır. Bir vakıtlar bütün Kürtlerin Şîîliği kabul ettikleri rivayet olunuyorsa da şimdi bunu teyit eden izlere tesadüf edilemez.

Yezidîler: Bunlar Müslüman ismi taşıdıklarından isimleriyle tefrik çok müşküldür. Hususiyle Yezidî kadınlarındaki kıyafet tarz-ı telebbüs ve libas-taki renkler olmasa herhangi bir Yezidî köyü veya ailesi ilk nazarda anlaşılmaz. Yezidîler Müslüman değildir. Avam arasında “Şeytanperest” oldukları söylenir. Yezidîliğin esası belki Zerdeştîliğe kadar gider. Çünkü Zerdüşt’ün dinindeki senaiyeti teşkil eden “İzed” yani hâlık-ı hayır ve nur, “Ehremen” yani hâlık-ı şer ve zulmet namındaki iki unsur vardı. Yezidîler hâlık-ı hayır ve nura inanırlarsa da ondan iyilikten başka bir şey gelemeyeceği ve hâlık-ı şer ve zulmetten de çok korktukları için “İzed”i ihmâl ile “Ehremen”e ibadet ederler ve Ehremen’e “Meliktabus” [Melek Tavus] derler.

²³ Türbelerin kapanması birtakım tesvilâta vesile olmalarına sed çekmemiştir. Hususiyle şark vilâyetlerinde o türbelerin yüzünden geçinen şeyhler ve dervişler evvelki nüfuzlarının üzerine şimdi bir de zulumdide tavı takınınlardır. Her hareketlerinden ve her sözlerinden hâlık soyamak ve hükûmetten soğutmak için türlü intrikalar ve zehirler saçılır.

İhtimal “Yezid” ile “İzed” arasında bir münasebet vardır. Sonra İran, İslâm istilasına uğramadan evvel “Yezd” şehri ve civarı Zerdeştilerin en ke-sif bir mıntokası idi. Şimdi bile orada İran’ın her tarafından fazla Kibirler, Zerdeştiler bulunduğu rivayet olunuyor. “Yezid” kelimesiyle “Yezd” şeh-ri arasında acaba bir münasebet var mıdır? Bu tayfanın geçmişlerde “Şeyh Yezid” isminde bir din ulusu varmış. Şimdi aralarında “fâkir” unvanı ta-şıyan ve keçi kılından işlenmiş çuvalı andırır bir nevi sert ve siyah kumaş- tan başka bir şey giymiyen birtakım seyyar kâhinleri vardır. Yezidî ayinleri bu fâkirlerin huzuriyle icra olunur. Fâkirler ayinlerden başka dinî telkinat da yaparlar. Yezidîlerin Sincar’da “Lâlesan” denilen bir de makam-ı mu- kaddesleri bulunmaktadır. Burasını Kâbe gibi tavaf ederler. Ve çocuklarını yine bu mevkide fâkirlere birtakım mesamim-i diniye ile okuttururlar, bu din sâliklerinin mikdarını takribi olsun tesbit mümkün değildir. Şerefhan’ın listesinde âşiretlerden “Kıprıl, Mahayili, Maski, Davudî, Zeşi, Baravi, Ment- ki, Bilâkürdî, Akomsi, Şikâri, Çekünî” obalarının “5.250” haneden ibaret olan ahâlisi Yezidî olarak gösteriliyor. Bu itibara nazaran azamî hesapla Yezidîlerin nüfusu “50.000” kadar olabilir. Bunlardan en çoğu Sincar ve havalisindedir. Mütebakisi şark ve cenup vilâyetlerine serpilmiş gibidir. Mid- yat civarında, Diyarbakır’la Siirt arasında, Zeşkütan’da bazı Yezidî köyleri gördüm. Gaziantep’te bilinmez hangi mantıkla “Reşi” nahiyesi denilen bü- yük ve zengin bir Türk nahiyesinde birkaç köy Yezidî vardır. Kilis’in “Cum” nahiyesi büsbütün Yezidî’dir. Ve civarındaki Türkler arasında inat ve fenalık olarak “Cumyezidî” pek zebanzeddir.

Kürtler arasında birtakım iptidaî hukuk ve teamülleri vardır, bunlar maz- but değildir. Hemen umumiyetle olmakla beraber her mevkide âşiretlere göre değişir, bilhassa âşiret reislerinin şahsiyetleri bu tebeddülata sebep olur. Çünkü bir reis bir türlü, öbürü başka türlü düşünür, dâvaların faslı doğrudan doğruya reislere aittir. Reisler, Kürtlerin kazançlarından, satıkları mahsulâtтан aidat alırlar. Akın ve çapul eşyasını “ganim” taksim etmek de reislerin cümle-i vazayifindedir, bunlardan da yine aidât alınır.

Bir Kürdün ika’ ettiği cinayetlerden dolayı yalnız o Kürt değil, derece ile ya câninin akraba ve taallukatı veyahut mensup olduğu âşiret mesul olur. Eğer katl, kasb, sirkat gibi cfal-i cinaiye, câninin kendi âşireti dâhilinde ise akraba ve taallukatı, başka bir âşiret arasında ise o zaman mensup olduğu âşiret mesuldür. Bir âşiret efradı arasında veyahut iki âşiret arasında cereyan eden mukateleler, hep bu yüzden meydana gelir. Bir âşiret arasındaki bu kan

davası bazen o aşiretin parçalanmasını intaç eder. Kürtlerin müteferrik ve ufak obalar hâlinde bulunmasına sebep olan avamil arasında kan davalarının ehemmiyetle nazar-ı itibara alabiliriz.

Kürt kadınları mirastan mahrumdur. Yani miras erkek evlada aittir. Kürt kızları velileri tarafından yüksek meblağlara mukabil nikâh edilirler. Kızların nikâhta reyî yoktur. Bu babda bütün salahiyet velilerindedir. Kadınların ailedeki mevkiî hayvanata benzer. Bir Kürt erkeği icabında müteaddid kadın ve kız alır. Onlar çadırın veyahut evin hizmetkârlarıdır. Her birinin ayrı ayrı vazifeleri vardır. Bu vazifelere, külfetlere karşı hiçbir kadın hiçbir şey isteyeemez. Teehhül sinni muayyen değildir. Oğlan ve kız çocuklarından birçoqları on - on iki yaşlarında iken evlendirilir. Kızlar velilerine karşı nasıl muhalefet edemezlerse oğlanlar da o mevkidedir. Genç çocuklara ekseriyetle velileri nişanlı bulur. Alınacak kız nasıl olursa olsun genç itiraza cesaret edemez.

Aile hayatında cinsiyet meyelânlarından başka ehemmiyetli ve kuvvetli bir rabita bulunamaz. Çocuk bakımı yoktur. Pislik ve bit Kürt ailelerinin vâf-ı fârikıdır. Tagaddi çok basit olmakla beraber ekseriyetle bir türlüdür. Darı çorbası, bulgur pilavı yahut ayran, ekmek gibi.

Kadınlar, erkeklerin bulunduğu sofraya oturamazlar ve alel'umum erkeklerden artanı yerler, telebbüs tarzı da pek iptidaîdir. Erkeklerin haricen giydikleri keçi postu veyahut keçi postunu takliden işlenen ve “aba” tabir edilen bir nevi tüylü keçedir. Bu keçeden kolsuz fakat omuzları kollarının üstüne taşkın geniş yeleklere benzijen ve kuşak boyunu yani beli aşmıyan bir çeşit “aba” yaparlar ve bu abaya Şapılık derler. Bu abanın altındaki şalvarlar keçi kılından örülür. Ayakkapları da Kurunuvustaî bir şekildedir. Ham sahtiyânlardan, yerli köscelelerden yapılır. Bir nevi ayakkabı daha var “Harik” tabir edilir, altını kendirden örüyorlar. Yüzleri de yine keçi kılından işleniyor. Kadınlar hep yalınayak gezerler. Ayakkapları olanlar ancak şehirde giyerler, köye avdet ederken eskimemesi için ayaklarından çıkartırlar, koltuklarına alırlar.

Bu yazılan şeylerin çoğu dağ Kürtlerine ait bazı müşahedelerdir. Ova Kürtleri insana biraz daha yakındır. Onlar çalışmanın zevkini de almıştır. Şehir Kürtleri ise Kürtlerin en medenî bir tabakası addedilebilir. Fakat yine şehre kolay kolay uyamazlar, şehirlere uymakta Zazaların kabiliyeti Kürmanjlılardan daha fazladır. Dağ, ova, şehir Kürtlerinin lisanlarında tabiatlarında ehemmiyetli farklar vardır. Dağlılar haşin olurlar. Kuyudattan kaçarlar ve çalışıp kazanmaktan ziyade vurgunlarla geçinmek isterler, bütün mahru-

miyetlere rağmen kendilerini mazhar oldukları serbestiden dolayı bahtiyar addederler. Ovada ve şehirde oturanları hakir görürler.

Dağların toprağına “Erekek toprak”, ovaların toprağına “Dişi toprak” derler. Erekek toprak sekenesi müsellâh, hükûmetten uzak, teklifattan âzade ve takibattan masun gördükleri için kahraman mahiyetinde görürler. Ovalılar nisbetle mutî’ ve çalışkan olduklarından zavallı ve miskin telakki edilir.

Kürtlerde vatan mefîhümü olmadığından askerliği sevmezler. Fakat aşiret mefkûresiyle mütehassisdirlir. Şeyhlere, dervişlere din rabitalariyle itaat ederler. Fakat bu itaat müsbet bir mahiyette olmaktan ziyade menfî mahiyettedir.

Yani şeyhlerin icabında manevî kuvvetle her fenalığı yapabileceklerine kanidirler. O fenalıklardan korunmak için itaata mecbur olurlar. Tıpkı Yezidîlerin hâlîk-ı şer ve zulmete taptıkları gibi.

Kürtlerin arasında umumî ve şamil bir ikicilik vardır; yedi sekiz evli bir köy olsa bile iki taraf olurlar, birbirine rekabet değil düşmanlık yaparlar, bundan dolayı dedikodunun önünü almak mümkün olmaz. Bu hâl ufak köylerde böyle olmakla beraber bütün aşiretler efradı arasında da görülür. Bazen müttehid bir kütle olan bir aşiretin bir kısmı bir namla, diğer bir kısmı da ayrı bir namla anılır. İkicilikler hep riyaset ve nüfuz kavgalarından çıkıyor.

Kürtler pek cesur değildir. Aşiret dâvalarında biraz fedakârlık yaparsa da başka münazaalarda canlarından korkarlar. Aşiret işlerinde fedakâr olmaları intikam hislerinin ve kan davası telakkilerinin pek mühim olmasından ileri geliyor. Kürtlerin umumî teamülünde intikamını almayan, kan davasını gütmiyen ferdler ve aşiretler dünyanın en alçak insanları mesabesinde görülür.

Aynı kuvvette bir teamül daha vardır ki “bahtvermek” tabir olunur. Herhangi bahtveren bir adam, bahtverdiği bir adamın babasının katili olsa bile himaye ve sıyanetine mecburdur. Onu düşmanlarından her vakit esirgiyecektir. Aksi hareketi ihtiyar eden, yani bahtını kıran bir insan, yine alçak bir menzileye düşer ve bu hâl, evlad ve ahfada bile vesile-i hakaret olur.

Kürtlerde, Türkmen aşiretlerinde olduğu gibi sahavet ve misafirperverlik fazladır. Kapusu ve sofrası açık olan kimseler, umumî teamüle nazaran namuslu ve şayan-ı hürmet bir insan sayılır.

1

Kürtleşen Türkler:

Kürtlerle Türkmenler birçok yerlerde karışık otururlardı. Filhakika gerek Türkmenlerde ve gerek Türklerde, ayrı milletlerden olan ferdlerden değil, aynı millettten fakat ayrı aşiretten olanlar bile yabancı telakki edilir. Ve o yabancılara misafirlik hukukunun bahşettiği müsaadâtta başka aşiret efradına ait salahiyetler verilmez. Böyle olmakla beraber Kürtler ve Türkler arasında öteden beri devam edip gelen bir tesallüp ve ıstıfa silsilesi vardır. Bunun neticesi her vakit Kürtlerin lehinde tecelli ediyor. Mesela Kürtlerden yüzde on Türkleşen varsa buna mukabil Türklerden yüzde otuz Kürtleşen mevcuttur. Bu hâl birçok yerlerde Türklerin daha kesif olmasından ve Türk içtimaî vicdanının yabancılara benimsemediğinden ileri geliyor. Şehirlerdeki “Zaza mahallesi” “Kürt mahallesi” buna bir misâl olmalda beraber, Türk cemaatinin içerisinde bulunanlara “Kürt kızı”, “Kürt oğlu” denmesi de aynı saikin tesiriyledir. Mevki ve mahâl isimleri de böyle yabancı bir etiket aldıktan sonra orada yabancılar kalmasa bile eski ismi devam ediyor.

Kütahya'nın Altıntaş nahiyesinde “Kürt köyü” denilen bir köy var, hâlbuki o nahiyede değil, bütün vilâyet hududu dâhilinde can dermanı diye aransa bir Kürt bulunmaz. Bazı aileler çok zamandan beri Türkleşmiş oldukları hâlde “Kürtzade” şöhretini muhafaza ediyor. Ayıntap'ta bir Geze mahalline “Kürt kızının kırı” derler, bu mevzuun üç şekilde tetkiki icabeder:

- 1- Türk oldukları hâlde bizim Kürt zannettiğimiz Türkler,
- 2- Türk oldukları hâlde seyyahlar ve müellifler tarafından Kürt zannedilen Türkler,
- 3- Hakikaten Kürtleşen Türkler.

Birinci kısım Türklerden Kürtler, Maraş, Dersim, Akçadağ, Erguvan ve Eymir cihetlerindedir. Maraş'ta Pazarcık Ovası'nda oturan ve ziraatle iştigal eden “Kılınçlılar” hep Türktür. Bunların Kızılbaş olmaları o civarda Kızılbaşlığın Atmalı, Sinemenli, Alhaslı, obaları gibi hep Kürtlere inhisar etmesi Kılınçlıları da Kürt zannettirmektedir. Yine Kızılbaşlık etiketi şarkı Dersim'in, Akçadağ'ın, Erguvan ve Eymir'in Kürt olmaları zehabını doğurmuştur. Bu hata doğrudan doğruya mezhep ve milliyet mefhumlarının tefrik edilmemesinden ileri geliyor. Kızılbaş Kürtlerle bir arada yaşayan Kızılbaş Türkler de

Sünnî Türklerden fazla Kızılbaş Kürtlerle münasebette bulunmaktadır. Cemiyetler, âyinler hep bir arada olmakla beraber kız alıp kız vermeleri de yine birbirleri arasındadır. Kızılbaş Türkler ise aynı saikle Sünnî Kürtlerden kaçınırlar. Mesela Hekimhan'da ve Sivas hudutlarında bulunan "Diricanlı" ismindeki Sünnî Kürt obasının o civara yakın olan Dersimlilerle aşağı yukarı Atmalılarla hiç münasebetleri yok gibidir.

İkinci kısma ithâl edilen Türkler pek çoktur. Bunların Türk oldukları gerek hükûmetçe, gerek ahalice malûmdur. Avrupalı müelliflerin ve seyyahların listelerine Kürt diye geçmişlerdir. Bunlar hülasatan Ayıntap civarındaki Musabeyliler, Sincar Dağı civarındaki Saçlılar ve Sekiz Büyüklüler, Kilis ve Ayıntap civarındaki İlbeyliler, Okcuizzettinler, Urfa ve Ayıntap civarındaki Torunlar, Birecik civarındaki Paraklardan bir kısım. Amık Ovası istikametindeki Kırıklar, Besni'deki yerli Türkler, Ufacıklılar, Dersim ve Sivas arasındaki Avşarlar, İslâhiye merkez kazası ve İslâhiye civarı, Diyarbakır'la Bitlis arasındaki Van cihetlerinde, Ergani vilâyetinde, Siverek'te, Urfa'da bulunan birçok Türklerden ibarettir.

Bu müellifler ve seyyahlar kocaman bir dağın, "Cebelâkrad"ın ismini bile "Cebeliêkrad" zannederék oralarda Kürt aramışlar, bir kısım Türkleri yine Kürt zannetmişlerdir.

Üçüncü kısma dâhil olanlardan yani hakikaten Kürtleşen Türklerden gördüklerim Karakeçililer, Bâdililer, Türkânlar, Diyarbakır, Siirt ve Bitlis arasında Sünnî Türkmenlerdir.

Karakeçililer: İsimlerinden de anlaşılacağı vechile, bunlar Bursa ve Silifke'de bulunan Karakeçililerin bir şubesidir. Urfa-Siverek vilâyetleri arasında otururlar. Halis Kürt olan Melilerle düşmanlıkları vardır. Bu kabile şimdi Türkçeyi büsbütün unutmuş ve Kürtleşmiştir. 328'de [1912] Balkan Harbi'ne iştirak etmek için Karakeçili süvarilerinden bir kısmıyla o zamanki kabile reisi "Derbaî" Bey'i Nizip'te gördüm, uzun uzun konuştum. Derbaî Bey ve maiyetinden birkaç adamla oğlu Mahmut Bey Türkçe biliyorlardı. Gece yarısına kadar devam eden bir münakaşadan sonra ancak Türk olduklarına kanaat getirebildiler, hep bir ağızdan Arap olduklarını iddia ediyorlardı. Karakeçililerin sahası dâhilinde isimleri Türk olan birçok köyler vardır. Bunlara misâl için "Salur", "Kanıklı" karyelerini zikredebilirim. Salur, Oğuz ilinin yirmi dört boyundan birisidir.

Karakeçili kabilesi iki kısımdan mürekkeptir: 1- Karakeçili, 2- Şeyhan.

Karakeçili'nin birinci kısmında Amenan, Bâlikân, Çerayan karınları vardır. İkinci kısım ise Devaran, Bekûlan, Şeyhkân karınlarını ihtiva eder. Beyle-rinin ailesine "Torunlar" namı verilir. Torunlar bir Türkmen kabilesidir.

Bâdililer: Urfa, Mardin vilâyetleri arasındaki bu kabilenin Türk olduk-larına yine isimleri delâlet eder. Şimdiki reisleri "Kör Sait" Bey'in oturduğu köyün adı "Oğuzhan"dır. Bunların içerisinde de Türkçe bilenler ihtiyar ni-nelerden ve dedelerden ibaret kalmıştır.

Bâdililer, Oğuz ilinin "Beydili" boyundandır. Ankara civarında da bu boydan yine Bâdili isminde bir Türkmen kabilesi vardır.

Türkânlar: Siverek ve Karacadağ tarafında sakin bulunan bu kabilenin ismi Türk olduklarına dair bir vesika hizmetini görür. Şimdi Viranşehir mi-lisine tabi olan –çünkü ayrıca bir de Mardin milisi vardır– bunlara "Millî-i kebir" denir. Türkânlar evvelce Karakeçililerle beraber imişler, yani Karake-çililere tabi bulunuyorlarmış. Mutlakiyet devrinde millî reis İbrahim Paşa bunları cebren mililer zümresine ilhak etmiş.

Türkânlardan Türk olduklarını bilenler çoktur. Fakat Türkçe bilenler pek azdır. Bu kabile dahi Oğuz'un Beydili boyundandır. Oturdıkları sahada eski Türk ismini taşıyan birçok köyler vardır.

Diyarbakır, Siirt ve Bitlis arasındaki Sünnî Türkmenler: Diyarbakır'ın o mıntikasına şimdi Şark nahiyesi denir. Bu nahiyenin evvelki ismi "Türk-men nahiyesi"dir. Bugün orada birkaç Türkmen köyü kalabilmiştir. Bunla-rın mevcudiyetlerini muhafaza etmelerine sebep de Kızılbaş olmalarıdır.

Dersim ve civarında Türkler aleyhinde netice veren Kızılbaşlık burada müsbet ve faydalı bir hizmet görmüş oluyor. Çünkü civardaki Kürtlerde hiç Kızılbaşlık yoktur. Bundan dolayı Kürtlerle ihtilad edememişler, diğer Sünnî Türkmenler, bu Sünnî Kürtlerin arasında gaip olup gitmiştir. Maat-teessüf buralara Kızılbaş Türkmenler az isabet etmiş henüz şehrf olmıyan Türkmenlerin vasatı bir hesapla % 75'i Kızılbaş'tır. Kızılbaşlığın Türk âdât ve an'anatının muhafazasında birçok hizmetleri görülür. Kızılbaş Türkmen-lerde adeta bir nevi "Türk Müslümanlığı" vardır.

Türkmenlerdeki millî vicdan, Müslümanlığı Arap şekliyle değil, kendi zevkine uygun bir istihâleden geçirdikten sonra kabul edebilmiştir.

Şark ve cenup vilâyetlerinde Orta Anadolu'da birçok Kızılbaş Türkmen köyleri gördüm. Bunlar Sünnî Türklerden daha iyi düşünebiliyorlardı, hep-sinde de bedîî bir zevk vardır. En cahilinin ezberinde birkaç Bekdaşî nefesi

bulunur. Sonra bu ezber âlelade bir ezber değildir. Kızılbaş Türkmenler bu nefesleri en ince noktalarına kadar tahlil edebiliyorlar.

Kızılbaşlar, Sünnîlerden daha temizdirler. Aralarında Sünnîlerde hiç bulunmayan içtimaî bir tesanüt, bir cemiyet hayatı mevcuttur. Kendilerine göre dansları, edebiyatları, sosyeteleri bulunmakla beraber, radikal devlet mefhumuna da Sünnîlerden bin kat fazla sadıktırlar.

Hülâsa, Kızılbaşlık Anadolu'da Türkmen mevcudiyetine bir siper olmuştur. Hususiyle Şark ve cenup vilâyetlerinde Sünnî Kürtlerle karışık oturanları gayet sağlam bir şekilde muhafaza etmekle beraber, Kızılbaş Kürtlerle karışık oturanlara da Türklüğünü unutturmamıştır.

Bilâkis Kürtleri, Bekdaşî nefesleri tesiratiyle Türklere imâle etmiştir. Sünnî Türklerle bir arada yaşayanları ise eski Türk âdât ve an'anatının muhafazasında mutaassıp yapmıştır... Cenubî Anadolu'daki Yalvaçlar, Çepniler, Şarkavlılar... Malatya civarında Hasan Çelebi, Fethiye, Akçadağ...

2

Bazı Mülahazat ve Mütalعات:

Bütün bu maruzattan sonra maksadı iki nokta etrafında toplayabiliriz:

- 1- Kürtleri Türkleştirmek
- 2- Kürtleşen Türkleri kurtarmak

Kürtleri Türkleştirmek: Kürtleri Türkleştirmek için her şeyden evvel bu milleti inzibat altına almayı düşünmek mecburiyetindeyiz. Bu düşünce sahasında gözlerimiz dağlardaki aşiretlerle Suriye, Irak ve İran hudutlarına yakın bulunan aşiretlere ilişir. Bunlar hep seferber birer kuvvet mahiyetindedirler. Dağlıların medar-ı maişetleri bulunmadığından ve hükûmetin de tedibatından uzakta kaldıklarından şekavet yaparak ova hallünü rahatsız etmeleri bir emr-i tabiidir. Dağlıların muhakematından dolayı ovalarında müdafa-i nefis için silâhlanmaları icap eder. Dersim civarındaki ve şark vilâyetlerinin dağlık aksamındaki ovaların halkı gibi.

Hudut boylarında bulunan aşiretler ve hududun öbür tarafındaki müsellâh aşiretlere karşı korunmak zaruretiinden dolayı silâhlanmağa mecburdur. Birçok Türkmen aşiretleriyle Milliler, Karakeçililer, Bühtanlılar, Van civarındaki Kaçarlar ve birtakım Kürtler gibi.

Şimdi ilk önce bu müsellâh kuvvetleri hâl-i hazariye icra etmek lâzımdır. Fakat silâhlanmalarına sebep olan avamili ortadan kaldırdıktan sonra. Bu itibarla her şeyden evvel yol, köprü ve sair tedabir ile dağların menaaı re-

fedilmeli yahut dağlarda oturmak men olunmalı, sonra hudut boylarında da Türkiye haricindeki aşiretlerin sarkıntılıklarına akınlara mani olmak için ehemmiyetli mevkilere kuvvetler, muhafız taburları ve alayları ikame edilmeli. Hudut boylarında ve ovalarda sakin bulunan ahâlden şekavetle me'luf olmayanlar silâhlarından memnun değildirler. Lâkin mecburiyetle yanlarından ayırmazlar. Her nereye gitmek isteseler omuzlarına bir yük olan o silahları taşımak zaruretinde kalırlar. Teftişat esnasında aynı zaruretle ben de karşılaştım.

Bu aşiretler kendi iradeleriyle mi aşiret olmuşlar? Bu fenalıkları şuurlu bir surette arzu ederek mi meydana getiriyorlar? Bunlar içtimaî teşekkülâtın iptidailiğinden ve bozukluğundan imbias eden birtakım şe'niyetlerdir ki idarî tedbirlerle gelip geçici tedhiş hareketleriyle kökünden halledilemez. Filhakika şimdi icra edilmekte olan tedabir anî olarak ittihazı en mecburi ve en manuki bulunan tedbirlerdir. Fakat bu tedbirlerle meseleyi bitmiş farzedemeyiz. Halkın ağalardan, beylerden, şeyhlerden ayrılarak onlardan nefret ederek hükûmete ısınması ve sığınması lâzımdır. Şimdi ağaların, beylerin ve şeyhlerin akıbeti bir zulüm mahiyetinde görülüyor. Çünkü hükûmet onlara daima bir kuvve-î kahire olarak gösterilmiştir. Eğer halk arasında işlenmezse, bu sahada bazı tedabir-i mânia ittihaz olunmazsa, oradan uzaklaştırılmakta olan beylerin, ağaların, şeyhlerin yerine bir müddet sonra yakın akrabaları ve hizmetkârları kaim olur.

Evet Kürtleri Türkleştirmek için her şeyden evvel aşiretleri inzibat altına almak, hükûmete ısındırmak, tufeylî hâkimiyetlerden nefret ettirmek lâzımdır. Kürt kendi şuuriyle Kürtlüğe merbut değildir. Hatta biraz alı eren Kürtler Kürtlükten şikâyet, Kürt olduğuna nedamet eder. Kendi aralarında Kürtlerin cehaletine, manâsızlığına dair birçok hikâyeler ve darb-ı meseller vardır. En cahil bir Kürt bile herhangi kabahatinden dolayı isti'fa-i kusur ederken Kürtlüğünü bir vesile-i af ve merhamet olarak söyler. Kürtler hükûmete ısındıktan ve tufeylî hâkimiyetlerden nefret etmeğe başladıktan sonra mesele en kolay bir safhaya girmiş olur. Artık ne ecnebî propagandasının, ne de Kürtçülük sevdasına düşen birkaç haris adamın kıymetleri kalmaz. O vakit zaten tabiat-ı maslahat Kürtleri Türkleştirir.

Uzun zamanlar takibi icap eden bu hat ve hareketin idarî zihniyetlere göre tebeddül etmemesi için bir "aşiretler kanunu"nın tanzim ve tedvini bu işlerin ruhu mesabesinde mühim bir meseledir.

Kürtleşen Türkleri kurtarmak: Kürtler üzerinde icra edilen bu idarî ve içtimaî ameliyat, Kürtleşen Türklere benliklerini Türklüklerini idrak ettirecektir. Ve belki o ameliyatta bu unsurlar hükûmete kuvvetli bir müzahir olacaktır. Bu Türk kabilelerinin Kürtleşmelerindeki içtimaî sebeplerden tesallüp ve ıstıfa âmillerinden başka, gözle görülür ve elle tutulur pek çok kuvvetli bir sebep mevcuttur.

Eski devirlerde Kürtlere bahşedilen masuniyetler ve imtiyazlar: En yakın mazideki Hamidiye Kürt Alayları buna bir misâldir. Türk kabileleri, Kürtlerin her türlü tekâliften masuniyetle beraber gayrı mesul yaşamalarını ve bütün bunlarla beraber hükûmetten de himaye görmelerini, irtikası mümkün olmayan bir pâyeye, bir saadet olarak telakki etmişlerdir. Kendilerine ait teklifattan başka Kürtlere ait olan tekâlif altında inlemekten kurtulmak için Kürt olmayı canlarına minnet bilmişlerdir.²⁴ Hükûmetin takibatından kurtulmak ve Kürtlerin de tecavüzlerine sed çekmek meselesi yine bu zaruretlerle karşılaşmıştır.

Bu iki unsurun üzerinde işlemek için ayrı ayrı yollardan yürümek icap eder. Oralara gönderilecek memurlar, şark vilâyetleri idaresindeki bu sırâ vâkıf olmalıdırlar. Kolonilerde takip edilen idare tarzlarını bilmelidirler. Eğer iyi bir sistem dâhilinde çalışılır ve Kürtler de çalıştırılırsa şark vilâyetlerini masarifatına tekabül edecek mabaliğden başka devlet bûdcesine ehemmiyetli bir yekûn ilâve edilir. Bu esaslarda Dâhiliye ve Maarif Vekâleti celileleriyle Türk Ocakları müttehiden hareket etmelidirler. Çünkü ocakların Orta Anadolu'da ve garp vilâyetlerinde vazifeleri pek az kalmıştır. Herhangi bir ocaklı, şarktaki bu tehlikeyi görmez ve uhdesine terettüp eden vazifelere koşmazsa iyi bir ocaklı olamaz.

3

Şark Vilâyetleri Maarif Siyaseti ve Harici Maarif Siyasetleri:

1925'te arz ve takdim edilen 18, 19, 24, 25, 30, 38, 43 numaralı raporlarda şark vilâyetleri maarifine ait bazı malumât arzetmiştim. Bu vilâyetlerde kesif Kürt ekseriyetiyle meskûn olanlarda, hars müesseseleri ve muallim mektepleri ziyandan başka bir şey tevliid etmez; hars müesseselerinin birer

24 Geçmiş zamanlarda bu hâli Göksun, Aziziye ve Uzunyayla civarında da müşahade etmiştim. Çerkeslerin serbestîleri, tekâliften kaçınmaları hükûmet memurlarının da yerlilere yüklenmeleri Türk ve Avşar halkını bizar ve bihuzur etmişti.

ihşarî şubesi olan orta mektepler de işe yaramaz. Buralarda yapılacak şey kuvvetli maarif eminlikleriyle, kuvvetli maarif idareleri ve diğer Anadolu vilâyetlerindeki benzemiyen ilk yatılı mektepleridir.

Maarif eminleri mıntakalarına ait ve maarif müdürleri de vilâyetlerine mahsus olan maarif siyasetlerini bilmelidirler. Bu zevat, vekâlet-i celilelerinden verilecek direktiflerden başka o muhitlere göre bazı tedbirler ittihazına muktedir kimselerden intihap edilmelidir.

Vilâyetlerin hususî muhasebelerince şimdikilere benziyen yüz ilk mektep açılacağı yerde, iki tane ilk yatılı mektep açılması maksad için daha faydalıdır. Bu mekteplerin muallimleri ırkan Türk olmıyan ve mücerred bulunmıyan kimselerden intihap olunmamalıdır. Bu mekteplerde tedrisattan fazla, çocuklara Türklük şuuru, Türklük imanı verilmelidir. Okuyup yazan menfi unsurların tehlikeleri daha bâmandır.

Maarif eminleri, maarif müdürleri, mektep müdür ve muallimleri gerek vazifeleri dâhilinde ve gerek haricinde Türkçeyi Kürtçeye tefevvuk ettirmeğe çalışmalı ve bu hususta dâhiliye memurlarıyla, ocaklarla sıkı temasta bulunmalıdırlar. Orta mekteplerden ve liselerden açılmaları zarurî olanlar varsa o mekteplerin idare ve tedris hey'etleri dahi aynı gaye etrafında toplanmalıdırlar. Yine bu memleketlerdeki telkin ve terbiye tarzı o muhitlerin ihtiyacına uygun ve devletin oralara mahsus olan siyasetine hâdim olmalıdır.

Kürtlerle meskûn manatıkdaki temsil işimizi sistemli bir şekilde yürütmek için Selçukîlerin geçmişlerde yapıkları gibi münasip noktalarda "Türk irfan kaleleri" meydana getirmeliyiz. Bu merkezler hem tedafüî, hem de tecavüzî birer "köprübaşı" mahiyetini almalıdır. Kürt mıntakalarına yakın hâlis Türk şehirlerinden birkaçı bu işte maksadımıza pekâlâ hizmet edebilirler. Ezcümle Araplıkla Kürtlüğün mültekasında bulunan Gaziantep bu merkezlerden en mühimini teşkil edebileceği gibi bu cenup merkezine mukabil şimalde de Erzurum mühim bir merkez olur. Vasatta ise Elâzığ'a ehemmiyet vererek bu şekilde bir tertibat meydana getirmeliyiz.

Buralarda tesis edeceğimiz irfan ocaklarına kuvvetli ve imanı sağlam birer baş bulur ve onlara tarz-ı hareketlerini öğretirsek temsil vazifemizin temeli atılmış olacaktır. Gaziantep'in, Elazığ'ın ve Erzurum'un gerilerinde Sivas ve Adana birer ihtiyat merkezidirler. Bunlardan başka bir de Anadolu'nun aksa-yı şarkına düşen "Van" bir merkez hâlinde takviye edilirse, hem temsil işi hem de İran'a karşı takibi icap eden haricî maarif siyaseti mecra-yı intizamını bulmuş olur.

Kürdü kuvvetli bir kıskaç içine almak için şark hudutlarımızdaki müesseselerimizin İran Azerbaycanı'nı düşünmeleri lâzımdır. Gaziantep ve Adana'ya da haricî maarif siyasetimiz itibariyle tereddüp eden mühim bir vazife vardır: Siyasî hududun ayırdığı Akdeniz Türkistanı Türkleriyle, Gaziantep'in cenubunda, cenubî şarkisinde kalan Türkmenleri düşünmek.

Mıntakalara ait dâhilî maarif siyasetlerinden başka vekâlet-î celilelerince müttehaz haricî maarif siyasetinden hudutlarda bulunacak maarif eminleri, maarif müdürleri haberdar olmalı ve hudut haricindeki Türklere, gayrı Türklere karşı nasıl hareket edileceğini bilmelidirler... İran hududiyle mümas bulunanlarla Irak ve Suriye hudutlarıyla münasebetleri olanların tabiidir ki vaziyetleri ve işleri birbirine benzeyemez. Haricî maarif siyaseti komşu olan milletlere göre değişir.

Ankara, 7 Mayıs 926

Büyük harbin hitamından beri tek mil cihanın geçirmekte olduğu umumî buhranın başlıca şmillerinden birisi, hiç şüphesiz, muhtelif memleketlerde tanınmış olan ekalliyetlerin mucip oldukları endişe ve müşkülâtıdır. O halde ki, ekalliyet mes'elesinin hey'eti umumiyeşi veya bir kısmına raci olmak üzere verilecek her hangi mucibi memnuniyet bir karar, (pek tabii olarak), beynelmilel münasebatta tesirini göstermekten geri kalmıyor. Ve binnetice buhranla alakadar olmaktadır. Ben de bu satırlarda hemen her cihetten vakıf olduğum Küret mes'elesinin en makul şekilde ne suretle halledilmesi lâzım geleceğini izah ve meydana çıkarmaya çalışacağım.

Evvel emirde doğru bir fikir edinmek ve sonra aşağıda sayacağım hususat hakkında muvafık bir hüküm verebilmek için Kürt halkı tarihinin kısca bahsini yapmak muvafık olacağını zannediyorum.

Son zamanlardaki tetkikat ve kablettarih asarı atika, mâziye ait keşfiyat, bize gösteriyorki, Kürtler, beşbin seneden beri Kürdistan tesmiye etmek itiyadında bulunduğumuz mıntikalarda sâkin bulunmaktadırlar. Filvaki Professör Spesier'e göre: Irak'ta Süleymaniye yakınında (Zehave)'de keşfedilmiş olan ve Anno-Banini namındaki Lullu kiralına ait olan kablettarih bir kitabe Millattan evvel 1800-1900 senelerinde bu mıntakada Guttî Kürtler'inin mevcudiyetini göstermektedir.

Millattan yirmi asır evvel tarihi ihtiva eyleyen Sumerler'in bidayet devirlerine ait iki kitabe, hâlî hazır Kürdistan'da (Thueau-Dangin) Kardak Kürtler'inin mevcudiyetini teyit etmektedirler.

Süleymaniye'de, Karadağ civarında (Derbendigâver) boğazında, Major (Binbaşı) C.J. Edmonds tarafından keşfedilen diğer bir âsarı atika üzerinde: Kürdistan kiralığı (Lullu)'ların meşhur kiralı Sargo'nun halefi olan Akkades(Akatlar kiralı) Naramsin'in zamanı idaresinde, Milattan 2800 sene evvel Akatlarla yaptığı harbin tafsilatını mûnderiğ bulunmaktadır.

Major Edmonds'ın (Jeogarfi Jurnal) adlı (Kürdistan'da asarı atika) eserinde:

EKALLİYETLER MES'ELESİ¹

1933

DR. ŞÜKRÜ MEHMET SEKBAN²

Büyük Harbin hitamından beri tek mil cihanın geçirmekte olduğu umumî bulıranın başlıca âmillerinden birisi, hiç şüphesiz, muhtelif memleketlerde tanınmış olan ekalliyetlerin mucip oldukları endişe ve müşkülâtur. O hâlde ki ekalliyet mes'elesinin hey'et-i umumiyesi veya bir kısmına raci olmak üzere verilecek herhangi mucib-i memnuniyet bir karar (pek tabii olarak), beynelmilel münasebatta tesirini göstermekten geri kalmıyor. Ve binnetice buhranla alâkadar olmaktadır. Ben de bu satırlarda hemen her cihetten vâkif olduğum Kürt mes'elesinin en makul şekilde ne suretle halledilmesi lâzım geleceğini izah ve meydana çıkarınağa çalışacağım.

1 Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 20, Belge No: 198.

Belgenin ilk sayfasında şu künye verilmiş: “Dr. Chukru Mehmed Sekban, *La Question Kurde Des Problemes Des Minorites*, Les Presses universitaires de France, 49 Boulevard Saint - Mitchel, 49, Paris, 1933. Droites de Traduction de reproduction et d'adaptation réservé pour tout pays”. Necmeddin Sahir Silan, 16 Mart 1946 tarihinde metni okuduğuna dair not düşmüş. Şükrü Mehmet Sekban'ın Fransızca yayımladığı *La Question Kurde - Les problèmes des minorités* (Kürt Sorunu - Azınlıkların Problemleri) başlıklı bu çalışması, *Kürt Sorunu* adıyla 1970 yılında Türkçe yayımlanmıştır (İstanbul: Menteş Basımevi). -d.n.

2 Şükrü Mehmet Sekban (1881, Ergani – 1960): İlköğrenimini Ergani Maden'inde ve Hozat'ta (Kızılkilise), ortaöğrenimini Diyarbakır'da tamamladı. İstanbul'da Askerî Tıbbiye'de okudu. 1908'de, İkinci Meşrutiyet'ten sonra Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. 1919'da ordudan ayrılarak Bağdat'a gitti ve ardından Türkiye'ye dönerek serbest doktorluğa başladı. Lozan Antlaşması'ndan sonra Bağdat'a geri döndü. 18 Aralık 1933'te, Beyrut'ta yayımlanan bir mektubu ile de Kürtlere muhtariyet verilmesini ve Kürtçenin resmî dil olmasını savundu. Kürt Hoybun Cemiyeti'nin Bağdat şubesi reisliğini de yapmış olan Sekban, 1939'da Türkiye'ye döndü. Bkz. İsmail Gölbaş, *Kürdistan Teâlî Cemiyeti*, İstanbul: Doz Yayınları, 1991, s. 22-23. -d.n.

Evvel emirde doğru bir fikir edinmek ve sonra aşağıda sayacağım hususat hakkında muvafık bir hüküm verebilmek için Kürt halkı tarihinin kısaca bahsini yapmak muvafık olacağını zannediyorum.

Son zamanlardaki tetkikat ve kablettarih, asar-ı atika, mâziye ait keşfiyat, bize gösteriyor ki Kürtler, beş bin seneden beri Kürdistan tesmiye etmek itiyadında bulunduğumuz mıntıkalarda sâkin bulunmaktadırlar. Filvaki Profesör Spesier'e göre: Irak'ta Süleymaniye yakınında, Zchave'de keşfedilmiş olan ve Anno-Banini namındaki Lullu kralına ait olan kablettarih bir kitabe milattan evvel 1800-1900 senelerinde bu mıntıkada Gutti Kürtlerinin mevcudiyetini göstermektedir.

Milattan yirmi asır evvel tarihi ihtiva eyleyen Sümerlerin bidayet devirlerine ait iki kitabe, hâl-i hazır Kürdistan'da (Thueau-Dengin)³ Kardak Kürtlerinin mevcudiyetini teyit etmektedirler.

Süleymaniye'de, Karadağ civarında "Derbendigâver" Boğazı'nda, Major (Binbaşı) C.J. Edmonds tarafından keşfedilen diğer bir âsâr-ı atika üzerinde, Kürdistan krallığı "Lullu"ların meşhur kralı Sargo'nun halefi olan Akkades (Akatlar kralı) Naramsi'nin zaman-ı idaresinde, milattan 2800 sene evvel Akatlarla yaptığı harbin tafsilâtını münderiç bulunmaktadır.

Major Edmonds'ın *Jeografi Jurnal* adlı *Kürdistan'da Asar-ı Atika* eserinde:

Kürtlerin hâl-i hazır mıntakalarında yerleşmelerini ve bunların sakin oldukları memleketlerin Metler (Medyalılar) tarafından istilâsını tefrik eden takribi iki bin senelik zaman zarfında Kürtler, surilerle çarpışmışlardır. Ari bir kavim olan Metler, milattan 9-10 asır evvel (S.X.X.Av.J.C.) Hazer Denizi'nin cenubu şarkisinden muhaceretle buralara gelmişler ve Kürdistan'ı istilâ etmişlerdir.

Bu kavim, merkezi Kürdistan olan bir imparatorluk vücade getirmiştir. Nihayet Asuristan'ı boyundurukları altına alınağa muvaffak olmuşlar ve memleketlerini de Medya'ya ilhak etmişlerdir.

Bundan sonra, milattan evvel 556'ncı senede Medya, İran tarafından zaptolunmuştur. Kürtler, mahalli muhtariyetlerini muhafaza etmekle beraber, ücretli veya iştirâk suretiyle asker alarak İran ordusuna dâhil olmak suretiyle İran İmparatorluğu'nun azamet ve satvet iktisap etmesine hayli yardımlarda bulunmuşlardır.

3 François Thureau-Dangin (1872-1944), Fransız Asurolog ve Sümerolog. --d.n.

Kürtlerin İranlılarla teşrik-i mesai etmesi İran İmparatorluğu'nun sükût-u tarihi olan 652 senesine kadar devam etmiştir.

Yukarıda zikri geçen asar-ı kadimenin şahadette bulunduğu vechile Kürtlerin, Metlerin istilâsından evvel Kürdistan'da mevcudiyetleri, Kürt halkının aslı ve menşei hakkında bazı muzlim noktaları tenvir etmektedir.

Filvaki, tarihlerinin, Met Krallığı'ndan daha ötesine vakıf olmayan Kürtler, kendilerinin Metlerin ahfadı olduğunu zannediyorlar. Ve Metlerin arî bir kavim olmasından Kürtler de kendilerini arî bir kavim addediyorlar.

Umumiyetle Kürt halkının aslen arî olduğuna dair beslediği kanâate bu nokta-i nazardan Kürt tarihinin tetkikine alâka göstermeyen bazı Avrupa ve Amerika âlimleri de iştirâk ediyorlardı. Fakat, Kürtlerin hâl-i hazır mıntıklarına yerleşmelerinin Metlerin gelmesinden 2000 sene evvel vuku'a gelmiş olduğuna dair rivayat-ı tarihiyeden sarfinazar, Kürtlerin besledikleri yanlış kanaat hilafına olarak bunların Met ahfadından olmayup sadece teşkilâtlarındaki mükemmeliyet dolayısıyla Kürtleri kendi hâkimiyetleri altına aldıklarını ve bu suretle bizzat Kürtler tarafından himaye ve muhafaza edilen Met İmparatorluğu'nu vücade getirdiklerini elde edilmiş olan asar-ı kadime-i tarihiye isbat etmektedir.

Şimdiyse, Metlerin Kürt memleketlerine bunların yerleşmelerinden tam 1800 sene sonra geldikleri bilinmektedir.

O hâlde, tamamen ilmî olan bu hadisatın gösterdiği vechile, Kürtler, hiçbir suretle arî olamadıkları gibi "Sâmi" değildirler. Ancak bazı Alman âlimlerinin iddiaları vechile Turanî bir asıldandırılar. Filvaki Kürt halkının Asya'da inkısam tarzının kolaylıkla takip edilmesini mümkün kılan hâl-i hazırındaki coğrafya haritası gözden geçirilse Alman âlimlerinin nokta-i nazarlarının doğruluğu ve hakikata daha ziyade tevafuk ettiği hakkında kolaylıkla bir fikir edinmek mümkün olur.

Bu hususta en yeni ve en mevsuk harita, 1931 tarihinde birinci cildi intişar eden *Muhtasar Kürt ve Kürdistan Tarihi* müellifinin haritasıdır. Bu haritaya nazaran, Kürtlerin Orta Asya'da Karakurum civarında iki istikamette hareket ettikleri görülmektedir. Bir taraftan, cenuba inerek Afganistan'a gitmişler, Herat civarında bir ada şeklinde bir yığın (agglomération)⁴ teşkil ettikten sonra Belüciistan'a girerek orada da Kelat civarında pek büyük bir kitle hâlinde toplanmışlardır.

4 Agglomération (fr.): Toplanıp yığılma; ahali; yerleşim yeri. -d.n.

Müteakiben bu kol garba doğru Umman Denizi boyunca hareketine devam ederek Bender-Abbâs'a gidip orada yerleşmişlerdir.

Bunlardan ayrılan küçük bir gurup da Kirman'da yerleşip kalmıştır.

Diğer taraftan, hâl-i hazırdaki İran'ın şimalini (Meşhed civarında) Kürt kabileleriyle ihata etmek suretiyle azimet noktalarından garba doğru yürüyüşe geçen kol ise, Hazer Denizi'yle Tahran arasındaki dağlar üzerinden aşarak Kafkasya'nın cenubu garbi hudutlarına gelmişlerdir. Buradan da bir taraftan kesif bir kitle hâlinde tevessü etmişler ve İran'ın garbindeki dağlık araziye yerleşerek bu suretle Basra Körfezi'nde Bender-Buşîr'e dayanmışlardır. Diğer taraftan ise, Kürdistan eyaletlerini vücade getirmekle beraber gidip Adana'nın dağlık mıntakalarında ve Ankara civarındaki arazide suret-i daima yerleşmişlerdir. Pek muhtemel olduğu vechile Kürtler, Orta Asya iklim şartlarının pek fena olması dolayısıyla oralarda yaşayamadıklarından diğer akvamın tasallut ve tecavüzlerinden kendilerini daha kolaylıkla korumak maksadiyle dağ silsilelerini takiben muhacerete başlamışlar ve bu suretle taslağını çizdiğimiz mıntakaları intihab ederek oralarda yerleşmiş kalmışlardır. Şüphesiz muhtelif ve birçok istilâlar Kürtlerin diğer akvam tarafından yutulması (temsil edilmesi) ve Kürtler tarafından da diğer akvamın temsil edilmesi, kıtlık, veba hastalıkları, bunların coğrafi teşekkülâtlarının asıl şekil ve manzarasını pek derin surette tadil etmekten geri kalmamıştır.

Bununla beraber, hiçbir istilanın Kürtlerin asıl yerlerinden ayrılmasını, inhilallarını, parçalanmalarını mucip olmadığı da bir hakikattir.

Aynı vechile iki kavmin menşei olan Orta Asya'da, Türklerin bir kısmının, tarihin hangi devrinde Türkistan'ın şarkından Lidya hududuna kadar olan sahaya muhaceret ettiğinin bilinmediğini de ilâve etmek lâzımdır.

Bugün merkezî Anadolu'da Türklerin mevcudiyetinin tarihin pek eski devirlerine dayanması, Kürtlerin de Turanî asıllı olmasını muhtemel kılmaktadır.

Belki de amcazade olan bu iki kavmin son sekenesine kadar muhaceretini aynı amiller intaç etmiştir.

Beşer tarihi nokta-i nazarından Türkmen denilen halis Türkle Kürdü tefrik etmek pek kolay bir şey değildir. Ben Irak'ta on seneden beri bu mes'eleyi tetkik etmekle meşgulüm. Bu iki kavmi yekdiğerinden ayırabilecek hiçbir hikemi (fizik) alamete destres olmadığını itiraf ederim. Dağlarda yaşayan Kürtlerin hayat şeraitinin, bunların tabiatlarını biraz sert yaptığı tabiidir.

Kürt lisanına gelince, bunun, Türkçeyle ne dereceye kadar müşterek olduğunu bilmiyorum. Fakat bunun Acemce ile olan karabeti pek aşikârdır. Mamafî, Kürtçe ve Farsça bazı müşabehetler arzetseler de yekdiğerinden ayrı olduklarında herkes müttefiktir. Kürt lisanının Hind u Avrupai olduğu aşikârdır. Bu hususta şayan-ı itimad ve sahib-i ihtisas mücllislere bakılırsa arî bir kavim olan Medyalılar, Kürdistan'ı hükümleri altına aldıkları zaman bu ralarda kendi lisanlarını Kürt kavminin lisan-ı aslisine aşılamışlardı. İşte Kürt lisanının Farsçaya olan yakınlığı bundan ileri gelmektedir.

Şu sıralarda Kürt, Türk ve İran âlimlerinin kendi tarihleri hakkında taharriyata başlamaları, ecnebi âlimlerinin de Asya akvamının cunografi tetkikatı ile daha fazla alâkalarını mucib olmaktadır.

Diğer taraftan bu mıntakalarda girişilmiş veya henüz hâl-i tasavvurda bulunan araştırmalar, henüz karanlıkta olan birçok noktaları tenvir edecektir. Kim bilir, ayaklarımız altında gömülü olan şu cihan beşiğinde bizi hayretlere düşürecek ne kadar tarihi eserler vardır.

İran İmparatorluğu'nun sükût-u tarihi olan 652 senesiyle 1514'te âlim İdris-i Bitlisî'nin tavassutu ile Kürdistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na ilhakı arasında geçen devre ait Kürt halkının tarihinin nakil ve hikâyesi, burada arz etmek istediğim tezin anlaşılması nokta-i nazarından pek az ehemmiyeti haizdir.

Hikmet ve basireti itibariyle büyük bir âlim olan bu zat, Kürt devletlerinin inhilali, devlet rüesasası arasında hüküm süren nifak ve anlaşmazlık dolayısıyla çok müşkül ve muhtaralı bir hâl almış olan Kürtlerin vaziyetini kurtarmak istedi.

Bu zat, Safevilerin nüfuzunun artmasıyla daha ziyade vehamet kesbeden bütün bu fenalıklara karşı müessir bir deva olmak üzere o zaman, dâhili teşkilâtını mükemmeliyet ve sağlamlığıyla ordularının daimi galebesi ve bunun fevkinde de pek yüksek olan medeniyetiyle cihanın gözlerini kamaştıran Osmanlı İmparatorluğu'na bütün Kürdistan'ı ilhak etmeği tercih etti. Yavuz Sultan Selim, dostu İdris-i Bitlisî'nin bu hediyesini kabul etti. İşte bu suretle de Türklerle birleşmiş ve yekvücut olmuş Kürtler için bir sulh, asayiş ve sükûnet devresi başlamış oldu.

Bunu müteakip, bir asırdan daha az bir zaman zarfında, aynı kandan olan bu iki kavmin tabii birleşmesi sayesinde Türkler, gerek Şark'ta ve gerekse Garp'ta kemal-ı ihtişamla zaferlerine devam ve cihanın en büyük imparatorluklarından birini tesis ettiler.

Osmanlı İmparatorluğu, şevket ve satvetinin en yüksek anlarında, şarkta Hazer Denizi'yle Hint Denizi'ne, şimalde Karadeniz'le Viyana surlarına kadar olan civar araziye, cenupta da bütün Arabistan yarımadasını ve Sahra-yı Kebir'e kadar şimalî Afrika'yı ihtiva etmek üzere cihanın üç büyük kıt'ası üzerinde hâkimiyet ve nüfuzunu tevzi etmişti. Bu suretle vücade getirdikleri ittihat, kendilerine en mest edici heyecan ve cihanın hased ettiği zaferin ezvakını tattırmıştır.

Daha sonraları, bu iki kavim, kendileriyle daimî mücadele hâlinde bulunan devletlerin hudutsuz bir suretle kıyınnet verdikleri müktesebat-ı fenniye ve ilmiyeden istifadeyi ihmal etmeleri sebebiyle imparatorluklarının şevket ve satvetinin inhitata uğradığını görmelde müteallim oldular.

Denilebilir ki hayat-ı siyasyedeki bu vahdet, büyük harbin mütarekesine kadar devam etti. İran'da yaşayan Kürtler, son on seneye kadar yarım göçebe ve derebeylik (feodal) hayatlarını muhafaza ettiler. Evinde oturmak zihniyeti (l'esprit casanier), mintakacılık fikri (régionalisme) İran'da vaziyete hâkim bulunuyordu. Bundan başka bir evde oturmak fikri ve mintakacılık tahassusatı Kürtlerin evsaf-ı mahsusasından değildir. Kürt, ancak kendi kazasını biliyordu. Bu kazadan çıktı mı kâinat onun için yabancı, meçhul bir şeydi. Kürt, bunu bilmek, tanımak merakına düşmemiştir.

Türklerin yüksek mekteplerinde leyli olarak bulundular, bazı vilâyetler, talebesinin vücade getirdikleri grupmanları hatırlarlar. Bu grupmanlar, milliyete göre değil, doğum yerine veya bazı vilâyetlerde tali derecedeki tahsilin görülmüş olduğu yerlere göre vücade geliyordu. Bir Arnavut, bir halis Türk, münferit yaşadıkları gibi mensup olduğu grubun Kürtleriyle bağlı olarak da yaşıyorlardı.

Mütarekeden sonra İran'da ceryan eden en mühim hadisattan, Simko (İsmail Ağa) hareketini zikretmek lâzımdır. Bu hareketin, hiçbir millî gayesi yoktur. Bunun başlıca hedefi, hâkimiyetine mümkün olduğu kadar fazla kabile almaktan ibaretti.

Şimdi, Kürt halkının temayülât ve ahval-i ruhiyesini hûlasa etmek lâzım gelirse, yukarıda zikrettiğim haritanın muhterem müellifinin eseri olan *Kürt ve Kürdistan'ın Muhtasar Tarihi*'nden tercüme ettiğim iki çift kelimeden başka hiçbir şey daha iyi bir surette ifade edemez: "Haklarını müdafaa ve hürriyetlerini muhafaza için Kürtler öldürdüler, öldürüldüler. Yağma ettiler yağma edildiler" (sahife 138).

Burada “hürriyet” kelimesi “istiklâl”i ifham ediyor. Bu daha ziyade Kürtler nezdinde pek münkeşif bulunan izzet-i nefis hissini işrab ediyor. Kürt, hayatı bahasına da olsa aher tarafından izzet-i nefisine tecavüz edilmesini müsamaha edemez. Hakarete kat’iyyen tahammülü yoktur. Kürt, hemen hiçbir suretle millî istiklâl hissiyatı izhar etmemiştir.

Her ne kadar, şeflerinden bazıları nüfuzlarını daha geniş mintakalara teşmil etmek ihtirasına kapılmışlarsa da onlar bu hareketlerinde hiçbir zaman halkın hissiyat-ı milliyesine istinat etmemişlerdir. Mesela: Umumiyetle Müslümanlık ve suret-i hususiyede de Turanîlik için büyük bir şeref olan Sultan Selâhaddin, yüksek fazail ve mezayası, şayan-ı takdir şecaatı ile kuvvetli, kudretli bir imparatorluk tesis etmiştir. Fakat, o bunu bir Kürt imparatorluğuna tahvil etmeği kat’iyyen düşünmemiştir. Bunun gibi bir asır evvel “Kerim Han Zendi” İran’ın sahibi, kudretli bir şah olduğu zaman, İran’ı Kürdistan hâline sokmağı hatırından geçirmemiştir.

Fakat, diğer akvam ile teşrik-i hayat eden ve bunlar tarafından idare olunan Kürtler, daima harikalar vücade getirmişlerdir. İşte kırk sekiz asır zarfında Kürt zihniyeti bundan ibarettir.

Hâl-i hazır neslimizin şahit olduğu Kürtlerin tarihi üzerinde durmak istemem. Bununla beraber, şahsen yakından takip ettiğim bazı nukatı tavzih edeceğim.

37 seneden beri siyaset-i umumiye ile alâkadar oluyor ve şuur-u milliyeye malik bulunuyorum.

1908 Osmanlı Meşrûtiyet’inden sonra, “Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti”nin teessüsü sıralarında bazı Kürt ileri gelenlerinin yaptığı ilk içtima davetlerine hemen şitaban oldum. Ve bu içtimaların en mühim hatiplerinden birisini teşkil ettim. İdare hey’etinin intihabında “Naim B. Baban”dan sonra en çok rey kazanan ben idim. Hâlbuki ben ne eşraftandım, ne de büyük bir aileye mensuptum. Şu kadar ki ruhumun şiddeti, hazırımın kalplerini yakıyordu. Bundan sonra herkesin itimadını kazandığımdan kimse benden kendi deruni düşüncesini saklamıyordu. Bunlardan hiçbirinin Kürtler için ehemmiyetsiz ve en ufak bir imtiyaz bile düşünmediğini teyit ederim. Fakat şarkın altı vilâyetinde ıslahat yapılması lâzım geldiğine dair hey’et-i umumiye müttetifti. Talep olunan ıslahat şunlardan ibaretti: “Muktedir ve müstakim valiler tayin etmek, bazı esaslı ve mühim yolları inşa etmek ve buralarda iyi bir adalet tevziini temin için mahkemeleri ıslah etmek”.

Balkan Harbi'nden evvel teşkil edilmiş olan Ümit = "İi-Vi" adlı Kürt talebeler cemiyeti azalarının hakikaten Kürdistan'ın ayrılmasını düşündüklerini zannetmiyorum. Çünkü, bunların hepsinin itimadını haiz bulunuyordum. Hâlbuki bunlardan hiçbirisi bana böyle bir imada bulunmadı. Fakat bununla beraber, bir Kürt devletinin vücade getirilmesini düşünen hiçbir Kürt yoktu anlaşılmasın. Böyle düşünenler olsa bile ya bu fikirlerini itiraf etmiyorlar yahut nefsi düşüncelerini serbestçe ifade etmiyorlardı.

Bir Kürt devletinin lüzumuna kail bulunan Kürt milliyetperverlerinden bir kısmı, bu husustaki mücadeleleri sırasında mahvolmuşlardır. Prensip itibariyle her ferdin siyasi düşüncesine, kanaatına hürmetkâr bulunduğumdan şimdi burada bu imanın, Kürt milliyetinin hakiki ihtiyaçlarına vefa edip etmediğini münakaşa etmeyeceğim. Mamafî, vatanlarının selameti namına mücadeleleri sırasında iman ve kanatlarına kurban gitmiş olan bu gibi Kürtlerin saf ve samimi ruhları önünde kemal-ı tazimle eğilirin.

Cihan Harbi'nin mütarekesi sırasında siyasi teşekküllerin faaliyetine gelince:

Hiçbir Kürt siyasisi, Kürdistan'ı Türkiye'den ayırmak lüzumuna samimiyetle kani değildi. Kürt milliyetperveri olmakla iftihar eden ben de, bütün hayatım müddetince Türkiye'den ayrılmayı kat'iyen düşünmedim. Bu hâl benim, Kürdistan'ın istiklâlini arzu etmediğimden değil, böyle bir temenninin, muhalî talep kabilinden ve beyhude olmasından ileri geliyordu. Ben şuna tamamiyle kani idim ki: Türkiye'den ayrılan Kürdistan'ın maddeten ve manen yaşamasına imkân yoktur. Bütün benimle çalışanlar da içlerinde bu kanaatı taşıyorlardı.

Kürtlere bir hareket plânı ihzar edebilmek için, evvel emirde bitarafane surette Kürt kavminin tarihini tetkik ve tahlil etmek, onun derinliklerine nüfuz ederek tekâmül-ü esrarını kavramak ve bu surette ameli bazı hakikatlar istintaç etmek mecburiyeti vardır. Kürt milletin ananevi teşekkülât, zekâ ve ruhuna muhalif olarak bir siyasi faaliyet programı tanzim etmek, onu çok müellim ve feci bir adem-i muvaffakiyete mahkum etmek olurdu. Bu hakikat o zaman halkımızın mukadderatına hâkim ve riyaset etmekte olan zevatın daima gözü önünde bulunmaktaydı.

Türkiye'nin en buhranlı anlarında bile, bu zevattan hemen hiçbirinin hakikatta bir fikr-i iftirak beslemediklerine dair nezdimde vesaik mevcuttur.

Fakat bu zamanki ahval-i siyasiye, iftirakcuyane hareketi icab ettiriyordu. Vaziyetten böyle anlaşılıyor ki İstanbul'da bulunan Düvel-i Müttefika mü-

messilleri de bizim içimizde beslediğimiz düşüncelere vakıf bulunuyorlardı. Çünkü Kürt kavminin, mürur-i zamana tabi olmayan hukukunu, taleplerimize ve bu husustaki ittihamımıza rağmen, onlar bizi daima şüphe ile karşılıyorlardı. Onların zannına göre, kendi tesir ve nüfuzları ortadan kalkuktan sonra, Kürtler yine Türklerle birleşeceklerdi. Hakikaten, bugün bile, bazı devletlerin cihanın bu kısmındaki siyasetlerinin idaresinde, yine bu itimatsızlığın izlerine tesadüf olunmaktadır.

Bilahare vukua gelen hadisat ise, böyle müstakil bir Kürt devletinin teşekkülünün, Kürt kavminin hakiki menfaatları nokta-i nazarından büyük bir felaket ve müsibet demek olacağını tamamen isbat eylemiştir. Burada böyle bir ağır hükmün icab ettirdiği izahattan bililtizam içünap edeceğim. İttihaz etmek itiyadında bulunduğum serbestçe hareket etmek vaziyetime rağmen, bazı su-i tefehhümlerden sakınmak için, bu hususu sükûtle geçirmek mecburiyetindeyim.

Esasen, tekmil cihanın bugünkü iktisadı ve siyasi ceryanları, ayrılığa doğru olmayıp devletlerin konfederasyon teşkiline doğru gitmektedir.

Eğer, yekdiğerine taban tabana zıt olan iki medeniyet, “sermaye medeniyeti” ile “komünizm medeniyeti”, birbirine karşı zafer-i nihaiyi kazanmak üzere hâl-i mücadelede olmasalardı, Mr. Briyand’ın “Avrupa ittihadı” Avrupa Devletleri Konfederasyonu projesi muvaffakiyete ermiş, çoktan tahakkuk etmiş olacaktı.

Fiiiliyatta da, eski Habsburg İmparatorluğu yerine kaim olmak ve kendi siyasi ve iktisadi menfaatlarını daha iyi bir surette koyabilmek için “küçük itilaf” vücade getirmek mecburiyetinde kaldılar. O hâlde Kürt siyasetiyle iştilal için kendi iş ve güçlerini terk eden kimseler bu hareketleriyle ne gibi maksatlar güdüyorlardı? Bunun esbab-ı hakikiyesi neden ibaretti?

Kürtlerin siyasi faaliyet-i esbabını, 1923’te Kahire’de neşrettiğim açık bir mektupla tafsil cunıştim. Artuk bir daha bu mes’eleyle dönmem istemem. Fakat burada altı vilâyet, Müdafâ Cemiyeti nezdindeki “Kürt Teali Cemiyeti” murahhası Necmettin Hasan Bey’le Muş mebusu İlyas Sami Bey’in riyasetinde akdedilen birinci celsede ceryan eden münakaşatı hatırlatmak isterim. Reis, Necmettin Bey’e, cemiyetin faaliyeti programının neden ibaret olduğunu sordu. Mumailcyh de kendi faaliyetlerinin gayesini saymağa başladı ki bu da sıkrime nazaran, Kürdistan’da mektep tedrisatında Kürt lisanının kullanılması keyfiyeti hariç tutulursa, Kürt lisanında konuşan Turaniler için hiçbir hususiyet arzetmiyordu. Bu meyanda zikrettiği diğcr mevat ise, aynı vechile Türk lisanındaki Turanilere taalluk etmekte bulunuyordu.

Şemsettin Bey derhâl, evvelî emirde memleketin maruz kaldığı tehlike-
den kurtulması için müştereken çalışılması lâzım geldiği ihtariyle bilahare
sizin lisanınızı tanıyacağız yolunda şiddetle cevapta bulundu.

Necmettin Bey, bu mes'elede bütün Kürtlerin hissiyatına tercüman olu-
yordu. Keza ben de, yukarıda, "Sahife 22'de" zikrettiğim mektupta, me-
talibat ve amalimizi hûlâsa ettiğim zaman, tedrisatta Kürt lisanının tanın-
ması hususunda ısrar etmiştim. Bu keyfiyet son senelere kadar hepimizin
"ideal"ini teşkil ediyordu.

Bu bir gelip geçici şey midir? "Caprice" zannetmiyorum. Veya uzun ve
derin bir mûlahazadan doğan bir iman mıydı? Buna da inanmıyorum. Be-
nim gibi bazıları da tedrisatta kendi lisanlarını kullanmaksızın Kürtlerin harsi
seviyelerinin yükseltilmesine imkân olmadığını zannediyorlardı. Bazıları da
Kürtler kendi lisanlarını kullanmadıkları takdirde kolaylıkla temsil edilecek-
lerini tahmin ediyorlardı. Ve sonra serbest söylemek lâzım gelirse temsil
edilmekten neden bu derece korkuluyordu?

Tarihin uzun edvarı esnasında kitlece olsun, kısmen olsun ne kadar ak-
vam temsil olunmuştur. Bunlardan bazıları mevcudiyetlerinden hiçbir eser
bırakmadan kaybolmuşlardır. Ren (Rhin/Rhenan) havzasındaki Almanların
ekseriyeti Almanlaşmış Seltlerdendir (Celte).⁵ Bunlar kendi asıllarını bilmi-
yorlar. Acaba onlar "Selt" kalsalardı bugün vaziyetleri daha mı iyi olurdu?
Diğer taraftan, zaif bir kavmi temsil etmesini bilen kuvvetli bir kavim, tatlı,
mülayim vasıtalar istimal eder. Bunun hakkında lütüfkârane hareket eder.
Onu kendisinden tefrik etmez. Bu şarait altında camianın olduğu kadar ferd-
lerin de menafî daha ziyade tasarruf edilmiş, korunmuş olur. Pek kuvvetli ak-
vam tarafından mass edilmiş zaidlerin vaziyeti her zaman daha iyi olmuştur.
Yalnız cebir ve şiddet kullanılmaması kâfidir.

Bundan başka, muhtelif tarzlarda ceryan eden akvamın mass edilmesi
devr-i daimisi, bilafasıla devam eden içtimai bir hadisedir. Fakat Türkiye'nin
Kürtleri için hâl hiç böyle değildir. Burada mevzu-u bahis olan şey, mes veya
temsil değildir. Bu, sadece aynı ırktan olan iki kavmin birleşmesidir. Ve keza
bir milletin teşekkülü, tealisi için yalnız lisanın kâfi gelebileceği zannolunu-
yordu.

Max Hildebert Boehm'in izah ettiği vechile, tam bir milliyet vücuda ge-
tirmek için, bu hareketin, lisana, ırka, memlekete, ananeye, muhit mukad-

5 Celte (fr.): Kelt. -d.n.

deratuna (Le Sort et Ambiance), aileye ve itikada istinat etmesi lâzım geldiği keyfiyeti unutuluyordu. İşte bu muhtelif anasırın nüfuz ve tesirlerinin yekdiğeriyle ahenkdar bir şekilde tevazünü neticesindedir ki bir millet doğabilir, “yetişebilir, tekâmül edebilir”.

“Deushtum” müdürü M. H. Boehm, lisanın en evvel ve en sonra bu mes’elede amel olduğunu ilâve ediyor. Lisan, birçok imkânlar izhar ettiği gibi o, birçok tehlikelere de maruzdur. Demin, Kürt lisanı tedrisaatının pek yakın bir zamana kadar bir ideal teşkil ettiğini söylemiştim. Mütarekeden beri Irak’ta, Süleymaniye’de ve sekiz seneden beri de Kürt lisanında konuşan ahali ile meskûn bütün sancaklarda lisan tedrisatı Kürtçedir.

Bu vasıta-i tedris ile elde edilen netayiç kat’iyyen hiçten ibarettir. Kabul edelim ki mektep muallimleri lüzumu kadar muktedir, mektep kitapları kususuz, hükümetin hüsn-i niyeti şayan-ı tahsin, tedris hey’etinin gayret ve hahişi fevkâlade yolunda olsun ve bütün bunlar mükemmel olsun. Fakat buradan çıkacaklar, tasdikname alacaklar, mektebi ikmalden sonra ne okuyacaklar? Hiçbir şey.

Bugün mektep kitaplarının haricinde ancak on iki kadar mecmua ve kitap neşrolundu. İtiraf etmelidir ki bunlar da hemen ameli bir fayda göstermemektedirler. Bu zavallı ilk mektepleri bitirenlerin, sonra okuyabilecek kitap bulmaları ümidi de yoktur. O hâlde, harsta da bir terakki yoktur.

Şu hâlde medeniyet sahasında pek ziyade geri kalmış Kürt kavmi, zamanın hayati ve pek mühim ihtiyaçlarına bile vefa etmeyen bir lisan ve bir kütüphaneyle çocuklarının tahsilsiz kalmalarından mütevellit ziyarı ne suretle telafi edebilir? Cihanın en müsait şeraiti altında işlense bile daha bir asra kadar Kürt lisanının “Devletler harsı” seviyesine yetişmesine imkân yoktur.

Bazı memleketlerde ihtisas mekteplerinde, mütehassısların fikirlerini mütemadiyen besleyebilmek için tedrisatın en ileri gitmiş yaşayan bir dilde yapılması düşünülüyor. Milletler havaları, yed-i teshirlerine geçirdikleri ve General Balbo’nun Bahri Muhit seyahatiyle elde ettiği gibi şan ve şeref takdirler kazandıkları bir sırada biz hâlâ, köklerimize bağlanmak ve karanlıkta yaşamağa uğraşıyoruz.

Kürt kavmi, iyi bir miras olarak kendilerine hiçbir şey terk etmemiş olan ölmüş batınları tarafından idare edilmeği tercih etmişe benziyor. Bunun aksine olarak, gelecek nesiller tarafından berhayat kalmasını temin etmek gayesini takip eylemesi şüphesiz daha doğru olur.

Gövdesi topraktan biraz yukarıda kesilmiş olan ve bu hâlde ancak, bir kıymeti haiz olmadan ötesinde berisinde çıkırış olan dalcıkları sayesinde eser-i hayat gösteren bir ağaç, kökünden çıkarılmağa ve tesviye edilmeğe liyakat kesbeder.

Hâlbuki, üzerinde, bir seviyede yeşil yapraklarla muhat ve şurasında, burasında mevsime göre güzel çiçek ve meyvalar yaşayan kuvvetli dallar ve dalcıklar bulunan bir gövde, gerek sahibinin ve gerekse yabancıların hususî itinasına hak kazanır.

Eğer soğuk veya herhangi bir sebeble böyle bir ağaç kurursa, kendisiyle alâkadar olan herkes meyus ve mükedder olur. Ve en yakın alâkadarların göz yaşları sanki bu ağacın hayatta ruhu için akışa benzer. Buna mukabil kök, ancak yalculmağa değer bir mahiyettir.

Malumdur ki zahiren hoş bir manzara gösteren ve fakat nebatatın normal biyolojisine muhalif olarak gündüz ve gece havanın müvellid'ül humuzasını masseden ve bilafasla hamız-ı karbon neşreden ve zehirli meyvalar veren bir ağacı tereddütsüz ve hemen kesmek lâzımdır. Bunun daha garibi olan bir ciheti de, bu nevi ağaçla evvelce alâkadar bulunan kimselerin zehirlenmekten sakınmak için yerde yatan gövdesine yaklaşmaktan çekinmeleri ve korkmalarıdır. Milletlerin hayatı da bazı nokta-i nazardan tıpkı böyle bir ağacın hâline benzer.

Ayrıca, Latin alfabesi esası üzerine kabul edilmiş olan Türk harfleri, marifin ve bunun bütün Türkiye'de intişarının en seri vasıtalarından birisini teşkil etmiştir. Müteakiben gece derslerinin açılması suretiyle girilmiş olan hayırlı mücadele, memlekette okumak yazmak bilmeyenlerin adedini haylıdan haylıya azaltmıştır.

Bütün bu esaslı ıslahat ve vasıl olunmak istenen hedef bizi, tedrisatta Kürt lisanının kullanılmasını düşünmekten suret-i kat'iyede uzaklaştırmış bulunmaktadır. Netice, ümit ve tahmin olduğu gibi çıkmıştır. Kürt milleti de okutuluyordu. Bütün mücadelemiz, bütün gayretlerimizin yeğane maksadı, Kürdü cehalet ve fakirliğinden kurtarmağa matuf bulunuyordu.

Böyle asri usuller ve metodlarla terbiye ve tahsil gören halkın zenginleşeceğine şüphe yoktur. Artık: Namuskârane olarak itiraf etmelidir ki Kürt milletini kendi lisanı ile tedris etmek lüzumu hakkındaki kanaatımızın bu bedihi fiiliyet karşısında idamesine mahal ve imkân kalmamıştır. Binnetice bu mevzu hakkındaki halk akidesi (dogme populaire) iflas etmiş ve ihyasına lüzum yoktur.

***

Evvel emirde Türkiye Kürtlerinin tali ve mukadderatını gözden geçireceğim, bunu da aşağıdaki iki sebebe müsteniden yapacağım:

Evvela, Türkiye Cumhuriyeti, şayan-ı takdir bir “hikmet ve basiret” siyasetiyle Yunan ekalliyetlerinin mukadderatını halletme yolunu bulan yegâne devlettir.

Yunanistan’daki Türklerle Türkiye’deki Yunanlılar’ın mübadelesi keyfiyeti şüphesiz pek çetin bir iş olmuştur. Fakat bir kere bu işler olup bittikten sonra yerleşme ve iade hitam bulduktan sonra, kendi kendine kalmanın sayılamayacak kadar fevaidi elde edilecektir. Daha şimdiden Türk ve Yunan hükümetleri cüretkârane olan bu siyasetlerinin semerelerini iktıfat etmeğe başlamışlardır.

Saniyen Kürtler, Türkiye’de başka memleketlerden daha çokturlar. Fakat bize, “Biz nezdimizde bir Kürt ekalliyeti tanımıyoruz, burada öyle bir mesele mevzu-u bahis değildir” cevabı verilecektir.

Şurası bir hakikattir ki Türk devlet ricali her fırsattan istifade ederek, açıkça ve yüksek sesle “Kürt unsuru Türk ile birlikte Türkiye’yi idare etmektedir” diye beyanat ve ilanatta bulunuyorlar.

Fakat bu, dört asırdan beri rol oynamakta geri kalmayan Türk-Kürt vahdetinin bir taraflı beyanatıdır.

Zan ediyorum ki Kürtlerin dahi bir şerik sıfatıyla aynı suretle ve kendi arzularıyla bu vahdet-i siyasiye ve milliyenin gayr-ı kabil-i itiraz olduğu lüzumunu ilan etmeleri lâzım gelir. Dört ay kadar evvel büyük milletlerden birinin yeniden teşkil ve tensikinden bahsettiği sırada, büyük bir devlet adamının söylediği gibi, “devletlerin temelini ancak ırk birliği teşkil edebilir”.

O hâlde Kürtler de Türkler gibi aynı ırktan olduklarından, bu iki kavmin birleşmesiyle, bundan sonra kalpleri tek bir gaye için çarpacak olan “yeni Türk Milleti”ni vücade getirecektir. Hiçbir kuvvet amcazade olan bu iki kavmin ittihadını ve sonra birbirine karışıp crimesini men edemez.

Bundan başka, din birliğinin yardımıyla ahlâkların yekdiğerine tedahül etmesi, aralarında iktisadî tesanüdün sıkı olması, adlî ve idarî müessesatlarının müşahebeheti, asırlardan beri bu iki kavmi o tarzda öğütmiş ve tahaccür ettirmiştir ki bazen bunları yekdiğerinden tefrik etmekte müşkülât çekilir. Osmanlı hanedanının taht-ı idaresine dâhil olduktan sonra halkımız “Kürt halkı” batından batına aynı ananelerin tesirine tabi kalmış ve münavebeten müşterek felâket ve sevinç hadiseleri geçirmiş ve bilhassa harsî birliği idame ve muhafaza cylemişlerdir. Bu ittifakta, silah kardeşliği, şüphesiz hâkim bir

mevki ihraz etmiştir. Türk ve Kürtlerin bu mütemadi ihtilâat ve kaynaşması onlara, her birinin kendisine ait evsaf-ı mahsusayı millî ruhun müşterek hazinesine dökmelerine müsait zemin hazırladığı gibi bunu daha ziyade de hazırlayacaktır.

Hakikatte, Türk, Kürt kelimeleri ancak birer isimden ibarettir. Turan ise, bizim aile adımızdır. Irk hissiyatı ve Turanîlik gururu, onları inbisat ve inkişaflarında, mazide olduğundan daha ziyade parlak mukadderata sevk ve isal edecektir.

Bu iki kavmin iktisadî tesanüt, ırk ve din birliği, hars iştiraki... ilah. gibi muhtelif siyasî ve iktisadî vahdet âmilleri bir tarafa bırakılırsa bile, ayrıca çok kuvvetli bir âmil daha vardır. O da “Gazi’nin yüksek şahsiyetidir”.

Hakikaten Gazi Mustafa Kemal gibi yüksek bir liderin devletin başında bulunması “Haute Magistrature”⁶ keyfiyeti, bir millet için büyük bir saadet ve baht işidir.

Bunun, Türkiye’de vücuda getirdiği ıslâhatın hayırlı neticelerinin vüs’atini, hudutsuzluğunu hiçbir kimse inkâr edemez. Bu hâl onun için zamanla katiyen solmayacak, yüksek ehemmiyetini hiçbir suretle kaybetmeyecek bir şeref ve şandır.

Sadık, büyük bir hiss-i hürmet ve takdirle meşbu olan herkes gibi ben de onun muazzam asarı ve bunların müstakbel nesillere vaid ve temin ettiği namütenahi ümitleri önünde kemal-i tazimle eğilirim.

Burada, pek yakın bir mazide en kanlı ve hicabaver olan hadisiyle müşterek tarihi kirleten acı hatıratı tekmil millete unutturmak vazifesini müdrik olan Büyük Türke hissiyat-ı tazimkâranemi iblâğ etmemi ve Müşarünileyhin, yüksek himaye ve sehabetleri altında Cumhuriyetlerinin “Valfare”⁷ olmak üzere, yeni Türk Milleti’nin ateşin ruhundan ilham almak suretiyle memleketlerini yeni baştan teşkil ve tensik etmeleri temenniyatımı ilâve etmeği zait addederim.

Hiçbir suretle hususî maksat da beklemeksizin tamamen serbest düşüncelerle, kan kardeşim olan Türkiye Kürtlerini, meşhur ve maruf liderleri Mustafa Kemal Paşa’nın kendilerine pek hâkimane bir surette açmış olduğu ve orada sükunet-i ruh ve maddi refah bulacakları çığrı takip etmeğe davet ederim.

6 La haute magistrature (fr.): Yüksek hâkim. -d.n.

7 Welfare (ing.): Afiyet, refah, selamet, sıhhat, vb. -d.n.

Türkiye'nin mukadderat adamının (homme du destin) açtığı çığırda kelimesiyle şunu kast ediyorum:

“Mazi ile suret-i kat'iyede alâkayı kesmek, fikir ve zihniyetini değiştirerek onu ihya edecek surette tek milleti hars hâlinde tek bir ideal arkasında harekete geçirmek, memleketi yeni baştan teşkil ve tensik etmek, muasır ilimin yeni usullerinden vâsi surette müstefit kılmak ve bu vechile yeni Türkiye'yi 'asrî devletler' sırasına ithal etmek”.

Zannediyorum ki şu muhtasar maruzatımla aynı zamanda Kürt milliyetperverliğinin heyecan ve galeyana getirilmesine iştiraktan sonra, beni, Türkiye'yi terk etmekle itiham eden hemşçilerime karşı da vazifemi ifa etmiş oluyorum.

Bu tezi okuyanlardan, hayat-ı milliyede daima hakikatler mevcut olduğunu unutmaksızın onun her türlü düşüncelerinden azade olduğunu nazar-ı dikkate almalarını dilerim. Bu şerait altında fikirlerinde pek ziyade musır olanların da, kendilerini daha müsamahakârane hareket için kâfi memnuniyetleri burada bulacaklarından eminim.

Türkiye'nin haricinde kalan Kürtlere gelince, mutat serbesti hareketimle diyeceğim ki onların düşündülderi şey, tabi oldukları devletleri teşkil eden anasır-ı iyi bir surette yaşamak, mütekabilen hükümetlerine hiçbir surette müşkülât çıkarmamak ve buna mukabil memleketlerinin iktisadî ve harsî inkişafını temin için lâzım gelen irade ve hüsn-i muaveneti esirgememekten ibarettir.

İşte Kürt meselesinin hâl ve tesviyesi için bulabildiğimiz en güzel ve devamlı tarz-ı hâl budur. Zan ediyorum ki alâkadar memleketler bundan hemen istifade etmeğe başlayacaklardır.

Bana gelince, hudutların ilerisinde, Türkiye'nin iktisadî, içtimaî ve siyasi sahalarda faal suudu dâhilinde, eski vatandaşlarım için güzel ve daha iyi istikballer hazırlandığını seyir ve temaşa etmekle takip ettiğim hayat-ı siyasiyeme “Allaha ısmarladık” diyorum.

SON

Dahiliye Vekâletine

14/ İkinci-kânun/1926 tarih ve Mufas Umum Md. 3. Ş. 283 sayılı emirleri cevabıdır.

1 - Tunceli'deki ilk ve orta çağ medası bir teşkilat olan aşiretlerin isimleri şunlardır:

A-) Lagin; Türkçe bir addır. Bu isimde bir Türk adamı Mısırda hükümdarlık ettiği Türk büyüklere adlı kitapta yazılıdır.

B-) Karaballı, Ferhat, Givalı, Keçkiri (Keçi Kırılı), Kirganlı (Kırhan) 12, Abbas, Kalan, Boskanlı (Bosekiler), Keçe (Keçeli), Biraanlı (Bir anı Bal, Aşiranlı (Aşireler), Damanlı Dömenan- Toman, Tamen, Damanlar, Perihan, Beyit, (Beye mensup) Arelan topus, Koç, Maksut, Karasan, (Horasan), Kemanlı, Karışkanlı (Horasanlı), Sür, Haydar, Şeh Mehmet, Çarıklı, Yusufanlı, (Yusufları İzollu, Caferli, Beyhanlı, Kısmıllu (Kısmirli) Beritanlı, Şeyhanlı (Şehler) Balabanlı, Derviş Cemal, Sarısaltık, Şadillı, Kaşgirenser, Karabaş, Babaman-sur, Sultanmunsur, Kureygan (Korsan), Çiğiran, Pirsultan, Abdalan, Girban, Arıllı (Arıl), Alan (Allar), Hiran (Kırlar), Canbeyli, Şakak, Albanlı, Badil, Millî, Kubat, Hasanlı, Kelo, Yelci, Şavak, Kümüş, Az, Atma, Şertik, Şeref, Narun, Bekir Al Hasan, Boluan (Bolular)

2 - Birinci maddede yazılı aşiret isimlerinin hepsi Türkçe kelimelidir. Bundan başka Tunceli bölgesindeki Dağ, Dere ve köy adlarında Türkçedir.

3 - Tunceli bölgesinde bu aşiretlere mensupluk itiyadile yaşayan insanlar, atalarının herasandan geldiği ve kendilerinin Türk toptan- dan olduklarını iddia ediyorlar bunlar Türkçe söyledikleri gibi Kürtçe de konuşurlar bu Kürtçe konuşmalarının sebebi; Türk babaların kasalardaki ve Farslardan kaçırıkları kızları gençliklerine ana yaptıklarından dolayıdır. Bu hale göre çocuklar, anadili olan Farsça ve baba dilinin ana eğiyle ve besuk bir şive ile söylenen orta Asyanın eski Türkçesinin karışmasından doğan bir dil öğrenmişlerdir. ki Buna Kürtçe adı verilmiştir.

Orta çağda Osmanlı İmparatorluğunun devrinde Din ve Meshep taassuplarının kuvvetle zevag bulduğu günlerde Sünnî mezhebine salık olanlara Müslüman, Şii mezhebine salık olanlara da Kürt deniliyordu. Tunceli halkının çoğu Kızılbaş oldukları için bunlara da bu bakımdan Kürt diye hitap edilmiştir. Eski Türkçeyi de konuştukları ve Kızılbaş ./.

TUNCELİ'DEKİ AŞİRETLER¹

23 Mart 1936

RAGIP GÜMÜŞPALA²

(Suret)

T.C. Tunceli Vilâyeti Nüfus Müdürlüğü

Sayı: 49

23/3/926³

Dâhiliye Vekâleti'ne

14 İkinci Kânun 936 tarih ve Nüfus Umum Md. 3.Ş.283 sayılı emirleri cevabıdır.

1- Tunceli'deki ilk ve orta çağ modası bir teşkilat olan aşiretlerin isimleri şunlardır:

- 1 Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 7, Belge No: 54. –d.n.
- 2 Mehmet Ragıp Gümüşpala (1897, Edirne – 6 Haziran 1964, İstanbul): Kuleli Askerî İdadisi'nde öğrenciyken Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. 63. Alay 12. Bölük Komutan Vekiliyken 2 Ekim 1918'den 6 Ekim 1920 tarihine kadar İngilizler tarafından esir olarak tutuldu. Esaret dönüşü Ankara'ya geçti, 13 Aralık 1920'de Millî Orduya katıldı. 1925'te Şeyh Said İsyanı'nı bastırma harekâtında görev aldı. 1934'te Harp Akademisi'ni kurmay subay olarak bitirdikten sonra orduda çeşitli görevler aldı, Tunceli Vali ve Kumandan İstihbarat Şefliği de yaptı. 1948'de Tuğgeneral, 1951'de Tümgeneral, 1955'te Korgeneral, 1959'da Orgeneral oldu. 27 Mayıs Askerî Darbesi'ni destekledi. 6 Haziran 1960'ta Genelkurmay Başkanı oldu. 2 Ağustos 1960 tarihinde emekliye ayrıldı. Adalet Partisi'nin ilk genel başkanıydı, 1962'deki ilk kongrede tekrar genel başkanlığa getirildi. XII. Yasama Dönemi'nde (1961-65) İzmir Milletvekilliği yaptı. Bkz. *AnaBritannica*, Gn.Yay.Yön. Gürel Tüzün, cilt 10, İstanbul: Ana Yayıncılık, 2004, s. 165-66; *TBMM Albümü 1920-2010*, Ed. Selma Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel, 2. Cilt: 1950-1980, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, 2010, s. 802; http://www.tsk.tr/1_TSK_HAKKINDA/1_2_Genelkurmay_Baskanlari/konular/ragip_gumuspala.htm.
- 3 Yazım hatası olmalı, belgenin tarihi 1936. –d.n.

A) Laçın; Türkçe bir addır. Bu isimde bir Türk adamı Mısır'da hükümdarlık ettiği *Türk Büyükləri* adlı kitapta yazılıdır.

B) Karabalı, Ferhat, Givalı, Koçkiri (Koçu Kırli), Kırganlı (Kırhan)lı, Abbas, Kalan, Bozukanlı (Bozoklar), Keçe (Keçeli), Birmanlı (Bir Man), Bal, Aşiranlı (Aşireler), Damanlı, Demenan-Toman, Taman, Dumanlar, Perihan, Beyit (Beye mensup), Arslan Topuz, Koç, Maksut, Karasan (Horasan), Kemanlı, Kansikanlı (Horasanlı), Sür, Haydar, Şeh Mehmet, Çarıklı, Yusufanlı (Yusuflar), İzollu, Caferli, Beyhanlı, Kısmullu (Kışmirli), Beritanlı, Şeyhanlı (Şehler), Balabanlı, Derviş Cemal, Sarısaltık, Şadilli, Kazgirensor, Karabaş, Babamansur, Sultanmunzur, Kureyşan (Korsan), Şükran, Pirsultan, Abdalan, Girban, Arıllı (Arıl), Alan (Allar), Hiran (Kırlar), Canbeyli, Şakak, Alhanlı, Badil, Milli, Kubat, Hasanlı, Mala, Yelci, Şavak, Kümsü, Az, Atma, Şertik, Eşref, Harun, Bekir Al Hasan, Boluan (Bolular).

2- Birinci maddede yazılı aşiret isimlerinin hepsi Türkçe kelimelerdir. Bundan başka Tunceli bölgesindeki dağ, dere ve köy adları da Türkçedir.

3- Tunceli bölgesinde bu aşiretlere mensupluk itiyadiyle yaşayan insanlar, atalarının Horasan'dan geldiği ve kendilerinin Türk soyundan olduklarını iddia ediyorlar. Bunlar Türkçe söyledikleri gibi Kürtçe de konuşurlar, bu[nların] Kürtçe konuşmalarının sebebi; Türk babaların Zazalardan ve Farslardan kaçırdıkları kızları çocuklarına ana yaptıklarından dolayıdır. Bu hâle göre çocuklar, ana dili olan Farsça ve baba dilinin ana ağziyle ve bozuk bir şive ile söylenen Orta Asya'nın eski Türkçesinin karışmasından doğan bir dil öğrenmişlerdir ki buna Kürtçe adı verilmiştir.

4- Orta Çağ'da Osmanlı İmparatorluğu'nun devrinde din ve mezhep taassuplarının kuvvetle revaç bulduğu günlerde Sünnî mezhebine salık olanlara Müslüman, Şii mezhebine salık olanlara da Kürt deniliyordu. Tunceli halkının çoğu Kızılbaş oldukları için bunlara da bu bakımdan Kürt diye hitap edilmiştir. Eski Türkçeyi de konuştukları ve Kızılbaş oldukları için⁴ Kürt diye anılmağa alıştırılmış olan bu adamlar istatistiklerde Kürt sütununa yazılmıştır. Yanlış bir telkinin mahsulü olan bu kanaat ilmî ve fennî hiçbir esasa istinat etmeyen yanlış bir istinattan ibaret olduğunu tarih, coğrafya, köy, dağ, dere adları mahalli an'ane, âdet ve kabile adları göstermektedir. Bu yanlışlığın düzeltilmesini önemli görmekteyim. Çünkü; Tunceli halkı,

4 Buraya el yazısıyla şu not yazılmış: "Bunlara da bu bakımdan Kürt diye hitap edilmiştir. Eski Türkçeyi konuştukları ve Kızılbaş oldukları için". -d.n.

babalarının Türk olduğunu ve ancak Sünnilik ve Şiilik telakkisi yüzünden kendilerinin Türkten gayri bir unsur hâlinde tanıttırıldıklarına kanidirler. Bu hâlde göre halkın reddettiği bir isnadın tashihi cihetine gidilmeyerek eski şeklin devamına müsaade edilirse ilişik olarak sunulan cetveldeki rakamlar,⁵ Türklük aleyhinde hüküm verdirecektir.

Bununla beraber eski ve yanlış istinadların muhassalası olarak köy muhtarları, jandarma ve kazaların küçük memurları tarafından şahsi kanaata müstenit olarak kazalarca tesbit edilen anasır cetvelleri arzu buyrulan bakımdan tetkik edilmek üzere aynen sunuldu. Bu cetvellerde anasır tasnif eden rakamların doğru olmadığı kanaatındayım. Çünkü; Türk ve Kürt unsurunu ayırt eden ilmî bir esasa istinaden yapılmış bir tasnif değildir. Bu maksad için kanunî bir tarif veya idarî bir talimat da bulamadım. Bunun için sunulan hülasa cetvelindeki Kürt hanesini boyattım. Bu hanenin ihtiva ettiği rakamların Türk hanesine ilâvesi münasip olacaktır. Tetkiklerime ve halkın iddiasına istinaden Tunceli bölgesinde Türkten başka bir unsur olmadığını alâkadarlara bildirdim. Kürtçe denilen dağlı lisanı olan dağlı Türkçeyi söyleyen her vatandaş kullandığımız millî Türkçeyi de konuşuyor. Şu hâlde dili de Türkçedir. Nasıl ki Rumca, Sırpça, Romanca konuşan Türk ırkına mensup vatandaşa ve ırklığı izafe etmek caiz görülmezse dağlı Türkçesini konuşanlara da Kürt (Dağlı Türk) demek dahi caiz görülmez sanırım. Bu yanlışlıkların yakın günlerde doğrultulması mümkün değildir. Bu sebeple, emirleri gecikmiş olmamak için cetveller olduğu gibi sunuldu. Bu mevzu üzerinde önemle çalışılacaktır.

Bu halk Kürt olduklarını isbat edemedikçe Müslümanların resmi kayıtlara Türk yazılmasını sureti ilişik tamim ile Tunceli vilâyeti kazalarına tebliğ ettiğimi arzederim.

Tunceli Vali K.

Aslı gibidir.

R. Gümüşpala

5/7/939⁶

Aslının aynıdır.

5 Belgenin ilişikinde bu cetvel bulunmuyor. -d.n.

6 Belgenin çoğaltılma tarihi olmalı. -d.n.

Kazalara ve Elâzığ , Bingöl vilâyetlerine

Gönderdiğiniz anasır cetvellerini tetkik ettim.Burada Türk ve Kürt gibi tabirleri gördüm bu sebeble aşağıdaki tebliğata yapmak lazumunu duydum.Bu emrin aynen maiyetlere verilmesi muvafık değildir. Minasiş zaman ve vasiyetlerde bu hakikatların halka yavaş yavaş telkin edilmesi faidelidir.

I - Tarihi,Coğrafi,Etoğrafi ve Sosyoloji bakımından yaptığım tetkik sonucunda Tunceli halkının kabile adları ile yaşadıkları bölgedeki dağ,dere ve kıy adlarının Türkçe olduğunu ve halkın ~~ANNE~~ An ane ve âdet ve giyim itibarı ile Türk harsine de mensup olduğunu gördüm .Dil meselesine gelince :

Bu halkın Orta Asya'dan yani Horasan taraflarından Tunceli bölgesine akınları sırasında Güzerkâhlarına tesadüf eden Farslardan ve komşuları bulunan Zaza Türklerden kızıları çocuklarına ane etmişlerdir. Bununla beraber Orta Asya'da bazı tariklerle Selçuk Türkleri Fars edebiyatını kullandıkları da malumdur. Bu suretle çocuklar,kısmen ana dili olan Farsça dili ile baba dili olan Orta Asya Türkçesini söylemeye alışmışlardır.Arap Edebiyatını kullanan Türklerde bu dile sonradan Türkçe adını vermişlerdir.Hakikatte ~~bu dil sonradan Türkçe adını vermiştir.~~Hakikatte bu dil dağlı türk dilidir.

2 - Osmanlı devrinde Din ve Mezhep akidelerine verilen şursus önem dolayısıyla güdülen sünnilik ve Şiilik gayreti yüzünden sünnilere Türk ve Şiilere Kürt denilmiştir.Buda ikinci yanlış ~~bir~~ telakkî olmuştur. Bu yanlış telakkînin mahşûlü olarak ~~Tunceli halkına Şii oldukları için Kürtlük isnat edilmiştir~~ ilmi ve fenni hiç bir esasa dayanan bu mefhumun içine halis Türk kanından gelmiş olan Tunceli halkını sokmak doğru değildir.Bu mefhum,Anasır taassup içinde şursus bocalayan masinin cahil ve menfaatperest müteassuplarının uydurduğu manasız ve Türk camiasını yakan bir telakkîdir. Bu telakkiden Ermeniler istifade etmişler ve bu fikri Türklük aleyhine daima körüklemişlerdir. Tarihe ve bariz hakikatlara dayanan bu durum karşısında masinin köhne telakkilerine ve yanlış isnatlarına katılarak aradaki sevgiyi soğutacak kötü kanaatlar sökülüp atılmalıdır.Halka hakiki varlığı tanıtılmalıdır.

./.

TARİH VAKFI

TUNCELİ HALKI¹

25 Mart 1936

RAGIP GÜMÜŞPALA

Suret

T.C. Tunceli Vâli ve Komutanlığı Nüfus Müdürlüğü

Sayı: 50

25/3/936

Zata mahsustur.

Kazalara ve Elâzığ, Bingöl Vilâyetlerine,

Gönderdiğiniz anasır cetvellerini tetkik ettim. Burada Türk ve Kürt gibi tabirleri gördüm, bu sebeple aşağıdaki tebligatı yapmak lüzumunu duydum. Bu emrin aynen maiyetlere verilmesi muvafık değildir. Münasip zaman ve vaziyetlerde bu hakikatların halka yavaş yavaş telkin edilmesi faidelidir.

1- Tarihi, Coğrafi, Etoğrafi ve Sosyoloji bakımından yaptığım tetkik sonucunda Tunceli halkının kabile adlariyle yaşadıkları bölgedeki dağ, dere ve köy adlarının Türkçe olduğunu ve halkın anane ve âdet ve giyim itibariyle Türk harsine de mensup olduğunu gördüm. Dil meselesine gelince:

Bu halk Orta Asya'dan yani Horasan taraflarından Tunceli bölgesine akınları sırasında güzergâhlarına tesadüf eden Farslardan ve komşuları bulunan Zaza Türklerden kaçırdıkları kızları, çocuklarına ana etmişlerdir. Bununla beraber Orta Asya'da bazı tariklerle Selçuk Türkleri, Fars edebiyatını kullandıkları da malûmdur. Bu suretle çocuklar, kısmen ana dili olan Farsça dili ile baba dili olan Orta Asya Türkçesini söylemeğe alışmışlardır. Arap edebiyatını kullanan Türkler de bu dile sonradan Kürtçe adını vermişlerdir. Hakikatta bu dil dağlı Türk dilidir.

---

1 Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 7, Belge No: 52. -d.n.

2- Osmanlı devrinde din ve mezhep akidelerine verilen şuaursuz önem dolayısıyla güdülen Sünnilik ve Şiilik gayreti yüzünden Sünnilere Türk ve Şiilere Kürt denilmiştir. Bu da ikinci yanlış bir telakki olmuştur. Bu yanlış telakkinin bir mahsulü olarak da Tunceli halkına Şii oldukları için Kürtlük isnat edilmiştir ki ilmî ve fennî hiçbir esasa dayanmayan bu mefhumun içine halis Türk kanından gelmiş olan Tunceli halkını sokmak doğru değildir. Bu mefhum, ancak taassup içinde şuaursuz bocalayan, mazinin cahil ve menfaatperest mutaassiplarının uydurduğu manasız ve Türk camiasını yakan bir telakkidir. Bu telakkiden Ermeniler istifade etmişler ve bu fikri Türklük aleyhine daima körüklemişlerdir. Tarihe ve bariz hakikatlara dayanan bu durum karşısında mazinin köhne telakkilerine ve yanlış isnatlarına katılarak aradaki sevgiyi soğutacak kötü kanaatlar sökülüp atılmalıdır. Halka hakiki varlığı tanıtılmalıdır. Türk oldukları her vesile ile söylenmelidir. Sevgi ile muamele yapılmalıdır. Bununla beraber halkın hükümetle münasebetlerinde şimdiye kadar yanlış olarak Tuncelili vatandaşlar bilgi ve sanattan şimdiye kadar geri kalmışlardır. Bunun bir sebebi de bizim kullandığımız Türkçeyi az ve fakat daha çok dağ Türkçesini kullanmış olmalarıdır. Zira mektep, ilim, fen, sanat kitap ve yazıları dağlı Türkçesi ile değil, devlet memurlarının kullandığı Türkçe ile yazılıdır. Bunları çabuk okuyup anlayabilmeleri ve bu sayede ilerlemeleri için dağ Türkçesini bırakmalı, memurların konuştuğu İstanbul şivesi Türkçe her yerde söylenmelidir. Bunun faydası böylece münasip şekilde anlatılmalıdır. Mektep bunları çabuk yetiştireceği gibi ordu da bunları daha çabuk yetiştirir.

Hülasa: Tunceli’de yaşayan Türk çocukları, Türk Cumhuriyet Devleti’nin saflarında ve hükümetinin etrafında sınıksız bir Türk topluluğunu vücade getirecektir.

3- Tunceli kazalarına ve bilgi için Elâzığ ve Bingöl Valiliklerine yazılmıştır.

Tunceli Vali ve K.

Aslının aynıdır.

R. Gümüspala

Aslının aynıdır.

Tarihi hâdisatın tesirleri altında eski devirlerdenberi Dersim ve civarında yerleşmiş olan ve aslen öz Türk soyundan oldukları halde zamanın ilcaatiyle halihazırda bir zaza - kürt manzarası gösteren bu vahşi sürünün gerek birbirlerine ve gerekse çevresindeki muti ve masum insanlara karşı işlemekte oldukları şekavet , soygunculuk ,vayaptıkları azgınlıklar bu gün için dayanılmayacak bir kerteye gelmiş olduğundan her ıhten önce bunun islâhı çok lüzumlu ve önemli bir iş sayılabilir.

Dersim meselesi ilgili vilâyetlerin başaraacağı mevzif bir mesele olmayıp ancak Devletçe düşünülecek ve alınacak tedbirlerle düzeltilebilir ki bu da süel kuvvetlerle ~~kestirme~~ (cezri surette) hareket etmekle ve yahut idari tedbirler alınmakla kabil olabilir .

I - ^{Plan ve taktiklerle} ~~Süel~~ kestirme hareket :

A - Gereği kadar askerle bu bölge kuşatılarak tamamen ve yahut Abbas ve Keç uşakları ile Haydaranlı ve Keçeli ve Lolanlı gibi en azgınlarını tenkil ve tedip ederek Garp Vilâyetlerine bakıl ve iskân etmek . Bu şeklin mahzurlu veya yapılaboak fedakârlığı değmeyeceği mülhaza olundukta ikinci idari tedbirleri almak zaruridir .

2 - İdari tedbirler :

A - Dersim aşairinin oturdığı Hezat , Ovacak , Nazimiye , Mazgirt ve Pulumür gibi kazaların şosa yolları tezelden yapılarak Elâzığ ile diğer komşu vilâyetlere bağlanması ve aynı zamanda sözü geçen kazaların Nahiye ve hattâ köy yollarının her vakit için asker ve memurların işleyebileceği bir şekle konulması .

B - Sözü geçen bu kazaların Jandarma teşkilâtını takviye ve Nahiye'lere gerekli köylere kadar teşmili ve mümkün ise bu kazalarda Polis teşkilâtı yapılması .

C - Bu kazaların hepsinde olmasa bile bir kaçında süel garnizonlar yapılarak birer asker bulundurulması .

TARİH V VAKFI

Tarihî hâdisatın tesirleri altında eski devirlerden beri Dersim ve civarında yerleşmiş olan ve aslen öz Türk soyundan oldukları hâlde zamanın ilcaatiyle hâlihazırda bir Zaza-Kürt manzarası gösteren bu vahşi sürünün gerek birbirlerine ve gerekse çevresindeki müti ve masum insanlara karşı işlemekte oldukları şekavet, soygunculuk ve yaptıkları azgınlıklar bugün için dayanılmaz bir kerteye gelmiş olduğundan her işten önce bunun ıslâhı çok lüzumlu ve önemli bir iş sayılsa yeridir.

Dersim meselesi ilgili vilâyetlerin başaracağı mevzî bir mesele olmayıp ancak devletçe düşünülecek ve alınacak tedbirlerle düzeltilebilir ki bu da süel kuvvetlerle kestirme (cezri surette) hareket etmekle veyahut idari tedbirler alınmakla kabil olabilir.

1- Süel Kuvvetlerle Kestirme Hareket

Gereği kadar askerle bu bölge kuşatılarak tamamen veyahut Abbas ve Koç Uşaklariyle Haydaranlı, Keçeli ve Lolanlı gibi en azgınlarını tenkil ve tedip ederek garp vilâyetlerine nakil ve iskân etmek. Bu şeklin mahzurlu veya yapılacak fedakârlığa değmeyeceği mülâhaza olundukta ikinci idarî tedbirleri almak zaruridir.

2- İdari Tedbirler

A- Dersim aşairinin oturduğu Hozat, Ovacık, Nazımiye, Mazgirt ve Pülümür gibi kazaların şosa yolları tezelden yapılarak Elâzığ ile diğer komşu vilâyetlere bağlanması ve aynı zamanda sözü geçen kazaların nahiye ve hatta köy yollarının her vakit için asker ve memurların işleyebileceği bir şekle konulması.

---

1 Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 18, Belge No: 186.

Arşivdeki belgede, metnin kimin tarafından yazıldığı belirtilmemiş. –d.n.

B- Sözü geçen bu kazaların Jandarmanın teşkilâtına takviye ve nahiyelele gerekli köylere kadar teşmili ve mümkün ise bu kazalarda polis teşkilâtı yapılması.

C- Bu kazaların hepsinde olmasa bile birkaçında süel garnizonlar yapılarak birer alay asker bulundurulması.

Ç- Esasen okumağa çok hevesli ve yüksek istidatları olduğu tecrübe ile anlaşılmış olan bu halkın şar ve köylerinde mektepler açılarak okutturulması ve Türk harsının aşılması.

D- Şu vaziyete göre hükûmet kuvveti hâkim bir vaziyette bulunacağından bir taraftan zararlı eşhas ile bilhassa rüesanın bir plan ve bir program altında garp vilâyetlerine nakil ve iskân ettirilmesi ve bir taraftan da bütün halkın silâhtan tecridi ve yeniden silâh ve cephane tedarikine imkân bırakılmayacak tedbirlerin alınması ve bu ıslahat sırasında soygunculuk ve serkeşlik edenlerin çok şiddetli tarzda tedibi.

E- Bu aşiretler halkının ve betahsis avam kısmının kendi hallerinden memnun olmadıkları ve Dersim haricinde mesken ve toprak aradıkları son günlerde bariz bir şekilde anlaşılmakta olduğundan kendilerine iskân kanunu ınucibince ahar vilâyatta mesken ve toprak gösterilerek oralara gitmeleri yolunda teşvikatta bulunulması.

F- Aşiret mensuplarının bu şekilde sair vilâyetlere yerleşmeye heveskâr olmalarına rağmen geçmişteki suçlarının sorulacağından korkarak kendiliklerinden gitmeyecekleri de hatura geldiğinden bu şekilde, yani kendiliklerinden hükûmetçe gösterilecek iskân yerine gideceklerin suçlarının on yıl ve askerlik çağında bulunanların askerlik ödevlerinin üç veya beş yıl kadar tecili.

G- Öztürk olduklarına şüphe olmayan Dersim aşiretlerinin tarihçeleri tetkik olunarak ayrı bir kavim ve milliyetleri olmadığını gösterir eyi bir propaganda kitabı yazılarak dağıtılması ve öztürk soyundan oldukları yolunda matbuatla muntazam yazı yazdırılması.

H- Gerek idare âmir ve memurları ve gerekse öğretmenler vasıtasıyla bu zeminde hükûmete ve Türk milletine ısındırarak telkinat yaptırılmakla beraber oralara dâhilden memur-ı mahsus gönderilerek çok ciddi bir surette telkinat ve propaganda yaptırılması.

I- Yaptırılacak propağandalarda her hâlde Şafii Kürtlerle anlaşmalarına meydan verilmemesi ve bu aşiretlerin Türkleri ayrı görmesinin başlıca sebebi

mezhep ihtilâfı olduğundan hassaten Cumhuriyet rejimi ile Laiklik mefhumunun bunlara eyice anlatılması.

Son

Dersim mıntakasına tâyin edilecek idare âmir ve memurları ile öğretmenlerin ve sairenin rastgele kimselerden olmayıp ehliyet ve liyakatları tecrübeten anlaşılmış, yurt ve ulus sever, dürüst kimseler arasından seçilmesine ayrıca dikkat etmek şartıyla başlangıçtan itibaren hemen faydası görülecek ve umulduğundan daha çok evvel bu Dersim meselesi halledilmiş olmakla beraber aziz yurda ve Türk camiasına çok dinç ve sağlam bir kuvvet ilâve edilmiş olacağını tetkiklerim sonu olarak arzeylerim.

Geçmiş zamanlarda elde edilmiş tecrübe ve incelemelerin en önemlilerinden istifade edilerek İç Bakanlığınca Dersim hakkında yazılmış olan eserin Dersimin islâhına memur idare memurlarile Komutanlarına çok yararlı bir rehber olduğuna şüphe yoktur . Bu eser her yeni malûmat ve tecrübe ile tekâmül ettirilecek olursa daha kıymetli istifadeler temin edebilecektir . Bu eser aynı zamanda Osmanlı imparatorluğunda, Arnavutluk, Yemen, Havran, Dersim gibi vaktile yetişmiş sahte mütehassısları kabilinden yenilerin türemelerinin önüne geçmeye ve bundan böyle Dersime tayin olunacak her yeni memur ve kumandanı az zamanda ihtisas sahibi olarak yetiştirmeye yardım edecektir .

Bu esere , birde Cümhuriyet Hükümetince kabul edilen Dersim islahâtı ve sükûnetleştirilmesi programına elverişli bir taktik bahsı ilâve edilecek olursa her ileriye doğru atılan adım bir daha geriye dönmeyecek ve bu sayede sükûnetleştirme müddeti de önceden tahmin edilmiş olan zaman zarfında bitecek ve Dersim ғaillesinin kaldırılması şerefi de bu devirde elde edilmiş olacaktır . Bu taktik bahsına lüzum olduğu hakkındaki kanaatımı bir daha tekrar etmek isterim . Çünkü Dersim sahasında harekete memur edilecek olan seyyar , sabit jandarma ve ordu kıtalarının karşısına çıkacak olan asilerin silâhları , hareket tarzları , hareket yaptıkları mintakaların hususiyetile kıtalarımıza öğretilen haricî düşmanlara karşı mukabele usul ve kaideleri arasında belli bağılı farklar vardır . Bu itibarla Dersime en küçükünden en büyüğüne kadar memur edilecek kıtalarımızın bazı hallerde muntazam harplerdeki taktik prensiplerinden başka olarak mahalli ahvale uygun hareket etmeleri lâzım gelecektir .

Ben , bu güne kadar mevcut malûmat ve tecrübeler nazaran taktik bahsını aşağıda sıralanan surette tesbite çalışacağım . Bu tesbit edebildiğim hususlar bu günlerde ve daha sonraları yapılacak hareketlerde tatbikine çalışılır ve ona göre ikmal ve tekâmül etti-

DERSİM: SÜKÛNETLEŞTİRME VE TEDİP¹

11 Mayıs 1937

Geçmiş zamanlarda elde edilmiş tecrübe ve incelemelerin en önemlilerinden istifade edilerek İç Bakanlığı'na Dersim hakkında yazılmış olan eser-in² Dersim'in ıslâhına memur, idare memurlarıyla komutanlarına çok yararlı bir rehber olduğuna şüphe yoktur. Bu eser her yeni malûmat ve tecrübe ile tekâmül ettirilecek olursa daha kıymetli istifadeler temin edilebilecektir. Bu eser aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda, Arnavutluk, Yemen, Havar, Dersim gibi vaktiyle yetişmiş sahte mütehasısları kabilinden yenilerin türemelerinin önüne geçmeye ve bundan böyle Dersim'e tayin olunacak her yeni memur ve kumandanı az zamanda ihtisas sahibi olarak yetiştirmeye yardım edecektir.

Bu esere, bir de Cumhuriyet hükûmetince kabul edilen Dersim ıslahâtı ve sükûnetleştirilmesi programına elverişli bir taktik bahsı ilave edilecek olursa, her ileriye doğru atılan adım bir daha geriye dönmeyecek ve bu sayede sükûnetleştirme müddeti de önceden tahmin edilmiş olan zaman zarfında bitecek ve Dersim gailisinin kaldırılması şerefi de bu devirde elde edilmiş olacaktır. Bu taktik bahsına lüzum olduğu hakkındaki kanaatımı bir daha tekrar etmek isterim. Çünkü Dersim sahasında harekete memur edilecek olan seyyar, sabit jandarma ve ordu kıtalarının karşısına çıkacak olan asilerin

---

1 Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 22, Belge No: 200.

Arşivdeki belgede, metnin kimin tarafından yazıldığı belirtilmemiştir. -d.n.

2 Bahsedilen kitap, Jandarma Umum Kumandanlığı tarafından hazırlanan ve sınırlı sayıda (100 adet) basılan *Dersim* adlı çalışma olmalı. Bu kitap, Necmeddin Sahir Silan Arşivi yayın dizisinden çıkan ikinci kitabın içinde yer almaktadır. Bkz. *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik, Dersim-Sason (1934-1946)*, Haz. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 1-266. -d.n.

silâhları, hareket tarzları, hareket yapıkları mintakaların hususiyetiyle kıtalarımıza öğretilen haricî düşmanlara karşı mukabele usul ve kaideleri arasında belli başlı farklar vardır. Bu itibarla Dersim'e en küçüğünden en büyüğüne kadar memur edilecek kıtalarımızın bazı hallerde muntazam harplerdeki taktik prensiplerinden başka olarak mahalli ahvale uygun hareket etmeleri lâzım gelecektir.

Ben, bugüne kadar mevcut malûmat ve tecrübeler nazaran taktik bahsini aşağıda sıralanan surette tesbite çalışacağım. Bu tesbit edebildiğim hususlar, bugünlerde ve daha sonraları yapılacak hareketlerde tatbikine çalışılır ve ona göre ikmal ve tekâmül ettirilecek olursa bu bahis de diğerleri gibi tamamlanmış olabilir.

Dersim Âsilerinin Fert ve Kabile Olarak Çarpışış ve Dayanış Kabiliyeti

Dersimli, asırlardan beri hadiselerin kazandırdığı gurur, bu gururdan doğma cesaret ve alışkınlık, yaşadıkları mintakanın coğrafi vaziyetinden meydana gelme zorluk ve korunuş kabiliyetleri sebebiyle, az zamanda ciddi bir surette teslim olabilecekleri aslâ düşünülemez. Ailelerine yaşadıkları mintakalarda korunacak ve sığınacak yerler buldukça fert ve kabile olarak senelerce dayanacakları beklenilmelidir. Vücutce sağlam ve cesur oldukları herkesin malûmudur. Hususiyle Genel Harp'te bol bol ele geçirebildikleri mavzer tüfek ve cephanesiyle silâhlanmışlardır. Fakat tüfekten başka bir silâh kullandıklarına dair bir malûmat yoktur. Süngü ve bombayı muntazam kıtalar gibi kullanmaya alışkınlıkları olmasa gerektir. İyi nişancı oldukları işidilmiştir. Çok uzaktan görmek ve çok yürümek hassaları varmış. Karşısındakini şaşırtma ve maneviyatını bozma hususlarında çok ustalıklı davranırlarmış. Taarruzî hareketini, gündüzün çok kuvvet gösterişleri yapmak ve geceleyin bilhassa arkadan basırmak suretiyle tatbik ediyorlarmış. Muvasala yolları üzerindeki zayıf kuvvetlere gündüz de saldırdıkları vakidir. Ve bu yollar üzerindeki tahta köprüleri de yakıyorlarmış, fakat taş köprüleri esaslı bir surette tahrip edebildikleri işidilmemiştir. Büyük tedip kıtalarımıza karşı hâkim mevzilerde ve uzanıp giden bir hat üzerinde dayandıkları ve coğrafi vaziyeti müsait ve etrafa hâkim olan köyleri de uzun zaman müdafaa ettikleri de vakidir. Eğer bu mevzileri Kutu ve Ali Boğazı dereleri gibi esaslı korunma yerlerinin müdafaası olursa, buralarda çok şiddetli davrandıkları vakidir. (Bu kısım devam üzere incelenmeye muhtaçtır. Dersimli, hareketinde bir deği-

şiklik yaptığı yahut büsbütün bir yenilik meydana koyduğu anlaşıldığı zaman ya kabul edilen taktik tâdil yahut yenisi tesbit edilmelidir.)

Yukarıda mahiyet ve kabiliyetleri tesbite çalışılan Dersim âsilerine karşı sükûnetleştirme ve tedip esnasında tatbiki lâzım gelen taktikin hususiyetlerinden:

Sükûnetleştirme³

Bu devirde çok dikkat edilecek şey ıslahâtın girmiş olduğu yerlerden her ne suretle olursa olsun çıkmamaktır. Yahut muhafaza edilecek yerlere ıslahât girmelidir. Bu prensibin tatbiki çok kuvvete lüzum göstermeyecektir. Çünkü âsilerin tüfêğine karşı elimizdeki hafif ve ağır makineli tüfeklerin ateş sür'atı ve tesiri ve istinatları pek yakın tutulacak üçerli nöbetçili karakollar ve devriyelerimizin üzerlerinde taşıyabilecekleri bombalarla birkaç misli üstün âsinin yapacağı baskına karşı kendilerini müdafaa edebilmek imkânını ve geceleri projektörle tehlikeli mıntakaların aydınlaştırılması ve âsilerde bulunmayıp fakat kıtalarımızın kullanacakları birçok teknik vasıtalar sayesinde az kuvvetle birçok misli âsiye karşı dayanmak ve ona her hâlde üstün bulunmak imkânı vardır. İşte bu vasıtaları uygun, tam zaman ve yerinde kullanmasını bilir ve gözüpek olarak yetiştirilmiş usta erattan mürekkep kıtaların yapacakları müdafaa ile her taraftan pek çok kuvvetle mütemadiyen saldıran âsilere karşı elde tutulacağı pek de mümkün olamayacak gibi zannedilen mevkilleri, geriden imdat kuvvetleri gelinceye kadar müdafaa edebileceğini kuvvetle zannediyorum. Hele pek ilerilere kadar sokulmuş olan bu kıtalarımıza bulunacakları mevkinin coğrafi vaziyetine uygun birer blok havzlar yapılıp ve bunların içerisine yetecek derecede cephane, yiyecek ve suları da konulmuş olursa; bu blok havzlar, Dersim mıntakasında hatırı sayılır birer kalecikler hâline girer ve hele bunların çökertilmez şeyler olduğu da birkaç sınıyışlarla da ön almış bulunursa âsilerin dillerinde birer destan olarak kalır ve asırlaşmış olan güven ve direnmeleri de kolayca kökünden koparılır ve atılır.

Çeşit çeşit blok havz modelleri vardır. Dersim'in hususiyetine uygun ve mahallin önemine göre bunlar etrafında ölü zaviyeleri bırakılmamış olarak hâkim noktalara yapılacak olurlarsa, inşaata verilecek irtifa göze çarpmayacak

3 Sükûnetleştirme devri tedip hareketine lüzum ve esaslı bir mukavemet görülmeyen, tedip devri de askerî hareketin başlangıcından sonuna kadar süren zamana ait olarak Dersim ıslahatının taktik bakımından iki devreye ayrılması uygun düşecek gibi görünüyor.

surette çok yüksek olmamalı, bilâkis vadilerde bu irtifa nisbeten yüksekçe tutulmalıdır. Bunlara karşı bir tecavüz hâlinde kıtanın fazla yıpranıp yorulmaması için blok havzın etrafı, ya blok havzdan yahut etrafında kuvvetli tel örgülerle çevrilmiş siperlerden makineli tüfeklerle yan ateşine alınacak vechile olmalıdır. Bu sayede bir iki makineli tüfek himayesi altında, kıt'a her gece güzelce istirahat edebilir.

Sükûnetleştirme devrinde en ileride tehlikeli nuntakalarda acele birer blok havz yapmak çok faydalı olacaktır. Vaziyete göre buralara gizlice küçük çaplı top da konulabilir. Bu topun hiç beklenmedik bir sırada işletilmesi âsilerde buralara büyükçe imdat kuvvetlerinin yetişmiş olduğu hissini uandırır ve tertiplerini alt üst edebilir.

Bir ayaklanma karşısında geriden imdat kuvvetleri gelinceye kadar ileri kıtalarımızın fazla direnip dayanması iki şeyle elde edilebilir ki bunlardan biri fazla yorulmamaları, ötekisi istirahate geçecekleri vakit güvenebilecekleri sığınakları bulunmasıdır.

Bu suretle şuraya buraya sürülmüş kıtalarımızın, mahallî ahvale uygun hazırlanabilmiş bu gibi sığınaklara çok faik âsi tecavüzü karşısında çekilmek ve buralarda sonuna kadar direnmelde müdafaa kudretini yükseltmek mümkün olabilir. Bu kıtalarımızı yekdiğerine birleştiren yollar üzerinde mitralyözlü zırhlı otomobiller yürüyebiliyorsa bunlardan birkaçının bu yollar üzerinde devriye ve irtibat yapması ilerideki kıtalarımızın maneviyatını yükseltecek vasıtaların en kuvvetlisidir. Hâlê göre bu zırhlı otomobillerin ardı sıra bir iki kamyonu bindirilmiş asker de yola çıkarılmış olursa rastlanabilecek her çeşit arıza yahut mukavemet kolayca ortadan kaldırılabilir.

Geceleri sığınaklarında iyice istirahat edebilmiş kıtalarımız gündüzleri sığınaklarından çıkarak istirahate koyulmuş âsileri bastırır ve bunları ansızın ateş altına alarak dağıtmaya muvaffak olabilirlerse sonraki birkaç geceleri daha fazla sükûnetle geçirebilmek fırsatlarını elde etmiş olurlar.

Sükûnetleştirme devrinde yapılacak her nevi bina (hükûmet konağı, karakol, mektep, köprü, v.s.) daima müdafası düşünülecek tarzda yapılmalı ki herhangi bir tecavüz karşısında bunların imdadına yetişilinceye kadar ya mevcut muhafızları yahut içerisindekiler tarafından muhafazaları mümkün olabilsin. Bu esnada kalabalıkla ilerleyecek âsilere karşı bombalar kullanılması en çok muvaffakiyet vadeden bir tarz-ı müdafaadır. Bundan ötürü Dersim'e gönderilecek silah kullanmak mükellefiyeti dışında kalanların dahi (muallim, memur...) bir zaman için tüfek ve bombayı kullanması zorunda kalacağı düşünüülerek ona göre yetiştirilmiş kimselerden olmaları gereklidir.

İlerideki blok havzaların sükûnetleştirme devrinde diğer mühim vazifelerde şunlar olabilir: Sığınmaya yarayacak dereler yakınındaki blok havzaların kumandanları bu derelere nerelerden gizli olarak girilebileceğini ve nerele-
rinde gizlice sığınıp korunabileceğini iyice keşfettirmiş olmalıdırlar ki âsiler bu yerlere ailelerini ve mallarını sevk ettikleri zaman derhâl önleyebilip mani olabilmeleri mümkün olsun. Bir de tedip hareketlerinde nerelerin hangi âsiler tarafından tutulacağı ve buraların kolaylıkla ve suretle zabt ve işgal edilebileceğini de incelemiş olmalıdırlar. Bundan başka, devam üzere ıslahat lehinde âsiler üzerinde propaganda yapabilmek için bu işte yararlı olan kimseler blok havzlarda bulundurulmalıdır. Bu blok havzlarda, ıslahât ve sükûnetleştirme ile muvazzaf olan memur ve komutanların birer kaptan kulesi olmalı ve bu-
raya sık sık gelerek vazifelerini iyi tatbik edebilmek için buralardan incelemeler yapmalı ve işlerini bu suretle yoluna koymuş olmalıdırlar.

Mühim istikamet ve blok havzlar, hiç olmazsa arabaların gidip gelebil-
melerine elverişli yollarda geriye süratle bağlanmalıdır.

Sükûnetleştirme devrinde mitrilyözlü zırhlı otomobillerin Dersim mın-
takasına en elverişli düşecek olan modelinden birkaç tanesinin bu yollar üye-
rinde devriye hizmetinde kullanılmasının ve kontrol yapmasının plana girmiş
bütün işleri çok kolaylaştıracağı yukarıda söylenilmişti.

Tedip

Sükûnetleştirme devrinde tedibe dair hazırlıkların noksansız olarak biti-
rilmiş olmasının kıymeti çok büyüktür. Bu hazırlıklardan başlıca önemliler
şunlardır:

a) Dersim mıntakası dışında öyle tertibat alınmalıdır ki bu mıntakaya ye-
niden tüfek, cephane ve yeni silâhlardan hiçbirisinin sokulması imkânı kalma-
sın. Bu noktaya önemi derecesinde dikkat edilmezse her yeni sokulacak bir
tüfek yahut yeni bir silâhın ıslahât müddetini uzatacağını ve yeniden birçok
kan dökmeye ve masraf yapmaya sebep olacağı göz önüne getirilmelidir.

b) Dışarıdan içeriye âsilerin maneviyatını ve dayanışını körükleyecek ve
yükseltecek haberlerin girmesinin her çareye başvurularak önüne geçilmesi
birinci şarttır.

c) Dersim dışından hangi kıtalar tedibe gönderilecekse bunlar mümkün
olduğu kadar sükûnetleştirme devrinde tesbit edilmeli ve öyle hazırlanmış
bulunmalıdırlar ki hükûmet tedibe karar verir vermez bunların vakit geçir-
meden derhâl harekete başlamış olmaları mümkün olsun. Böylece tedip kı-

talarının tam zamanında ve süratla istenilen noktalarda görünmeleri âsilerin maneviyatı üzerinde çok tesirli olur. Bu kıtaların dağ teşhizatlı ve dağcılık talimi terbiyesinde iyice yetiştirilmiş olmaları çok lâzımdır. Hususiyle bunların komutanlarının dağ hareketinde yetişmiş ve görgülü olmalarına, Dersim arazisini tanımış olmalarına önem verilmelidir. Eğer kumandanlar bu şartlarda yetişmişlerden değillerse hiç olmazsa bunların yanına dağcılıktan anlar, o yolda gelişmiş yardımcı subaylar verilmelidir.

ç) Son zamanlarda en çok âsilik ve mukavemet göstermiş olan Dersim aşiretleri:

- 1- Kutu Deresi'nin garp ve şimalinde,
- 2- Kalan Deresi garp ve şimalinde,
- 3- Kalan Deresi'nin Munzur Çayı ile birleştiği noktadan itibaren Munzur Çayı'nın garbına uzanan kısmının cenubunda,
- 4- Ali Boğazı şimal ve cenubunda oturan aşiretlerdir ki bunlar ayaklandığı vakit köylerini ekseriya boşaltarak ailelerini ve mallarını kendi mıntakalarında güzelce barındıracak ve korunduracak yerler bulabilmişlerdir.

Eğer bu gibi elverişli yerler daha önceden âsilerin ellerinden alınabilmiş bulunursa aile ve mallarını ortada bırakarak ayaklanamayacaklardır. Çünkü korunmadan mahrum edilebileceklerini his edince ıslahâta derhâl boyun eğecekleri şüphesizdir. Bu sebeptendir ki tedip hareketlerinin ulaştırılabileceği mıntakalar dâhilindeki barınacak yerlerin ağızları tutulmalı ve oralara zamanında blok havzlar yapılmalıdır. Şimdilik Kutu Deresi'nin cenup ve şimal ağızlarının münasip noktalarına ve Sin nahiyesinde de barınılması muhtemel olabilecek yerlere keza Ali Boğazı'na hâkim olabilecek noktaya birer blok havzın yapılması sükûnetleştirme ve tedip devirlerinin kısaltılması bakımından çok faydelidir. Bunlardan başka Kahmut ve Sin nahiyesi gibi tedip hareketlerine baz olabilecek mahallere de birer blok havz yapılmalıdır.

Tedip Devrinin Taktik Bakımından Hususiyetleri Şunlardır:

1- Dersim içerisindeki kıtalar tedip devrine ait malûmatı temamiyle temin edebilmiş olacaklarından, evvelce olduğu gibi aşiretlerin sadık gibi görünenlerinden kılavuz almağa lüzum kalmayacaktır. Mühim boğazlar, gedikler, ileri mevziler ve âsilerin kaçabilecekleri istikametlerin en önemlileri önceden kıtalarımız tarafından ele geçirilmiş bulunacağından dost gibi görünen

aşiretlerin ve kabilelerin yardımlarına başvurmağa da lüzum kalmayacak ve bunların ihanetine şimdiye kadar olduğu gibi maruz kalınmayacaktır.

2- Evvelce yapılmış olan tedip hareketlerinde âsilerin dayandıkları hâkim ve zorlu mevzilere nerelerinden kolayca girilebileceği ve nerelerinden çevrilebileceği iyice keşfedilememiş olduğundan ekseriya cepheden bu mevzi-
lere taarruz edilmek istenmiş ve bu yüzden âsiler dağıtılıp imha edilmek
şöyle dursun, bunlar pek az bir zayıatla bir mevziden diğer mevziye çekile-
rek günlerce kıtalarımızı uğraştırmışlar ve zaman kazanmaya muvaffak ol-
muşlardır. Bu kusur kıtalarımızın dağ techizatlı kılalardan olmamasından ve
Dersim arazisinin iyice bilinmemesinden ileri gelmiştir. Hâlbuki yukarıda,
sükûnetleştirme devrinde buna ait yetecek derece hazırlıklara dair söylen-
miştir.

3- Eğer Dersim içerisinde sükûnetleştirme devrinde çalışan kıtalarımız-
la tedibe memur dışarıdan Dersim içerilerine girecek olan kıtalarımız dağ
talim ve terbiyesiyle iyi yetiştirilmiş ve dağ malzemesiyle techiz edilmiş ve
Dersim'in hususiyetine alışmış kıtalar olmazsa diğer kılalardan birkaç misli
kuvvet kullanışımız hâlinde bile hem istediğimiz neticcyi kazanamayacağı-
mız gibi hem de ıslahât müddetini kısaca kesemeyeceğimiz bundan evvelki
örneklerle meydanda olan bir hakikattir.

Mademki Cumhuriyet hükûmetimiz bir programla ve hususî kanunlarla
Dersim ıslahâtına başlamıştır. Bunlara en büyük âmil olabilecek olan icra
vasıtalarının da yukarıda söylenen hususiyetlere uygun olarak hesaba katılıp
daima göz önünde tutulması muvaffakiyet için temeldir.

11 Mayıs 1937

Ankara

Yasak Bölgeler hakkındaki Kararnameler

<u>Kararnamenin</u>		<u>Neye aid olduğu</u>
<u>Tarihi</u>	<u>Numarası</u>	
6/10/936	5402	{ Sason yasak bölgesile bu bölgedeki halkın garbe nakillerine dair
6/10/936	5403	
6/8/938	9409	{ Tuncelinde 3 No:lı yasak bölge olarak kabul edilen sahalarla buradaki halkın nakillerine dair .

YASAK BÖLGELER HAKKINDA 9409 NUMARALI KARARNAME¹

6 Ağustos 1938

Kararnamenin

<u>Tarihi</u>	<u>Numarası</u>	<u>Neye aid olduğu</u>
6/10/936	5402	Sason yasak bölgesiyle bu bölgedeki
6/10/936	5403	halkın garbe nakillerine dair.
6/8/938	9409	Tunceli'de 3 No'lu yasak bölge olarak kabul edilen sahalarla buradaki halkın nakillerine dair.

---

1 Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 2, Belge No: 4. –d.n.

Kararname

Suret

6/8/938

T.C.

Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü

Sayı 2/9409

Kararname

Genelkurmay Başkanlığı'nın 26/7/938 tarih ve seyahat 51 sayılı şifre telgrafnamesiyle buna müteallik dosya, icra vekilleri heyetince 6/8/938 tarihinde okunarak,

1- Üçüncü ordunun yapacağı manevranın birinci safhasını teşkil etmek üzere Tunceli'de sükûn ve asayişin istikrarını temin etmek maksadiyle o mın-takada yapılacak tarama hareketi münasebetiyle ilişik krokide gösterildiği üzere (Karacakale, Kürk, Hinzori, Darboğazı garbı, Seyithan, Kırmızıdağ-Balâ hattı Haçılı Deresi ağzı, Ballı Mezrası Rıza'nın evi, Munzur Suyu ana kolu, Haçik Dağı-Karacakale arasındaki Balâ hattının çevrildiği saha ile Masumpak Kalesi, Zeynel Tepe, Pilavtepe, Ekrek köyünün beş kilometre kuzeyindeki Boz Tepe, Koçulu köyünden geçen dere ile bunun iki kilometre güneyinden geçen dere arasındaki su taksim hattı, Setirge köyünden Yılan Dağı'na giden yol hariç Yılan Dağı 2100 rakım, Hanifi Tepe ve bu tepenin 4 kilometre doğusundaki tepe Masumpak Kalesi çevresi içindeki sahanın 2848 Sayılı Kanun'un ikinci maddesine göre 3 No'lu yasak bölge olarak kabul ve ilânı,

2- Tunceli halkından garp illerine nakli 20/5/937 tarihli ve 2/6662 sayılı kararname ile kabul edilmiş olan 2.000 kişiye ilâveten bu seferki tarama harekâtında ve taramadan sonra elde edilecek yasak bölge sahası halkından 3-5 bin kişinin daha garb illerine nakil ve Dâhiliye ile Sıhhat ve İçtimâî Muavenet vekilliklerince müştereken tesbit edilecek tevzi listesine göre Trakya, Çanakkale, Bilecik, Bursa, Balıkesir, Kütahya, Eskişehir, Denizli, Aydın, Isparta, Burdur ve Muğla vilâyetlerinde iskânlıdır.

3- Tunceli'nin yasak bölgeler sahası haricinde oturan ve fakat yerlerinde bırakılmaları caiz olmayan ve isimleriyle nüfus miktarları 4. U. Müfettişlik tesbit edilecek olan aşiret reisleri, kolbaşları, seyyitler ve şerirler ile aile ve yakınlarının da garbe nakle tabi tutulmaları,

4- Maden ve endüstri merkezlerinin amele ihtiyacını karşılamak üzere bu merkezlerde yerleştirilmeleri düşünülen, ikinci fıkrada garbe nakilleri mukarrer Tunceli halkından 1.500 kişiden 300 kişinin Zonguldak'ta iskân edilmeleri geri kalan 1.200 kişinin İzmit, Geçiborlu, Karabük, Fethiye ve Divriği Maden ve endüstri merkezlerinde yerleştirilmeleri muvafık olup olmadığının ve muvafık görüldüğü takdirde ne kadarının nerelere tevzii münasip olacağının Dâhiliye, Sıhhat ve İctimaî Muavenet, İktisat vekillikleriyle Genelkurmay Başkanlığı'nca memur edilecek zatlerden mürekkep bir heyet tarafından acele tetkik edilerek varacak kararın Dâhiliye, Sıhhat ve İctimaî Muavenet vekilliklerince tetkiki,

5- Tarama ve sonradan elde edileceklerden isyana iştirak edenlerin mahkemeye sevkleri ve evvelce mahkûm olup hâl-i firarda bulunanlar hakkındaki hükümlerin infazı,

6- İsyân dâhilinde olup askerliklerini yapmamış olanların askerlik hizmetleri yaptırıldıktan sonra mürettep oldukları iskân mıntakalarına sevkleri,

7- Tunceli mıntakasından, taramadan sonra silâh toplama ameliyesine devam edilmesi,

8- Memnu mıntakanın muhafazası için kuvvet ifraz edilmesi onanmıştır.

6/8/938

Başvekil	Adliye Vekili	M.M. Vekili	Dâhiliye Vekili	Hariciye Vekili
Celal Bayar	Ş. Saraçoğlu	K. Özalp	Ş. Kaya	Dr. Tevfik Rüştü Aras
Maliye Vekili	Maarif Vekili	Nafia Vekili	İktisat Vekili	S.İ.M.V.
F. Ağralı	S. Arkan	A. Çetinkaya	Ş. Kesbir	Dr. Alataş
G.İ. Vekili	Ziraat Vekili			
R. Tarhan	F. Kurtoglu			

Aslının aynıdır.

Dürdünölü

Ümü: Anasır cetvellerindeki
Kürt kaydı hakkında.Umumi Müfettişlik
Hususi Kalem M.
Cemel sayı: 611
Genel sayı: 2108

Yüksek Başvekâlet:

Ankaraİstatistik Umumi Müdürlüğü 1937/38 tarih ve Negriyat Müdürlüğü
129 sayı ile küçük İstatistik Yıllığı adlı bir kitap dağıtılmıştır.

Bu eserin faydası şüphesiz çoktur. Fakat bir büyük yanlışlığı
vardır ki bunun doğurduğu zararda an değildir. Oda 96 nci sahifede 1935
sayımına göre Ana lisansları hanesinde yasılı Kürtçe söyleyen nüfusun
(1,480,246) gösterilmiş olmasıdır. Bu rakam ve bu mefhum yanlıştır.
Türklük için büyük bir mahsur vücutta getirecek fahiş bir yanlışlıktır.

Anasır cetveli adıyla toplanmış bu kabil İstatistikler Üzerinde
de yaptığım incelemelerde Kürtlük mefhumu Üzerinde memurlarımızın ve
dairelerimizin hatalarına şahit oldum. Şöyleki:

Anasır cetvelleri ekseriyetle Jandarma neferleri, Karakol kom-
tanları, köy muhtar ve bekoileri ve tahsildarlar tarafından verilmiş
ifadelere göre tanzim edilmektedir. Çark vilâyetlerinde nüfus yasanlar
da bunlardan seviyese daha yüksek insanlar değildir. Bu cetveller kasa
nüfus dairelerinde doldurulur ve bu doldurulmuş hiç bir ilmi esasa mü-
temit değildir. Bir kerre Türk denilen bir ırk varsa bunun şekâli, rengi
ilmen tesbit edilmiş ve devlete tanın edilerek anasır cetveline giren
unsurlar bu formül ve tarife göre tefrik olummuş değildirler. Esasen
Kürt denilen bir ırk için güle gürlenen bir damgada yaktır.

Zaza denilen Oğus Türklerine bu cetveller Kürt derler; kormanç
denilen dağılılara bu cetveller Kürt derler. Mardin ve Siirt taraflarında
Arapça'ya kütü bir şekilde teleffuz edenlere Kürt derler.
Dersimliye Kürt derler. Bunlar konuşma bakımından bir birini anlamazlar
şekil bakımından bir birinden çok farklıdır. Zaza ve Dersimlinin gehrele-
ri, boyaları, endamları, gûsleri pek güzel olanı çoktur. Mavi ve siyah
güzelülere vardır. Daha çark ve cempta en çirkin simalı olanlarda vardır

TARİH VAKFI

ANASIR CETVELLERİNDEKİ KÜRT KAYDI¹

6 Temmuz 1939

ABDULLAH ALPTOĞAN²

(Suret)

Elâzığ, 6/TeMMuz/939

T.C.

Özü: Anasir cetvellerindeki Kürt kaydı hakkında

Dördüncü Umûmî Müfettişlik

Hususi Kalem M.

Özel Sayı: 611

Genel Sayı: 2108

Yüksek Başvekâlet'e

Ankara

---

1 Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 7, Belge No: 53. -d.n.

2 Hüseyin Abdullah Alptdoğan (Alpdoğan) - (1878, Kastamonu – 1972): 1905 yılında piyade subayı olarak 2. Ordu'da göreve başladı. Trablusgarp, Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşlarına katıldı. Koçgiri Ayaklanması'nı bastıran Merkez Ordusu'nda Kurmay Başkanı'ydı. Korgeneral Abdullah Alptdoğan, Sekizinci Kolordu Komutanı'yken 1936'da Tunceli Valisi, Komutanı ve Dördüncü Umûmî Müfettişi olarak görevlendirildi. 1943 yılında emekli olana kadar yaklaşık yedi buçuk yıl bu görevini sürdürdü. VII. Yasama Dönemi (1943-46) ara seçiminde Bolu Milletvekili, VIII. Yasama Dönemi'nde (1946-50) Kastamonu Milletvekili seçildi. Bkz. Uğur Mumcu, *Kürt Dosyası*, Ankara: Um:ag Vakfı Yayınları, 2010, s. 26; Cemil Koçak, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 232. *TBMM Albümü 1920-2010*, Ed. Selma Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, 1. Cilt: 1920-1950, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, 2010, s. 381, 480. -d.n.

İstatistik Umum Müdürlüğü 1937/38 tarih ve Neşriyat Müdürlüğü 129 sayı ile küçük *İstatistik Yılı* adlı bir kitap dağıtılmıştır.

Bu eserin faydası şüphesiz çoktur. Fakat bir büyük yanlışlığı vardır ki bunun doğurduğu zarar da az değildir. O da 96'ncı sayfede 1935 sayımına göre "ana lisanları" hanesinde yazılı Kürtçe söyleyen nüfusun 1.480.246 gösterilmiş olmasıdır. Bu rakam ve bu mefhum yanlıştır. Türklük için büyük bir mahsur vücuda getirecek fahiş bir yanlışlıktır.

Anasır cetveli adıyla toplanmış bu kabil istatistikler üzerinde yaptığım incelemelerde Kürtlük mefhumu üzerinde memurlarımızın ve dairelerimizin hatalarına şahit oldum. Şöyleki:

Anasır cetvelleri ekseriyetle Jandarma neferleri, Karakol komutanları, köy muhtar ve bekçileri ve tahsildarlar tarafından verilmiş ifadelere göre tanzim edilmektedir. Şark vilâyetlerinde nüfus yazanlar da bunlardan seviyece daha yüksek insanlar değildir. Bu cetveller kaza nüfus dairelerinde doldurulur ve bu dolduruş hiçbir ilmi esasa müstenit değildir. Bir kerre Türk denilen bir ırk varsa bunun eşkâli, rengi ilmen tesbit edilmiş ve devletçe tamini edilerek anasır cetveline giren unsurlar bu formül ve tarife göre tefrik olunmuş değildir. Esasen Kürt denilen bir ırk için gözle görülen bir damga da yoktur.

Zaza denilen Oğuz Türklerine bu cetveller Kürt derler; Kormanç denilen dağlılara bu cetveller Kürt derler. Mardin ve Siirt taraflarında Arapçayı kötü bir şekilde telaffuz edenlere Kürt derler. Dersimliye Kürt derler. Bunlar konuşma bakımından birbirini anlamazlar. Şekil bakımından birbirinden çok farklıdır. Zaza ve Dersimlinin çehreleri, boyları, endamları, gözleri pek güzel olanı çoktur. Mavi ve siyah gözlüleri vardır. Daha şark ve cenupta en çirkin simalı olanlar da vardır.

Lisanı ve şekli böyle bambaşka olan insanları yukarıda saydığım yazıcılar Kürt ve anadili Kürtçe demişler. Hâlbuki bunlar soyca en asil Türktürler ve güzelce de Türkçe konuşurlar. Konuştukları Türkçeyi Türklüklerine delil toplamayarak, çobanlarıyla anlaşmak için kullandıkları karışık bir dil yüzünden bunlara Kürt demek kanaatimce çok büyük hatadır.

Kiği nüfus dairesinde yaptığım incelemelerde 26.000 umum nüfustan 25.000'inin Kürtçe ve 1.000'inin Türkçe anadiline sahip olduğunu bu kazanın anasır cetvelinde yazılı gördüm. Kiği havalisinde senelerce harp etmiş ve halkını yakinen tanımış olan Millî Şef Cumhur Reisi İnönü bana bu halkın kâmilten Türk olduğunu söylemişler ve yukarıdaki anasır cetveli karşısında hayretler içinde kalmışlardır. Türkü haksız yere Kürt gösteren bu cetveller ve

istatistikler Türk birliğini tahrip eden ve bozan vesikalardır. Mahiyeti yanlış, ziyanı çoktur.

Bu hususta 25/3/926 tarih ve Tunceli Nüfus Müdürlüğü 49 sayı ile Dâhiliye Vekâleti'ne maruzatta bulunmuş idim. Sureti bağlıdır.³ Düşmanlarımız tarafından aleyhimize tezvir vesikası teşkil edecek ve memleket içinde birliği bozacak olan bu cetvellerin ıslahına yüksek emirlerinin verilmesini arz ve rica ederim.

Yüksek Başvekâlet'e, Genelkurmay Başkanlığı'na ve Dâhiliye Vekâleti'ne arzedilmiştir.

4. Umumî Müfettiş

A. Toğan

Aslının aynıdır.

---

3 Belgenin ekinde bu suret bulunmuyor. -d.n.

Savvet Rusya'nın teşebbüs ve yardımıyla batı İran'da ve merkezi Rumiye'de olmak üzere kurulan Komonist karakterdeki (Kürt cumhuriyeti) hakkında küçük bir etüt.

3.III.1944

Maknâ

Yazan : Kadri Kemal Kop

İngiltere ile Savvet Rusya arasında 3.temmuz.1941 tarihinde imza edilen karşılıklı yardım anlaşması, bu iki devleti çok geçmeden yani 25.agustos.1941 tarihinde İran topraklarında birleştirdi. İran toprakları "muvakkat" kaydıyla fiilen bu iki devlet orduları tarafından işgal edilmiş oluyordu .

İşgal, İran'da büyük reaksiyonlar doğurdu; bu olayların başında İran Azerbaycanı bölgelerinde süratle genişleyen bir isyanın zuhuru, diğeride İran'a vaktiyle Rus-İngiliz nüfuzundan kurtarmış ve devletini yeni bir inkişafa doğru götürmek için çalışan hükümdar Rıza Şah Pehlevî'nin tahtından feragât ederek yerini oğlu genç Muhammet Şahpur'a terk etmesi hadisesi göze çarpar.

İran Azerbaycanından Rus-Savvet kıt'alarının işgalinde en bilistifade harekete geçen asilerin mühim bir kısmını "Kürtler ve Kürtçe konuşanlar" teşkil ediyordu. İran'ın iki büyük Avrupa devleti tarafından işgalını müteâkip kısa bir zaman sonra yani, 15.9.1941 tarihinde bir çok Kürt aşiretleri Kürt sergerdelerinden "Muhammet Reşit" in idaresinde Tahran hükûmetine karşı açıkça ve oldukça geniş bir isyan hareketine geçmişlerdi. İsyanı yüksek rütbeli bir İran Generali öldürüldü, İran Azerbaycanı eyâleti valisi âsiler tarafından esir edildi ve bölgenin Başşehri bulunan Tebriz ile, Serdaşı müstahkem mevki zaptolundu. İsyan Rumiye'ye doğru süratle ve şiddetle yayılmağa başladı.

SOVYET RUSYA'NIN TEŞEBBÜS VE YARDIMIYLA BATI İRAN'DA VE MERKEZİ RUMİYE'DE OLMAK ÜZERE KURULAN KOMONİST KARAKTERDEKİ “KÜRT CUMHURİYETİ” HAKKINDA KÜÇÜK BİR ETÜT¹

3 Mart 1947

KADRI KEMAL KOP²

İngiltere ile Sovyet Rusya arasında 3 Temmuz 1941 tarihinde imza edilen karşılıklı yardım anlaşması, bu iki devleti çok geçmeden yani 25 Ağustos 1941 tarihinde İran topraklarında birleştirdi. İran toprakları “muvakkat” kaydiyle fiilen bu iki devlet orduları tarafından işgal edilmiş oluyordu.

İşgal, İran'da büyük reaksiyonlar doğurdu; bu olayların başında İran Azerbaycanı bölgelerinde süratle genişleyen bir isyanın zuhuru, diğeri de İran'ı vaktiyle Rus-İngiliz nüfuzundan kurtarmış ve devletini yeni bir inki-

1 Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 1, Belge No: 1. –d.n.

2 Kadri Kemal Kop (Sevengil) - (Bitlis, 1900-1975): Lise eğitiminin ardından İstanbul Askerî Veteriner Okulu'na başladı. I. Dünya Savaşı'na katıldı, Doğu ve Batı cephelerinde savaştı. Bir süre esir düştü, kaçarak kurtuldu. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde ve Matbuat Umum Müdürlüğü'nde çalıştı. Devlet Bakanlığı Özel Kalem Müdürlüğü yaptı. İstiklal madalyası bulunmaktadır. Basın hayatında kırk yılı doldurduğu için Basın Şeref Üyesi oldu. Kitap olarak yayımlanan çalışmaları şunlardır: *Ankara'dan Çukurova'ya* (1944), *Ankara'dan Van Gölü'ne* (1937), *Araştırma ve Düşüncelerim* (1935), *Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu* (1933), *Atatürk Diyarbakır'da ve "O"nun Hatıraları* (1938), *Cumhuriyet* (1933), *C.H.P. Yedinci Büyük Kurultay Dolayısıyla Bir Konuşma* (1947), *Doğu İllerinde Geziler* (1945), *Milli Şef'in Hitabet, Beyanat ve Mesajları* (1941). –d.n.

şafa doğru götürmek için çalışan hükümdar Rıza Şah Pehlevî'nin tahtından feragât ederek yerini oğlu genç Muhammet Şahpur'a terk etmesi hadisesi göze çarpar.

İran Azerbaycanı'nda Rus-Sovyet kıt'alarının işgalinden bilistifade harekete geçen asilerin mühim bir kısmını "Kürtler ve Kürtçe konuşanlar" teşkil ediyordu. İran'ın iki büyük Avrupa devleti tarafından işgalini müteâkip kısa bir zaman sonra yani 15.9.1941 tarihinde birçok Kürt aşiretleri Kürt sergerdelerinden "Muhammet Reşit" in idaresinde Tahran hükûmetine karşı açıkça ve oldukça geniş bir isyan hareketine geçmişlerdi. İsyanda yüksek rütbeli bir İran Generali öldürüldü, İran Azerbaycanı eyâleti valisi âsiler tarafından esir edildi ve bölgenin Başşehri bulunan Tebriz ile Serdaşi müstahkem mevki zaptolundu. İsyân, Rumiye'ye doğru süratle ve şiddetle yayılmağa başladı.

Tahran'dan Rumiye mıntukasına isyanı bastırmak üzere gönderilen İran kuvvetleri, Kürtler tarafından gaddarane³ bir surette imha edildiler. Bazı Avrupa neşriyatına bakılırsa,⁴ silah ve teçhizat bakımından pek zayıf bir durumda bulunan ve hele İngiliz-Rus çifte işgaliyle maneviyatı bir hayli sarsılmış olan İran ordusu cüz'ü tamlarının, asilere karşı dahi harp edecek vaziyetleri bulunmadığı göze çarpıyordu.

İsyân hadisesinden iki gün sonra da⁵ şahın tahtından çekilmesi hadisesi vukua geldi.⁶ Genç hükümdar ve onun teşkil ettirdiği yeni kabine, bu her gün ve her saat şiddetlenen ve genişleyen kanlı isyanla başbaşa kalmış, ne hükümdar ve ne de hükûmet ve hatta İran milleti, yabancı iki devletin çifte işgalleriyle meşgul olacak hâlde değillerdi. Fakat demokrasiler, eski hükümdar Rıza Şah'ın tahtından ve daha sonra vatanından ayrılmasından dolayı büyük bir memnuniyet duyuyorlardı; Londra'da İngiliz radyo şirketi tarafından neşredilen *The Listener* mecmuasının 29.1.1942 tarihli sayısında çıkan ve Orta Şark'a ait tetkik mevzuunu ve İran'ın müttefikler tarafından işgalini haklı ve lüzumlu göstermek maksadını ihtiva eden yazıda "Rıza Şah ve İran" hakkında şu satırlar göze çarpmakta idi:

"İran yüzlerce beşinci kol ve Gestapo ajanlarıyla, rüşvet tevzi eden memurlarla, saç boyalı casus kadınlarla doludur."

3 Sözcüğün üzeri karalanarak "sert" sözcüğü yazılmış. -d.n.

4 Belgeye, Osmanlıca el yazısıyla "o sıralarda" ifadesi not düşülmüş. -d.n.

5 Belgeye, Osmanlıca el yazısıyla "eski" sözcüğü not düşülmüş. -d.n.

6 Belgeye, Osmanlıca el yazısıyla "yeni" sözcüğü not düşülmüş. -d.n.

“Rıza Şah, haris, zalim ve müstebit bir hükümdardı. Yani tam Hitler’in aradığı adamdı. İran süratle Nazi kontrolü altına geçmekteydi. Biz, bu defa müttefikimiz Rusya ile birlikte olarak yine müdahale etmek mecburiyetinde kaldık. Naziler, İran’dan koğuldular. Bugün Rıza, müstemlekelerimizden “Mauritius” mecburi bir misafir hâlinde bulunuyor.”

İran’da isyan, kısa bir zamanda birçok dal budak saldı. Az daha İngiliz petrol sahaları da tehlikeye düşüyordu. Bu vaziyeti müşahade eden İngilizler, derhâl işe müdahaleye mecbur kalmışlardı. Diğer taraftan Kahire’de Fransızca neşriyat yapan ve memleketimizde de bir hayli okuyucusu bulunan *Images* mecmuasının 16 Mart 1942 tarihli sayısında “Kürtlerin Yeni Bir İsyanı” başlığı altında neşredilen bir yazıda, İran’daki bu isyandan bahsedilmekte ve hatta bu hususta enteresan bazı direktiflerin de verildiği göze çarpmaktaydı; henüz yeni tahta çıkmış bulunan genç İran şahına ve onun yeni hükûmetine karşı⁷ bir nevi “akıl hocalığı” vazifesini yapan ve diğer taraftan İran’da devam eden bu korkunç isyanı tahlil ve izah eden bu makalede bilhassa şu parçalar okunuyordu:

“Furûğî kabinesinin sükûtuna kısmen sebep olduğu zannedilen Kürtlerin bu seferki isyanları, mahallî çerçeveyi oldukça geniş bir surette aşmış bulunuyor.”

“Çok eski bir kavim olan Kürtler, halis Aryan ırkından olup, bugün hükûmetlerine karşı isyan ettikleri İranlılarla aynı kandan olmaları kuvvetle muhtemeldir.”

“Osmanlı İmparatorluğu’nun sükûtundan sonra Kürtler, bulundukları dağlık arazinin Kemalist Türkiye, İran, Irak ve Sovyet Rusya arasında taksim edildiğini gördüler. Bu dört kısımdan en eskisi Sovyet Kürdistanı’dır. Komşu bir memleketten, Gürcistan’dan neş’et eden Stalin, lisan, millî refah ve adetleri hususundaki geniş şefkat ve müsamahanın asilere karşı gösterilecek büyük bir şiddetle birleştirilmesi lâzım geldiğini anlamıştır.”

“Irak da, Kürtlerle müşkülata maruz kaldı; fakat intizamın yeniden tesisi ile iktisadî ve kültürel bir inkişaf belirmiş ve Irak Kürtleri şimdi millî hayata eyiden eyiye karışmışlardır. General Nuri Sait kabinesinde iki Kürt nâzır bulunmaktadır.”

“İran’da bilakis Kürtleri zarar vermeyecek bir hâlde zapt ve muhafaza etmek için eski şahın polisi tarafından yirmi seneden beri ittihaz edilen tedbirler

---

7 Belgeye, Osmanlıca el yazısıyla “Komünist temayüller” ifadesi not düşülmüş. -d.n.

sadece tenkili mahiyette kalmış ve fakir, mağdur, fakat mağrur dağlılara sulh içinde inkişaf etmek fırsatı hiçbir suretle verilmemişti. Bittabi İran'da ikametleri esnasında Alman ve İtalyan ajanları Kürtleri tahrik etmekten hâli kalmamışlardı. Binaenaleyh, Kürt isyanı işte bu umumî zaviyeden tetkik edilecek olursa dikkate şayan bir mahiyet arzetmektedir.”

“Eski şahın tahtından feragat etmesi ve İran'ın Sovyet Rusya ve İngilizler tarafından işgal olunması, Kürtlerin yeniden ümidini tazelemiş ve bu ümit, onların yegâne yapmasını bildikleri isyan şeklinde tezahür etmiştir.”

“Bereket versin ki bu kavme karşı sırf tenkili mahiyette bir siyasetin boşluğunu anlayan yeni şah ile hükûmetinin memlekette intizam ve sükûnetin avdetinde, onlara siyasi müsamaha göstermelde beraber aynı zamanda iktisadî inkişaf fırsatını da vereceğini düşünmek için de ortada sebepler mevcuttur.”

“Furûğî Han'ın halefi, Kürtlere karşı müsamahakâr davranmasını ve aynı zamanda metanetle hareket etmesini bildiği takdirde, isyanın mahiyeti ne olursa olsun neticesi tehlikeli olacağı benzememektedir. İran'ın sulha ihtiyacı vardır.”

Hakikatte bir müstemleke devleti derecesine düşürülen yeni İran hükûmetine karşı yapılan bu neşriyat aynı zamanda bir nevi “ihtar” mahiyetinde ve bir çeşit “tavsiye” şeklinde sayılabilecek bir keyfiyettir.

Fakat ne şayân-ı dikkat bir durumdur ki İran'da isyan yalnız Kürtler tarafından yapılmamıştır. Aynı zamanda bir kısım İranlılar ve bilhassa Rıza Şah'ın tazyik veya şiddetini görmüş muhalif zümreler tarafından da muhtelif sahalarda el atılan bir hareket ve kurtuluş vesilesi olmuştur. Bunda başlıca iki âmil bulunduğunu kabul etmek, daha ziyade realiteye uygun bir tefsir tarzı olur: Biri isyanın her sahada Ruslar tarafından tertip ve tahrik ve hatta idare edilmekte olması, diğeri de –bazı görüşlere göre– Rus işgaline geçen sahada süratle Bolşevikleştirme ameliyesine girililmekte bulunması olmuştur.

Bükreş'te çıkan 17.5.942 tarihli *Universal* gazetesi “Siyasi Vaziyet” başlığı altında neşrettiği bir makalede, Orta Şark'ın o günkü siyasi durumunu tahlil ve izaha çalışırken, İran'daki isyan hadisesi haklarında da şu mütaleâyı ileri sürmekte idi: “İran'da memleketin Bolşevikleştirilmesi hususunda Sovyetler tarafından takip edilen siyasete karşı isyan hareketleri baş göstermiştir”.

Cenupta İngiliz işgali gayet sakin ve hadisesiz cereyan ederken, şimaldeki Rus işgalinin sebep olduğu müellim ve acıklı hadiselerden dolayı birçok İranlılar ızdırap duydukları gibi, İran Azerbaycanı'nda intişar eden bir kısım gazetelerde de dikkate değer bazı yazılar göze çarpmakta ve “Kürt” isya-

nının ikinci bir merkezi hâlini almış bulunan Rumiye sahasındaki köylü ve çiftçilerin durumunu mütaleâ eden fikirlere rastlanılmaktaydı.

İran'ın bu feci durumu karşısında müdafaa edilen fikirleri evvelce Türkçü geçinen ve bugün kapatılmış bulunan *Azerbaycan* gazetesinin 19, 22, 25 ve 28 Şubat 1942 tarihli sayılarında şu suretle mütaleâ etmek mümkündür:

“Bizim alınış olduğumuz sarîh ve hakiki malumata göre, Rumiye şhrinde vukua gelen birtakım kargaşalıklar, General Kupal'ın vahşi ve müstebit muamelelerinden dolayı vukua gelmiştir. General Kupal güyâ halkın haklarını müdafaya ve sefalet çekenlerin yardımına koşmağa ve sefaletten kurtarılma-larına memuren buraya gönderilmişti. Fakat ona müracaat ederek derdini anlatmak isteyen, derdinden ancak ölümle kurtulabilmiştir.”

“Rumiye mıntıkasındaki devlet memurları zavallı çiftçi ve halkın ınal, can ve namusuna tecavüz etmekle kalmamışlar, üstelik bu halka karşı silah da kul-lanmakta ve merhametsizce köyleri yakmakta, masum ve günahsız kadınları, çocukları katletmekte ve nahak yere bu zavallı camiâyı kana bulamaktadırlar.”

“Soruyoruz; köylüler ve çiftçiler yaşamak hakkına malik değiller midir? Bun-ların insanlık haklarından istifadeye hakları yok mudur? Biz, beşer hürriyetini demokrasi usullerine uygun olarak gösterenlere taraftarız.”

“Köylülerin saadetini temin etmek lâzımdır. Köylü, insaniyet aleminin mu-kaddes bir kitlesidir.”

Dikkate değer mahiyette bulunan bu yazılar, etrafa bir fikir daha verebilir mahiyettedir ki o da sanayici olmayan bir memlekette köylü, Marksist ve sol ihtilal için en müsait bir elemandır.

Fakat diğer bir İran gazetesi de, başka türlü bir dil kullanarak gerek Rıza Şah ve gerekse isyanlar hakkında şunları yazıyordu; Rus parmağıyla ve yardı-miyle hazırlanıp körüklendiği göze çarpan İran isyanını mevzu-u bahseden 4 Mayıs 942 tarihli *Mihri-i İran* gazetesi, Rıza Şah idaresinin İran aşiretlerine karşı tatbik ettiği ağır muamele ve kötü siyasetin bu hadiselerde büyük rol-leri bulunduğunu izahı ettikten sorna şunları yazmaktadır:

“Yeni rejimden sonra, İran'ın her tarafını emniyetsizlik ve karışıklık bürü-düğünden, kardeş İranlıların birbirlerini kesmekte oldukları görülmekte-dir. Hatta bu arada çocuk ve kadınlara acınılmadığı teessürle öğrenilmiştir. Bunların hepsinin, istibdat usulü idarenin semeresi olduğuna şüphe yoktur. Mevzu-u bahs idare tarafından aşiretler hakkında reva görülen mezalimin, onların talim ve terbiyelerine ehemmiyet verilmemesinin, devlete ısındırıla-

mamasının, idareye karşı emniyet göstermeleri için çalışılacağı yerde, bilâkis onları devletin rencide etmiş olduğunun çok tesiri bulunduğu açıkça bir hakikat olarak mütaleâ edilebilir. Ve bunlar umumiyetle acıklı ve esef verici neticelerdir.”

Artık dünya basın ve radyoları bu hadise ile yakından ilgilenmekte ve bu hususta çeşitli yayınlarda bulunmakta idiler. Bu arada: 31 Mart 1942 günü Hırvat radyosu saat 22.30 emisyonunda Hırvatça yapmış olduğu neşriyatta şu haberi veriyordu: “Tunus’tan bildiriliyor; Ankara’dan haber verildiğine göre, İngilizler muhtar bir Kürdistan devleti kurmayı düşünmektedirler. Böyle bir Kürdistan’ın teşkili, Türkiye’de memnuniyetsizlik doğurabilecektir”.

Bundan sonra 3 Nisan 1942 günü saat 9 emisyonunda Alman radyosu da şu yayında bulundu: “Yakın Şark’ta Ruslar’ın giriştikleri ‘Bolşevikleştirme ve inhilal ettirme’ işleri cümlesinden olarak İran Azerbaycanı’ndaki Rumiye’de bir Kürt Cumhuriyeti kurulmuştur”.

5-6 Nisan 1942 tarihinde Alman radyosu saat 22’de Türkçe olarak yapmış olduğu bir yayında da şu haberi vermekteydi:

“Selâhiyyettar bir makamdan alınan bir habere göre; Sovyetler bütün İran’ı işgal etmektedirler. Sovyetler, İran’daki Kürtleri ayaklandırmışlardır. Mak-satları Sovyetler’e bağlı bir İran Kürdistanı vücade getirmektir. Daha şimdiden Şam’da, Bağdat’ta, Beyrut’ta komiteler kurulmuştur.”

***

O vakit mahiyet itibariyle belki bir propagandadan ibaret bulunan bu haberlere ilk bakışta inanmak doğru olmayabilirdi. Fakat daha sonraları, yani 21-22 Nisan 1942 günü Farsça neşriyat yapan İran radyosu da saat 20.30’da verdiği haberler arasında şu yayınlarda bulundu:

“Şimalî Kürdistan’dan haber alındığına göre; bu mıntıkada isyan hâlinde bulunan kuvvetlerin reisi Muhammet Reşit, kendisini hükûmet tarafından tenkile memur komutanın kan dökülmemesi için hususi şartlarla ileri sürdüğü ‘teslim olma’ teklifini reddetmiş ve bunun üzerine isyan sahasında çok şiddetli çarpışmalar başlamıştır. Bu tenkil harekâtına iştirak eden beş alay askerle asiler arasında ağır çarpışmalar vukua gelmektedir.”

Bütün bu olaylarla beraber, o günlerde dikkat gözümüzü çeken bir olayı da burada kaydetmek isterim: İran toprakları İngiliz ve Rus kıt’aları tarafından işgal edilir ve bu işgal dolayısıyla hükûmetin ortaya çıkan zaafından

istifade eden Kürtler, yer yer isyan ederek mahallî hükûmet kuvvetleriyle kanlı savaflara devam eder ve bu olaylar dünya basın ve radyolarında çeşitli tefsir ve mütâlealara yol açarken, Sovyet Ermenistanı Erivan radyo istasyonu da ortaya şöyle bir haber yaymıştı: “24 Nisan 1942 gününden itibaren radyomuzda ‘Kürtçe’ neşriyat yapmağa başlıyoruz”.

Gerçekten radyo, söylediği aynı günde Kürtçe olarak yayınlar yapmağa başladı. Artık Erivan radyo istasyonu da Beyrut radyosu gibi günlük Kürtçe neşriyata başlamış oluyordu.

Bu hadiselerden sonra elimize geçen 3 Mayıs 1942 tarihli Fransızca *Le Journal* gazetesinde “Türkiye, İngiliz-Rus siyasetinden endişe ediyor; Yakın Şark’ta Kürt meselesi yeniden zuhur etmektedir” başlığı altında neşredilen bir yazıda oldukça enteresan birtakım, fikir ve malumatın öne sürüldüğü görülüyordu:

“Sovyetler ile İngiltere’nin, İran Kürtlerine tatbik ettikleri siyasetten Türkiye’nin endişe etmekte olduğu, filhakika; Rusların, Türkiye-İran-Irak arazisinde bir “Kürt Cumhuriyeti” ihdası niyetinde bulundukları, İran’daki Kürt kabilelerinin müttefiklerin bayrağı altında askere alınmalarına mukabil, bunlara İran Türkleri zararına olarak bazı imtiyazlar verilmesinin mutasavver bulunduğu ve Türkiye’nin bu siyasetten dolayı Türkiye Kürtlerinin isyana sevk edilmeleri ihtimalinden endişe duyduğunu...” diye yazılmaktaydı.

Bu mevzu bu kadarla kalmamış, Rus-İngiliz kıt’alarının İran’daki işgalleri ve bunu takip eden İran Kürtlerinin isyanları meselesinin yankıları uzun zaman dünya basınına bir hayli işgal etti; İran’daki Kürt isyanlarına bilhassa mihver basını hiç alakasız kalmadılar ve bu isyanları çeşitli balımlardan tefsir etmeğe koyuldular. Bu arada Bükreş’te çıkan *Actiunea* gazetesi 20 Mayıs 1942 tarihli sayısında, “Ankara ve İran” başlıklı yazısında isyanın Türkiye’deki yankılarını ve Türk-İran münasebetlerini izaha çalıştıktan sonra, İran’da Rusya’nın işgal sahasının genişlemesi meselesini şu satırlarla tefsir etmektedir:

“Sovyetler’in İran ve daha sonra Yakın Şark’a doğru ilerlemeleri, Türkiye’nin Sovyetler’e karşı Yakın Şark’ta takip ettiği siyaseti değiştirecek bir mahiyet arzeder.”

“Diğer taraftan Türkiye’nin İran’da yaşayan Türklerin İngilizler tarafından Sovyetler’e karşı himaye edilmelerini istediği mezvzuu bahsedilmektedir.”

Öyle ya, nüfusu arasında beş milyona yakın Türk bulunan ve umum nüfusunun % 15 Kürt olduğu söylenen bir memleket ile Türkiye arasındaki münasebetler, her zaman tetkike değer bir mahiyet arzedebilir.

Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde sayıları 1935 nüfus sayımında 1.480.246 kadar bulunan ve aradan sekiz sene gibi oldukça uzun bir devre geçmiş olduğuna göre –esasen Türkiye vatandaşları arasında Ermenilerden sonra en velût bir yığın oldukları ve kendi aralarındaki ölüm nisbetlerinin azlığı ve dolayısıyla aralarındaki vasatî ömür nisbetinin de yüksekliği göz önüne alınırsa– şimdi herhâlde sayıları epeyce artmış olan Kürtlerin memleket mikyasında gerek sosyal ve gerekse siyasi bakımdan tetkike değer bir unsur oldukları muhakkaktır.

Aynı zamanda Kürt meselesinin biz Türkleri yakından ve geniş bir ölçüde ilgilendiren mühim bir konu bulunduğu kanaatını yirmiyıldan beri kafamda taşıdığım için, yukarıda arzettiğim hadiselerle yakından münasebeti bulunan ve elime geçen neşriyatı layık olduğu ehemmiyetle takip ve inceleyerek şöyle bir sonuca vardım:

İran'ın Tiflis ve Delhi yolları arasında, stratejik bir mevkiye bulunmuş olması, batı-güney taraflarında, zengin petrol kaynaklarını ihtiva eden arazinin Musul ve Kerkük bölgelerine yakın oluşu ve daha birtakım askerî ve siyasî zaruret ve maksatlarla İran'da çift bir işgal vukua getirilmiştir. Şimal ve batı tarafları, İran Azerbaycanı havalisi, Sovyet kıt'aları tarafından, Basra Körfezi'nden güney petrol bölgelerine kadar uzayan sahada İngilizler tarafından çaprazlama bir surette işgal edilirken, aynı zamanda Demokrat-Bolşevik koalisyonunun haşin çenberi de Türkiye'yi şarktan sarmaktaydı. Ve Ruslar bu işgalleriyle beklide öteden beri tahayyül ve tasavvur ettikleri, hatta asırlardan beri düşünüp durdukları bir neticeye de kolayca kavuşmuş oluyorlardı; ılık denizlere ve Hindistan'a yol İran'dan geçer.

Filhakika; şimalde mühim stratejik önemi haiz bulunan Cenubî Kafkasya bölgelerinin ve İran'ın cenubundaki petrol sahalarının ve daha aşağılarda Irak'ın Musul ve Kerkük'teki petrol menbalarının çok yakınlarında muhtelif Kürt aşiret ve kabilelerinin bulunuşu, bu milleti, öteden beri İngilizlerin ve Rusların birbirine zıt menfaatlerinin bir oyuncağı hâline koymuştur. Esasen bugün, İngiliz-Amerikan-Sovyet menfaatlerinin aynı noktalarda bulunmuş olması ve bu müttefiklerin Yakın Şark'ta petrole hâkim bir mevkie geçmek hususunda yaptıkları çeşitli mücadele, İran'da oturan Kürtlerin isyanlarını teşvik eden sebepler arasında mütaleâ edilebilir bir keyfiyettir.

Ruslar, İran Azerbaycanı'nda bu suretle geniş bir işgal imkânını elde edince, ilk iş olarak buralardaki İran idaresini felce uğratmak maksadiyle bu havalide oturan Kürt aşiretlerini İran hükûmeti aleyhine ayaklandırdı-

lar. Toprakları yabancı devletler tarafından işgal edilmek suretiyle maddî ve manevî nüfuzu hiçe indirilen ve milliyetperver hükümdarı tahtundan alınarak nefy olunan İran hükûmeti, bu dâhili feci durum karşısında çok kötü ve acılcı bir hâle düşmekten kendini kurtaramadı. Üstelik günlerce ve aylarca bu dâhili isyanlarla uğraştı durdu.

1936 istatistiklerine göre 15 milyon nüfusa malik bulunan İran'da, bazı hesaplara göre 750-800 bin ve bazı tahminlere göre de mevcut nüfusun % 15'ini teşkil eden Kürtler, İran'ın bu feci durumundan istifadeye koyuldular. 15 Eylül 1941 tarihinden itibaren bulundukları sahalarda yer yer isyanlar yaparken, bir taraftan da onları isyana teşvik eden ve aynı zamanda onlara karşı gizliden gizliye himaye edici bir cephe almış bulunan Sovyet Rusya'nın da geniş müzaharâtını görüyorlardı.

Rus işgalinden sonra başlayan Kürt isyanı, öteden beri İngiliz taraftarı olarak tanınan Başvekil Furûğî'nin ilk hamlede düşmesine sebep oldu. Bunun yerine yine İngiliz dostu Kıvamussaltana iş başına geldi. Fakat bütün bu değişiklikler Rusları hiç de memnun bırakmamış olacak ki Kıvamussaltana da uzun zaman iş başında kalamadığı gibi, Kürt isyanlarını da bastırmağa muvaffak olamadı. Nasıl bastırılabilirdi ki isyanlar Ruslar tarafından himaye ve yardım görüyor ve Ruslar, başvekkâlete kendi adamları sanılan Süheylî'nin getirilmesini istiyorlardı.

Bir Rusya seyahatinde G.P.U.'ye mensup bir kadını severek onunla sözde evlenen Süheylî, her suretle Rusların işlerine gelen bir adamdı. Binaenaleyh, Furûğî kabinesini deviren dâhili isyan, Kıvamussaltana zamanında da devam etti. Ve nihayet bunun da düşmesiyle iş başına Süheylî geçti.

Bu suretle iş başına gelen Süheylî, 1942 senesinin ilk yarısında İran parlamentosunda söylediği bir nutukta, vazifesinin müşkül durumunu izah etmekte ve parlamento azalarından yardımlar istemekteydi. Fakat diğer taraftan bazı şayi'alara nazaran Süheylî'nin İran'da bazı Bolşevikleştirme veya Bolşevikliğe mütemayil hareketlerin vukuuna ve idaresine göz yummuş ve daha doğrusu Rusları her suretle memnun edici bir politika takip edegelmiş olduğu şayi olmuştur; Bükreş'te çıkan *Actiunea* gazetesi 8 Mayıs 1942 tarihli sayısında neşrettiği bir makalede şu satırlar göze çarpmaktadır: "İran devlet adamları, şimalî İran'ın Bolşevikleştirilmesi hususunda Sovyetler tarafından sarfedilen gayretlere karşı en ufak tedbirlere bile başvurmamakta ve vaziyete yalnız seyirci kalmaktadırlar".

Fakat daha sonraları Başvekil Süheylî 28.1.1944 tarihinde yine İran parlamentosunda verdiği bir nutukta, İngiliz-Rus-İran anlaşmasından bahsetmiş

ve bu muahedeyi şu suretle medhetmişür: “Bugün bu muahedenin, İran hürriyet ve refahını temin eden kıymetli bir eser olduğunu her vatandaş biliyor”.

Bununla beraber, Berlin’de çıkan *Börsen Zeitung* gazetesi 22.12.943 tarihli sayısında “Örnek Memleket” başlığı altında neşrettiği bir yazıda şu fikirleri ileri sürmüştü:

“İran gibi büyük ve tarihi bir memleketle oynanan bu garip ve aynı zamanda zalimane oyundan dolayı İran’ın komşusu Yakın Şark memleketlerinde de endişeler uyanmıştır.”

“Flakikat şudur ki; bedbaht İran’ın komşularında, aralık mütteliklerin istedikleri gibi hükümlerini yürüttükleri İran gibi bir memleket de millî hakların en basit manada bile mevzuu bahis olamayacağı kanaatinin katiyen yerleşmiş bulunmasıdır.”

***

17.9.1941 günü eski Şah’ın tahtından çekilmesi, yerine oğlunun hükümdar olması ve bunu takip eden hükümet değişiklikleri gibi mühim siyâsî hadiseler de isyancıların eline oldukça geniş fırsatlar vermiştir. Bugünkü İran’da Kürtler en ziyade “mazhar-i müsaade millet” vaziyetindedir.

Esasen Rusya’da bütün Sovyet idaresi zamanında Ruslar, Kürtlere karşı eski Çar idaresinin gösterdiği sert ve haşin çehre ve muamelelerden büsbütün başka bir çehre göstermişler ve birçok ahvalde, Kürtleri idarelerinde yaşayan Türklere tercih etmişlerdi; bütün Şimalî Kafkasya bölgelerinde ve Za Kafkasya havalisindeki Kürtleri, yer yer iskân ederek, bunların iskân edildikleri köylerde hususî mektepler açmalarına ve bu mekteplerde kendi ana dilleriyle diledikleri şekilde tedrisat yapmalarına müsaade etmişlerdi. Ruslar, ilk zamandan beri, idarelerindeki Kürtlere, Ermeni ve Gürcülerin cumhuriyetlerini göstererek, gelecekte Kürtlerin de Sovyet Rusya himayesinde bunlar gibi müstakil bir cumhuriyet tesis edebileceklerini ve bu hususta Ruslar tarafından her türlü yardımın ve müsaadenin gösterileceği telkin ediliyordu.

Sovyet Ermenistanı’nın merkezi olan Erivan’da daha 1930 tarihinde kurulmuş ve o zamandan beri Rusça, Ermenice, Kürtçe tedrisat yapan Marksizm ve Leninizm Enstitüsü, Kürt lisanının inkişafında günden güne müessir olmakta ve rol oynamaktadır.

3.5.942 tarihli Fransızca *Le Journal* gazetesi bu hususta enteresan malumat vermektedir:

“Bu son zamanlara kadar Kùrtlerin kendilerine mahsus bir lehçe ve ipüdaı bir edebiyatları olmakla beraber, alfabeleri yoktu. Yirmi sene evvel Sovyet Ermenistan hükûmeti Kùrtlere mahsus olmak üzere Latin harfleriyle yazılmış bir Alfabe terüp ederek birtakım mektep kitapları bastırmıştır.”

“Bu teşebbüs sayesinde yeni Kùrt nesli, millî dilleri olan Kùrtçeyi okuyup yazmasını öğrenmişlerdir. Ermenistan’ın merkezi Erivan’da açılmış bir lise ile bir de muallim yetiştirmeye mahsus mektepten münevver bir Kùrt tabakası yetişmiş ve Yakın Şark’ta dağınık bir hâlde bulunan Kùrtlerin birleşmelerini temin için bunların içinden mükemmel propagandacılar seçilmiştir.”

Bundan başka Amerika’nın Boston şehrinde çıkan Ermenice *Baykar* (Mücadele) gazetesinin 27 Nisan 1935 tarihli nüshasında intişar eden şu satırlar da oldukça dikkate değer bir mahiyettedir:

“Ermenistan’da bugün toprağa bağlanmamış ve kendi ana diliyle tedrisat yapmayan Kùrt köyü hemen pek nadirdir. Şimdiye kadar köyleri olmayan Kùrtlere köyler tahsis edilmiştir. Bugüne kadar çiftçilik için kafiler hâlinde Tiflis’e giden Kùrt işçileri, bugün artık köylerinde muntazam teşkilat vücade getirmektedirler. Sovyet idaresi, geri ve mağdur kalmış olan Kùrt halkını ileri götürmek için büyük mesai sarf etmekten geri durmamaktadır.”

1935 yılında Roma’da, Şark tarihi asarını, ırk ve dil menş’ilerini tetkik eden bir müsteşrikler kongresi toplanmıştı. Bu kongrenin başlıca mevzularını şu meseleler teşkil ediyordu: Armenoloji, Persaloji, Kùrdoloji ve Yezi-diler...

Bundan sonra bir de Erivan’da bir Kùrdoloji kongresi toplandı ve bu kongrede son derece dikkate değer maddeler müzakere edildiği haber verildi.

Kùrt alfabesinin ve Kùrt lisanının ıslahı, tarihteki Kùrt-Ermeni münasebetlerinin tesbiti, Sovyet Ermenistanı’ndaki Kùrtlerle diğer memleketlerdeki Kùrtler arasında kültür ve diğer münasebetlerin tesisi gibi meseleler bu kongrenin konuşmaları arasındadır.

Binaenaleyh, İran Azerbaycanı’ndaki Kùrtlerin hepsi veya bir kısmı bu vaziyeti ve Kùrt-Rus münasebetlerinin aldığı şekilleri elbetteki biliyorlardı. İran Azerbaycanı’nı işgal eden Rusların ufak bir işareti üzerine Kùrtler, İran hükûmeti aleyhine olarak silaha sarıldılar.

Şüphesiz ki Rusların Kùrtlere karşı göstermekte oldukları bütün bu müsamaha ve müsaadelerden Rusların güttükleri bir maksatları ve emelleri vardı ki bu maksad ve emellerinin ortaya konmasında Kùrtlerin de rolü olacak,

Kürtler, Rusların elinde bilerek veya bilmeyerek, isteyerek ya da istemeyerek, şu veyahut ki bu şekilde bir alet vazifesi görecektlerdi. Nitekim, 1914-1916 yılları arasında ve Türk-Rus Harbi sıralarında Türk ordusu Rus kıt'alarıyla karşılaşarak harbin gidişatı icabı mecburî ric'at zorunda kaldıkları bazı bölgelerde, Kürtlerle de çarpışmak mecburiyetinde kalmış ve maalesef Kürtler bu hareketleriyle Türk ordusunu takip eden Ruslara bir nevi haince yardımda bulunmuşlardı. Ve belki de bu şekildeki yardımlarda, o zaman şark vilâyetlerinden “tehcir” edilirken kaçıp kurtulan Ermenilerin de rolleri olmuştur. Çünkü sevkıyat kabileleri arasından kaçan bir kısım Ermenilerin, en yakın Kürt aşiretlerine iltica ettikleri görülmüştü. Sonraları Türk ordusunun ric'atını gören bu Ermeniler, münasebette bulundukları Kürtleri de yanlarına alarak Türk ordusunun ric'at yollarına çıkmış ve ric'at eden askerlerimizin ellerindeki silahlarını almış ve onları şehit etmişlerdi.

Binaenaleyh, Ruslar, İngiltere hükûmetiyle imzaladıkları 3.7.941 tarihli ittifak ve yardımlaşma muahedesiyle, anlaşmış olarak İran'ın şimal ve batı taraflarını Rumiye Gölü'nün 40 kilometre kadar güney batısında ve Türk-İrak-İran hudutlarının birleştiği noktada da bulunan Kelsim gediğinin 35-37 kilometre kadar güneydoğusundaki Uşnu'ye kadar işgal ettiler.

Dünya basınıni bir hayli meşgul eden, İran'ın Rusya tarafından işgalından istifade eden Kürtlerin isyanları ve bu isyanlarda Rusların rollarını ve işgal çenberinin Türkiye'nin bütün şark hudutlarını kuşatmış olmasındaki siyasî durumu, muhtelif mihver basını, kendi görüşlerine göre izaha çalıştılar. Bu arada Almanya'nın Essen şehrinde çıkan *Reinisch-Westfälische Zeitung* gazetesi 27.5.943 tarihli sayısında “Kürt Kabileleri Meselesi – Türkiye, İngiltere ve Sovyetler Arasında Henüz Halledilmeyen Bir Mesele” başlığı altında neşrettiği bir yazıda ezcümle şu mütaleâda bulunmaktadır:

“İran'daki Kürt kabileleri de nüfusca az, fakat Türkiye'dekiler kadar asidirler. Yeni İran'ın kurucusu Rıza Şah Pehlevi, ancak insafsız bir bastırma sayesinde bunlara hâkim olabilmıştır.”

“Sovyetler'le İngilizler İran'a tecavüzleri sırasında Kürtler, hükûmetin za'fa düşmesinden bilistifade istiklâllerini ve haklarını kabul ettirmişlerdir. Harici manzarasıyla dahi tamamiyle Sovyetler tarafından tertip olunan bir hareket olarak görünen bu yeni ayaklanmada, ilk defa olarak tipik mahiyette Bolşevik fikirler ortaya atılmıştır; Sovyetler Birliği içinde müstakil bir Kürt Cumhuriyeti için mücadele...”

“İsyanı fiilen desteklemek için Sovyet-Kürt tahrikat merkezi, Nahçıvan’dan Rumiye’ye naklolundu. Yürlerce Sovyet ajanı İran ve gerekse Irak Kürtlerine bol miktarda silah ve cebhane temin ediyorlar.”

“Sovyetler Birliği’nde hâkim olan diğer bir fikir de Türkiye’yi çenberle-mektir; bu suretle Türkiye’deki Kürtler de bittabi yeni kurulacak Kürt Cumhuriyeti’ne iltihak zorunda kalacak, böylece de Türkiye, Doğu’da Sov-yet devletleriyle kuşatılmış olacaktır.”

***

Tarihin kaydettiğine göre, XIX. yüzyıl başlarından itibaren Ruslar, İran arazisine dâhil topraklar üzerinde tesahup ve nüfus bölgeleri kurmak ihtiras ve politikasını gütmüşlerdir. Çarlık Rusyası, İran’ı Basra Körfezi’ne götüren bir yol olarak kullanmak ve böylelikle dünyanın büyük okyanus yollarına kavuşmak istiyordu. Diğer taraftan İngiltere ise, İran’ın malik bulunduğu sonsuz değerde petrol kaynakları yüzünden bu memlekete göz dikmiş ve onu Hindistan’a götüren bir köprü olarak talâkki etmiştir.

Binaenaleyh, aşağı yukarı bir buçuk asırdan beri Rusların her fırsattan faydalanarak sistemli bir surette tahakkukuna çalıştıkları bir gaye 3 Tem-muz 1941 İngiliz-Rus anlaşmasıyla ortaya çıkmış ve meyvesini de vermiş oluyordu. Hakikatte 1941 işgali 1907 senesi sonlarında yapılan ve o vakit bu iki devlet arasında İran’ın “bilkûve” taksimini istihdaf eden Rus-İngiliz anlaşmasının 25.8.1941 tarihinde yeniden tekrar ve tahakkukundan başka bir şey ifade etmemektedir.

Gelen bazı haberlere göre de, Ruslar işgal ettikleri sahalarda esaslı surette yerleşmekte ve geniş tesisat yapmaktadırlar. Esasen Sovyetler’in İran’la alaka-ları, Sovyet iktidarının henüz başlamış bulunduğu ilk sıralarda yani 1923’t e hemen kendisini göstermiştir. O vakit, İran işleriyle meşgul olmak üzere Moskova’da kurulan Yersih Lopok müessesesi, İran’ın bazı taraflarında ra-sathaneler tesis etmek ve bu vesile ile İran’da havayolları ve uçuş imkânları aramak vazifesiyle tevzif edilmişti.

Deli Petro’nun Rusya’da fiilen iktidar mevkiine geçtiği yıl olan 1689 ta-rihi ile Romanoflar Hanedanı’nın tesis ettikleri bu imparatorluğun çökmesi tarihi olan 1917 yılları arasında geçen 228 sene içinde Osmanlı İmparator-luğu ile 12 defa harp eden Çar Rusyası, Rus imperyalizminin genişlemesinde en kudretli manıayı birinci derecede, Osmanlı İmparatorluğu’nun varlığın-da ve ılık denizlere çıkmak, Hindistan’a ulaşmak için de başlıca engeli İran devletinin mevcudiyetinde görüyordu. Fakat ne yazık ki her iki devletin de

Rusların bu politika ve ihtiraslarını anlamamak hususundaki tarihi inatları idarelerindeki milletlere ağır ve pahalıya malolmuştur.

İran'da Ruslar tarafından yapılan bu işgalin çok enteresan hesaplara dayandığını, işgalin aldığı şekilden anlamak mümkündür. İran'dan ve Şark'tan Türkiye'ye gelen bütün ticaret yolları Sovyetler tarafından ustaca kapatılmış ve kontrol altına alınmıştır. Bu kontrol, aynı zamanda İngilizler tarafından hassaten Ruslara karşı olmak üzere siyasî ve askerî maksatlarla inşa edilerek 1930 yılında ikmal edilen ve hususî ehemmiyeti haiz bulunan Ravandiz, Bağdat, Basra, Beyrut yoluna da yöneltilmiş sayılabilir.

İran'da Sovyet işgal sahasının genişliği takriben 80-100 bin kilometrekare hesaplanmaktadır. Bütün İran Azerbaycanı'nın askerî ve iktisadî ehemmiyeti haiz hemen her noktasına Ruslar tarafından el konmuş ve orada, sanki uzun zaman kalınacakmış gibi birtakım esaslı tesisler yapılmıştır.

İran haritasının bu kısmı üzerinde şimalden, Hazar kıyılarından başlamak üzere Tebriz, Muğan, Uşnu ve Irak'ta Ravandiz istikametinde İran-İrak hududuna doğru yöneltilmiş bir hattın batısına isabet eden ve Türk-İran hudutlarına kadar batıda genişleyen bu hudutların doğusunda bulunan bölgeler, bugünkü Rus işgalinin başlıca kesif bulunduğu mıntıkeyi teşkil etmektedir. İran Azerbaycanı'nın bu bölgelerinde oldukça mühim miktarda Türkler oturmaktadırlar ve bunların Türkiye ile geniş ölçüde iktisadî münasebetleri bulunmaktadır.

İşgal sıralarında Tebriz, Tahran ve bu havalideki birçok Türklerin ve bilhassa Türk münevverlerinin Ruslar tarafından öldürüldükleri malumdur. Bunlarla beraber, daha önceleri Kızıl Rusya'dan kaçarak İran'a iltica etmiş ve orada iş ve güç sahibi olmuş bir kısım Kafkasyalı Türkler de mahallî Ermenilerin delâletiyle gizli bulundukları yerlerden buldurularak Çeka tarafından kurşuna dizilmişlerdir.

Şimal ve batı İran'da ve Rumiye havalisinde mühim miktarda Rus kuvvetlerinin ve yine Kafkasya bölgelerinde çokca Rus suvarı alaylarının mevcut bulunduğunu yabancı radyo ve basınlar bildirmişti. Bu arada Rusların şimdi İran'da halka karşı olan muamelelerinin bir hayli değiştiği de bildirilmektedir. Bunlar halka karşı ilk zamanlarda tatbik ettikleri şiddet politikasını terk ederek daha mülâyim bir siyaset gütmekte ve İran'ın iç işlerine müdahale etmez gibi görünmektedirler. Ve bu suretle halk arasında elde ettikleri elemanlar ve ajanlarla bu havalide geniş ölçüde Komonizm propagandası yapmakta ve bu hususta geniş teşkilat kurmaktadırlar. Diğer taraftan İran'ı

iktisaden çökertmek için de birtakım hususi tertibat almaktadırlar; ezcümle İran'da hayatı pahalılandırmak bakımından çok insafsızca hareketlerde bulunuyorlar. Bu yüzden şimdi İran'da ekmeğin kilosunun 800 kuruş olduğu ve geçimin son derece de zorlaştığı, işgal kuvvetlerinin ortaya dağıttıkları bol miktardaki paralarla geniş bir sefahatın da doğmasına sebep olmuş bulunmaktadır; İran şehirlerinin en güzel yerleri birer “bar” hâline konulmuş, sayısız İranlılar müttefik subay ve eratını eğlendirmekle meşguldurlar.

***

Mevcut 590 kilometre uzunluğundaki Türk-Rus sınırdaşlığına ilaveten ve şimdilik Müslüman komşumuz İran'ı istihlâfen 470 kilometrelik yeni bir sınırdaşlık tesisine muvaffak olan Sovyet Rusya, bugün bu yeni işgal bölgesindeki İranlı aşiret Kürtlerini de şimdiki veya gelecekteki şu veya bu mak-satlarında bir alet olarak kullanmak düşüncesiyle isyana teşvik etmiş olduğu muhakkaktır.

Asırlardan beri İran kendi sınırları içinde yaşayan Kürtlere kendi millî ve kavmî damgasını vuramamıştır. Esasen bu iki millet arasında mevcut büyük “mezhep” fark ve ihtilâfı, birinin “Şii” oluşu ve ötekisinin “Şafii” bulunuşu, lisanları birbirine çok benzeyen ve aralarında bir de ırk birliği mevcut bulunduğu Garp ilim adamlarından bazıları tarafından ileri sürülen bu iki milleti birbirleriyle hiçbir suretle anlaşılamaz vaziyete sokmuştur.

Diğer taraftan Araplar da Kürtleri temsil edemediler. Çünkü artık ne Arabin ve hatta ne de İran'ın o eski muhteşem ve nafız temsil kabiliyetleri kalmamıştır. Tarih, bu iki milletin kurdukları medeniyet ve temsil kabiliyetlerinin üzerinden korkunç silindirler geçirdi. Asırlar oluyor ki bir İran-Acem ve bir Arap medeniyeti artık biblo gibi süslü bir meta hâline gelmiş ve daha ziyade tarihçi ve diğer benzeri ilim adamlarının tetkik mevzuları mahiyetini almıştır.

Ne yazık ki Osmanlı İmparatorluğu'nun da Kürtleri temsil hususunda hiçbir teşebbüs ve hatta bir düşünceleri bulunduğu dair bir vesika göze çarpmamaktadır. Bilâkis, Osmanlı idarecileri memlekette “Emrad-ı şecaat-nihat” denilen imtiyazlı ve zorba bir Kürt yığınının ortaya çıkmasına ve bu arada maalesef şark vilâyetlerimizde bu yüzden birçok Türk şehirlisinin de kendilerini “Kürt” sanmalarına ve hatta bu imtiyazlı “haydut” yığınlarının nüfuz ve tasallutu altına girmeleri gafletine düşmelerini zorlayan vesile ve sebepleri yaratmıştır.

Osmanlı nişanları arasında Abdülmecid'in 1263 [1847] tarihinde ihdas ettiği bir "Kürdistan Madalyası" mı yoktu? Resmî mekteplerde okutturulan coğrafya ve tarih kitaplarında sık sık "Kürdistan" adına mı rastlanmazdı? Kürt ve aşiret alaylarının teşkili ve bu teşkillerin gerek memleketin politik bünyesinde ve gerekse şark vilâyetlerinin idarî ve sosyal cephesinde husule getirdiği zararlar ayrıca tetkike değer mevzulardandır. Cahil ve küstah aşiret zabitlerinin askerî üniformayı karikatürize etmeleri cidden acınacak bir manzara teşkil ediyordu.

Osmanlı idaresi zamanında, İmparatorluğun iç işlerinden bulunan azınlık meselelerine ve bu arada o vakit Ruslarla, Kafkasya'daki ırkdaşları vasıtasıyla geniş ölçüde münasebette bulunan Ermeni işlerine vakit vakit karışmaktan geri durmayan ve bu çeşitli müdahalelerinde birçok faideler bekleyen Çarlık Rusyası gibi, şimdiki Sovyet Rusyası dostumuz (!) da Türkiye'de artık sayıları yüzbinleri aşkın bir Ermeni azınlığı mevcut olmayınca (burada büyük vatanperper Tal'at Paşa merhumu ve onunla beraber memleketi Ermeni mikrobundan kurtaran hamiyetli Türk vatanperverlerinin manevî huzurlarında hürmet ve tazimle eğilmeyi vazife bilirim) hakikatte büyük bir veludiyete malik bulunan⁸ İran'daki 7-8 yüzbin ve Türkiye'deki bir buçuk milyon ve hatta dört milyonluk Irak'ta nüfusun % 25-30'unu teşkil eden Kürt unsurundan birtakım faydalar beklemeği düşünebilir.

Bu çeşitli politik ve stratejik faydaların ilk planda İran'da gerçekleşmesi için –hazır fırsat düşmüşken– İran hükûmetini tazyik ederek Rumiye ve civarındaki Kürtlere bazı imtiyazlar temin edilmiştir.

Hakikatte komşumuz Sovyet Rusya'nın, o eski Çar devrinin müthiş emperyalizm politika ve ihtiraslarından sıyrılarak büsbütün insanî mahiyette emeller beslediğini, komşuları için iyilik şiarını taşıyan bir maksat güttüğünü kabul etmek veya komonizm ideolojisinin tatbik alanında böyle bir gayenin de yer almuş bulunduğuna inanmak elbette ki yersiz ve pek safderunane bir gaflet olur. Rusların bugün kendi iç alemlerinde Slav hâkimiyetine geniş bir ehemmiyet ve mevki vererek Slav ırkından olmayan yığınlara ve bilhassa Türk ırkından bulunanlara karşı kuvvetli ve insafsızca ve şayan-ı hayret bir temsil politikası güttükleri ve bunda bir hayli da muvaffak oldukları görülmektedir. Dış alemin önünde de yine zamanla olaylardan istifade bu Slavlık

8 Şark vilâyetlerinde ve bilhassa köylerde her aileye, ortalama bir hesaplara 6 çocuk düşer ve uzun ömürlülere buralarda daha çok rastlanır.

ihirasının müdafii kesildiklerini görüp anlamaktayız; Sovyet İhtilali'nin 26. yıldönümü münasebetiyle Moskova radyosunun İslav milletlerine karşı hay-kıranarak ortaya attığı; "İslav milletlerinin kurtuluş saati çalmak üzeredir. Ya-kında bütün İslav milletleri büyük kurtuluşlarını tesis edeceklerdir. Yaşasın İslavlık!" sözleriyle Sovyet Rusya politikasının bugünkü içyüzü ve güttüğü amaç, açık bir surette belirtilmiş bulunmaktadır.

Ve ne şayan-ı dikkat bir olaydır ki; 1943 Birleşik Amerika ve İngiltere hariciye nazırları üçlü müzakereleri yapmak üzere Moskova'ya vardıkları vakit Stalin kendilerine Altıncı Pansılav Kongresi'nin toplanmış olduğunu bir sürpriz hâlinde haber vermişti. Ve şüphesiz Komonizm, sılav birliği idealinin tahakkuku için en uygun ve mükemmel vasıta rolunu görebilir.

Bugünkü Sovyet Rusya için İslavlığın Avrupa ve Asya hayat sahalarında dünyanın en kudretli birliğini husule getirerek, gelecekte dünya hâkimiyetini temine yarar bir şekil alması yolundaki gaye ve çalışmalar ne kadar mühim ve ön planda bir hareket ise, Türklükle uğraşmak ve onu da zayıf düşürmek ve onun mirasına konmak da aynı derecede ehemmiyetli ve ihmal edilmeyen bir ideâldir. Esasen bütün Çar idareleri de bu politikayı gütmüşlerdi; Çarlar, Türk unsuruna hâkim olabilmek ve Türk milletinin mirasına konabilmek suretiyle bugünkü büyük Rusya'yı kurabilmişlerdi.

Bugünkü Türkiye'nin çok kudretli ve kuvvetli bir devlet ve yenilmez bir topluluk hâlinde iken yüzünü Şark'a ve Şark'taki milyonlarca Türk unsuruna çevirerek onların mukadderatlarıyla alakadar olması keyfiyeti, yani ilmî ve politik tabiriyle eski "Turancılık"ın tekrar doğması ihtimalini gerek Rusya'nın ve gerekse İngiltere ve hatta İran'ın hoş görmeyecekleri şüphesizdir. Bu hususta Avrupa neşriyatında da bazı fikir ve mütaleâlar göze çarpar; bu cümleden olmak üzere Essen'de çıkan *Nasyonal Zeitung* gazetesinin 23.8.942 tarihli sayısında ve "Türk Politikası" başlıklı bir yazıda bu fikre benzer bir mütaleâ yürütülmekte ve şunlar yazılmaktadır:

"Türklük Asya'daki ana ülkeden gelerek, sonraları bütün cenubu şarkî Avrupa memleketlerine ve oralarındaki milletleri hâkimiyeti altına almıştır."

"Vakı'a Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu zamanından kalan manevi miras bir zaman devam etmiş ise de, Kemal Atatürk'ün şuurla tahakkuk ettirdiği İstanbul'dan Ankara'ya dönüş hadisesi ile Türk olmayan Osmanlılardan hakiki Anadolu Türklüğüne, Asya Türklüğüne rücûla öz Anadolu yurduna ve içinde saklı duran kuvvet menbalarına dayanan yeni bir inkişaf başlamıştır. Türkiye'nin dünya hadiseleri karşısında bugünkü vaziyeti-

ni anlamak için bu inkişaf safhalarını göz önünde tutmak lâzımdır. Şüphesiz Türkiye gözlerini Asya'ya çevirmekte ve esasen de kendisine daima yabancı kalmış olan Avrupa'dan şuurlu olarak ayrılmaktadır.”

“Diğer taraftan Asya'da yaşayan muhtelif Türk camialarıyla kendi arasındaki bağlılık ve kan kardeşliği hissinin Türkün şuuruna girmesiyle de kendisini gösterir.”

“Yeni tahassul eden bu siyasî belirtilerin ancak kendine yol açmakta olup Ön ve Orta Asya sahalarına dahi gittikçe daha geniş mikyasta temas eden cihanşümûl siyasî inkişaf ve kararlarla sımsıkı bağlı olarak mütaleâ edilebileceğini, mesul Türk ırcalı yakinen bilseler gerektir.”

Muhakkak, biz bugün Turancılığı düşünmüyoruz. Ve çocuklarımıza da böyle bir fikir telkin etmiyoruz. Fakat Turan'dan evvel, kendi hudutlarımızın emniyetini korumak ve bir memleket ve millet “yekparelik”i içinde yaşamının her bakımdan mevcut ve tabii bulunan lüzûm ve ehemmiyetini de asla ihmal edemeyiz. Fakat bununla beraber, Sovyet Rusya'nın “Turan İmparatorluğu” diye muhayyel bir imparatorluğun vâhimesini hâlâ kafasında yaşatmakta ve bu yüzden İranlılarla Azerbaycanlıları birbirine düşman istikametlere sevk etmektedir; Belgrad'da Almanca intişar eden *Donau Zeitung* gazetesi 20.11.1943 tarihli nüshasında “Azerbaycan Türkleri” başlığı altında neşrettiği bir makalede şunları yazmaktadır:

“Sovyetler, yaptıkları propagandalarla Azerbaycanlılara aslen İran ırkından olduklarını ve kendilerinin Moğollar tarafından Türkleştirilmiş oldukları telkini yapılmakta ve diğer taraftan da Kremlin hükûmeti, İranlılara karşı hür bir Azerbaycan'ı ‘Turan İmparatorluğu’nun temeltaşı’ diye göstermektedir.”

İslavlığın Rusya'da daha açık bir şekilde müdafaası hareketleri 1942 başında daha açık bir şekilde göze çarpmakta bulunmuştur. Bu senenin ilk haftalarından birinde, Moskova'da (İslav Umumî Komitesi adıyla bir komite kuruldu ve bu komitenin fikir organı olarak *Slavlar* adlı bir mecmuanın neşrine başlandığı görüldü. Moskova'da çıkan *Pravda* gazetesi 23.9.1942 tarihli sayısında “Slavlık” başlığı altında neşrettiği enteresan bir makalede gerek bu komitenin ve gerekse mecmuasının izahına uzun bir yazı tahsis etmiştir.

İkinci cephenin garpta açılması için Amerika'da 2.500 mümessille 1942'de içtima yapan “Slavlar Kongresi”nin bu içtimasını Moskova organize etmekte muvaffak olmuştur.

Hakikat şudur ki; Rusların İran'a girmelerini müteâkip en kısa bir zamanda İran Azerbaycanı'ndaki Kürtler arasında yer yer isyanlar ortaya çıkmış

ve nihayet öğrendiğimiz ve yukarılarda izahına çalıştığımız gibi Rusların teşebbüs, teşvik, himaye ve yardımlarıyla –hatta belki de bir kısım İngilizlerin de tasvip ve siyasî müzaharatleriyle– merkezi Rumiye şehrinde olmak üzere ve şark hudutlarımızın biraz ötesinde bir Kürt, hem de komonist karakterde minyatür bir Kürt hükûmeti teessüs etmiş oldu.

Yabancı bazı neşriyata bakılırsa, İran'ın Rus işgalındaki bölgelerinin diğer kısımlarının da ilk fırsatta “Şimal-i İran Sovyet Cumhuriyeti” namıyla ayrı bir hükûmet olarak ilan edileceği bile rivayet olunmaktadır.

Bütün bunlarla beraber, eski Türk-İran veya şimdiki Türk-Rus hudutlarının ötesinde mevcut Rus askerî kuvvetlerinin ve bunlara her sahada yardımcı bulunan propaganda teşekküllerinin buralarda atıl ve boş duracaklarını sanmak doğru değildir. Bunların iç Rusya'daki şeflerinden alacakları direktifler altında, korunması tamam bulunmayan ve uzunluğu –bugünkü yeni duruma ve protokol haritalarına göre– 1.060 kilometreyi bulan hudutlarımızda geniş ölçüde olmasa bile, gizliden gizliye, mevzii şekillerde birtakım hadiseler yaratacakları ve bu hadiseleri idare edecekleri muhakkaktır. Bu suretle hudut bölgelerinde oturan Kürt ve Ermenileri tahrik ederek yer yer hudutlarımızdan içeri saldıracakları ve vurgun, kaçakçılık, yol kesme, adam öldürme, muzur propaganda ve saire gibi hadiseleri körükleyerek besleyecekleri, bunları yapanları teslih, mütecasizleri himaye ve yardımda buluncakları ve bütün bunların üstünde memlekete komonistlik kundakçılığını sokmağa, bu yoldaki temayüllerini ve fesat tohumlarını kuvvetlendirmeğe, filizlendirmeğe çalışacakları şüphe götürmez bir hakikat olarak mütaleâ edilmeğe lâyıktır.

Hudutlarımızın yanibaşında organize edilmiş hudut taburları, orman muhafaza teşkilatı, jandarma ve kır bekçileri ve nihayet şehir ve kasabalarda oldukça kuvvetli bir emniyet süpası vazifesini gören polisin varlığı ve bütün bu kabil teşekküllerin geceli gündüzlü harcadıkları emekler ve ortaya koydukları çeşitli ve geniş çalışmalara ve bunların yanibaşlarında dört göz ve dört kulakla kendisini işine ve muvaffakiyetine vakfetmiş bulunan “millî istihbarat ve emniyet” şebekelerinin sonsuz dikkat ve itinalarına rağmen bu hudutların ötesinden iç memlekete her gün görünür görünmez şekilde birtakım zararlı şahıs, hareket ve propaganda zehirlerinin akıp gelmekte oldukları görülmekte, duyulmakta ve salahiyetli mes'ul elemanların bu hususlar hakkında üst makamlara verdikleri raporlar canlı birer belge hâlinde ayakta durmaktadır. 1942-1943 yıllarında bu hudut bölgelerinde vukua gelen

müessif hadiseler, bu düşünce ve endişeleri teyid eder mahiyette birer olay hâlinde hafızalarımızda yaşamaktadır.

“Tarih bir tekerrürden ibaret” olduğuna göre, 1911’de Ruslar, İran’ın şimalini ve Tebriz’i askerî işgalleri altına aldıktan ve buralarda ele geçirdikleri İran milliyetperverleri aleyhine şiddetli ve kanlı takiplerde bulunduktan sonra, diğer taraftan Rumiye Gölü mıntıkasına kadar yayılarak bu gölün batı taraflarında bulunan Türk hudut bölgesinde birtakım tahrikat yapmağa ve bu havalideki Kürt aşiretlerini ve Ermenileri aleyhimize teşvike koyuldular; Van, Hakkâri, Şemdinli, Çölemerik, Kâzımpaşa taraflarında o tarihlerde vukuatsız gün geçmez olmuştur. Birçok mücrimler, canlarını takipten kurtarmak maksadiyle cürüm işler işlemez hemen hududun ötesine kaçıp giderlerdi.

O tarihlerde Ruslardan bol bol yardımlar gören meşhur eşkiya Simko’nun Osmanlı jandarmasını Türk-İran hudut bölgelerinde senelerce nasıl uğraştırdığını ve buralarda ne kadar Türk kanının akıdığını bizim nesil çok iyi bilmektedir.

Sınırlarımız o tarihlerde kuvvetli korunma ve tahkimat vasıtalarına malik olmadığı gibi, gerek idaresizlik ve uzağı görememek ve gerekse birtakım manasız maddî ve manevî sebepler ileri sürülmek suretiyle bu yolda alınması gereken tedbirler bırakılmıştı. Esasen şark vilâyetlerimizin hemen her tarafı böyle feci bir ihmalin ve Osmanlı devrinin kötü idaresizliğinin kurbanı vaziyetinde idi.

Gündüzleri yollarda, vadilerde düpedüz adam soymak, kafilelere, yolcu kervanlarına, mücellâh kuvvetlerle taarruz etmek, şchirlerde, köylerde, kasabalarda bir hiç yüzünden ve hatta bir tavuk için adam öldürmek, halkın hayvanlarını, sürülerini vurup talan etmek, ev basmak, şunun bunun kız veya nikâhlısını kaçırmak, irili ufaklı hırsızlıklar gibi sayısız hadiseler, günün normal vak’aları hâlinde tekerrür eder dururdu. Bir kasaba ve bir şchirde hadisesiz gün “olağanüstü” bir gün sayılırdı. Halk ne malından ve ne de canından, hatta namusundan bile emîn değildi. Devletin büyük ve affedilmez ihmali, bu memleketleri derin bir yıkıma doğru sürükleyip götürüyordu.

Daha 1930 sıralarında, yani Ruslarla, İranlılarla en iyi tarzda denecek surette dostluklarımız bulunduğu zamanlarda bile şark hudutlarımızda vukuat eksik olmuyordu. Hudutlarımızda sık sık husule gelen bu mütevali nahoş hadiseler, nihayet bir Ağrı hadisesini körükleyecek mahiyet aldı ve bizi bu işle bir hayli uğraştırdı.

Uzunluğu binlerce kilometreyi bulan ve birçok tarafları ormanlık, arızalı ve sarp dağlarla çetin arazi manialarını ihtiva eden bir hudut bölgesinde

emniyetin tam bir şekilde sağlanmasına, korunmasına, kaçağın, vurgunun, soygunun ve buna benzer zararlı hareketlerin bugün bile tam bir surette önüne geçilmesine imkân yoktur. İşte Suriye hududu gözümüzün önünde duruyor. Eski Fransız hükûmeti Suriye'ye sırf bizim aleyhimizde çalışan en az kırk bine yakın Ermeni, Çerkes, Kürt ve Fellah'ı son sistem silahlarla silahlandırmış ve bunların çoğunu Türk-Suriye hududunun güney kenarlarına top tabiye eder gibi dizmiş ve yerleştirmişti. Bu muzur unsurlar, senelerce hudut muhafaza kuvvetlerinizi işgal edip, sayısız zararlara sebebiyet verdiler.

Binaenaleyh hariçten yardım gören bu kabil teşekkül ve hareketlere karşı koyabilmek ve bhusus arzalı hudut bölgelerinde ve hudutlarda esaslı ve tam bir muhafaza ve emniyet tesis edebilmek imkânlarını bir devlet bütçesinin bütün takatı bile temin edecek bir hâlde değildir ve olamaz.

Şüphesiz; Rusların yukarıda bahsi geçen 1911'de İran'daki askerî işgal hareketlerinin başlıca gayesi şöyle izah edilebilmiştir:

Türkiye ile bir harp vukuunda –ki 1914 harbinin yakınlaşmakta olduğu bu tarihlerde bir kısım devlet adamlarının kanaatı içinde idi ve bekleniyordu– Türkiye'yi yalnız Kafkaslardan değil aynı zamanda Anadolu'nun doğusu taraflarından da sarmak ve Türkiye'yi çemberleme bir taarruz sistemi içine alarak birçok koldan şark vilâyetlerine akarak Türkiye'yi kısa bir zaman içinde mağlup etmek...

Bugün de aynı 1911'deki askerî vaziyet, hem de ondan daha şümüllü ve geniş bir şekilde tahakkuk etmiş bulunmaktadır; şark vilâyetlerimiz aynı zamanda yeni bir askerî tehdit ve bir de siyasî olay karşısında bulunmaktadır; bunların biri Rus işgal kuvvetlerinin Türk-İran hududunun şarkındaki sahayı cenupta en uç noktasına kadar işgal etmiş olmaları ve siyasi olay da bu işgal mıntıkasının dâhilinde merkezi Rumiye olmak üzere bir Kürt hükûmetinin Rusların yardımıyle kurulmuş olmasıdır.

Bu hadisenin şayan-ı dikkat taraflarından biri de, İran Azerbaycanı'nın batı güneyinde kurulan Kürt Cumhuriyeti Hükûmeti eski Sevr Muahdesi'nin Kürtlere tahsis ettiği arazının ve yine birtakım ecnebi neşriyatında ve bazı tarih eserlerinde Kürtlerin cedadı sayılan Gordiyenlerin vaktiyle yayılmış oldukları Büyük ve Küçük Zap Suları havzalarının tam mukabil şarkına düşer.

Ruslar kurdukları bu Kürt hükûmetine uyar yeri, acaba neden bu bölgede ve Rumiye mıntıkasında tesis ettiler? Bu sorgunun cevabını ben şöyle anlıyorum:

Ruslar, Polonya’da nasıl ki Gürzon hattını ele alarak bu hattı Rus-Polonya anlaşmasına esas tuttular ve bu hususta İngilizlerle –Çörçil’in nutkunda itiraf ettiği gibi– bir anlaşmaya vardılarsa, Türkiye’nin –Allah esirgesin– bir zayıf zamanında ağır basınağa çalışarak Sevr’in Kürtler için çizdiği hudutlar içerisindeki araziye, Rumiye’deki Kürt hükûmetine kolayca ilhak etmek... Ve günün birinde böyle bir durum karşısında İngilizleri eski Sevr Muahdesi’yle de ilzam etmek belki de kolay olacaktır. Çünkü İngilizlerin, Irak ve Suriye’nin kendi hegemonyaları altındaki masuniyetleri bakımından belki de bu kombinezonu bir taviz gibi hoş görmeleri ve tarihte hep günün adamı olarak rol almış bulunan ve vefasız “Albiyon” diye isim almış bulunan İngilizlerin belki de bu olayın ortaya çıkmasına yardım göstermeleri muhtemeldir.

İkinci bir nokta da, eski Sevr’in çizdiği Kürt arazisi ile yeni Rusya’nın hazırladığı Rumiye Kürt hükûmeti arazisi birleştiği ve bu da Rusların himayesinde tahakkuk ettiği takdirde, Rusya için Türkiye’yi Doğu Anadolu bölgelerinin muazzam bir parçasını şimaldan, doğudan ve güneyden çemberleme bir şekilde kucaklamak, tarihin ve devrin Rusya devleti lehine en umulmaz ve olağanüstü bir avantajı olacaktır.

Ve sonra Rumiye havalisinde böyle bir teşekkülün ortaya çıkması, hiç şüphe yoktur ki şark vilâyetlerimizde ilki türlü tesir bırakır mahiyettedir:

a) Bu memleketlerdeki Türk unsuru büyük bir endişe ve teessüre kapılmış olabilir,

b) Bu memleketlerde Kürt geçinenlerle, kendisini Kürt sananlar bu hadiseden çeşitli ümitlere ve hatta işfallere düşebilirler.

Şayet, Sovyet Rusya’nın anayasasında yapılan değişikliklere uyularak meselâ; Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti’nin Türkiye’ye Orta Elçi göndermek teşebbüsü gibi, günün birinde Rusların emir ve tensipleriyle Rumiye Kürt hükûmetinin de Türkiye tarafından tanınması ve Türkiye’ye elçi göndermesi meselesi ileride ortaya atılırsa, bu politik hareketin memleketimizde doğuracağı derin ve makus tesirleri de bugünden mütalâ edebiliriz. Eğer gazetelerde yazılanlar tahakkuk ederse bu gidişle Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti’nin de Türkiye’ye siyasi murahhas göndermesi de ihtimal dâhilinde düşünülebilir. İkinci Dünya Harbi’nde milletler o kadar garip sürprizler karşısında kaldılar ki beşer muhayyalesi bunları önceden kestiremezdi bile...

Sovyetler Birliği'ni teşkil eden 21.176.000 kilometre kare toprak üzerinde birbirinden ayrı 180 millet yaşamaktadır. Bu 180 çeşit milletin 1939 yılındaki nüfusunun topyekûn miktarı 193 milyonu bulmakta idi ve Ruslar senede en az üç milyon artmakta idi.

Hindistan'da bile bu kadar çeşitli milletlere rastlanamayan ve Rusya'nın başlıca hususiyetlerinden birini teşkil eden bu muhtelif millet yığınları 15 ayrı cumhuriyete ve birçok da muhtar idarelere ayrılmıştır. Federe edilmiş ve iç idareleri ismen müstakil ve dış idareleri hakikatte Moskova'ya bağlı bulunan bu cumhuriyetlerin ve bu 193 milyon yığının gelecekte namzet olduğu nüfus miktarının nihayet 20 senede 250 milyonu bulacağını kuvvetli bir ihtimalle mütaleâ etmek mümkündür. Çünkü dünyanın hiçbir yerinde Rusya'da olduğu kadar süratle nüfus artımı görülmemiştir. Binaenaleyh hakikate çok yakın olan bu ihtimali bize şu realiteler ifade etmektedir:

1720 yılında Rusya'nın nüfusu 14 milyondur. 1812 yılında 41 milyonu bulmuş ve ondan sonra da şu şayanı hayret artış seyrini takip etmiştir:

<u>Seneler</u>	<u>Milyon</u>	
1840 'de	60	yükselmiştir.
1900'de	130	"
1942'de	190	"

222 sene içinde 180 milyona yakın ve harikulâde bir nüfus artışı...

Bu muazzam ve korkunç nüfus artışının ve bu artışın ifade ettiği mananın komşu milletler ve hatta kıt'alar üzerindeki devletler için ne büyük bir tehlike olduğu dikkat ve alakaya değer bir keyfiyettir. Ve şimdi biz, işte böyle dev cüsse bir devletle komşu bulunmaktayız. O devlet ki bütün tarih boyunca Türk düşmanlığını gütmüş, Türk mirasına ve Türk emvalına konmuş ve bu mirasın ve emvalın ona temin ettiği muazzam, zengin servet kaynaklarıyla gelişmiş, semizlenmiş, kuvvet ve kudret kazanmıştır. Altınordu, Kırım, Astragan, Volga-İtil boylarındaki, Orta Asya steplerindeki Türk hanlıklarını ortadan kaldırarak onların canlı ve cansız servetlerini tesahup etmiş ve sonra koca Osmanlı İmparatorluğu'nu çökertmek için binbir çeşit siyasî kombinezonlar işleyerek nihayet o imparatorluğun çökmesinde mühim roller oynamış bulunan ve eski cetleri prensler tarafından Türklere cizye veren bu devletle bugün komşu bulunmak... Bu keyfiyet 18 milyonluk müstakil Türk milleti için daima üzerinde durulmağa değer esaslı bir mesele olarak mütaleâ edilmelidir.

Komonist Rusya şeflerinin bizim için son zamanlarda ve bir münasebetle ağızlarından kaçırdıkları: “Türkiye meselesi on beş bin kurşun meselesidir” sözü, bizim için –eğer doğru ise– son derece büyük ehemmiyeti bulunan bir sözdür, üzerinde derin dikkat ve itinalarla durup düşüneceğimiz bir sözdür.

1915 işgalında şark vilâyetlerimizde yapılan Rus tahribat ve mezalımının genişliğini bilenlerce bu sözün hususi ehemmiyeti vardır. Şark vilâyetlerimiz o vakit bir sene kadar devam eden bu korkunç işgalın feci tahribatından ve bu tahribatın maddî ve manevî zararlarından, aradan 28 sene gibi uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen henüz kurtulamadı ve halk henüz belini doğrultamadı. Ve işte biz böyle bir devletle komşu bulunmaktayız...

Geçenlerde bir İsviçre gazetesi, Cenevre’de çıkan *Tribune de Genève* gazetesi 19.11.1943 tarihli sayısında neşrettiği “Moskova’nın, Londra’nın Türkiye Hakkındaki Siyasetleri” başlıklı bir yazıda aynen şu mütaleâları ileri sürmekteydi:

“Büyük Petro zamanından beri Avrupa lût’asındaki Türkiye topraklarını ele geçirmek suretiyle Rusya’nın kendisine Ege Denizi’nde ve Akdeniz’de bir mahreç temin etmeye çalıştığını bilmemezlik etmeksizin, 200 yıldan beri Rus dış siyasetinin gayelerini fazlasıyla tanıyoruz. Moskova için bu mahreç, Baltık Denizi’ndeki bir mahreç kadar esastır.”

Rumiye ve Civarı ile Hudut Bölgesi Hakkında Bazı Notlar

Tarihin “Mer Kapoutan” dediği Rumiye Gölü mıntikasından başlayarak Tebriz’e kadar devam eden büyük ovanın batı ucunda bulunan Rumiye-Ormi şehri bugün tahminen 15-17 bin nüfusludur. Eskiden Rumiye şehri çok kalabalıktı. Etrafında 600 kadar mamur köy vardı. 1919’da İngiliz-Amerikan ve Fransızlar tarafından burada bir Ermeni-Asurî teşkilatı kuruldu. Rumiye civarındaki Kürtlerin bir kısmı da bu teşkilata girdiler. Teşkilatın 20.000 kadar silahlı kuvveti vücade getirilmişti.

Bundan sonra ilk olarak Salmas halkı, topraklarının tehlikeye düştüğünü görünce silaha sarıldılar. Birçok çarpışmalar oldu. Ermeni-Asurî teşkilatındaki kuvvetlerin mühim bir kısmı Salmaslıların üzerine gönderildi. Salmaslılarla savaşa giren kuvvetlerin arasında Çar Rusyası ordusuna mensup birçok topçu ve makineli subaylar vazife almışlardı.

Rıza Şah Pehlevi iktidar mevkiine geçince bu teşkilat ayakta duramadı, yıkıldı ve teşkilatın elebaşlarıyla beraber, elemanları da ortadan kayboldular, öteye beriye dağıldılar.

Rumiye şehrinde halkın çoğu Afşar ve Karapapak Türkleridir. Şehre yakın Sulduz mıntıkası da tamamen Karapapak aşiretine mensuptur. Bunlar Çar zamanında, Kafkasya'nın Ruslar tarafından işgalı sıralarında Gence havalisinden göç ederek bu bölgelere gelip yerleşmişlerdir. Göle yakın aksam ve etraftaki düz arazi tamamen Türklükle meskûndur.

Eskiden Rumiye'de İran Azerbaycanı umumî valisinin naibi bir kaymakam otururdu.

Rumiye'nin Türk hududuna olan mesafesi 44 kilometredir. Bu mesafe atla bir günde alınabilir. Hudut üzerinde bulunan ve işlek geçitlerden bir olan Bajir gediği ile Rumiye arası 47 kilometredir. Rumiye'den Türkiye'ye gelen başlıca yol, Hakkâri'den geçer.

Bazı menkulat İran'da 750-800 bin kadar Kürdün yaşamakta olduğunu bildirmekte ise de, bunların tamamının Rumiye ve havalisinde bulunmadıkları muhakkaktır.

Gerek ana kültürün çeşitli belgeleri ve gerekse bilhassa öz Türkçe olarak göze çarpan "mevkii" adları ve halkın çoğunun öz Türk olması, Türkçe konuşması bakımlarından Türklükle mevcut sıkı ve esaslı münasebetleri inkâr kabul etmez bir durumda bulunan Rumiye ve etrafında oturan Kürtlerin sayılarının nihayet 300.000 kadar bulunacağı tahmin edilebilir. Bu nüfusun mühim bir kısmı Türk-İran sınır bölgesinde bulunmaktadır.

Baştanbaşa Türk-İran hudut bölgesi bulunan bu havalideki Kürt aşiretlerinin çoğu hudut mıntıkasını teşkil eden ve 2.500-3.850 metre gibi yüksek irtifalar arzeden dağlık bölgelerde yaşarlar. Mevsimine göre bu aşiretlerin bulundukları mahalleri vakit vakit terk ederek ovalara indikleri veya ihtiyaçları nisbetinde ekseriya sık sık mer'a değiştirdikleri görülür. Bunun içindir ki "şu veya bu bölgede, şu kadar aşiret oturmaktadır" diye müsbet bir rakam ifade edilemez. Ancak objektif bir bakışla bunların kesafetle bulundukları bölgelerin Türk-İran hudut mıntıkası olduğu, Rumiye, Germenşah, Kürdistan, Savuçbulak, Uşnu, Serdeş bölgelerinde oturdukları ve muhtelif nisbetlerde de Loristan taraflarında yaşadıkları neticesine varılır. İran'da Lorlar da Kürdün bir kısmı sayılmaktadırlar.

İran Kürtlerinin bir kısmı köylüleşmiş ve fakat mühim bir kısmı henüz göçebeliğini muhafaza etmekte bulunmuştur. Bütün bu havalideki Kürtler gerek Türkiye mıntıkasında ve gerekse Irak bölgesindeki Kürtlerle çeşitli şekillerde "sıhrî" ve "iktisadî" ve diğer münasebetlerde bulunurlar.

Dağ bölgelerinde oturan Kürtler, umumiyetle koyunculuk ve hayvancılıkla ve ovalarda ve vadilerde oturanlar da kısmen susuz arazide ekincilikle meşguldurlar. Her aşiretin bir ağası veya bir beği vardır. Konuştukları lisan Kürtçenin Kurmanç lehçesidir. Bu lehçenin orijinal motiflerine Zap Irmakları havzalarında rastlanabilir.

Rumiye ve havalisinde yaşayan Kürtlerin bir kısmının vakit vakit ticaret maksadiyle veya sıhrî münasebetler tesisi gayesiyle Türkiye hudutlarından içerilere kadar uzanarak seyahat ettikleri görülür.

Rumiye ve havalisinde ve hudut bölgesinde göze çarpan Kürt aşiretlerinin isim ve miktarları hakkında mahallinde yapılmış bir tetkike dayanılarak şu neticeye varmak kabil olmuştur:

<u>Hane sayısı</u>	<u>Aşiretlerin adı</u>
1500-2000	Mehmedi aşireti
1500-2500	Öresenli “
3000-3500	Çahari “
2500-3000	Şakak “
1500-2000	Soma “
2500-3000	Bardost “
1500-2000	Sünniler “
2800-3000	Heriki “
3800-4000	Zerza “
2500-3000	Mamış “
3000-3500	Celâli “
2000-3000	Beğzade “
2300-2500	Bilbas “
2500-3000	Delbukri “

Bu suretle tesbit olunan bu aşiretler 39-40.000 hanelikten ibaret yığınlarını teşkil eden nüfusun her hanede ortalama 6 nüfustan nihayet 250.000 nüfusu bulabileceği ve bazı tetkiklere nazaran da bu bölgelerde azami 300.000 Kürdün barınmakta olduğu tahmin edilmektedir.

Yukarıda adları geçen aşiretler Türk-İran hududu üzerinde kısmen hududun ötesinde ve kısmen berisinde yerleşmiş vaziyette güneyden şimale doğru uzayıp gitmektedir.

Çoğunun ellerinde muhtelif milletlere ait ve çoğu son sistem olmak üzere sayısız silah mevcut bulunmaktadır. Mühim bir kısmı iyi silah kullanmasını bilir. İçlerinde Avrupa ve Amerika'ya gidip gelenler ve hatta buralarda çocuklarını okutanlar mevcut olduğu gibi çoğu da tamamen cahil ve bedevî bir hayat yaşamaktadırlar.

Bulundukları yaylalarda zengin ölçüde davar sürüleri beslerler ve yetiştirdikleri hayvanları vakit vakit ya İran, ya Türkiye veyahutte Irak şehirlerine gönderir veya bu memleketlerden gelen alıcılara bulundukları yerlerde satış yaparlar.

Hudut bölgelerinde çeşitli hadiselerle sebebiyet verdikleri görülür. İnzibat ve disiplin altına girmek istemeyen bu adamlar, Türkiye hudutları dâhilinde vukuat yaptıkları ve bu yüzden takibe maruz kaldıkları vakit İran hududunu aşip öte tarafa kaçıp giderler. Oralarda vukuat yapıp takibe maruz kaldıkları vakit bu tarafa kaçarlar ve bu taktiği Irak'a karşı da kullanırlar.

29 Mart 1944, Ankara

Kadri Kemal Kop

Not: Bu etütle ilgili olarak hazırlamakta olduğum "Türkiye ve Şark Vilâyetleri" mevzulu ikinci parça ikmal edildiği vakit ayrıca sunulacaktır.

İçindekiler.

TARİH
YAKIN

- 1- Bu etüdüün hazırlanmasındaki sebepler ve bir kaç söz.
  - 2- Kürt, kürtlük, kürdistan sözlerinden anladıkları mız.
  - 3- Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu komşularıyla olan sınır vaziyetini şu suretle mütalea etmekteyiz.
  - 4- Türkiye'de ve dışarıda kürt nüfusu.
  - 5- Dış memleketlerde kürtlerin sayıları ; Irakta, İran'da, Suriye ve Lübnan'da.. Netice..
  - 6- Osmanlılar devri ve kürtler.
  - 7- Doğu ve Güneydoğusu Anadolu'da bir kısım Türkler Millî benliklerini hiçbir ve nasılsı gaybettiler?.
  - 8- Millî Dal ve Benliğinin yabancı potalar içinde eritilmesi yolunda dikkate değer gerçekler.
  - 9- Kürt "Milliyetseverliği"nin doğuşu, beslenişi, ve kürtlerin siyasî çalışmaları, silahlı mukavemet ve isyan hareketleri.
  - 10- Kürtlerin Türkiye'de ilk siyasî çalışmaları.
  - 11- Silahlı mukavemet ve isyan hareketleri.
  - 12- Komşu yabancı devletler ve dış memleketlerde kürtlerin çalışmaları.
  - 13- Sovyet Rusya ve kürtler.
  - 14- kürtler ve Albanya.
  - 15- Netice ve Son ..
-

TÜRKİYE VE KÜRTLER YAHUT DOĞU ANADOLU'YA “POLİTİK” BİR BAKIŞ¹

6 Mart 1947

KADRİ KEMAL KOP

Ankara, 6 Mart 1947

İçindekiler

- 1) Bu etüdün hazırlanmasındaki sebepler ve birkaç söz.
- 2) Kürt, Kürtlük, Kürdistan sözlerinden anladıklarımız.
- 3) Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu komşularıyla olan sınır vaziyetini şu suretle mütalea etmekteyiz.
- 4) Türkiye'de ve dışarıda Kürt nüfusu.
- 5) Dış memleketlerde Kürtlerin sayıları; Irak'ta, İran'da, Suriye ve Lübnan'da... Netice...
- 6) Osmanlılar devri ve Kürtler.
- 7) Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bir kısım Türkler millî benliklerini niçin ve nasıl gaybettiler?
- 8) Millî dil ve benliğimizin yabancı potalar içinde eritilmesi yolunda dikkate değer gerçekler.
- 9) Kürt “milliyetseverliği”nin doğuşu, beslenişi ve Kürtlerin siyasî çalışmaları, silahlı mukavemet ve isyan hareketleri.
- 10) Kürtlerin Türkiye'de ilk siyasî çalışmaları.
- 11) Silahlı mukavemet ve isyan hareketleri.
- 12) Komşu yabancı devletler ve dış memleketlerde Kürtlerin çalışmaları.

---

1 Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 1, Belge No: 02. -d.n.

13) Sovyet Rusya ve Kürtler.

14) Kürtler ve Almanya.

15) Netice ve Son...

Bu Etüdün Hazırlanmasındaki Sebepler ve Birkaç Söz

Uzaktan ve yakından Doğu illerimizi ilgilendiren veya ilgilendirmesi muhtemel bulunan türlü haber ve olaylar üzerinde öteden beri inceleme ve yayınlar yapmaktayım.

Doğu illerinin bir çocuğu olmak ve bu memleketlerin Türk vatanının bölünmez bir bütünlüğünü teşkil ettiğine ve oralardaki insanların “kadim” Türk soyundan geldiklerine inanmış bulunmak gibi sebepler, bana, senelerden beri bu memleketleri çeşitli yönlerden inceleyerek, tarih, folklor, ekonomi ve millî servet bakımlarından göze çarpan, dikkati çeken özelliklerini türlü yollarda yayınlamak ülküsünü vermiştir.

Şimdi özel bir surette kaleme alınarak hazırlanan bu etüd, o aziz ve kutsal ülkünün verdiği heyecanla yazılmış ve aşağıdaki sebepler bu yazının ortaya çıkmasında başlıca sebepleri teşkil etmiştir:

1) Fransız müstemlekelerinden birinde kurulduğu anlaşılan ve adına “Doğu Radyosu” denilen radyo, 1945 yılı Mart’ının 28’inci günü saat 21.30 emisyonunda Fransızca olarak şu haberi verdi: “Kürt milletinin Kahire’deki temsilcisi San Francisco Konferansı’na iştirak edecek olan memleketlere müracaat ederek bir Kürt devleti kurulması hususunda istekte bulunmuştur”.

Müttefik ve dostumuz İngiltere’nin büyük nüfuzuna sahne olan ve ayrıca Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti ile de siyasi münasebetleri gelişmiş bulunan Mısır’da bir “Kürt temsilcisi”nin bulunduğunu ve o temsilcinin böyle bir teşebbüse geçmiş olduğunu öğrenmek, pek o kadar hayret edilecek bir hadise değildir. Ancak hayreti mucip olan nokta şu olmuştur:

Bugün Türkiye, Irak, Mısır, Suriye, İran ve Rusya gibi ayrı ayrı devletlerin idaresinde ve dağınık bir hâlde yaşamakta olan ve hiçbir yerde siyasi birlikleri bulunmayan “Kürt”lerin siyasi bir temsilcisi olabilir mi?

Ve sonra bu temsilci, herhangi bir devletin idaresindeki Kürtleri nasıl ve hangi haklarla temsil edebilir? Eğer böyle bir şey bahis mevzuu olursa, bu hususta, Kürtlerin asırlar boyunca birlik ve beraberlik içinde yaşadıkları Türkün ve Türkiye’nin ilk önce fikir ve mütâleasının alınması ve bu yolda söz söylemek selâhiyetinin her devletten ziyade Türkiye’ye ait bulunduğunun hatırlanması gerekmez mi?

Belki hatırlardadır; Birinci Cihan Savaşı mütarekesinin kara günlerini yaşıyorduk, Türk millet ve Türk vatani dört bucağından kuşatılmış, yer ve yurdunun taksimi için karar verilmiş, millet ölümle kalım arasında bir duruma düşürülmüştü. İşte böyle bir zamanda, yani 18 Ocak 1919 Pazartesi günü Avrupa’da bulunan birtakım gafil politikacı ve siyasi mülteciler, Türk olmayan bir kısım politika adamlarıyla birleşerek İsviçre’nin Venecre [Cenevre] şehrinde “Türk Ahrar Kongresi” adını verdikleri bir kongre topladılar. Bu münasebetle eski Dersim Mebusu Lütfü Fikri’nin de bir vazife ile tanzif edilmek istendiğini ve fakat merhumun, kendisine yapılan teklifi –şarta muallak– olmak üzere reddettiğini hatırlıyorum.

Kongre bu toplantısında “Versay Konferansı”nda Türkiye’nin haklarını müdafaa etmek üzere Osmanlı ayan azası olup, o sıralarda İsviçre’de bulunan Kürt Şerif Paşa’yı geniş selâhiyetlerle murahhas seçmişti. Fakat Şerif Paşa ne Türk milletinin ve ne de bir eksciyetin temsilcisi değildi.

Kahire’de kendisine “Kürt millî temsilcisi” rolü verilmiş olduğu bildirilen ve hüviyeti açığa vurulmayan bu temsilciyi seçen gurubun, tıpkı yukanda adı geçen kongre gibi ne idüğü belirsiz bir toplantı olduğundan şek ve şüphe etmemekle beraber, Kürtleri ilgilendiren meseleler üzerinde gerek İngiltere, Mısır, Suriye ve Irak’ın ve gerekse İran, Sovyet Rusya ve Fransa’nın ayrı ayrı politika güttüklerine, şimdiye kadar duyulan ve dikkati çeken olaylarla yukarıya nakledilen haberler ve aşağıda verilecek izahat, başlıca belgeleri teşkil edebilir mahiyettedir.

2) Bu tarihten kısa bir müddet sonra, elimize geçen birtakım Irak, Suriye, Mısır ve İran gazetelerinde de bu haberi teyid eden yayınlara rastlanmıştı. Bu arada Halep’te çıkan *el-Nezir* gazetesinin 2 Nisan 1945 tarihli sayısındaki şu satırlar daha ziyade dikkatimizi çekmişti, haber Londra’dan verilmiş, üstüne “Kürtler istiklâl istiyorlar” başlığı kondurulmuştu:

“Dokuz milyon Kürdü temsil eden ‘Ebkert’ Birliği, Kürt meselesini incelemek ve sulh konferansında haklarını müdafaa etmek için bir devlet komisyonunun teşekkülü hakkındaki müzekkerelerini müttefiklere sunmuşlardır. Müzekkere, Kürtlerle meskûn olan bütün arazinin yabancıların tahakkümü altından kurtarılmasını ve müstakil bir Kürt devletinin kurulmasını istemektedir.”

3) San Francisco Konferansı’nın toplandığı günün ertesinde, yani 26 Nisan 1945 tarihinde komşu radyolardan biri, Kürtçe yapmış olduğu bir yayında şu haberi vermişti:

“San Francisco Konferansı’nı takip etmek ve Kürtlerin millî hak ve menfaatlerini gerektiği şekilde sağlayabilmek maksadiyle Kürtlerden müteşekkil bir delegasyon heyeti, San Francisco’ya gitmiştir. Bu heyet, orada müttefiklerden Kürtlerin istiklâl taleplerinin yerine getirilmesini ve Kürtlerin millî arazilerinin sağlanmasını isteyeceklerdir.”

4) Meşgul İran topraklarının müttefikler tarafından boşaltılması bahis konusu olduğu bir sırada, Rus işgalindeki kuzey İran bölgelerinde husule gelen, daha doğrusu getirilen karışıklıklar, isyan ve bu olayların sonuçları malumdur. Kuzey İran’da Rusların teşvik ve desteklemeleriyle ortaya çıkan bu silahlı ihtilal hareketlerinin alıp yürüdüğü bir sırada “İran Kürtlerinin muhtariyet istedikleri” hakkında Anadolu Ajansı, France-Presse Ajansı’ndan naklen 3.10.1945 tarihinde şu haberi yayınladı:

“İran hükûmeti, birçok İranlı Kürt şeflerinin, Azerbaycan Demokrat Partisi’ne benzer bir parti kurarak muhtariyet talep etmeğe karar vermiş olduklarından haberdar edilmiştir. Kumale adını taşıyan ve chemmiyeti ve mahiyeti malum olmayan bu parti, bir müddet evvel muhtelif İranlı şahsiyetlerden isteklerde bulunmuştur.”

Esasen kuzey ve kuzeybatı İran’da 3.7.1941 anlaşması gereğince 25.8.1941 tarihinde gerçeldestirilen ve birkaç yıldan beri sürüp gelen Rus işgalindeki bölgelerde, Rus tahrikçi ve kundakçılarının hiç rahat durmadıkları sık sık göze çarpar; Türkleri Acemlerin, Acemleri Kürtlerin, Kürtleri Türklerin veya Acemlerin aleyhine kışkırtmak ve bunlara el altından veya açıktan silah vererek birbirleriyle boğazlaşmalarını körüklemek, bu havalideki işgal kuvvetlerinin başlıca meşguliyetlerini teşkil eder.

Bütün Doğu sınırlarımızı güneyde Türk, İran, Irak hudutlarının birleştiği noktaya kadar gözaltına alan ve bu suretle kuzeyden güneye Karadeniz sahillerine kadar uzayan 1.060 kilometre alanda bizimle sınırdaşlık kurmuş bulunan Rusların, İran ve Ermenistan arazisindeki Kürtleri her fırsatta aleyhimize tahrik ettikleri hakkında vesikalar çoktur. Ayrıca İran arazisini işgalden sonra Rumiye civarındaki Kürt aşiretleri arasında minyatür ve komonist karakterde bir uydurma “Kürt Cumhuriyeti” teşkilinin de ortaya çıkarılmış olduğu iki seneden beri malumdur. Bundan başka, Rus ve Ermeniler tarafından bu havalideki Kürtlere silah ve benzeri yardımlar yapılageldiği de artık red ve inkâr edilemez bir surette bilinmektedir.

Binaenaleyh, Kürt şeflerinin şimdiden Rus makamlarının direktifleri altında ve sözde demokrat bir parti kurmak yolundaki teşebbüs ve kararları,

büyük hayret uyandıramaz. Fakat biz Türkler için, üzerinde durulmağa değer bir olay olarak karşılanmak gerektir.

5) Ve fakat ne dikkate değer bir olaydır ki aradan çok geçmeden, yani 22.10.1945 günü Tahran'dan verilen ajans haberi bize şunları bildiriyor ve Rusların kuzey İran'daki Kürtleri tahrik ettikleri yolunda duyulan söylentileri, sayıaları kuvvetlendiriyordu: “Sovyet hükûmeti, kuzey İran Kürtlerinin şeflerine matbaa makineleriyle iki ton kâğıt göndermiştir. Kürt şefleri, Sovyet Rusya’yı ziyaretten dönmüş olup, şimdi tekrar genel karargâhlarında bulunmaktadırlar”.

Tahran’ın Rus harekâtını takip ettiğine hiç şüphe yoktur. Zaten senelerden beri devam edegelen Kürtlere ait sınırdışı yayınların ve propagandaların, ne suretle Ruslar ve diğer bir kısım yabancı devletler tarafından desteklendiği hakkında bu etüdün ileriki kısımlarında vesikalara dayanan geniş izahlar mevcuttur. Rus işgal bölgesinde ise, bu kabil propaganda yayınlarının daha açık bir surette yapıldığına inanmamak için de hiçbir sebep yoktur. Bilakis duyulanların çoğu doğrudur. Ve çünkü bu hadiseler Sovyet Rusya’nın Yakın Doğu’ya ait politikasının ana hatlarını teşkil eder.

Günlerden beri bu yoldaki olaylar birbirlerini kovalayarak çoğalmaktadır. Ajans, radyo ve gazetelerde Rus-Kürt münasebetlerine dair verilen haberler ve duyulan sayıalar gittikçe önemli bir mahiyet alıyor. Unutmamak gerekir ki halkımızın maşeri vicdanında kökleşmiş ve haklı olarak nesilden nesile intikal etmiş bir “Moskof düşmanlığı” vardır; bu düşmanlığın bilhassa Doğu Anadolu illeri halkı arasındaki tesir ve yeri çok daha kuvvetlidir ve silinmez bir mahiyettedir. Hususiyle bu memleketler halkı 1914-18 Birinci Dünya Savaşlarında ölen yakınlarının, çekilen sefaletin, yıkılan evlerinin ve dağılan varlıklarının bütün mesuliyetini “Moskof” heyûlasında görürler ki hakikat de bundan başka bir şey değildir. Moskof denilince; yedisinden yetmişine kadar her Doğulu’nun kalbi, bu czelî düşmana karşı haklı ve derin bir kin ile sızlar, burkular.

Tarihin acı bir “kaderi” olarak birbirleriyle karşılaşmış sınırdaş olan Türk-Rus milletleri arasındaki bu korkunç açıklıkta, daima dikkate çarpan hakikat şu olmuştur: Moskofların her fırsattan faydalanarak Türkün üzerine çullanması ve Türkün elinden alarak üstüne oturduğu topraklarına basarak “dünya hâkimiyeti” hayalinin gerçekleşmesine doğru yürümesine devam etmiş olmasıdır. XIV’üncü yüzyılda Altınordu hanlarına diz çökerek “cizye” veren ve himaye gören küçük Moskof prensliği, bu devletin çökmesiyle Urallar’a,

Kırım boylarına, Astragan-Ejderhan deltalarına yayıldıktan, buralardaki Türk mallarını eline geçirdikten sonradır ki Rusya bir devlet hâlinde taazzu etmiştir, bu memleketlerde mevcut toprak altı ve toprak üstü milyarlar değerindeki zenginlikleri eline geçirdikten sonradır ki Rusya, milletlerarası bir mevki ve itibar sahibi olabilmiştir. Tarihin bu hazin hakikatlerini kim inkâr edebilir? Tarih meydandadır. Hakikatler kimseye hesap vermeden yürümektedir. Son zamanlar olayları da düşüncelerimizi teyid ve takviye etmektedir.

6) Netekim Ruslar, kuzey İran'da Azerbaycan isyanını hazırlayıp destekledikten çok kısa bir zaman sonra bu havalideki Kürtlerin de isyanlarını ve asilerin de Azerbaycan demokratlarıyla işbirliğini sağlamışlardır. Ve bu hadiseler de Moskova'da üç büyük devlet dışişleri bakanlarının konuşmaya başladıkları sıralarda vukua getirilmiştir; 18.12.1945 tarihli ve Beyrut'ten verilen bir ajans haberi, İran'da "Azerbaycan meselesinin yanıbaşında" bir de "Kürt meselesinin" çıkmış olduğunu bildiriyordu. Haberde, Kürt hareketinin Azerbaycan işinden daha ciddi olduğu kanaatının hüküm sürmekte olduğuna, Mr. Bevin ve Mr. Byrnes'ün bu mesele ile ilgilendiklerine de ayrıca işaret edilmiş ve bahse şu satırlar ilave edilmişti:

"Moskova'da bulunan Mr. Bevin ve Mr. Byrnes, Kürt işiyle çok yakından ilgilenmişlerdir. İran'daki Kürt meselesi, bilhassa Birleşik Amerika tarafından pek büyük bir hassasiyetle takip edilmeğe başlanmıştır. Amerika'nın büyük menfaatleri bulunan yerlere bu Kürt meselesinin yayılmasından ciddi bir endişe duyulduğu anlaşılmaktadır.

Moskova'dan alınan son bir habere göre, İran'daki Kürt ayaklanması işi orada dahi günün meselesi telâkki edilmektedir."

7) Ve işte bütün bu olaylar, Rus komşumuzun Yakın Doğu'da güttüğü politikayı anlatmağa yeter belgeleri teşkil etmektedir. Sinirlerin gergin bulunduğu ve Moskova'daki dışişleri bakanları toplantısının devam ettiği bir sırada yani 14 Aralık 1945 gününün akşamı saat 9.30'da Tiflis Radyosu'nun Gürcü diliyle yapmış olduğu gülünç yayın, bütün Türk milletinin tefekkür ve kalbi üzerinde geniş yankılar bırakmıştır. Aynı zamanda Rus politikasının yeni temayülleri hakkında da dünya genel efkârına yeni ipuçları vermiştir: Trabzon, Gümüşhane, Bayburt bölgelerinin, Gürcü profesörlerinden ve Sovyet Akademisi üyelerinden Canaşa ile arkadaşı Birdiznişvilli taraflarından Gürcistan'a ilhaklarının istenmesi, son zamanların en garip ve o derece önemli olaylarından biri olarak dikkati çeker.

Teklif sahiplerini ilk hamlede Rus Sosyalist Şuralar Kurulu Üyeliği'ne kadar çıkartan ve Rus politikası bakımından karakteristik bir çehre arzeden bu hadise münasebetiyle Londra'da çıkan *Spectator* gazetesi 28.12.1945 tarihli sayısında bu konuyu inceledikten sonra aynen şu mütâleayı ileri sürmektedir: "... Sovyetler Birliği'nin Orta Şark'ta tecavüzî bir siyaset takip etmekte olduğu yolundaki intibakı haklı göstermekte ve bu siyasetin neticeleri bu bölgedeki her memlekete endişe vermektedir".

Gürcü profesörlerinin ağzından ileri sürülen Rus metalıbatı, yalnız memleketimizde değil, İngiliz ve Amerikan siyasi mahfillerinde ve dünya efkârında şiddetli akisler uyandırmıştır. Bu yoldaki yayınlar ve demeçler her gün artmakta ve dikkati çekmeğe devam etmektedir. Bu arada, *Washington Evening Star* gazetesi 27.12.1945 tarihli sayısında bu husustaki fikirlerini şu suretle izaha çalışmaktadır, gazete aynı zamanda, Tiflis'te yayınlanan *Gürcü Komonist* gazetesinde "Gürcistan'dan zaptedilen Gürcü topraklarının, Gürcistan'a iadesi lazımdır" başlığını taşıyan bu neşriyattan dolayı duyduğu garabeti tasvir etmekte ve şöyle demektedir:

"... Bu işin bir maksad-ı mahsusa ile ve gayet dikkatli bir şekilde daha evvelden düşünülp hazırlanmış olduğu anlaşılır. Netekim, Ermenistan'la hemhudut olan ve Türk topraklarının istenmesini müteakip şimalî İran'daki hadisatın patlak vermesi ve Boğazlar'da imtiyaz verilmesini güden diplomatik tazyikleri müteakip bu son iddiaların ortaya çıkışı, bu işlerin bir plana istinaden yapıldığını ihsas ve bu hissi takviye etmektedir."

"Rusların, bu son toprak metalıbatı yukarıdaki plana o kadar iyi bir şekilde uymaktadır ki sırf okuyucular enteresse olur düşüncesiyle gazetecilerin bu iddiaları yayınlamış olmalarını kabul etmek güçtür. Vaziyete bakılacak olursa, bu iddiaların Hariciye Komiseri'ni bir sürpriz tesiri altında bırakmış olmasına inanmak zordur."

"Bu yazıların Moskova'da üç dışişleri bakanı arasında yapılmakta olan konferansı tesir altında bırakmak gayesiyle yayınlanmış olmasından şüphe edilebilir."

Sınırlarımızın ötesinde çevrilen bu manevraların ve ortaya konan bu olayların Türk milletinin genel efkârındaki tepkileri ve Türk basınındaki akisleri her gün yeni bir şekilde dikkati çekiyor. Ancak, bu hususta duyulan geniş endişenin başka bir çehresini, *Vakit* gazetesinin başyazarı Asım Us açıklamış, muharrir Doğu'da Rusların hareketlerine temas ederek ileri sürdüğü

mütalealarla gerçekten Türk milletinin vicdanına tercüman olmuştur; Asım Us, 30 Aralık 1945 tarihli *Vakit* gazetesinde neşretmiş olduğu başyazısında diyor ki:

“... İran hadiseleri Türkiye için de bir tehlike olabilir ve Kürt meselesi yalnız İran’a karşı değil, hudutlardan içeriye giren bulaşıcı bir hastalık gibi, hem Irak ve hem de Türkiye’ye karşı bir suikast hareketi şeklini alabilir. Türkiye’nin başına bir gaile çıkarmak için gayret eder görünen düşmanlar, İran’da başgösterecek bir fenalığın tohumlarını hudutlarımız içerisine atmağa çalışacaklardır.”

Muharririn bu düşüncelerinde çok haklı bir durumda bulunduğunu, Rusların son zamanlarda Türkiye’ye karşı takındıkları tavır ve hareketler ve yaptıkları propaganda yayınları teyid etmektedir; evvelâ Kars ve Ardahan’ı istediler, sonra Ermeni meselesini ortaya attılar, arkasından Gürcü istekleri öne sürüldü. Ve elbetteki bu hareketlerin mana ve önemi meydanda olmak gerektir.

Bütün bu olayları, daha sonra gelen bazı ajans ve radyo haberleri hem teyid etmiş ve hem de bize başka şeyler de öğretmiştir; bu haberlerden anladığımıza göre, kuzeybatı İran’da ve Ermenistan’da bulunan Kürt ve Ermenilerin geniş ölçüde silahlandırıldıkları ve hatta Kuzey İran Azerbaycanı’nda Azeriler, Ermeniler ve Kafkaslılardan mürekkep ve modern tipte 100.000 kişilik bir ordunun hazırlanmakta olduğu bildirilmektedir. Her ne kadar Rusların direktifleriyle hareket eden bazı ajans ve radyolar bu ordunun, martta İran’ı tahliye edecek olan Rus ordusunun yerine geçerek, İranlıların bir misilleme yapmalarını önlemek maksadiyle kurulduğunu bildirmişlerse de, ordu teşkilinin ve haberdeki “Kafkaslılar” tabirinin üzerinde durulmakta faide olduğunu sanırım.

Şunu her vakit gözönünde tutmak lâzımdır ki Rusların Türkiye’ye yapacakları bir taarruz, Hakkâri’nin doğu ucundan Karadeniz kıyılarına kadar uzayıp giden 1060 kilometrelik bir cephe üzerinde vuku bulabilir. Ve bir “Kürdistan”, bir “Ermenistan”, bir “Gürcistan” hayali ile ihtiras ve dimağları galeyana getirilmiş yığınların bu taarruzda ön planda yer almaları, her vakit hatıra gelebilir. Şimdiye kadar sınırlarımızın ötesinde olagelen hadiseler ise, bu kanaatleri izale değil, üstelik takviye etmiş ve haklı bir endişe ve şüpheyi Türk milletinin ruhuna sindirmiştir. Ve işte her Türk için bu olaylar ve duyulan bu çeşitli haberler üzerinde durup düşünmenin zaruri bulunduğu

dair duyduğum heyecan ve kanaat neticesi “Kürt davası” diye ortaya aulan mesele üzerinde durmak ve geçen yirmi senelik müşahade ve bilgi ve duyuş-larımın bir kısmını bu etüt içinde hülasa etmek istiyorum.

Türkten gayri ve Türke düşman birtakım politika unsurlarının ve hatta devletlerin teşvikiyle bir kısım Kürtlerin ötedenberi “Kürt davası” diye bir davanın arkasından koştuklarını biliyoruz. Bunların dünya milletlerinin dik-katlerini üstüne çekmek istedikleri bu mesele üzerinde senelerden beri nasıl çalışıldığını, nerelerden ve kimlerden yardımlar gördüklerini bu etüdün ara-sında -climden geldiği kadar- vuzuh, sarahat ve sadakatle belirterek bunları yetkili birkaç makama sunmağı aynı zamanda millî menfaatler hesabına bir ödev saymakla bahtiyarım.

Yurtseverlik, bir milletin eyi günlerinin ve saadetinin verdiği imkânları paylaşmakla değil, milletle “hemdert” olarak, milletin kalkınmasına, yük-selmesine ve ideal bir refah seviyesine kavuşmasına engel olan sinsi ve gizli hastalıklarını bulup ortaya atmak ve onları her türlü vasıtalarla başvurarak tedavi etmekle gerçekleştirilmiş olur.

Bu etüde bahsi geçen veya işlenen meselelerin çoğunun ve belki de he-men hepsinin, salâhiyetli makamlarca bilindiğine şüphem yoktur. Ancak; bütün bu bilinen, duyulan, görülen olay ve meselelerin en karakteristik bu-lunanlarının derli toplu bir hâlde ve bir arada mütâleâ edilmesini sağlayabile-cek bir etüdün, belki de mevcut bulunmadığını ve Türk millî menfaatleriyle, istiklâl ve tabii haklarıyla ilgili olup da bu çerçeve dâhilinde cereyan etmiş bazı olayların da ayrı ayrı dosyalarda veya ayrı ayrı makam ve selâhiyetlerin elinde bulunabileceğini düşünerek bu tetkiki hazırlamakta isabet ettiğime kani bulunuyorum.

Yirmi seneden beri şahsî bir çalışma ile Kürtleri, bunların bir kısmının iç ve dış memleketlerdeki hareketlerini, maksat ve temayüllerini ve yukarıda kaydettiğim gibi Doğu Anadolu vilâyetlerini ve bu memleketler halkının fikrî ve moral özelliklerini, Doğu illerimizin tabii ve ekonomik şartlarını çeşitli bakımdan inceleyerek bu yolda bazı müsbet inançlara varmış bulunduğumu sanmaktayım. Vatanına bağlı ve Türklüğü kendisi için en yüce bir mazhari-yet bilen bir vatandaş sıfatıyla ulaşığım kanaatı şu suretle kaydedebilirim:

Selâhiyetli makam ve şahsiyetlerin başbaşa vererek incelediklerine, gerek-lerini yaptıklarına şek ve şüphe bulunmayan bu olay ve durumların, Doğu illerimizde oturan milyonlarca halkımızı yakından ve geniş ölçüde ilgilendir-diğini de takdir ettiklerine karşı inancımız kuvvetlidir. Çünkü bu olayların

önümüze koydukları “dava”, Türk istiklâl ve menfaatlerinin en büyük ve millî davalardan biri olarak dikkati çeker.

Bugün her ne kadar, “politik” mana ve mahiyette bir “Kürt meselesi”nin şu veya bu şekilde iç memleketimizde mevcut bulunduğunu hiç kimse iddia edemez. Ancak, mesele bu zaviyeden tamamlanmış da sayılamaz; çünkü başta Rusya olmak üzere İran, Irak, Suriye, Lübnan, Mısır, İngiltere, Amerika, İsviçre gibi komşu veya uzak memleketlerde bu “mesele”nin “politik bir dava” hâlinde el ile tutulur ve çeşitli sahalarda asari gözle görülür şekilde ve türlü vasıflarıyla mevcut bulunduğunu duyuyor, görüyor, anlıyoruz. Kendileriyle sınırdaş olduğumuz veya siyasi münasebette bulunduğumuz bazı devletlerden her birinin bu “mesele”yi kendi zaviyesinden inceleyerek, kendi ana politikasına uygun bir forma sokmağa ve ondan bugün için veya gelecek için en elverişli şekilde faydalanmağa çalıştığını bilmeyen azdır. Bugün bu hâl, tıpkı “Gözükün köye kılavuz istemez...” gibi bir çerçeve içinde ve hiçbir suretle “tevil ve inkâr kabul etmeyen” bir hüviyet olarak gözlerimiz önünde durmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun besleyip büyüterek bir urnacı gibi bugünkü nesle miras bıraktığı “Kürt-Kürtlük”, millî birliğimizin, istiklâl ve hürriyetimizin beşiği olan aziz Türk vatanının Doğu sınırlarının ve Güneydoğu sınırlarının 2.227 kilometrelik geniş çevresinin öte yüzünde “sayın komşularımız” devletler ve milletler tarafından beslenip desteklenmekte ve ondan kendi hesaplarına gelecek zamanlar için faydalar umulmaktadır. Binaenaleyh bu durum karşısında Türk milletinin ve onun başında bulunan yetkili, vatansever, duygulu insanların ilgisiz kalacaklarını tasavvur etmek bile hatadır.

Doğu Anadolu illerimizin bugünkü ve yarınki Türkiye’nin “Bel kemiği” ve “başlıca stratejik önemi haiz” bölgelerinden biri bulunduğunun hakikatını, daha geçen gün B.M.M. bir generalimizin ağzından duymuş ve sevinmiştik... Sayın milletvekili Gl.’in o günkü haykırışı, milletlerarası sulha ve adalete müştak Türk milletinin vicdanından kopup gelen bir haykırıştı; Doğu Anadolusuz bir Türkiye’yi tasavvur etmek bile akıllara durgunluk verir bir düşüncedir.

Biz Türkler her zaman ve her devirde millî hudutlarımızın içinde İsviçre gibi, Amerika gibi “tek millet” ve “tek vatan” mefhumunu, Hakkârî’nin doğu dağlarından, Arpa Çayı kıyılarından, Meriç’in öte kıyılarına ve Ege sahillerine kadar korumağa, 767.119 kilometre karelik bu “Vatan potası” içinde ideal Türk Devleti’nin bütün enerjilerini teksif ve bunları müsbet ga-

yelere doğru realize etmeğe mecburuz. Bu bakımdan ilk hatıra gelen şey, Doğu Anadolu halkı ile şimdiye kadar olduğundan büsbütün ve tam realist bir zihniyetle “hakiki işbirliği”ni kurmak ve bu memleketler halkını süratle daha müfid bir hâle sokmak, onlardan büyük Türkiye Devleti hesabına en geniş ölçüde faydalanmak zarureti –öyle sanılır ki– artık son merhalesine gelmiş bulunmaktadır. Genel müfettişlerimizin, komutan ve valilerimizin ve bu bölgelerde vazife alan bir kısım aydınlarımızın vakit vakit yüksek makamlara sundukları rapor ve dileklerin, bu noktalar üzerinde önemli ve değerli fikir ve mütaleaları ihtiva ettiğine şüphe yoktur.

Türk millî istiklâlinin büyük menfaatları ve gelecek nesillerin beka ve masuniyeti bakımından düşünülen ve hatıra gelen bu görev ve mecburiyetler, en lüzumlu bir hareket olarak göze çarpmaktadır. Binaenaleyh Doğu Anadolu’da esaslı bir islahat hareketlerine girişmek, buralarda dinamik ve rasyonel bir çalışma sistemini kurarak bu memleketler halkını seri bir bilgi, medeniyet ve refah seviyesine ulaştırmak, bugünkü durumlarını devam ettirmekten herhâlde kat kat faydalı olabilir kanaatindeyim. Bütün inancımız şu noktada toplanır: Türk vatani, bölünmez mukaddes bir bütündür. Türk milleti ebediyyen yaşayacak ve beşerî en yüksek saadet ve refaha erişecektir, erişmelidir. Ve çünkü bu millet, ona layıktır.

Şimdi meselenin bu safhasını burada bırakarak bu etüdün ana hatlarını çizmeğe çalışacağım.

Kürt, Kürtlük, Kürdistan Sözcülerinden Anladıklarımız

Bugünkü modern tarih metodunda, millet adına özel bir önem verildiği malumdur. Bu düşünce ile “Kürt” sözü üzerinde bir araştırmada bulunmakta fayda vardır:

Kürtlerin kendi görüşlerine bakılırsa; Kürt adını, *Cyropédie* adlı eserinde ilk ortaya atan meşhur Yunanlı tarihçi “Xenophon” olmuştur.²

2 *Cyropédie* yahut *Kurus’un Eğitimi* adını taşıyan bu eserinde Xenophon, bir nevi terbiye sistemini izah etmektedir ki bu terbiyede hayal ve fantezi, hakikatten ziyade yer alır. Eser, materyalist bir zihniyetle yazılmamış ve tersine olarak bir roman mahiyetinde kaleme alınmıştır. Muharrir, bu romanında muhayyalesinin bütün kabiliyetini ve stilini kullanmış, bu suretle esere bambaşka bir çeşni vermiştir. Zaten tarih bakımından Xenophon, bir tarihçi olmaktan ziyade mükemmel bir hikâyeci ve hatta bir hatiptir ve öyle tanınmaktadır. Xenophon, yalnız bu on binlerin ricatını yazmakla kalmamış, aynı zamanda ve büyük bir ustalıkla Yunan tarihini de pek güzel hikâye etmiştir.

Xenophon, on binlerin ricatından bahsederken, burada Kürtleri de anmakta ve şöyle demektedir: “Bunlar, kendilerine “Gordy” ismini veriyorlar ve halk da böyle biliyor”.

Tarihçi, bu sözlerine şunları da ilave etmiştir: “Bu millet on binlerin ricatında, sarp ve geçilmez bir hâlde bulunan dağlara çekildiler. Buralardan büyük taşlar yuvarlayarak muhacimlere karşı korunmağa çalıştılar”.

Bundan sonra Xenophon, bu Gordy’lerin daimi bir surette birbirleriyle savaş hâlinde bulunduklarını eserinde kaydetmiştir.

Diğer taraftan Almanyalı Dr. Fritz’in³ kitabında da bu konu hakkında şu satırlar dikkatimizi çeker:

“Kürt, kelimesinin seyrini takip ederken, ilk safhada Yunan müverrihlerinden Strabon ile Xenophon’u görürüz. Bunlar, yalnız şimalî Kürdistan’dan bahsederler. Ve ahaliye ‘Kalokit’ adını verirler. Xenophon’dan sonraki tarihçiler de aynı adı az bir değişiklikle kullanmışlardır. Yalnız, Asur salnamelerinde ne Xenophon’un Gordylerine ve ne de sair Şark tarihçilerinin Kürt kelimesine rastlanmamaktadır. Asur hükûmeti, bu isimde bir millet tanımıyor. Hâlbuki bugün ‘Türkiye Kürdistanı’ adıyla anılan bu bölgeye ait pek çok savaşlar, anlaşmalar ve antlaşmalar kaydedildiği görülmüş ve bütün bunlar, ‘Hitit-Eti’ gibi Turanî asıdan gelme bir millete maledilmiştir. Hele son zamanlarda Asur salnamelerinden elde edilen bilgilerden sonra, Xenophon’un kaydı değersiz kalmıştır.”

Kamusü’l-Alâm ise “Kürt” sözünü incelerken şunları bildiriyor: “Osmanlı memleketlerinin Doğu yönünde ve İran’ın batı sınırları boylarında ve diğer bazı yerlerde oturan bir ‘kavm’ olup, ‘Aryanîler’ zümresinin ‘İranî’ şubesindendirler. Dillerinin Farişî ile ilgili bulunduğu görülmektedir”.

İsa doğumundan önce dördüncü yüzyıl sıralarında, Isparta ile İran arasında önemli bir olay olmuştur; Pers kralının kardeşi genç Kurus, İran tahtını elde etmek istiyordu. Bu maksatla topladığı kuvvetler arasında Isparta’nın yardımı ile ve para ile tutulmuş on bin Yunanlı da vardı. Bunların içinde hatip, Xenophon de bulunuyordu. Babil yakınlarında düşmanına yenilen genç prens yakalanarak asıldı.

Bu mağlubiyetten sonra büyük ye’se uğrayan Yunanlılar, Xenophon’un söylevleriyle yeniden canlanarak Doğu Anadolu dağlarından kaçmak suretiyle pek az bir kısmı dört aylık çok zor bir yolculuktan sonra Karadeniz kıyılarına gelebildiler. Sahili görünce sevinçlerinden:

— Talasa, Talasa... Yani;

— Deniz, deniz... diye bağırışılar. Bu kaçış, tarihte on binlerin ricatı, diye ün almıştır.

3 Dr. Fritz / Dr. Friç hakkında bkz. sayfa 48, dipnot 9.

Ve yine *Kamusü'l-Alâm*'ın yazdığına bakılırsa, İran'ın Beyza yakınında bir köyün adı ile İstahrî'nin⁴ rivayetine göre de “Ebri Kuh”den büyük bir kasabanın adı “Kürt” imiş.

Bazı incelemelere göre, Kürt sözü ile Gürcü sözü arasında bir pronunciation⁵ ilgisi hatıra gelebilirse de, bu takdirde Kürtlerin Kafkaslılarla münasebetleri bulunduğunu düşünmek gerekir. Hâlbuki Kürtlerin Kafkaslılarla münasebetleri bulunduğunu belirtecek tek bir belge bile olmadığı gibi, Kafkaslılara benzer tarafları da asla göze çarpmaz.

21 Mart 1944 tarihli *Ulus* gazetesinin ikinci sayfasında yayınlanan “Kürtler Türk müdür?” başlıklı yazıda, makale sahibi Fuat Köseraif, Yenisey eski Türk yazıtları arasında bir “Elegeş” mezar taşının üstünde “Kürt” sözünün geçtiğinden bahseder. Bu yazıdan öğrendiğimize göre, Yenisey yazıtında “Kürt” sözünü taşıyan bu mezar taşındaki cümle şöyledir: “... Kürt ili Hanı Alp Urungu, altın okluğumu belime bağladım. Elim 39 yaşındayım”.

Muharrir Fuat Köseraif'in kanaatine göre bu mezar taşı Kürt Beği Alp Urungu'nun hatırası için dikilmiştir. Ve bu nakil, İsa doğumundan 800 yıl sonraya ait bir yazıyı bildirmektedir. Ve Kürtlerin brakisefal olduklarını da kaydetmektedir.

İsa doğumunun sekizinci yüzyılında Ortasya'da Yenisey'de rastlanan Kürdün sonradan İran ve Macaristan'a kadar gelip yayıldığı ve bir kolunun Macaristan'da yerleştiğini Macar bilgini Nemeth, *Ahoföklale Magyarşag Kialakulása*⁶ (Fatih Macarlığın Teşekkülü) adlı eserinde anlatmakta ve Kürt sözünün eski Türkçede çığ, kar yığını manasına geldiğini ve Macaristan'daki “Kürt-Giyamart” kabilesinin adı ile bu Yenisey Kitabesi'nde adı geçen Kürdün tek bir kökten geldiklerini anlatmaktadır.

Bütün bunlarla beraber, *Ansiklopediya Britanika*'nın son tabında –14th edition 1932– şöyle denilmektedir: “... Kürtlerin aslı doğru olarak henüz tayin edilemiyor”. Bununla beraber, gerek İngiliz ve gerekse bazı milletler bilginleri Kürtlerin, oldukça eski bir millet olduklarını ileri sürmektedirler.

Macarların, Kürtler hakkında geniş ölçüde incelemeler yaptıkları ve araştırmalarda bulundukları muhtelif eserlerde yazılmaktadır; değerli bilginlerimizden Hasan Reşit Tankut'un 24 Kasım 1943 tarihli *Ulus* gazetesinde

4 *Kitabü'l-Akâlim* sahibi ve İslâm üleması arasında ilk defa coğrafya kitabı yazar Ebu İshak-ı İstahrî...

5 Pronunciation (ing.): Telaffuz, söyleniş, okunuş. -d.n.

6 Gyula Németh, *A honfoglaló magyarşag kialakulása*, Budapeşte, 1930. -d.n.

“Yenisey Yazıtları’na Bir Bakış” başlıklı yazısında, Macarların bu husustaki araştırmaları bahis konusu yapılmakta ve Kürt sözü etraflıca incelenmektedir. Üstadın vardığı kanaate göre bu Kürt kelimesi, Türkçe söz kökünden gelişmiş olup, bunun sonradan başka diyarlarda ve mesela Macaristan’da: Kior-tu, Kirth, Kyrti şekillerini aldığı, bizde de Kürt sözünün mesela; Dersim’de Kirt, güneyde Kurdî, kuzeyde Horto, Kurdo suretinde talaffuz edildiği anlaşılmaktadır. Bu sözün genel olarak Kurd biçiminde söylendiği gözönüne alınırsa, bu Yenisey Yazıtları’nda bahsi geçen “Kurtel” sözü ile şimdiki Kürt ve Kurd kelimeleri arasında kuvvetli münasebet bulunduğunu kabul etmek gerektir.

Bununla beraber, *İran Tarihi* adlı eserinde meşhur tarihçi Sir Malkolm şöyle demektedir: “Efsanelerde Kürtlüğe dair hiçbir kayda tesadüf edilememiştir.”

Kürtlerin menşei hakkında dünya yayınlarında birçok fikir ve nazariyeler öne sürülmüştür. Fakat bunların hiçbirisinin kesin ve inandırıcı olmadığı ilk incelemede dikkati çeker. Esasen bu fikir ve mütealealar hiçbir bilgin tarafından da kabul olunmuş değildir...

Kürtlerin menşeleri etrafında *Kamusü’l-Alâm*, ayrıca bize şu bilgiyi de veriyor:

“Kürtlerin asıl menşei ve ne vakitten beri oralarda oturdukları tarihçe bilinmemekte ve Kuzeydoğu tarafları pek eski çağlardan beri ‘Medye’den sayılmakta, güney kısımları da ‘Asuriye’den bilinmekteydi. Eski Medyeliilerin cinsiyetleri bilinmez olup, Turanî kavimlerden yani Türk cinsinden oldukları sanılmakta ve Asurilerin ise Sami soydan bulundukları ve Keldanîlerle akrabalıkları olduğu bilinmekteydi. Hâlbuki Kürtler aryanî kavimlerden olup, İranlılarla yakın akraba oldukları dillerinden ve diğer hâllerinden anlaşılmaktadır.”

Bunun içindir ki Kürtlere, ne Medyeliilerin ve ne de Asurîlerin torunları gözü ile bakılmayıp Doğu cihetinden, yani “Horasan” ve “Herat” taraflarından oralara gelmiş bir kavim olduklarına şüphe yoktur.⁷ Ancak şimdi bulundukları yerlere ne vakit göç ettikleri bilinmez.

---

7 *Kamusü’l-Alâm*’ın yazıldığı devirlerde, mevcut zihniyet ve düşünceleri göz önüne getirirsek, Kürtlerin Horasan ve Herat taraflarından Doğu bölgelerine yığınlar oldukları hakkındaki mütealesını, tarafsız bir mütealea olarak kabul etmek ve üzerinde durmak lüzumu hasıl olur. Çünkü *Kamusü’l-Alâm*, Türkçülüğün değil, Osmanlılığın hâkim bulunduğu bir devirde yazılmıştır.

Musul meselesi münasebetiyle Milletler Cemiyeti'ne verilen bir muhtı-
rada, Kürtlerin İranî oldukları, Farisiye yakın, hatta bu lisandan müştak bir
İranî dil konuştukları yazılmaktadır.

Eski doğu milletlerinin, İslamlığı kabul ettikten sonra “menşe’lerini”
Arap şecereleri içinde aradıkları öteden beri bilinen bir şeydir. Bu özenişe
yalnız İranlılar itibar etmemişlerdir; İranlılar yalnız bu özenişe itibar etme-
mekle kalmamışlar, daha ilk adımda İslamlığı kendi temayül ve isteklerine ve
kendi liberalizmlerine uydurmak maksadıyla “Şiâlîği” icat etmişlerdir. Fakat
Farisilerle münasebetleri yalnız dillerindeki bir miktar Farisî sözlerden ibaret
bulunan Kürtler, burada da İranlılardan ayrılmışlar ve diğer birtakım Doğu
milletleri gibi bir kısmı kendi soylarının ilk köklerini Arap aileleri arasında
aramışlardır. Hele birtakım Kürt ihtiyarları ise kendilerinin “Arap nesli”nden
geldiklerini iddia etmek suretiyle Faris-Acemlikle olan münasebetlerini bu
suretle tamamen reddetmişlerdir. *Şerefname*’de bu hususta oldukça geniş
izahlar yapılmış olduğu nakdederler. Bununla beraber Kürtlerin tarihin
hiçbir devrinde Araplarla yakın münasebetlerde bulunduklarına dair elde bir
vesika yoktur.

Eski Rus hükûmeti “Hariciye Nezareti-Şark Akademisi” memurlarından
İtalinski, Arap müelliflerin de bildikleri bir yılan hikâyesini anlatır. Bu mu-
harrire göre; “Eski devirlerde Kürtler, Arap ve Acem istilalarına karşı ko-
yabilmek maksadiyle bir yılanı taparlarmış.⁸ Ve bu yılanı her gün iki insan
beyni verilirmiş”.

İtalinski, bu konuya dokunarak diyor ki: “Kürtlerin bu hurâfeleri dikka-
te değer bir mahiyettedir. Çünkü İslamlık devrinde yılan ‘mabut’ olamazdı
ve yoktu. Bu hurâfe, olsa olsa çok daha eski devirlere aittir. Ve o vakit-
lerde Kürtlere hücum eden Araplar değildi. Belki Asurlular veya Sümerler-
Akatlardı”.

---

8 Hindistan yarımadasının en uç bir noktası olan Malabar’da “Nairsler” dedikleri
bir halk yaşar. Bu halk, yılanı tapar. Eskiden beri bu halk arasında yılan sokması
sık sık vukua gelmekte ve bunun için buralarda kuvvetli Nairs doktorlar türemiş
bulunmaktadır. İskenderiye’de yayınlanan *Ciornal D’oriente* [Giornale d’Oriente]
gazetesinin anlattığına göre bu doktorlar arasında öyle mahirleri varmış ki hastayı
sokan yılanı ısıklık olarak tekrar hastanın yanına getirir ve gelen yılanı hastanın
vücuduna bıraktığı zehri, tekrar ve ağziyle çıkarttırırlarmış... Yılan da bu işi yaptıktan
sonra, başını yerden yere vurarak kendisini öldürür ve bu suretle bir nevi “Harakiri”
yaparmış.

Bundan başka Kürtlerin “Arap” olduklarını veya Araplarla karışmış bulunduklarını gösteren esaslı bir Kürt hurâfesi de bilinmemektedir. Bunun içindir ki “Arap menşei” Kürtlerin vicdanında o kadar kuvvetli bir yer tutmamıştır. Daha doğrusu Kürtlerin “Arap menşei” nazariyesi de kendilerinin ortaya attıkları bir şey değildir. Bu fikir, X. yüzyılda yaşayan .... sahibi ve İslam ülemasından tarihçi Mesudî ile *Burhan-ı Katı* sahibi Ebul İshak-ı Farişî tarafından ilk defa ileri sürülmüştür. Bundan sonra da bazı Kürtlerce ele alınarak muayyen maksatlar için kullanılmıştır.

Ve yine bir kısım Kürtlerin kanaatlerine göre de Kürtler, “Nuh”un oğullarıdır. Fakat bu nazariye tarihten önceki devirlerde yaşayan hemen bütün Asyalı milletler arasında mevcuttur. Binaenaleyh, Kürtlerin menşei’ ve asıllarını bu fikir de tevzih etmiş olmuyor.

Kürtlerin Yakın Doğu’da oturdukları yerler hakkında da esaslı ve vazih bir bilgiyi, geçmişte yazılmış ve zamanımıza kadar intikal etmiş eserlerden anlamak da çok müşküldür. Bu konu üzerinde her yazar, ayrı ayrı ve hatta birbirine zıt fikirler vermektedir. *Kamusü’l-Alâm*’a bakılırsa Kürtlerin oturdukları mahaller şöyle anlatılmaktadır:

“Kürdistan’ın bilim desteği medar-ı refriki, ahalsinin cinsiyeti olduğu hâlde, Kürtler yalnız bu memlekete münhasır olmayıp, Cezire’nin yukarı kuzey taraflarında, Şam ve Halep cihetlerinde, Anadolu’nun her tarafında, Rusya’ya bağlı bulunan ‘Mavera-yi Kafkas’ eyâletlerinde ve İran’ın her tarafında, hatta Horasan ve Afganistan’da Bülücistan’da bile birçok Kürt aşiretleri bulunur. Bir taraftan da Kürdistan sınırları sayılan bölgeler içinde Arap, İranlı, Türk ve diğer soylardan ahali vardır. Yalnız çoğunluğuna bakılarak hudut çizilebilir. İran’ın Loristan vilâyeti ahali olan Lorilerin de Kürtlerle münasebet ve akrabalıkları olduğu hâlde dillerinde bir dereceye kadar aykırılık vardır. Ve aralarında ecdattan kalma ‘münâferet’ de bulunduğundan Loriler, kendilerini Ekrattan saymak istemezler. Diğer taraftan Kürtler de Lorileri kendi cinsleri arasına kabul etmezler ve meyil göstermezler.”

“Bütün yeryüzündeki Kürtlerin sayısı iki buçuk milyon kadar tahmin edilmektedir. Bunun bir buçuk milyonu ‘Memalik-i Osmaniye’de, 7.500 nüfusu İran’da, 13.000’i Rusya’nın Mavera-yi Kafkas eyâletinde, küsuru ise Afganistan, Bülücistan ve diğer taraflarda dağınık bir hâlde bulunurlar.”

Kürdistan sözü hakkında *Kamusü’l-Alâm*’da ayrıca şu bilgiler de dikkati çeker:

“... Batı Asya’da çoğu Osmanlı memleketlerinde ve bir kısmı da İran’a tabi büyük bir memleket olup, ahalsinin çoğunluğu ‘Kürt’ adıyla anılmaktadır.

Bu isim, mülki taksimata ve siyasî bir hüviyete sahip olmayıp, vaktiyle bizde ‘Kürdistan Valiliği’ ve İran’da ‘Kürdistan Eyâleti’ bu adlarla adlandırılmış, memleketin tamamını çevresi içine alamadığı gibi, Kürtler dahi dağınık ve diğer kavimlerle karışık bulunduğundan, Kürdistan’ın hududunu tamamiyle tayin etmek çok güçtür. Ancak, takribî olarak diyebiliriz ki Kürdistan, Rumiye ve Van Göllerinin sahillerinden Kerhe ve Diyale nehirlerinin kaynaklarına ve Dicle’nin mecrasına dek uzanık olup, batı kuzeye doğru hududu Dicle’nin mecrasını takiple Fırat’ı doğrulayan Karasu mecrasına ve oradan kuzeye doğru Aras havzasını Fırat ve Dicle havzasından İran’ın Kürdistanı’na kadar ‘taksim-i miyah’ hatuna ulaşır. Bu itibarla Osmanlı memleketlerinde Musul vilâyetinin büyük bir parçasını, yani Dicle’nin solunda bulunan yerleri Van ve Bitlis vilâyetleriyle Diyarbakır ve Elâzığ vilâyetlerinin birer parçasını, Dersim sancağının Kürdistan’dan olduğu gibi, İran’da dahi Kürdistan adıyla anılan bir eyâlet ile Azerbaycan eyâletinin yarısı, yani kuzeybatı kısmı Kürdistan’dır. Buna göre Kürdistan, doğu kuzey tarafından Azerbaycan, doğuda Acem Irak’ı, güneyde Loristan ve Arap Irak’ı, batı güney cihetinden de Cezire, batı kuzey tarafından dahi Anadolu ile çevrelenmiştir. Bu sınır içinde 34 ile 39 derece ‘ar-zı şimalî’ ve 37 ile 46 derece ‘tul-i şarkî’ aralarında teşekkül eden büyük bir üçgen ve daha doğrusu sivri tarafı kuzeybatıya doğru dönmüş bir arınut biçimini andırır.”

“Fırat’ı teşkil etmek üzere Karasu ile Murat Çayı’nın ‘mültekasında’ olan en kuzeybatı noktasından Loristan’ın hududuna dek olan uzaklık en çok 900 kilometre ve genişlik 100 ile 200 kilometre arasındadır.”

Kamusü'l-Alâm sahibinin yukarıdan beri devam edip gelen izahlarının çoğunda bariz hatalar dikkati çekmektedir; bir defâ Anadolu’nun her tarafında Kürt yoktur. Ve sonra *Kamus* müellifinin bahis konusu yaptığı bölgeler ve sınırlar içinde öz Türk soyundan gelme milyonlarca insan yaşamaktadır. Şimdiye kadar hiçbir coğrafya kitabı da, müellifin eserinde çizdiği gibi geniş bir hudut çizmemiştir. Birçok noktaları mübalâğalı, hatalı bulunan, etnik ve ilmî hakikatlere dayanmayan bu indi izahların bazı gülünç tarafları da yok değildir; basit bir dikkate bile lüzum kalmadan gerçek kendisini gösterir. Bu izahların anlattıklarına bakılırsa: Osmanlı kozmopolit zihniyetiyle çizilen bu muhayyel “Kürt diyarları” şöyle böyle 180.000 kilometrekareye yakın, yani bugünkü Türkiyemizin yarısından büyük coğrafi bir bölge olarak gösterilmiştir. Şemseddin Sami merhumun, *Şerefname*’nin tesiri altında kaldığını sanmaktayım.

Şunu hemen kaydedeyim ki bir kısım Batı ilim adamları, Kürtlerin meskûn bulundukları mahalleri çok daha mahdud izah eder ve bunların buralara başka taraflardan getirildiklerini söylerler; eski Kürt masallarından çıkarılmış ve ortaya atılmış bir hurâfeye göre Kürtler, güney bölgelerden ve ovalardan alınarak bugünkü oturdukları memleketlere getirilmişlerdir.

Kamusü'l-Alâm sahibinin, yukarıdaki izahları karşısında, bir yabancının neşriyatı ise tamamen aksinedir ve çok enteresandır. İngiliz coğrafyacı ve tarihçilerden Prof. C. Mul'un "Anadolu'da Türkiye Yaşayacak mı?" başlıklı eserinde "Kürdistan" konusu üzerinde aynen şunları yazmıştır:

"Doğu bölgesi -ki buna Kürdistan diyorlar- böyle bir adlandırma, kesin olarak doğru değildir. Ve olamaz... 'Kadim Kürdistan'; Rusya, İran ve Türkiye arasında paylaşılmış olduğundan yalnız Türkiye'de kalan kısmına 'Kürdistan' denilmesi tarihi gerçekliklerle asla uygun düşmez."

Cambridge Üniversitelerinde kadim tarih profesörlerinden ve Asur yazısı mütehassısı Dr. Seych, Kürtlerin bugün bulundukları mahallere başka yerlerden getirildikleri hakkındaki rivayeti ele alarak ve bunu Asur taş yazıtlarıyla karşılaştırarak şu sonuca varmıştır:

"Bu hurâfa, Kürtlerin birtakım esirler olduğunu anlatır. Asuriler, Kürtleri İran'ın orta bölgelerinden alarak Kürdistan dağlarına getirmişlerdir. Çünkü Asurlular zamanında bugünkü Kürdistan dağlarında 'Lohordo' adlı⁹ Turanî soydan bir hükûmet yaşıyordu. Asur salnameleri, bu hükûmetin pek kuvvetli olduğunu ve sık sık Asurlulara hücum ettiklerini kaydederler. Romalıların Sırpları Balkanlara getirdikleri gibi, Asurlular da Kürtleri uzaklardan alarak buraya getirmişlerdir. Bu suretle Kürtleri, Lohordolara karşı kullanarak, Lohordo hükûmetini çökertmeğe muvaffak oldular."

Fakat bu hususta da Kürtler arasında esaslı bir bilgi ve kanaat yoktur.

İranlı Firdevsî, İran Kürtlerinin, İran'a Hindistan'ın iç taraflarından geldiklerini nakleder. *Zübdetü't-Tevarih* de Firdevsî'nin bu kanaatına katılarak Kürtlerin Hindistan'ın Penç-Ac bölgesinde "Kûl" adındaki mahalden

-
- 9 Lohordo hükûmeti o tarihlerde Van Gölü havzasından ta Arpaçayı ve Aras Vadileri'ne kadar yayılmıştı. Görülüyor ki Seych de Kürtlerin hâlen bulundukları mahallerin eski sakinleri olmadıklarını Asur salnamelerine dayanarak kabul etmemektedir. Bu mütaleaya bakılırsa İsa doğumundan önce de buralarda Turanî soydan gelenler otururlardı.

geldiklerini yazar. Ve gerçekten bazı Kürt aileleri arasında da cetlerinin Hindistan'dan göç etmiş oldukları hakkında bazı iddialar da yok değildir.

Gerek yukarıda geçen yılın hikâyesi efsanesinin mahiyeti ve gerekse orijinal Kürtçe kelimelerle Hindistan'ın Urdu dili arasındaki sıkı diyalekt ve mana münasebetleri, bu bakımdan dikkati çeker bir özelliktedir.

İlk eğitim ve telkinleri Osmanlı'ya zıt bir muhit olan İran saraylarında alarak sonradan Bitlis Hâkimliği'ne getirilen Şerefhan'ın yazmış olduğu *Şerefname*'sinde Kürtler hakkında, fakat kuvvetli vesaike dayanmayan birçok malumat mevcuttur. *Şerefname*, Kürtlerin oturdukları mahalleri Basra Körfezi'nden Maraş, Malatya doğusuna, Acemistan Dağları'na kadar uzayan geniş arazi parçasında gösterir. Gerçekten bugün bütün bu alanlarda ve dağınık hâlde birçok Kürt kabilelerine rastlanır. Fakat şunu da unutmamak gerektir ki eskiden bütün bu alanlarda Asur, Sümer, Akat, Medye, Eti milletleri otururdu ve bunların büyük bir kısmını Türk soyundan gelen yığınlar teşkil ederdi. Tıpkı Şerefhan'ın aslını da Türk soyunun¹⁰ teşkil ettiği gibi.

IV. Murat devrinin büyük bilginlerinden Kâtip Çelebi'nin (Hacı Kalfa/Hacı Halife) el yazması tarihinde "Kürdistan" sözü hakkında şu tafsilat dikkate çarpar: "Kürdistan şimalden Van Gölü, batıda Dicle ve doğuda başlıca dağlar silsilesi olmak üzere aradaki memlektir. Güneyde 'Tozhormato' [Tuzhurmatu] yine Kürdistan'dadır. Fakat Kefri artık bütün güney araziye içine alan Irak'tadır" denilmektedir.

XVI'ncı yüzyıl coğrafya bilginlerini temsil eden ve Lostranch tarafından vücade getirilen haritada "Kürdistan" adının yalnız Irak-İran kuzey sınırının doğu ve batı "mail satıh"larına verildiği görülür.

Lille de 1723 tarihli eserinde Dicle'nin Diyarbakır ile Kürdistan arasında bir hudut teşkil ettiğini yazmaktadır.

1877'de tanzim olunan Harrison'un haritalarında yalnız yüksek Zaplar bölgesi "Kürdistan" sayılmıştır.

10 *Şerefname* müellifi Şerefhan, Irak'ın Kaum şehri mülhakatından Kermi Rud kasabasında 1543-Hicrî 949 yılında doğmuştur. Annesi, Uzun Hasan ümerasından Tokat Bayındır'ının torunu Emir Han'ın kızı idi. Ve Türk bir nesildendi. Van Valisi Hüsrev Paşa ile Hakkâri Emiri Zeynel ve Mahmutlu Hasan Beyler, Şerefhan'ı İranlılardan ayırıp Osmanlılara bağlamayı düşündüler. Onların tavassutuyla Şeref Bey'i Bitlis'e "Bey" yapan Murat III olmuştur. Murat III, Şerefhan'a gönderdiği "Berat-ı Humayun"da ona "Şerefhan" diye hitapta bulunmuş ve ondan sonra Şeref Bey, Şerefhan olmuştur. Şerefhan'ın mensub olduğu sülalenin çoğunu Karakoyunlular teşkil ederler.

Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra Nisan 1925 tarihli gündelik gazetelerden birinde “Manasız Bir İsim: Kürdistan” başlıklı bir yazı yazan değerli tarihçilerimizden B. Mükrimin Halil Yinanç bu konu etrafında diyor ki:

“Evvelâ ‘Kürdistan’ tabirinin en evvel nerelerde geçtiğini ve Kürtlerin kadimen nerelerde meskûn olduğunu, Kürdistan tabiriyle nereler murad edildiğini öğrenmemiz icabeder.

‘Kürdistan’ ismi ilk evvel Vezir Sadüddin’in *Camiü’t-Tevarih*’inde, ondan sonra Abulkasım Faşani’nin *Tarih-i Olcaytuhan*’ında geçer. Sekizinci asr-ı hicri evailinde telif edilen bu kitaplarda ‘Erdelan’ ve ‘Loristan’ kıt’alarının bu isimle yad edildiği görülmektedir. IX’uncu asır esnasında telif edilen Nizamüddini Şamî’nin ve Şerefüddin Ali Yezdi’nin *Timurname*’lerinde bu ismin ‘Hoy’ havali-i cenubiyesine ve Şehr-i Zor’a tahsis edildiği görülmektedir. Bu müverrihlerin muakkipleri olan Hafız Ebru, Abdurrezzak-ı Semerkandî, Mirhond ve diğerleri ‘Kürdistan’ tabiriyle Loristan, Erdelan ve Şehr-i Zor huttelerini murad etmektedirler. Bütün bu tarihler bize gösteriyor ki ‘Kürdistan’, Irak-ı Arap ile Irak-ı Acem’in hadd-ı faslı olan, zikrettiğimiz üç kıt’ayı ihtiva eden bir huttadır. Eski müverrihlerin hiçbirinde Anadolu’nun herhangi bir cüz’ünün ‘Kürdistan’ tesmiye edildiği görülmemiştir.

Bugün mektep kitaplarında Şarkî Anadolu’nun bir kısmının fuzulî olarak ‘Kürdistan’ tesmiye edildiği görülmektedir. Şarkî Anadolu’yu bu isim ile ilk tevsim eden, *Heşt Behişt* müellifi İdris-i Bitlisî olmuştur. Müverrihi mumaileyh¹¹ Yavuz Selim’in bu havaliyi Safevîler’in elinden nezettiğini zikrettiği esnada bu isim ile tevsim eylemiştir. *Heşt Behişt*’i takip ve onu me’hez ittihaz etmiş olan Hoca Sadettin Efendi *Tacü’t-Tevarih*’inde aynen selefinin tabirini kullanmış ve Sadettin’in muakkipleri olan Hasan Beğzade ve Solakzade gibi müverrihler bu tabiri aynen muhafaza eylemişlerdir.

Son zamanlarda *Haber-i Sahib* müellifi Muhammet Mazhar Efendi¹² ve

11 *Heşt Behişt* eserinin müellifi hakkında, B. Mükrimin Halil aynen şu saırları *Tanzimat* kitabında yazmaktadır: “XVTncı asır başında ‘Heşt Behişt’ adını verdiği Osmanlı hanedanının tarihini ihtiva eden meşhur kitabını yazmış olan, büyük edip İdris-i Bitlisî, İran lisan ve edebiyatındaki bütün kudretini gösterirken, XIII.üncü asırdan beri moda olan İran edebî tarihçiliğini de memleketimize bütün manasiyle getirmiş ve daha doğrusu Osmanlı Hanedanı tarihinin de bu yolda yazılabileceğini erbab-ı ilim ve fazilete göstermiş idi.”

12 Muhammet Mazhar Fevzi Efendi’nin bu eseri, Sultan Selim II’nin vefatına kadar umumî Osmanlı tarihini vücade getirmiştir. *Haber-i Sahib*’in başlıca me’hezlerini, *Tacü’t-Tevarih* ile Solakzade ve Feridun Bey *Münşeat*’ı olmuştur. Müellifin ayrıca Hainmer’den de faydalandığı söylenmektedir.

Tarih-i Devlet-i Osmaniye müellifi Abdurrahman Şeref Bey bu tabiri aynen kabul ve istimal eylemişlerdir. Her iki müellifin de yegâne me'hezleri *Tacü't-Tevarih* kitabı idi.

Mektep kitapları da aynı vechile yazılmış ve Anadolu Havali-i Şarkiyesi 'Kürdistan' tesmiye olunmuştur. Şu hâlde İdris-i Bitlisî, bir Kürdistan tabiri uydurmuş, diğerleri de tetkiksiz tettebbusuz bu ismi kitaplarına geçirmişlerdir.

İdris-i Bitlisî'ye ona tebean diğer müellifler Kürdistan tabiriyle Fırat Nehri'nin son yakasından itibaren İran'a kadar mümted olan Anadolu'nun Havali-i Şarkiyesi'ni murad etmektedirler. Anadolu'nun bu şark havalisi, en kadîm tarihlerde, bugün ne Hindu-Cermen ve ne de Samî olduğu henüz tahakkuk edemeyen Urartu ve Halt namıyla iki kavim tarafından işgal edilmişti.

Bütün edrav-i tarihiyede Anadolu'nun herhangi bir cüz'üne 'Kürdistan' tesmiye edildiği hiç görülmemiştir.

Yalnız son asırlarda Ermeni milliyetperverleri, Ermenilik namına siyasî ve harsî faaliyette bulunarak Anadolu'da bir Ermenistan vücude getirmek hülyasını takip ettikleri esnada, Şarkî Anadolu'yu kurun-u kadimdeki ismiyle 'Armeniy'e' tesmiyeye başlamışlar ve o yolda da pek çok eserler neşretmişlerdi.¹³

Türklerle düşman olan Avrupalılar da Ermenilere taraftarlık ediyorlar ve neşrettikleri tarih ve coğrafya kitaplarında Şarkî Anadolu'yu Armeniye tevsim ederek, onlara manen zahir oluyordı. Ermenilerin faaliyeti Abdülhamid-i Sani'yi son derece kuşkulandırmış idi. Mumaileyh, Armeniye ve Ermenistan ismini ortadan kaldırmak için Şarkî Anadolu'nun Kürdistan ismi altında yad olunmasını ve mekteplere mahsus olan coğrafya ve tarih kitaplarına o suretle geçmesini terviç etmişti. Bu sebepten dolayı *Hest Behişt* sahibinin icatgerdesi olan ve onun muakkipleri bulunan müellifler tarafından muhafaza edilen Kürdistan ismi, zamanımızın tetkik ve tettebbule alakası olmayan muharrirlerinin himmetiyle neşir ve tamiin olundu. Ve işte ilmî ve tarihî hiçbir kıymeti mevcut bulunmayan bir isim meydana çıktı.

Şu izahat bize gösteriyor ki Anadolu'da bütün manasiyle bir vahdet mevcuttur. Bu vahdet bin seneden beri devam edip gelmiştir. Anadolu'nun her tarafı 'Anadolu' ismiyle müsemmadır. Anadolu'da hiçbir muntakanın 'Kürdistan' ismini taşıdığı görülememektedir. İlmî ve tarihî hiçbir kıymeti olmayan böyle bir tabirin, badema zikredilmemesi hem hakiki ilmiye namına, hem de vahdet-i memleket namına şayan-ı temennidir."

13 Şimdi de Kürtler ve Kürdistan hakkında aynı metot dâhilinde yayınlar yapılmakta ve geniş bir mesai gösterilmektedir.

Sayın B. Mükrimin Halil Yinanç'ın bu yazısının ilmî ve tarihî kıymeti, üstünlüğünü açık olarak belirtmektedir. Fakat ne bu ve ne de buna benzer yerli ve yabancı ilim adamlarının tarafsız yayınları, Türk düşmalarını iskât etmekte ve onların sahte, uydurma neşriyatına mani olmaktadır. Son zamanlarda Tahran'da çıkan *Kûşer* gazetesinin 1930 tarihli sayısında "Kürtlerin İstiklâl Davası" başlığını taşıyan bir yazı, bu bakımdan dikkate değer mahiyettedir. Gazete bu yazısının bir yerinde "Türkiye Kürdistanı" adıyla adlandırdığı bir bölgeyi şu suretle anlatır: "... Türkiye Kürdistanı; kuzeyden Türkiye Ermenistanı, güneyden Musul'a, doğudan Azerbaycan'a ve kısmen de İran Kürdistanı'na, güneyden ve güneybatıdan Irak ve Suriye'ye, batıdan Türkiye'nin Sivas ve saire gibi merkezî vilâyetlerine dayanmaktadır" denilmektedir.

Bundan 15 sene kadar önce komşumuz İran'da çıkan bir gazetede Türkiye aleyhine olmak üzere yapılan bu neşriyatın yine aleyhimize müteveccih bulunan bir başka benzerini yakın günlerde görmek kabildir. Ve bu hadiseler ise, bu kabil yayınları yaptırtan düşman zihniyetin eskiden olduğu gibi bugün de sistemli bir surette çalıştığını anlatır. Son günlere ait ve bahsi geçen hadise şudur ve yine komşu bir memlekette yapılmıştır.

21/1/1946 tarihinde Beyrut Radyosu Kürtçe yapmış olduğu bir yayında şunları söylemiştir:

"Sayın Kürtler,

Bugünlerde Kürt meselesi yeniden canlanmıştır. Bu mesele Türkiye, İngiltere, Rusya ve İran arasında gözden geçirilmektedir. Ayrıca Tahran'la Ankara arasında bu hususta gizli görüşmeler yapılmaktadır.

Hatırlardadır ki Atlantik Beyannamesi küçük milletlerin hakkının verilmesini kararlaştırmıştır. Bu münasebetle Kürt milleti de şüphesiz ki istifade edecektir. Dokuz milyon Kürt, haklarının kayıp olmasına hiçbir vakit müsaade etmeyeceklerdir. Kürtler, bu hususta lâzım gelen yere başvurmuşlardır."

İşte dikkate değer bir propaganda vesikası daha. Hem de içinde, izah, tehdit, istek, kandırma ve yalanlar dolu olan bir vesika... Fakat ihanet, yalnız bu kadarla kalmaz; ileride vereceğimiz bazı vesikalar da bu hususta gereken bilgiyi verecektir. Ancak Kürtler, iddia olunduğu gibi dokuz milyon değildirler. Binaenaleyh Kürtlerin hakiki durumlarını izah edebilmiş olmak için bunların Türkiye'nin coğrafi durumu ile olan münasebetlerini ve iç ve dış bölgelerdeki nüfuslarını kısaca gözden geçirmek faydalı olur.

Türkiye'nin doğu ve güneydoğu komşularıyla olan sınır vaziyetini şu suretle mütaleâ edebiliriz:

590	500	Türk-Rus hududunun uzunluğu
470	-	Türk-İran hududunun uzunluğu
378	-	Türk-İrak hududunun uzunluğu
789	-	Türk-Suriye hududunun uzunluğu
2227	500	km ² 'dir.

Senelerden beri Türkiye bu hudutlarımızın ötesinde çevrilen fesat ve ihanetlerden, tasallut hamlelerinden, komplolardan korunmak maksadiyle milyonlarca emek ve para bahasına kendi öz varlığını korumakla meşguldür. Bu yolda esirgenmeyen fedakârlıklar hesapsız olmuştur. Fakat ne yazık ki bütün bu hudutlarımızın ötelerinde Türk düşmanlığıyla işb'a hâline getirilmiş ve kendilerine birtakım yeni ideolojiler aşılanmış yığınlar bulunmakta ve bu yığınların mühim bir kısmını bu sınırlarımızın ötesinde ve kısmen hudutlarımızın hemen üstünde oturan veya gezici bulunan Kürtler teşkil etmektedir. Şimalde Ermeniler ve daha yukarılarda Gürcüler sınırdışı ihanetleri, komploları, taarruz ve tasallutları desteklemektedirler. Son yirmi beş sene içinde vukua gelen olaylar ve elde edilen vesikalar bu gerçeği her gün biraz daha takviye etmiştir.

Binaenaleyh Türkiye'yi bu bakımdan ve millî istiklâlini, varlığını korumak maksadiyle tarihî en büyük vazifelerle karşı karşıya mütaleâ etmek mecburiyeti vardır.

Türkiye'de ve Dışarıda Kürt Nüfusu

Kamusü'l-Alâm'ın Osmanlı İmparatorluk camiası içindeki, o vakte ait Kürt nüfusunu bildiren rakamı, yukarıda kaydedilmiştir.

1925 yılında Irak ve Musul bölgelerinde incelemeler yaparak o zamanki Milletler Cemiyeti'ne bir rapor sunan Musul Tahlük Komisyonu'nun bu raporundaki kayıtlarda (s. 398) Kürt nüfusu hakkında şu ınalumat verilmektedir: "Kürt milletinin ekseriyeti tahminen üç milyon olan yekûnun bir buçuk milyondan ziyadesi Türkiye'dedir. 700.000'i İran'da, 500.000'i Irak'ta oturur. Suriye'de de vardır."

Bu raporun, diğerk bir kısmında da Musul ve civan Kürt nüfusuna ait şu rakamlar (s. 377) göze çarpar: “Musul ve havalisinde mevcut nüfusun sekizde beşinin Kürt olduğu hakkında bazı neticeler elde edilmiştir”.¹⁴

Osmanlı İmparatorluğu parçalandıktan sonra yeniden kurulan Türkiye Cumhuriyeti hudutları içinde Kürtçe konuşan vatandaşların sayıları hakkında elimizde iki vesika mevcuttur: Bunlardan biri 1927 yılında yapılan nüfus sayımına ait istatistiklerdir ki bunlar memleketimizde Kürtçe konuşanların miktarını 1.184.446 ve 1935 sayımı da, bu vatandaşları 1.480.236 olarak göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Birliğı’nin en stratejik noktalarında ve üç tarafı yabancı devlet ve hatta düşman unsurlarla çevrilmiş bölgelerinde ve takriben 250.000 km² araziye yayılmış bulunan Kürtlerin nüfusunu, 1936 yılında Ankara’da toplanan Umumî Müfettişler Kongresi¹⁵ şu suretle tesbit etmişti:

741.325 B.U.Mf. bölgesinde

299.055 İkinci U.Mf. bölgesinde

198.508 Üçüncü U.Mf. bölgesinde

1.238.888 olmak üzere, yekûn ... görülür.

1940 sayımına ait rakamlar elimizde henüz bulunmadığına ve 1935 yılından beri aradan 10 sene geçmiş olduğuna göre, bu nüfus meselesini başka bir zaviyeden de mütaleâ etmek kabildir; şöyle ki geçen bu zaman içinde Hatay vilâyeti Anavatan’a kavuşmuştur. Bundan başka yine Şarkî Anadolu’da senede binde 38.0 ve Cenub-i Şarkî Anadolu’da senede binde 29.1 nisbetinde (Türkiye’nin en yüksek nüfus artış nisbetleridir) bir artış vukua gelmekte olduğuna göre, Türkiye’de bugün Kürtçe konuşan vatandaşların sayısının iki milyona yaklaşmış veya bu rakamı biraz aşmış bulunduğunu tahmin etmek kabildir.

14 Yukarıda işaret edilen sahife no.’ları, B.M.M. hükûmetinin ilk devirlerinde Matbuat Umum Mdürlüğü tarafından yayınlanan *Ayın Tarih*’nden alınmıştır.

15 7-22 Aralık 1936 tarihlerinde yapılan Umûmî Müfettişler Toplantısı’na ilişkin zabıtlar ve raporlar 1937 yılında Dâhiliye Vekâleti tarafından basılır. Bu baskı, Bülent Varlık’ın notlarıyla ve Cemil Koçak’ın önsözüyle yayımlandı. Bkz. *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları – 1936*, Haz. Bülent Varlık, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010. Ayrıca bkz. Cemil Koçak, “Ara Ek: Umûmî Müfettişler Toplantısı (1936)”, *Umûmî Müfettişlikler (1927-1950)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 251-58. –d.n.

Türk vatandaşlığı onurunu haiz olan veya olmayan şahıslara ait olmak üzere yurdumuzda otuz üç çeşit dil konuşan yığınlar arasında genel yekûna nazaran Kürt nüfusun miktarı takribî olarak onda bir olarak dikkati çeker. 1935 sayımı neticesinde ise yurttan salt Türkçe konuşan 13.899.073 vatandaş mukabil 1.480.246 vatandaşın Kürtçe konuşmakta olduğu tesbit edilmiştir. 1945 sayımı neticeleri her ne kadar elimizde değilse de, bu son zamana ait tahlillerin de Türk-Kürt nüfusların miktarlarını yine bu artış nisbetleri göz önünde tutulmak şartıyla mütalacâ etmek faydalı ve gerçeğe yakın olur kanaatindeyim. Ve elbetteki bu neticenin mana ve önemi üzerinde ayrıca bir fikir yürütmeğe mahal yoktur.

Dış Memleketlerde Kürtlerin Sayıları

Irak'ta

İngiltere Hariciye Nezareti'nin 1920 yılında neşretmiş bulunduğu *Handbook* kitabının "Mezepotamya" başlıklı makalesinde (Sayı: 63, Sahife: 8) bu bölgeler ahalisine [ait] rakamlar arasında Kürtler 380.000 olarak gösterilmiştir. Diğer taraftan 1924 yılında Irak hükûmetinin yapmış olduğu nüfus sayımında ise bütün Irak hudutları içinde 497.007 Kürdün bulunduğu yazılmaktadır.

Tamamı 302,000 km² olan Irak hükûmetinin 1938 yılı nüfus sayımı neticelerine göre 3.700.000 tutan nüfusunun 1/4 kısmının Kürtlerden müteşekkil olduğu söylenmekte ise de Irak'taki Kürt nüfusunun nihayet 700.000'i geçmeyeceği sanılmaktadır.

Musul Tahkik Heyeti'nin Milletler Cemiyeti'ne sunduğu 16 Temmuz 1925 tarihli raporuna nazaran (s. 440) Musul ve havalisi Kürtlerin miktarı 500.000 olarak gösterilmiştir. Suriye ve öteki bölgelerde oturanlar da bu hesaptan hariç tutulmuştur.

Irak genel nüfusunun, yüzde 34-35'inin Kürtlerden müteşekkil olduğu hakkında bazı rakamlar verilmiş ise de, bunun son derece mübalağalı ve hat-ta propaganda maksadiyle ortaya atıldığına şüphe yoktur.

İran'da

Bazı kayıtlara nazaran 1939-1940 nüfus sayımında mevcut nüfusu 10-11 milyon olarak gösterilen, Türkiye istatistiklerinde ise 15 milyon olduğu yazılan İran nüfusunun yüzde 15'inin Kürtlerden müteşekkil olduğu bilini-

yorsa da, bu, tam bir gerçek değildir. En son bir vesikaya göre (San'an Azer, *İran Türkleri*, 1942), İran'daki Kürtlerin 700.000 olduğu anlaşılmaktadır.

Suriye ve Lübnan'da

Bu iki memlekette yapılan bazı incelemelere bakılacak olursa mevcut Kürt nüfusun miktarı 300.000'i geçmez.

Netice

Türkiye, Irak, İran, Suriye ve Lübnan'da mevcut bulundukları – çoğu takribi hesaplarla– anlaşılan Kürt miktarının dört milyonu bulmadığı görülmektedir. Binaenaleyh Sovyet Rusya Federal Cumhuriyetleri içinde ve diğer yabancı memleketlerde yaşayan Kürtleri de bu rakama ilave etmek suretiyle, bu miktarın zorlukla dört milyonu bulabileceği kuvvetle tahmin edilebilir. Bu takdirde, yabancı memleketler yayın ve radyolarıyla dünya alanında dokuz milyon olduklarına ait yapılan neşriyat tamamen esastan âridir.

Ancak, Kürtlerin hususî vasıflarından biri de süratle artmak, yani veludiyettir. Bu takdirde, bunların gelecekte ve hatta kısa bir gelecekte daha zengin rakamlarla ifade edilebilen bir çoğunluğa varabileceklerini düşünmek, hiç de hatalı bir görüş olmaz. Bugün Kürtler arasında yapılacak kısa bir incelemede, ortalama olarak her aileye altı çocuk isabet ettiği görülür ki bu nisbeti meselâ; memleketimizin Ege, Trakya, Karadeniz veya Akdeniz bölgelerinde müşahade etmek kabil değildir. Orta Anadolu'da ise bu nisbet çok daha kısır olarak göze çarpar.

Kürtlerin bu şekildeki seri artış nisbetleri, yalnız Türkiye'de değildir; başka memleketlerde de bu nisbeti müşahade etmek kabildir. Bilhassa Ruslar, Sovyet Rusya'daki Kürt ve Ermenilerin süratle çoğalmaları için müessir tedbirleri çok daha evvelden almış bulunmaktadırlar. Bu arada Sovyet Rusya'daki Kürtlerin muhtelif bölgelerde iskânları yapılmış ve bu ise onların müstekâr bir hayat içinde artışlarını sağlamış sayılabilir. Esasen onların, çoğunun yüksek yaylalarda ve sert iklimlerde yaşamaya alışmış olmaları, kendilerini şehir ve köy halkından daha ziyade tabiatın şiddetlerine karşı mukavemet edebilecek bir duruma sokmuş ve nesiller boyunca bu kabiliyetleri artmıştır. Üstelik gerek iklim ve gerekse bedenî mukavemetleri, onların salgın hastalıklara karşı da dayanmalarını artırmıştır. Velhasıl tabîî, sosyolojik ve biyolojik birtakım sebepler Kürtlerin nüfuslarının süratle artmasına yardım etmektedir.

Osmanlılar Devri ve Kürtler

XVII. asırdan sonra iç idaresinde husule gelen zaaf ve “inhitat”tan dolayı, gittikçe ve hatta süratle çökmeğe başlayan Osmanlı İmparatorluğu, denilebilir ki ne en azametli devrinde ve ne de ondan sonraki inhilâl devirlerinde memleketin birçok tarafları gibi Doğu Anadolu bölgelerinin idaresinde dikkati çeker yüksek imar ve idare başarısı gösterilmiştir. Esasen çöküntü devirlerinde böyle bir başarı da bahis konusu olamazdı. Çünkü “inhitat” kasırgaları içinde bocalayan Osmanlı Devleti’nin memleket idaresindeki beceriksizliği her alanda göze çarpmaktaydı.

İmparatorluğun yakın çağlardaki iç ve dış siyasetteki esassizliği dışta düşmanları, içte azınlıkları, devletin bu zaafından faydalanmağa sevk ediyordu. Bu sıralarda memleket azınlıklarının bu esassiz politikadan nasıl faydalandıklarını ve İmparatorluğun zaafalarını ne suretle istismar ettiklerini bir İngiliz muharrir ve konferansçı şöyle anlatır:

“Türkiye’de (Osmanlı idaresinde) idare, siyaset, ticaret, sanayi, tahsil, hayat bile çeşitli usullere maliktir. Ve bunların hiçbirisi bir şekl-i millî temsil etmez. Yalnız esassiz olmak ve hiçbir zaman müfit bir netice vermemek gibi bir etiketleri vardır.

Bu cihet için tafsilat ve isbat istemez. Türkiye (Osmanlı idaresi) tarihi namütenahi misallerle doludur.”

“Yunanistan’ın istiklâli zamanında birçok İstanbul Rum ekâbiri kolaylıklar temin ediyorlardı. Arnavutluk isyanında Arnavutlar, Ermenilerin kargaşalıkları çıkardıkları zamanlarda da Ermenilere mensup Türkiye (Osmanlı) diplomatları bulunuyorlardı. Bu cihet siyaseti Hariciye’nin ne kadar esassiz olduğunu pekiyi izah eder.”

1914 Dünya Savaşlarına gelinceye kadar geçen zaman içinde Osmanlı İmparatorluğu’nun çökmesinde menfaat arayan yabancı devletler, kuvvetli bir işbirliği hâlinde İmparatorluk dâhilindeki Rum, Ermeni, Arap ve diğer azınlıkları aldatmak ve onları “metbû”ları aleyhine kışkırtmakla meşguldular. İmparatorluk içinde yaşayan bu milletler de, bu yabancı devletlerin tahrik ve teşviklerinden cesaret ve ümit alarak gizli ve açık her çeşit ve alanda “sabotajlar” yapmakla, İmparatorluk düşmanlarının iş ve menfaatlerini sağlamağa çalışıyorlardı. Bütün bu azınlıklar üzerindeki tahrik ve kandırma çalışmalarının sonuçları Trablus, Balkan ve nihayet 1914-1918 Savaşlarında geniş ölçüde elde edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşündeki baş-

lica sebepler; yabancı devletlerin ve kundakçılarla, Osmanlı azınlıklarının bu kabil çalışma ve ihanetleridir.

Ancak yukanda bahsi geçen suikastlar, o tarihlerde bu devletler tarafından Kürtlere teşmil edilmedi. Bunun içindir ki zaman zaman dikkati çeken Osmanlı-Kürt anlaşmazlıkları, siyasî ve şamil bir mahiyet arz etmekten ziyade, mevzii ve basit “halk ihtilâfları” mahiyetine münhasır kalmış ve nihayet hadiseler bir “adi şakavet” çerçevesinden dışarıya çıkamamıştır. Esasen Kürtler de son tarihlere kadar kendilerini İslâm vahdetini sözde temsil eden Osmanlı camiâsının bir uzvu saymakla iktifa ederek bu telâkki ile birlikte “Aşiret zihniyeti” nin onların kafalarında ve ruhlarında yarattığı yalnız “kavmiyetperestlik” ile geçinip gitmişlerdir. Hâlbuki 1914’ten sonra Kürtlerin fikrî temayülleri geniş ölçüde değişmiş ve Kürtler, yabancı devletler için yeni bir mevzu olarak ele alındığı gibi, bizzat kendileri de böyle bir konu olmak kabiliyetinin ruhlarında gelişmiş olduğunu sezmışlerdir. Kürtlerde, “Kürtçülük ve istildâl fikri”nin işte bu sıralarda gelişmeğe yüz tutmuş olduğunu sanmak, belki de hatalı olmaz. Onun içindir ki 1914-1918 devresinden sonra Kürtler tarafından çıkarılan veya onlara çıkartılan iç ve dış memleketteki bazı olayları “politik” bir objektifden mütaleâ etmek faydalı olur, sanırım; 1919’daki Malatya hadiseleri, daha sonraki Şeyh Sait hadisesi, Ağrı ve Zilan İsyanları, daha ziyade bu kategoriye girebilen mevzulardan sayılması kabildir.

Tanzimat’a kadar Doğu Anadolu bölgelerinde, bir taraftan feodal teşekküllerin, ilbeyleri ve toprak ağalarının birbirleriyle sürüp gelen boğuşmaları, kavgaları, diğer taraftan da Müslüman tebeâ ile raeyâ arasında namus, mal, canın harcanmasını doğuran çarpışma ve mücadeleler en geniş şekil ve manasiyle yapılmıştır. Uzun zamanlar, Osmanlı hükûmetinin idaresizliği yüzünden ve devletin buralarda nüfuz tesis edememesi neticesi ortaya çıkan bu kabil çeşitli boğuşma ve didişmelerde köy, kasaba ve şehir halkı en dar manada bile emniyet ve rahatın nimetine erememişlerdi. Bu hâl, asırlar boyunca sürüp geldiğinden memleket her bakımdan acıklı bir çöküntüye doğru süratle yol almaktaydı. Osmanlı tebaasının hukukunda selâh ve reform yapmak esas ve amacını ihtiva eden 3 İkinciteşrin (Kasım) 1839 Tanzimat Fermanı bile, bu çeşitli çarpışmalara ve saldırılara mani olamadı, önüne geçemedi.

Doğu Anadolu’nun Dersim, Mutki, Hizan, Hakkâri ve Türkiye’nin İran’la sınırboyu bölgeleri tıpkı kuzey Yunanistan’ın “Kaleftes” adı verilen çşkıya çeteleri gibi silahlı ve tamamen bağımsız yaşar ve devlet otoritesini

tanımayarak durmadan etrafa sarkıntılık yapan birtakım kimselerin ellerinde perişan bir hâldeydi. Bu eli silahlı eşkıya çeteleri, ya topluca veya münferit bir hâlde hemen hepsi cahil olan “Bey” ve “Ağa”ların idaresi altında soygunculuklar ve çapulculuklar yaparak, adam öldürerek geçinirlerdi. Bunlarla bir taraftan halk uğraşır, diğer taraftan vakit bulursa devlet jandarma ve askerî kuvvetleri çarpışır dururlardı. Ve bütün bu hâller, Doğu Anadolu’nun her tarafında yıllar ve asırlarca devam edip durdu. Bu olaylar memleketin gerek ekonomik ve gerekse sosyal alanlarındaki gelişmelerini şiddetle baltaladı. Aciz valilerin, kifayetsiz kaymakamların, yerli ve ekserisi mütegalip zümreye mensup bulunan cahil nahiye müdürlerinin ve yalnız ceblerini doldurmak, menfaat ve ihtiraslarını körletmek maksadiyle halkı birbirine düşüren veya hut halkın hükûmetle arasını açmaktan başka bir şeye yaramayan Osmanlı “memur” ve “zaptiyesi” bu mücadeleleri bilerek, bilmeyerek körükleyip durdular. Vergilerin ağırlığı, “iltizam usulü cibayet”in tatbiki de buralardaki ekonomik ve sosyal gelişmeyi baltalamaktaydı.

Meşrutiyet’ten sonra memlekette teşkilâtlandırılarak geliştirilmesine çalışılan “Türkçülük” cereyanı, Osmanlı azınlıkları kadar Kürtleri, dışarıda da Yakın ve Orta Şark’ta menfaat arayan yabancı devletleri de kuşkulandırmış, bunların ayrı ayrı yollardan yürüyerek, ayrı ayrı politika takibederek yeni Türk ideolojisi aleyhine sinsice ve bazen açıkca harekete geçmelerine sebep olmuştur. Kendi kendini yapmağa çalışan bir millet bu suretle içeriden ve dışarıdan vurulmak isteniyordu. Bu yolda iç ve dış düşmanlarımızın çok ke-reler el ele vererek çalıştıkları görüldü.

Osmanlı İmparatorluğu, hiçbir yerde “fetih hakkı”nı tam manasiyle kullanmamış, üstelik istilâ ettiği ve uyruğu altına aldığı yerlerdeki halkın sosyal ve siyasal varlıklarına riayet göstererek onların bir kısmına ve hatta hepisine ayrı ayrı imtiyazlar vermiştir. Bu imtiyazlardan Türkün gayrisi bütün unsurlar en geniş şekilde faydalanmışlardır. Camiayı teşkileden unsurlar arasından Osmanlılarla çok verimli bir surette işbirliği yapan, İmparatorluğa gerçekten büyük hizmetler gören insanlar görüldü. Bunların hareketleri misal tutularak ve fetih hakkı da kullanılarak hemen bütün azınlıkları çoğunluğa temsil etmek kabildi. Fakat Osmanlılar bunu yapmadılar, yapamadılar. Ve işte bu yüzdendir ki Doğu Anadolu’da asırlar boyunca imtiyazlı bir sınıf gelişirken, imtiyazlı bir azınlık kuvvet ve kudret kazanırken, imtiyazsız kalan Türk milleti de bu yabancı gelişmesi arasında millî benliğini günden güne yitirmek-teydi.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Bir Kısım Türkler, Millî Benliklerini Niçin ve Nasıl Gaybettiler?

XV’inci yüzyılın ortalarından, yani Fatih devrinden XVI’ncı yüzyılın sonlarına, yani Mehmet III zamanına kadar geçen müddet Osmanlı İmparatorluğu’nun en kudretli ve refahlı bir devri olarak vasıflandırılmıştır. Selim I, bu mesut devir padişahlarından biridir. Doğu Anadolu’nun mühim bölgeleri de Selim I zamanında, 1514 tarihlerinde Osmanlı idaresine geçmiştir. Doğu Anadolu’nun büyük bir kısmının, Osmanlılar idaresine geçmesinde meşhur İdris-i Bitlisî’nin¹⁶ büyük rolü ve yardımı olduğu içindir ki nasyonalist Kürtler, Molla İdris’i hiç sevmeyiz; onu Kürtlüğe ihanet ve Osmanlılara sadakat göstermekle tavsif ve hatta tel’in ederler; “İdris, Kürdistan’ı bir hırkaya satmıştır” derler.

Gerçekten, yukarıda da kaydettiğimiz gibi, Doğu Anadolu’nun Osmanlılar idaresine geçmesinde Molla İdris’in kıymetli yardımı ve fikrî hizmeti

16 Bitlisli İdris, devrinin en ileri gelen bilginlerinden Bitlisli Hüsametdin Ali’nin oğludur. Nur-i Bahşî Tarikatı’ndan olup, bu tarikatte mühim bir mevki işgal etmiştir. Hayatında üç önemli eser meydana getirmiştir: İki ciltlik bir tefsir, Şeyh Abdurrazzak-ı Kaşani’nin *İstilahat-ı Sofiyese*’ni şerh ve bir de *Gülşen-i Raz*’ın Farişî şerhi... Hüsametdin Ali 1494 yılında ölmüştür.

Oğlu İdris, ilim, irfan ve siyasette babasından daha ziyade zekâ ve faziletini göstermiştir.

İdris’in doğum tarihi belli değildir. Fakat ilme ve siyasete hizmeti birçok tarihlerde yazılıdır.

İdris, o tarihlerde İran’da saltanat süren Uzun Hasan’ın Divan hizmetinde bulundu. Şah İsmail, İran’a hâkim olmağa başlayınca İdris onun hizmetinde bulunmağı nefsince yediremeyerek İran’dan ayrılmış Mekke’ye gitti. Dönüşte Osmanlı Türklerinin hizmetine girmeyi tercih etmişti. İkinci Beyazıt, Bitlisli İdris’i vekar ve saygı ile kabul ve hatta kendisine bir Âl-i Osman tarihi yazmayı emretti.

İdris, o zamana kadar toplu ve ızahlı bir hâlde henüz yazılmamış olan Osmanlı tarihini yazdı. Sekiz padişahın hayat, menkıbe ve devirleri vekayiiine ait olayları Farişî bir dille şerh ve ızah eden İdris, kitabına yine Farişî bir ad koymuştur: *Heft Behişt*. İdris, eserini 1513’te bitirdi. *Heft Behişt*, Mahmut I zamanında Abdülbaki Sadi Efendi tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Yavuz tahta çıkınca İdris’e çok iltifat gösterdi. Yavuz, İdris’in hem kaleminden ve hem de fikirlerinden istifade etmiştir. İdris, Çaldıran Seferi’nden döndükten sonra kendisini büsbütün ilme vermişti. Bu suretle on iki kadar eser telif etti.

İdris, 1520 tarihinde İstanbul’da vefat etti. Mezarı Eyüp’te İdris Köşkü denilen yerde, Zeynep Hatun’un yaptırdığı camiin kabristanındadır.

olmuştur. Çaldıran Meydan Savaşı'nda Safevî hükümdarı Şah İsmail'i mağ-
lup eden Osmanlı hükümdarı Yavuz Selim'e Bitlis, Siirt, Diyarbakır, Kerkük,
Urfa, Mardin, Ergani bölgeleri şartsız teslim oldular. Bu muvaffakiyet, Mol-
la İdris'in geniş himmet ve mesaisiyle ve iki sene gibi kısa bir zamanda temin
edilmiştir. Bu suretle Osmanlı memleketleri yeni elde edilen bu bölgelerle
birlikte bir hayli genişlik kazannuş oluyordu.

İmparatorluk, Doğu Anadolu'da ellerine geçen bu yerlerde mevcut bir-
takım "mahallî feodal" teşekküllerini, olduğu gibi muhafaza ettiler ve hatta
resmen de tanıdılar. Bu büyük müsamahanın o gün için belki bir manası
vardı ve zarar yoktu. Fakat zarar, zamanla gelişerek kendini gösterdi.

Ve ne dikkate değer bir gerçektir ki Kürtler, kendi iptidâi feodalizmle-
rine en müsait şekillerde imkânlar sağlayan ve müsamaha gösteren Osmanlı
idaresiyle hiçbir vakit samimi olarak bağdaşamadılar. Onların kanaatlerine
göre:

"Yavuz Selim zamanında Osmanlı İmparatorluğu'na –istiklâl-i dâhililerini
muhafaza etmek şartıyla– on bir emaret hâlinde ve tav'an iltihak eden Kürt-
lerle Osmanlılar arasında tek bir münasebet, mezhebî bir karabetten iba-
rettir."

Kürtlerin kasedtikleri bu on bir emaret, o zamanın icaplarına göre, ku-
rulmuş on bir derebeğinin "sultasından" başka bir şey değildir. Bittabi böyle
bir sultada ise devletler hukuku bakımından bir "istiklâl-i dâhili" değil, bir
feodal teşekkülün "aşiret göreneklerine ve usullerine" dayanarak iptidâi ve
ananevî nizamları hâkimdir. Ve yine pek tabii olarak bu durumda bulunan yı-
ğınların "tebeâsı" ile "metbuu" arasında, hiçbir vakitte "istiklâl-i dâhili" gibi
hukuk ve imtiyazların yaşamasına imkân yoktu. Hâlbuki Osmanlılar bu ciheti
de dikkate almayarak "Bek" ve "Reis"lerine resmi dille "Cenab" elkabiyle hi-
tabettikleri ve yığının "Ekrağ-ı Şecâat Nihad" dedikleri Kürtlere hem saygı
göstermiş ve hem de onlara gerçekten feodalizmlerinin yaşamasına yarayan,
sultalarının devamına hizmet eden müstesna imtiyazlar da vermişlerdi. Daha
sonraları, Kürtler arasında kurulan ve yıllarca Doğu Anadolu'yu harabiye sü-
rükleyen ve halkının başına "resmî ve silahlı eşkıya" belası kesilen "Hamidiye
Alayları"¹⁷ işte bu kabil imtiyazların en püsküllüsü olarak dikkati çeker.

17 Bu memleketlerin bir kısım vatandaşları ve bilhassa dağlı ve köylüler, İkinci Hamit
devrinde "Hamidiye Alayları" denilen yarı askerî ve çok serbest bir teşkilata tabi
tutulmuşlardı. Bu alayların kadrolarının çoğunu suvariler dolduruyordu. Küçük

Fakat Kürtler bütün bu imtiyaz ve imknlardan asla memnun kalmadılar. Diğer taraftan da komşuları Türklere karşı her çeşit zulumdan geri durmadılar. Hakikatte Kürtler, halk yığınlarının üzerinde hususi ve tipik bir feodalizm sultanını yaşatmak için her çareye başvurmuş, muassır terkkiyatı da takip kabiliyetini –kitle hâlinde– gösterememişlerdir. Bundan başka Kürtler, Osmanlı idaresi zamanında bu cami’a içinde kendilerini birtakım “tarikat” ve “mezhep” kayıtlarından da kurtaramadılar. Çoğu “şafii” olan bu kavmin bir kısmı da “Hanefi” ve “Alevi” mezhepleri arasında birtakım tarikat ve akide zümrelerine ayrılmış ve bu ayrılış neticesi olarak da aralarında husule gelen devamlı ihtilaşlar ve anlaşmazlıklara alet olmaktan kurtulamamışlardır. Bütün Ortaçağ devri, bu memleketlerde hayat; aşiret beyi, şehir beyi, köy ağası, kabile reisi arasındaki kanlı ve sürekli boğuşmalarla doludur. Bu hâl Osmanlı İmparatorluğu’nun itila devirlerinde de devam edip durmuş, derebeylerinin, toprak ağalarının, mir ve miranların şuursuz mücadelelerine geniş ölçüde sahne olmaktan, bu memleketler kurtulamamışlardır. Buralarda acı ve felaketli bir anarşi uzun zamanlar hükümran olmuştur. Ve bu yüzden Doğu Anadolu illerimiz, yukarıda da bir parça temas ettiğimiz gibi ileri bir

---

subaylar ve diğer subaylar bu kuruluş içinde daha çok imtiyaza malik bulunuyorlardı. Alay komutanları, Liva komutanları ve bunların mensupları ile Generalların imtiyazlı ve aynı zamanda siyasi bir mevkiye malik bulundukları her vakit ilk bakışta dikkati çekerdi.

Bu aşiret reislerinin çocuklarını okutturmak maksadiyle Hamid II, İstanbul’da hususi bir okul atırmıştı. Bu okul Kabataş’ta, ifte Konaklar’daydı. Hakikatte burası bir “okuma yurdu”ndan ziyade bir nevi “ışlahhane” hâlinde bulunurdu. Hamid II, buraya, birtakım Kürt, Arap, Drz reis, ağa, şeyh ve şeflerinin ve aşiret ileri gelenlerinin çocuklarını toplamış, bunları sözde “medeniyyet”e kavuşturmağa çalışıyordu.

Hamid II, yaşları 18-25 arasında bulunan bu aşiret çocuklarının bazılarını –o zamanki tabirle– mülazım-i evvel veya sani, bazılarını yüzbaşı yaparak, göğüslerine birer “Yavcran-ı Hazret-i şehriyari” kordonu ve dördüncü rütbeden Mecidi Nişanı taktuktan sonra, şenlik görmemiş bu yabanileri, İstanbul’un o güzel semtindeki ifte Konaklar’ın taş duvarları arasına yerleştirmişti. Bu okulda “İmtiyazlı Asilzade” çocukları gibi okuyan Kürt gençleri de, buradan subay çıkarak mensup oldukları aşiret alaylarına gönderilirdi.

Bu suretle kurulan “Hamidiye Alayları”nın levazım ve ihtiyaçları, alay komutanları tarafından tedarik ve masraflar, alayın mensup olduğu aşiret efradı tarafından tesviye olunurdu. Alay komutanı, bu vesile ile aşiret halkından istediği kadar para, erzak, eşya veya malzemeyi ister ve alırdı.

gelişmeye ulaşamamış, halk da hem iktisaden ve hem de kültür bakımından istenen dereceye çıkamamıştır.

Fakat diğer taraftan imtiyazlı bir sınıf hâlinde gelişerek etrafa dal budak salan ve tasallutunu artıran Kürtler arasında “Kürt kavmiyetperverliği” denilen iptidaî zihniyet en kuvvetli gelişmesini Osmanlılar devrinde göstermiş, bu cihette Osmanlıların dikkatini çekmemiştir. Tersine olarak “Kürt kavmiyetperverliği”nin kuvvetlenip devamında adeta Osmanlı idaresi teşvik edici bir desteklemede bulunmuştur. Bunun geniş faydasını ise Kürtler bihakkın istismardan geri durmamışlardır; Kürtlerin bulundukları çevrelerde daha kuvvetli bir surette yayılmalarını, Türk unsurlarının ve diğer unsurların Kürtlerin nüfuzu altına girmelerini, bunlar üzerinde devamlı sultalar kurmalarını sağlamıştır. Doğu Anadolu bölgelerinde bu kabil “tasallut” ve “tahakkümler”in garip tecellileri olurdu; bir Türk, bir Kürdü zamanın ve mahallin hükûmetine şikâyet edemezdi. Bu takdirde o Kürdün mensup olduğu bütün aşiret efradı, o Türke düşman olur, ondan tez zamanda intikam almağa çalışırlardı. Ve çok kerre de bu düşmanlıklarında muvaffak olurlardı.

Her Kürt bir aşirete mensuptu. Hakkını arayamayan Kürdün hakkını mensup bulunduğu aşiret beyi veya ağası arardı. Çünkü aşiret beyi veya ağası, mensuplarının haklarını aramağı aynı zamanda bir şeref borcu sayardı. Aşiretler, her vakit hükûmetle zıt gitmekten ve devletle işbirliği yapmaktan zevk alır ve bundan vahşi bir gurur duyardı. Kürtlerin çoğu Osmanlılığın da kendileri için zararlı bulunduğunu iddia etmiş ve buna yığınları inandırmışlardır. Ve Osmanlı idaresinden Türkten gayri diğer unsurların faydalanmadığını da ileri sürerek Kürtlerin Türklere düşman olmasını sağlamağa çalışmışlardır. Yakın zamanların bir kısım “ifratçı Kürtleri” bu hususta daha ileri giderek Türklüğün gelişmesini Kürtlük için başlıca zararlardan biri olarak göstermekte ve bu arada, daha ileri giderek İslâmcılığın da diğer Müslüman unsurların ve bilhassa Kürtlerin Türk milletine hizmetkâr kılması için kurulmuş bir müessese olduğu fikrini ortaya yaymak istemişlerdir. Müfrit Kürtçülerin bu maksatla Osmanlı idaresindeki “Hilâfet”i kasedtikleri mümkündür. Hilâfeti ne Osmanlı İmparatorluk zihniyetinin ve ne de Hilâfet müessesesinin böyle bir karakter veya temayülü tarihin hiçbir devrinde dikkati çekmemiştir.

Ve yine bir kısım Kürtler de Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan Türkten gayri anasırın Türkleştirilebilenlerinin Türkleştirilmesi ve diğerlerinin imhası gibi bir politikanın İmparatorluk idaresinde hâkim bir prensip

olarak dikkati çektiğini ve tatbik olunduğunu iddia etmişlerdir. Fakat ne dikkate değer bir hakikattir ki Osmanlı camî'ası içinde yaşamış birçok azınlıklar, zaman zaman Türklerden ziyade gelişme imkânlarını elde etmişlerdir. Bu hadise, onların ekonomik alandaki kazançları ve millî benliklerinin inkişafında karakterize olmuştur. Fakat bütün bu olaylar karşısında Osmanlı idaresi, Türklüğü kendi hâline bırakmış gibiydi; Türk ve Türklük fikirleri, gerek hususî inkişaf gösteren zıt yabancı unsurların tasallutiyle ve gerekse, devletin idaresi mevkiine çıkan “memleket ricali” ve “elit” sınıf tarafından baltalanmış, hatta tahkir ve tezyife bile uğramıştır. Bunun içindir ki Osmanlıların son devirlerine kadar Türk ve Türklük fikirleri hiçbir gelişme göstermemiştir.

“Kapını Türke, sırtını kürke alıştırma” diyen Osmanlı devlet rical ve aristokratlarının yanbaşında Türk ve Türklük aleyhinde şiirler yazan şairler de türemişti. Türkün ve Türklüğün aleyhine konuşan şairlerin buraya naklettığımız elem verici sözleri üzerinde ibretle, dikkatle durarak onları bir kerre daha okumak lâzımdır:

İmam'ın biri azıtır izini
Alır bir yaban Türkünün kızını
Taşlıcalı Yahya

Bilmeyen Andelib'i serçe sanur
Türk billuri görse sırçe sanur
Hamdullah Hamdi

Nice söz söylenür ol yerde kim şair sanur kendin
Galatperdaz-ı mana bir muvezzir Türk-i lâüfhem
Nefî

Daima engel düşerler çift olurken yare ben
Görmedim Etrak-ı bi idrake benzer çift bozan
Bursalı Haşimî

Cahilem Türk-i merkepetvarem
Har-ı lâüfhemem alefharem
Vahit Mahdumu

Hem döver borçluların hem de komaz ağlamağa
Mukteza-yi meşreb-i Türki hudara böyledir
Edirneli Havaî

Aslını Irak'ın Bayat aşiretinden ve Türk sandığımız ve bu sarıkla övündüğümüz Fuzûlî bile, bakınız ne demiş:¹⁸

Germ iken meclis içre nuşanuş
Türk-bedmest olup mey etti huruş
Fuzûlî

Türk ehlinin ey hacc biraz başı kabadır
Baki

Aslen Taşlıcalı olan Yahya, bir şiirinde kendisini bakınız nasıl övmüştür:

*Gülşen-i Raz'*ından:
Arnavut aslı oluptur aslım,
Kılıç ile dirilür her neslim
Nole ol taifeî şir üfken
Kılsa Şabin gibi taşlıkta vatan
Taşlıcalı Yahya

Fatih sarayına evvela “Acem” adıyla giren ve bu sayede büyük itibar ve saygı gördükten sonra “Acem olmadığı” meydana çıkarak saraydan koçulan Tokatlı Lüâlî bir şiirinde diyor ki:

Accemin her biri ki Rume gelir
Ya vezaret, ya sancak uma gelir

Ve bu devirde Orta Asya'da Ali Şir Nevâî, Türkçenin Farişçeye üstünlüğünü isbata çalışıyordu.

---

18 Bayat aşireti, Musul'un Kifri kazasında otururlar. Bayatların ananesine göre bunlar Horasan Türkmenlerinin evlad ve ahfadı iseler de devamlı bir surette damarlarına giren Arap kanı, milliyetçe bunları kâmilten denecek derecede Araplaştırmıştır. Yaşayış tarzları itibarıyla da Arapurlar. Osmanlı salnamelerinde bunların Arapça ve Türkçe konuştukları yazılıdır.

Kırşehirli Âşık Paşa ise, zamanın telâkkisine uymaktan kendisini tutamamıştır. Âşık Paşa, *Divan*'ının mukaddimesinde Farisçe yazmış ve *Divan*'ındaki şiirlerini Türkçe yazdığından ötürü de mukaddimesinde özür dilemiştir. Ve bu da yetmiyormuş gibi, ayrıca *Divan*'ına şu şiiri de koymuştur:

Türk diline kimseler bakmaz idi
Türlere hergiz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri

Sinan Paşa da kitabında öz ana dilini kullanmak zorunda kaldığından ötürü özür dilemiştir: “Eğerçi ol nüsha bir Türkî kitap gibidir, surette amma. Camii envaî ulumdur, hakikatte... Her taife haz alsın diye Türk diline sokuşturdum”.

Türke hak çeşmeî irfani haram etmiştir
Eylese her ne kadar sözlerini sihri helâl
Nefî

Şol gözelkim rahim kılmaz âşık-ı divaneye
Benzer ol Türke ki değmez bir dirhem Tarhaneye
Cemalî

Huban-ı Sitanbul'a ayar mı büt-ü Etrak
Mısırî nice hemcins olur hergelelerle
Vasf

Dahi ömründe nedir bilmez iken hüsn ü eda
Her deni Türki görürsün şua şeklinde
Menbâî

Millî benliğinden uzak bir Osmanlı devleti içinde hâkim zihniyetlerle yetişen devrelerin Osmanlı şairlerini fazla tenkide de hakkımız yoktur, sanırım. O zamanki bu aşağılık duyuş ve görüşlerin, sonradan yeni yeni birtakım garip fikir ve zihniyetlerle yer değiştirdiğini gördük ve duyduk. Yakın zamanlarda ünlü bir bilginimiz veya aydınımız, “Türklerin yabancı damızlığa muhtaç bulunduğu” fikrini ileri sürmüştü. Müslüman oluşumuzu, bugünkü

topraklarda vatan tutmuş olmamızı, hatta Türkçe konuşmamızı birer felaket vesiylesi sayanlarımız görüldü. Türkçenin yerine yabancı bir dilin geçmesini teldif edenler bulundu. Ve nihayet Türklerin ileri bir medeniyet yaratmak kabiliyetinden mahrum bulunduklarını, yabancılara medeniyet yaratma yolunda sahip oldukları kudretin Allah tarafından verilmiş olduğunu söyleyenler, yazarlar ortaya çıktı. Ve bu hâl, bu aşağılık duygu ve zihniyeti son zamanlarda bile bazı kafalarda yer buldu, akisler yaptı, belki de temel tuttu. Dış memleketlerde Türklerin aleyhlerine her fırsattan faydalanarak yayınlar ve propagandalar yapan, iftiralarda bulunmağa çalışanlar uzun zamanlar fikirlerinin zehirlerini etrafa saçmaktan geri durmadılar ve durmamaktadırlar. Bu suretle Türk milleti içeriden ve dıştan suikaste uğradı, hâlâ da uğramaktadır.

Ve işte böyle bir zihniyet içerisinde Türkün millî varlığı, benliği tezyif ve hakarete uğratılırken öte yandan da öz dili, çeşitli kötülüklerin tesiri karşısında öz varlığından fedakârlıklarda bulunmak zorunda kaldı. Bunun en karakteristik şekil ve sonuçlarını Doğu Anadolu'nun o devirlerdeki ihmal ve harab edilmiş bölgelerinde görürüz.

Millî Dil ve Benliğimizin Yabancı Potalar İçinde Eritilmesi Yolunda Dikkate Çarpan Gerçeklikler

Rumeli, Anadolu, Kafkasya, Azerbaycan, kuzey İran ve batı İran'la kuzey Irak bölgelerindeki halkın eskiden konuştukları lehçelerin "Batı Oğuz" Türkçesinden çıktığını biliyoruz. Lehçeler geliştikleri veya değişikliklere uğradıkları "muhit" in tesirleri altında kalarak bugünkü hüviyetlerini bulmuşlardır. Bununla beraber, soyubir yığınlar arasındaki lehçe farkları, pek o kadar farklı olmaz; bu balımdan çeşitli lehçelerle konuşan Türk boyları birbirlerini anlamakta güçlük çekmezler. Orta Asya'dan gelen bir Türkün dilinin çoğunu kuzey İranlı ve Azerbaycan veya Kafkasya'dan olan bir Türkün lehçesini Doğu ve Orta Anadolu halkı anlayabilir. Ve bundan ötürüdür ki Azerbaycan'ın öte yüzünden Kars, Van, Bitlis, Malatya, Elâzığ, Erzincan bölgelerinden gelen Türkler, kendilerini buralarda yabancı bulmaz ve yadırgamazlar. Hissedecekleri şey, basit bir diyalekt farkıdır.

Doğu'da Azerî dilinin gelişmiş olması sebepleri de şu suretle mütaleâ edilebilir; bulunduğu üzere, kökü Anadolu Selçukları'nın dilinde olup İran'daki Türkler içinde teşekkül eden ve "Azer Edebi" lehçesi adını alan bir lehçe vardır ki bilhassa XVI'ncı asırda, Safevîler zamanında büyük bir gelişme gös-

termiş ve sonra Osmanlı lehçesinin tesiri altında kalarak Doğu Anadolu'da az belirli bir şekilde devam etmiştir. Kafkas Türkçesi, bu lehçenin şiddetle tesiri altında kaldı ve Türkmen lehçelerinde de nüfuzu görüldü.

Ve ayrıca uzun zamanlar Azerbaycan, Doğu Anadolu ile Irak bölgeleri Mongul fütûhatının tesirleri altında olarak Hazer Boyları ve Orta Asya Türkleriyle devamlı münasebette bulundular. Buralardan Doğu Anadolu'ya ve yurdumuzun öteki taraflarına yıllar boyunca sayısız kabileler gelip yerleşti. Bir aralık Doğu Anadolu, İran kültürünün de tesirleri altında kaldı. Sonra buraları, mahallî feodal hanedâna geçti. Sonra Karakoyunlulara ve nihayet Şîî olan Safevî Hanedanı'na intikal etti. Hâlbuki batıda da merkezi İstanbul'da olmak üzere ve hem de geniş yayılmağa istidadı bulunan, zengin materyalli bir "Osmanlı dili ve Divan edebiyatı" gelişirken Doğu bölgelerinde de bir Azerî dil ve edebiyatı gelişmekteydi. Onun içindir ki Azeri dil lehçesi, Azerbaycan, güney Kafkasya, İran'ın Hamedan, Fursistan, Horasan ve Tahran vilâyetlerinde yaşayan Türklerle Irak'ta ve Doğu Anadolu'da bugün yaygın bulunmaktadır.

XVI'ncı asır şairi Fuzûlî'nin kullandığı lehçe, Doğu Anadolu'nun hemen öz lehçesidir. Şairin şiirlerinde "hassaten *Tuhfetü'l-Esmar* "ında¹⁹ harcadığı kelimeler, bugün hiç farksız olarak Doğu Anadolu'da, Irak'ta ve Kafkasya'da halk dillerinde yaşamaktadır. Ve Vámbéry'nin *Das Türkenvolk* adlı kitabının bir tarafında kaydettiği gibi: "Azerî lehçesi Anadolu Osmanlıcasına en yakın lisandır" (s. 407).

İranlılar ordularıyla bu memleketleri –Doğu Anadolu'yu– uzun zaman işgalleri altında tutamadılar ve buralara Farisçeyi yerleştiremediler. Fakat bu memleketler halkı, Farisçenin yüzde doksan tesiri altında kalan Kürtçenin istilâsından kendilerini koruyamadılar.

Osmanlı Divan Edebiyatı şairleri, edipleri, müellifleri, âlimleri ve yazarları bütün gayretleriyle hep Osmanlıcadan gayri dilleri kullandılar. Anadolu'nun öz ve saf Türkçesi, yalnız ve yalnız halkın dilinde yaşadı. Onun sahibi eskiden de "halk" idi, yine hakiki Türkün ruhunu taşıyan "halk" oldu.

Bu memleketlerde doğup büyüyen ve sonra da İstanbul'a giderek orada yerleşen Hasankaleli şair Nefî de Osmalıca'yı kullanmış ve hatta bu dilin Divan Edebiyatı'nda zamanının ve ondan sonraki devrin bir üstad otoritesini yaratmıştı. Osmanlı Divan Edebiyatı, onun bu üstadlığından feyiz aldı.

---

19 *Sohbetü'l-Esmâr* –d.n.

Devrin zihniyet ve gidişatı ise “tumturaklı,” “muhteşem,” bir Osmanlıca yaratmaktı. Van’daki çoban Mehmet de pek tabii olarak kendisine hizmet ettiği “ağa”sının dilini, yani Kürtçeyi almış ve onu zamanın muhtemel zararlarından sözde koruyan, hakikatte istismar eden ağasının dili olarak kullanmıştı. Bu olayın felsefesinde belki de “ekmek”in, belki de “zor”un, belki de “zevk”in rolleri vardır. Fakat hakikat bu veya buna benzer neticelerdir. Diğer taraftan da, öz ana dilini gaybetmeyen etmemiştir ve kendi lehçesini bu zamana kadar yaşatmış milyonlarca insanlar vardır. Bu durum karşısında Osmanlıcaya itibar ederek Türkçeyi hakir gören, Türkü saymayan, bu aşağılık duygularını şiirlerin “darbimeselleri”nde, nesir ve nazımlarında yaşatanların durumları ne açıktır?

İran hükümdarı İsmail-i Safevî, Türkçe divan yazar, Türkçe nefesler tertip edip halkın ruhuna nüfuz etmeğe çalışırken, onun muasırı ve can düşmanı Osmanlı padişahı Farisçe divan yazıyor, şiirler söylüyordu. Bugün memleketimizde yabancı dil bilenlere nasıl ki itibar ediliyor, onlara yabancı dil bildikleri için nasıl ki birçok yerlerde ve işlerde mevki veriliyor, üstün tutuluyor, kolaylıklar gösteriliyorsa, o vakitlerde, meselâ Arap ve Acem dillerini bilenlere, aynı şekilde itibar ediliyor, üstün tutuluyor, bu yüzden de Türk olanlar öz ana dillerini bir tarafa bırakarak yığın yığın Arap ve Acem sözlerini Türkçeye naklederek Osmanlıcaya yapmağa çalışıyorlardı. Türkçe bir taraftan Arap, bir taraftan Acem dillerinin baskıları altında kalmıştı.

Bu memleketlerde esaslı bir inceleme yaptığımız vakit, buralarda geniş ölçüde Türk kültürünün yaygın bulunduğu dikkati çeker. Bu kültür arasında dil materyali bilhassa önemle üzerinde durulacak bir zenginlik arz etmektedir. Onun içindir ki Doğu Anadolu bölgelerinde bugün en güzel Türkçe sözler yaşamakta ve yaşatılmaktadır. Bunu anlatmak için bu yolda birçok misaller gösterilebilir. Bu misaller, bu memleketler halkının hakiki çehresini bildirmek bakımından çok enteresan ve manalıdır. Ve yine bir kısım bölgelerde ise Türkçe konuşmayan bazı unsurların mevcudiyeti göze çarpar. Bu gerçeklik karşısında ilk hatırmıza gelen soru şudur: “Bu unsurlar acaba dillerini mi yitirmişler, yoksa Türkten gayri bir unsur mudurlar?”

Bu memleketlerin hakiki tarihini bilenlerin, bu memleketleri içten, candan tanıyanların bu soruya verecekleri cevap ancak ve ancak şu olabilir: “Evet, bu yığınların çoğu, öz ana dillerini yitiren unsurlardır”.

Hatta “Bu insanlar niçin öz dillerini yitirdiler?” diye de dövünmeğe ve herhangi bir soruyu sorup muamma halletmeğe de lüzum yoktur. Durum

apaçık meydandadır. Esasen bu yüzbinlerce insanın geçmişte dillerini yitirmelerini teşvik eden, hatta zorlayan, doğuran sebepleri incelersek o vakit bu soruları sormağa bile lüzum görmez ve ancak hayrete düşeriz.

Osmanlı idaresi zamanında memleketin birçok bölgelerinde Türkten gayri unsurlara zaman zaman verilmiş hukukî, siyasî, idarî, imtiyazlar dikkati çeker. Bunlardan biri de Doğu Anadolu bölgelerinde ve Güneydoğu Anadolu çevrelerinde Kürtlere verilen bazı imtiyazlardır. Bu ayrılık ve gayrılıkların, milletin sosyal bünyesinde ve memleket idaresindeki etki ve zararları çok ağır ve sürekli olmuştur. Çoğu göçebe olan bu imtiyazlıların başıboş ve faydasız gezip tozdukları, çeşitli güvensizliklere ve emniyetsizliklere sebep oldukları bir devirde, şehir ve kasabalarda veya köylerde oturan, devletin vergisini veren Türk unsuru, “avâm” tabiri ve “hevâm” tahkiri altında garip bir duruma düşürülmekteydi. Osmanlıca ve Osmanlılık zihniyeti ve göreneği, devrin ve devirlerin en karakteristik birer modası hâline getirilmişti. Padişahından en küçük bir yeniçeri crine kadar herkes bu modanın arkasında istekle yürüyordu. Osmanlılık zihniyeti millet idaresinde en hâkim bir sistem olarak dikkati çeker.

Ve işte böyle bir devirde veya devirlerde, Doğu Anadolu bölgelerini daha başka tehlikeler de sarmaktaydı; bir yandan Fâris dil ve kültürü bu memleketleri istilâ ederken öte yandan da imtiyazlı sınıflardan bulunan Kürt feodalizmi, Osmanlılıkla atbaşı beraber ve hatta bazı yerlerde devlet ve saray otoritesini gölgede bırakacak surette genişliyor, geliyor, kuvvetleniyordu. Bu yüzden bütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde asayişsizlik, güvensizlik, yoksulluk olanca kuvvetleriyle hüküm sürmek fırsatını bulmuşlardı. Bey ve ağa gibi feodal zümrelerin nüfuzları ve tagallüpleri karşısında dayanamayan veya çaresiz bir duruma düşen Türk unsurları da vakit vakit ve yer yer kendilerini korumağa çalıştılar, fakat kuvvetleri yetmeyenler de kendi millî varlıklarından fedakârlıklarda bulunmak zorunda kaldılar; imtiyazlı Kürdün tasallutundan ve tagallübünden kurtulabilenler veya mücadeleye muktedir olabilenler, şehir ve kasabalara gelerek millî benlik, mal ve canlarını kurtardılar. Kurtaramayanlar ise kısa zamanda Kürtlüğe temessül ettiler. Bunların Kürtlüğe temessülleri ilk önce onlarla akrabalık kurmakla veya ekonomik alandaki işbirliği ile başlar. Dil unsuru bu yolda çok geniş bir rol oynamıştır.

Bütün tarih boyunca bu hakikatler böylece sürüp giderken adı geçen memleket ve bölgelerde bir kısım Türkün Kürtleşmemesi veya Kürtlükten kendisini kurtarabilmesi için sebep yoktu.

Merkezde çeşitli saray entrikalarının bir aleti hâline gelen, bir yandan da gözünü savaştan açamayan Osmanlı egemenliği, uzun zamanlar yalnız Orta Anadolu’da değil, bütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde “lafzî” bir hâkimiyetten ibaret kaldı ve bu durum yüzyıllar boyunca devam etti. Asayişsizliğin, güvensizliğin, inansızlığın sosyal hayatta ve idarede yarattığı dehşet ve korkudan korunabilmek maksadiyle Türk, Kürdün dilini konuşmağa, onun yardımını beklemeğe, ondan kız alıp ona kız vermeğe mecbur kalmıştı. Şehirli ve kasabalı halk, Osmanlılığa uymağa çalışırken bir kısım zayıf iradeli köylü halk da Kürtlüğe karışmış ve bir pota içerisinde eriyip gitmiştir. Doğu Anadolu’da bugün içinde Kürtlerin oturdukları köylerin adlarının Türkçe olması ve pek çok ailelerin cedlerinin Türk soyadını taşımakta bulunması, giyiniş, adet, anane ve diğer folklor malzemesinin tamamen hem de orijinal Türk malı oluşunun başkaca izahına imkân yoktur; ya bu köylerin halkı evvelce Türkçe konuşmaktaydı, sonradan dillerini değiştirdiler yahut da Türk halkının arasında başka taraflardan gelerek yerleşen Kürtler, köyün yerli halkını kendi dilleriyle konuşmağa zorlamışlar ve onlarla sıhrî münasebetler kurarak onları temsil etmişlerdir.

Kürtlerin Türkleri nasıl Kürtleştirdiklerini canlı bir misal ile kaydetmeği faydalı buldum: Erzincan’ın yakınında ve eskiden adına “Geçit köyü” denilen bir köy vardı. Bu köyün yanbaşıda da bir “Mecidiye köyü” mevcuttu. Mecidiye’de Kürtler otururlardı. Mecidiye’nin Kürtleri, Geçit’in Türklerini kısa bir zamanda, beş on sene içinde Kürtleştirdiler. Buna benzer Doğu Anadolu bölgelerinde misaller çoktur.

Ne şayan-ı dikkattir ki birçok Kürt aşiret adları ya tam ifadesiyle öz Türkçe bir isimle, yahut da Türkçe köklerden gelerek bir diyalekt tesiriyle pek az değişmiş bir kelime ile ifade edilmektedir. Ve yine birçok Kürt aşiretlerinin bundan 200-300 yıl önceki bey ve reislerinin adları öz Türkçe adlar olarak görülmektedir. Bu gerçeği daha geniş ölçüde anlayabilmek için fazla incelemeye lüzum yoktur; *Şerefname*’yi ve Berlin Şark Akademisi Prof.’lerinden Dr. Fritz’in kitabını okumak kâfidir sanırım.

Ve yine de dikkate değer bir hakikattir ki Osmanlı Tanzimat hareketi, Türklüğü himayesiz bıraktığı hâlde, Kürt aşiret teşkilatının gelişmesine ve kuvvetlenmesine en müsait imkânları vermiştir. Rahmetli Süleyman Nazif’in bir yazısındaki şu sözleri hatırlamak isterim: “Türkler, Hristiyanları kızdırmamak için Müslümanlığı, Türk olmayanları incitmek için Türklüklerini, ‘Osmanlı’ sıfatı altında bir ‘âyıp ve âr’ gibi ibham ettiler”.

Ve eğer öyle olmasaydı, Osmanlılığın “ihmal” ve istibdadın “pâmal” ettiği bu memleketlerde şimdi Kürtlerin sayıları milyonları bulmayacak ve *Şerefname* sahibi “Şerefhan”ın kitabında büyük bir Kürtlük gayretiyle hesaplara hesaplara miktarlarını bir türlü 200.000’den fazlaya çıkaramadığı sayılarının zengin bir ifadesi olmayacaktı.

Kürt “Milliyetseverliği”nin Doğuşu, Beslenişi ve Kürtlerin Siyasî Çalışmaları, Silahlı Mukavemet ve İsyan Hareketleri

Hamid II’nin Kürdistan Madalyası’nı ihdas ettiği tarihlerde²⁰ ve ondan sonra 1914-1918 savaşlarına gelinceye kadar Kürtler, dış memleketlerden gelen politik tesirlerin altında bulunmuyorlardı. Esasen dış memleketlerden gelen tesirler, o vakitler Kürtleri değil, Müslüman olmayan öteki unsurlarla, zengin nüfus kitlelerine malik ve stratejik araziye ellerinde tutan Arapları harekete getirmeyi, bunları İmparatorluk aleyhine çevirmeyi, ayaklandırmayı gaye edinmişti. Ve zaten bu devirlerde Kürtlerde yalnız “kavmiyetseverlik” öteki temayüllerinden daha ziyade hâkimdi. “Aşiret zihnîyeti”nin zarurî bir neticesi olan bu temayül, Kürtlerin kendi kendileri arasında tutunma ve gelişmeyi lüzumlu kılmış, onlara bir nevi “sosyal gurur” vermişti. Ve Kürtler bu gururlarıyla iç âlemlerini besler, fakat bu gururu, henüz “politik” manada bir kalkındırma ve hareket bayrağı yapmayı düşünmezlerdi. Bu devirlerde şekavet, Kürtlerin başlıca meşgâleleri olarak göze çarpar. Kürtler, bu suretle hem kendilerini ve iptidâî temayüllerini tatmin ediyor, besleniyor, hem de komşuları Türklerden vakit vakit intikam alıyorlardı. Kürtlerin Türklere karşı “kin” ve “düşmanlık”larının tarihi belli değildir. Tarihin her devresinde bu iki millet, birbirleriyle her alanda karışıp kaynaşma durumunda bile, yine aralarında bir “kara şeytan”ın hüküm sürdüğü görülür. Bununla beraber, Prof. Sir Con Mulle’un dediği gibi “İslâm olan Kürtler, Türklerden ayrı yaşamak istemediler”.

20 Mardin’in Cizre kazasının doğusuyla, Siirt’in güney ve Hakkârî’nin güneybatı bölgelerinde oturan ve çoğu göçebe olan “Botan-Böhtan” aşiretinin beyleri 1864 tarihinde Hamid II’ye isyan etmişlerdi. İsyanın bastırılması sekiz ay kadar sürdü. İsyan bölgesine gönderilen “Birinci Heyet-i Seferiye” bu isyanı bastırmak için geniş ölçüde fedakârlıklardan çekinmeyerek büyük güçlüklerle ve mahrumiyetlere katlanmak zorunda kalmıştı. Hamid II, isyanı bastırmağa muvaffak olan asker ve subayları taltifi için “Kürdistan Madalyası” adıyla bir madalya bastırtmış ve bu madalyayı, isyana iştirak eden er ve subaylara verdirmişti. Fakat sonraları bu madalya, bir tecziyenin belgesi değil, Kürtlere bir imtiyaz cemilesi şeklinde propaganda edildi.

1914-1918 Savaşlarında Doğu Anadolu bölgeleri Rus istilâsı ve harbin tesirleri yüzünden mal, can ve türlü kıymet bakımından önemli gayiplere uğradı. Bu sıralarda Kürtleri tıpkı 10 binlerin ric'atında dağlıların yaptıkları taarruzların en korkuncunu, yurt ve yuvasını terk edip düşman taarruzundan kaçan halkın üstüne yönelttiler. Geçit yollarında, boğazlarda ve dağ artlarında "eşkiya Kürtler" in muhacir ve mülteci halka reva gördükleri zulumlar anlatılmakla bitmez, söze ve kaleme gelmez. Bunlar muhacirleri bir yandan soydular, bir yandan da öldürdüler. Artık komşuluk, akrabalık, hemşerilik münasebetlerinin insanî ve zarurî hakları kalmamıştı. Zamanın ve telâkkinin nasıl değiştiğini bu hicretin elim hadiseleri canlı bir surette izah ve isbat etmişti. Kürtlerin bu sıralarda Türklere reva gördükleri zulum ve vahşet, Doğu Anadolu'nun günahsız halkının henüz hafızasında birer korkunç menkibe gibi yaşamaktadır, çocuklarına nakledilmektedir.

Hakikatte ne İslâmlığın ve ne de Araplığın veya Acemliğin tesirleri altında kalmayan Kürtler, devirler boyu aşiret hayatını muhafaza ettiler. Fakat Kürtler, şimdi artık yalnız "kavmiyetsever" değildirler ve muhakkak ki sırf geçim için de "şekavet" yapmaktan artık çıkmış bulunuyorlar. Onlar birçok asır öncesinden beri kıskanarak muhafaza ettikleri "kavmiyetsever"liklerini XIX'uncu asrın sonlarından beri de koyu bir surette ve modern manada bir "milliyetseverlik"le mezcettirmiş bulunuyorlar. Şekaveti, şimdi geçim için değil, yüzde yüz Türklerden intikam almak, Türk hükûmet kuvvetlerini işgal etmek velhasıl genç Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış idaredeki çalışma ve başarılarını baltalamak maksediyle yapmaktadırlar, yaparlar.

1939'dan önce Suriye hududu boyunca zuhur eden çeşitli hudut hadiseleriyle 1942-1943 senelerinde Van, Hakkâri ve Doğu Beyazıt bölgelerinin sınır taraflarında ve yirmi yıldan beri Türk-Rus sınırlarında Kürtlerin eliyle yapılmış vukuat ve çeşitli olaylar, yukarıki fikri teyid eder durumda belgelerdir.

Dış memleketlerde bulunan Kürtler, 20-30 seneden beri bütün dünya milletleriyle ve onların medeniyet, kültür, politika ve temayülleriyle, çeşitli cereyanlarıyla yakından, devamlı ve esash bir surette temas hâlinde bulunuyorlar. Bu dış memleketlerdeki Kürtler, yabancı muhitlerle olan bu temaslarının verim ve neticelerini, intibalarını, Türkiye içinde yaşayan Kürtlere nakletmekten geri durmamakta ve bu yolda her çareye başvurumaktadırlar, her vasıttan faydalanmaktadırlar. Yabancı memleketlerde gezip gören, anlayıp tanıyan Kürt yazarları, şairleri devamlı ve hayret verici bir çalışma temposu

ile belli bir ülkünün gerçekleşmesi, ortaya konması uğrunda dergilerle, gazete ve kitaplarla türlü türlü yayınlar yapmakta ve bu suretle bağımsızlıktan habersiz yaşayan veya böyle bir temayülü olmayan Kürtlerin kafalarına bağımsızlık düşüncesini, heyecanını aşılamağa çalışıyorlar.

Yabancı memleketlerde propaganda yayınları yaparak Kürtleri maksatlarına alet etmeğe çalışan bir kısım politika düşünürleri Kürtler, Kürt ulusseverliğinin Türklükten de eski ve “kadîm” bulunduğunu söylerlerse de, Kürtlere ilk ve şuurlu “milliyetseverliği” aşılayan *Memo-Zin* adlı Kürtçe manzum eserin sahibi, Kürt şairi Ahmed-i Hanî olmuştur.

Birçok ilim kitapları bize şu hakikatı öğretmiştir: Milliyet, din, mezhep, hepsi de telkine tabidir. İrsiyetin rolü bulunduğu inandığımız vak’alarda bile telkin ve terbiyenin kuvvet ve azametini görüyor ve anlıyoruz. Küçük yaşta çocuklarla, milletleri teşkil eden diğer fertlerin ruh haletleri üzerinde şiddetle tesir yapan telkin âmillerinin başında “manzume” ve “destan”lar gelir.

Ve işte bu cümleden olarak, XVIII’inci asırda Tisalya’da Ferecikli Kostantin-Rigas adındaki şair hemşerisi Eşîl’in “Kalkın Ey Helenoğulları” adlı şiirini Yunan “Marseyyez”i yaptığı gibi, birtakım “Kürtçü”ler de Ahmed-i Hanî’nin *Memo-Zin*’ini alarak onu kendi maksatlarına bayrak yaptılar.

Kendi ifadesine göre Hicrî 1061 yani 1641²¹ yılında doğan ve 44 yaşında iken *Memo-Zin* eserini yazan Kürt şairi, Nakşî tarikatına mensuptur. Kürtler nazarında ilk Kürt milliyetçiliğinin müncşşiri sayılır. Mevzuunu, halk efsanelerinden almış olan Ahmed-i Hanî, eserinde baştanbaşa Kürt milletinden ve Kürdistan’dan bahseder. Konuşturduğu şahıslar kânilen ve tipik birer semboldurler. Kürt milletini temsil eden şahsı esarete düşürür, zindana attırır ve onun kurtuluşunun çarelerini millete arattırır ve gösterir. Ve işte bu suretle Kürtler, Kürtlük fikrini bundan 250 yıl öncesine kadar uzak bir geçmişe nakletmeğe çalışırlar.

Ahmed-i Hanî’nin, *Memo-Zin* divanı, evvelce yalnız el yazması nüshalardan ibaret olup Doğu Anadolu’nun eski medreselerinde, medrese okuyucuları tarafından fantezi ve edebî bir eser gibi okunurdu.

Nakşî tarikatına mensup bulunan Ahmed-i Hanî’nin bu eseri aynı zamanda Nakşî şeyhleri yanında çok muteber bir eser sayılır. Nakşî tekkele-

---

21 Yazım hatası olabilir, doğru miladi tarih 1650 veya 1651 olmalı. --d.n.

rinde ayinlerden sonra okunarak dikkatle dinlenirdi. Eserin Kürtler arasında “kavmiyetseverlik” duygularını takviyeye geniş ölçüde hizmet ettiğini söylemek doğru olur, sanırım.

Bir aralık, yani 1890 tarihlerinde o zamanki “Meclis-i Maarif Encümeni”nde alınan bir müsaade ile bu eserin bastırılması cihetine gidilmiş ise de bu yayınlama yapılamamıştır. Geçen 1918-1919 mütareke devresinde Osmanlı İmparatorluğu’nun içine düştüğünü bildiğimiz durumdan faydalanmak isteyen bir kısım Kürtler, 1921 yılında İstanbul’da “Necmi İstikbâl” matbaasında bu eseri binlerce sayıda basturarak Doğu Anadolu vilâyetleri halkına ve dış memleketlerdeki Kürtlere dağıtmışlardır.

Eserin yayınlanmasında önayak olan Van vilâyetinin Mukus nahiyesinden Hacı Bekiroğulları’ndan Muallim Hamza’dır. Muallim Hamza, Kürtlük hakkındaki duygularını ve maksatlarını bir “Başlangıç” ile yazarak esere eklemiş ve kitabın basılmasında da Diyarbakırlı “Cemil Paşazadeler”den büyük yardım ve teşvik görmüştür.

1921 yılında bu suretle bastırılıp yayınlanan bu eserin çoğu, o zamanlar millî hükûmet tarafından toplattırılmış ve yok edilmiş, sonra da Muallim Hamza, bu hareketinden ve diğer bazı teşebbislerinden ötürü İstiklâl Mahkemesi’ne verilmiş ve cezasını görmüştür.

Dış memleketlerde bulunan Kürtler tarafından yapılan yayınlar arasında birkaç yıl önce Mısır’da neşredilmiş olan Arapça *Şerefname* de bulunur. Kürt milletseverleri Kürtlüğe ve Kürt tarihine ait 100 sahifelik ve çok enteresan mevzuları ihtiva eden bir “Mukaddime”yi bu esere ilave etmişlerdir. “Mukaddime”nin bilhassa propaganda maksadiyle yazılmış olduğunu nakletmektedirler.

Ahmed-i Hanî’nin *Memo-Zin* eseri gibi, 1918 yılında İstanbul’da Evkaf Matbaası’nda tabedilmiş *Molla Cüzeyri Divanı* vardır. Bu eser de “Seyyit Şefii Elhüseynî” adında birisi tarafından birçok nüshalar hâlinde bastırılarak Doğu Anadolu vilâyetlerine gönderilmiş ve oralarda halka dağıtılmıştı. Sonradan bu Seyyit Şefii Elhüseynî de İstiklâl Mahkemesi’ne verilmiştir.

Bunlardan başka Kürt Hıoybun Cemiyeti tarafından hazırlanarak 1928’de yayınlanmış *Türkiye’de Kürtlerin Katli Âmi* eseriyle, 1933 yılında Celâdet Âli Bedirhanî²² tarafından neşredilmiş *Türkiye Reis-i Cumhuriyeti Mustafa-*

22 Bu Bedirhanîler, aslen “Hayderân” aşiretinden ve bu aşiretin “Azizi” koluna mensupturlar. Hayderân aşireti 7-8 bin aileden ibaret olup çoğu Doğu Beyazıt bölgesinde ve bir kısmı da İran’ın Hoy yakınlarında ve Van ile Erciş bölgelerinde otururlar.

fa Kemal Paşa Hazretlerine Mektup başlıklı eser de Kürtçülük bakımından ve propaganda yayını olmak itibarıyla son derece dikkate değer mahiyetteki yayınlardan olarak dikkati çeker. Bunların birincisi Mısır'da, Matbaa-i Atabiye'de ve diğeri de Suriye'nin Tabariye'sinde hazırlanarak Suriye matbaalarında bastırılmıştır. Bu ikinci eser bize, daha önce bir de Kürtçe "alfabe"nin neşredildiğini haber vermektedir.

Fakat bu propagandalar, yalnız kitap veya risale neşriyatına münhasır kalmamıştır; bu hususta başka vasıtalar da başvurulmaktan geri durulmamış, gazete, dergi, radyo ve plaklarla senelerden beri dünyanın her tarafına devamlı ve çeşitli yayınlar yapılmakta bulunulmuştur.

Suriye'nin Halep'inde kurulmuş "Société Orientale des Disques Sodwa" adlı plak fabrikası uzun zaman çeşitli konularda ve çoğu Kürtlük, Kürdistan propagandası ve bir kısmı da Türklük aleyhinde hazırlanmış Kürtçe plaklar yapmakta ve bu plakları dünyanın her tarafına göndermektedir. Bu plaklardan vakit vakit millî hudutlarımızın içine sokulduğu ve zabıta memurlarımızın gözlerinden kaçan yerlerde halkın bunlarla ilgilenerek dikkate değer bir alaka ile alınıp çalındığı ve kullanıldığı görülmüştür.

Dış memleketlerdeki Kürtler tarafından Türkiye aleyhinde yapılan neşriyat ve propaganda mevzuları arasında en ziyade şu konular göze çarpar: "Türkler idarelerindeki Kürtleri okutmamak ve cahil bırakmak suretiyle onları geri bir millet menzilesinde tutuyorlar". Ve bu iddialarının teyidi için de, Doğu Anadolu'daki okul ve öğrenci sayılarıyla, İç veya Batı Anadolu'daki okul ve öğrenci sayılarına dair istatistik rakamları verirler, mukayeseler yaparlar.

Kürtlerin dış memleketlerdeki çalışmalarının ne suretle yapıldığı, gaye ve hareketlerinin hangi amaca doğru gelişmekte olduğunu, yukarıdaki propaganda eserlerinden birinde yayınlanan aşağıdaki satırlar pek güzel göstermektedir:

"En eski zamanlardan beri tarihin kaydettiği bir Kürt milleti mevcut oldukça ve bu millet hukuk-u milliyesini istihsal ile zulumden, katliâmdan, esaretten kurtulmadıkça bu mesele, kendilerinden ihfâ edenlerin cehli, sükû edenlerin

---

Bedirhanîler ailesi, uzun zamandan beri Kürtlerin müstakil bir devlet hâlinde gelişmeleri için bir hayli mesai harcamışlardır. 1914'teki savaşlardan önce Bedirhanî ailesinden Abdurrezzak, bu maksadın husulî için Rusya'ya gitti ve Çar Rusyası'ndan hem himaye ve hem de yardım gördü. Mütarekede İstanbul'da kurulan "Kürt Teâvün Cemiyeti"nin kuruluşunda bu adamın büyük rolü oldu.

cehl-i âlîmanesine râğmen mevcuttur. Ve son Kürt sağ kalıncaya kadar da mevcut olacaktır.”

Ve yine Hoybun Cemiyeti'nin yayınları arasında şu satırlar da dikkati çeker durumda görülmüştür:

“... Türkler, esasen Kürtlerle meskûn olan bazı şehirlerde lisanlarını kısmen neşretmiş oldukları ve medeniyet itibariyle dört yüz sene ataletle mahkum ederek yalnız bir asker deposu hâlinde kullandıkları Kürdistan ve Kürtleri temsilde çok ümitli idiler. Vakt-i münasibinin hülûlüne intizaren beklediler. Bu fırsatı, geçen Umumî Savaş en uygun bir şekilde onlara vermiş oldu...”

Velhasıl hudutlarımızın ötesinde ve bize çok yakın bölgelerde Kürtler arasında senelerden beri sistemli ve devamlı bir surette propaganda yayınları yapılmaktadır. Ve ne dikkate değer bir keyfiyettir ki bu kabil yayınlar hakkında ve meselâ; Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'nde Kürt meselelerini ve olaylarını yakından veya uzaktan takibeden selâhiyetli bir büro yoktur. Ve yine meselâ, Kürt harekâtının en ziyade göze çarptığı Irak ve Suriye'de bu olayları ve propagandaları takip edecek bilgili bir memurumuz yoktur.

Kürtlerin Türkiye'de İlk Siyasî Çalışmaları

Kürtlerin Türkiye'de ilk planlı ve siyasî hareketleri 1914-1918 Savaşlarından sonra başlamıştır. 10 Eylül 1919 tarihinde Doğu Anadolu'da “Petürke” [Pütürge] kazasına bağlı bir nahiye merkezi olan “Şiro”da²³ Kürtler bir kongre hâlinde toplandılar. Bu kongreye Diyarbakırlı Cemil Paşazadelerden Ekrem, Pervarili Kerim, eski Malatya Mutasarrıfı Halil Rami, bir kısım Derşim âşayiri adına Mustafa ile Raman, Şekeran, Hayderân aşiretleri mümessilleri, Hasanmansurlular iştirak ettiler.

Kongreye İngiliz Binbaşilerinden Nowil de gelmiş ve Kâhteli Hacı Bedir adındaki Kürt beyinin de bu kongrenin toplanmasında, korunmasında büyük hizmetleri olmuştu. Kongrenin hazırlanmasında başlıca rol sahibi bulunan Mr. Nowil, aynı zamanda sağkolu gibi kullandığı “Kürt Şerif Paşa” ve “Cemil Paşazade Ekrem” ile sıkı bir surette işbirliği hâlinde çalışmıştır. Ekrem'in o tarihlerde Diyarbakır ve çevrelerinde ölçsüz bir nüfuzu vardı.

---

23 Şiro, Petürke'ye 20 kilometre ve Malatya-Diyarbakır demiryolu üzerindeki Baskil kaza merkezine 38 kilometre kadar uzaklıktadır. Ve tarihî bir harabenin yanındadır. Deniz yüzünden iki bin metreden yüksektir. Güney, doğu, kuzeyinden Fırat çevrelemiştir.

Bu kongre hakkında o vakit elde edilen malumattan anlaşıldığına göre, “Şiro Kongresi” üç gün sürmüş ve kongrede şu esaslar konuşularak kararlaştırılmıştır:

- 1) Osmanlı İmparatorluğu camiasından ayrılmak,
  - 2) Bu hususta İngilizlerin yardımına dayanmak ve itimad etmek,
  - 3) Birinci madde için mucip sebep olarak da şu noktalar ileri sürülebilir:
    - a) Senelerden beri Kürdistan ve havalisi yolsuzdur,
    - b) Mahkemeler birer rüşvet ve mürabaha yeridir,
    - c) Jandarmalar birer köy kralıdır,
    - ç) Askerlik etmemek arzusu,
    - d) Vergilerin kaldırılması,
    - e) Âşayirin bölgelerindeki reislere geniş selâhiyet verilmesi,
  - 4) İkinci madde için ise mucip sebep olarak şu maddeler tesbit edilmişti:
    - a) Bugün Türkiye hükûmeti bir şey yapamaz. Fakat yarın var; her ihtimale karşı...
      - b) Milletler arası müzahâret temini,
      - c) İngiliz tecrübelerinden faydalanmak,
      - ç) Kürt ordusu teşkil ve teslihi,
      - d) Müstakil Kürdistan’a para bulmak meselesi,
      - e) Doğu Anadolu bölgeleri şimendüferlerinin iki senede bitirilmesi
- bunun için İngilizlerle bir anlaşma yapılacaktır.

Bu kongre doğrudan doğruya memleket dışı kuvvetler tarafından idare ediliyordu. Başlıca gayelerinden birisi de, henüz yeni doğmuş olan Türk millî kalkınma ve mücadele hareketini baltalamaktı. Fakat vaktinde harekete geçen millî kuvvetler tarafından bu kongre azaları takib edilmiş ve düşündükleri isyanı da çıkaramadan kaçıp güney sınırlarını öteye aşmışlardı. Bu sırada Malatya’ya gelen Bedirhanî Cemil, Kâmuran ve Celâdet münhasıran buralarda isyan çıkarmak maksadiyle gelmişlerdi.

Türkiye’de millî hükûmetin ihtilâl ve inkilâp hareketlerinde muvaffakiyeti arttıkça, diğer taraftan da Kürtlük cereyanı da daha ziyade dış memleketlerde gelişme yolunu tutmuştu. Bilhassa Şeyh Sait İsyanı hadiselerinden sonra, harice kaçan Kürtler, kısa bir zamanda dış memleketlerde buluştular ve oralarındaki Kürtlerle işbirliği yapmağa başladılar. Bunların başlıca çalışmaları şu noktalarda hülâsa edilebilir:

- a) Türkiye'yi içinden vurmak,
- b) Bunun için hem fiili ve hem de sözlü ve propaganda hareketlerine girişmek,
- c) Yabancılardan ve Türk düşmanlarından en geniş ölçüde faydalanmak,

Kürtler bu yoldaki gayelerini tesbit etmişlerdi ve gayeleri şöyleydi:

1) Kürtlüğün ve Kürdistan'ın kadîm bir tarihî mefhum bulunduğunu isbata çalışmak,

2) Birkaç devlet arasında taksim edilmiş olduğu iddiâ edilen Kürdistan topraklarında Kürtlerin kadîm bir tarihi, muayyen coğrafyası ve kendilerine mahsus içtimâî teşkilâtı olduğunu izah ve isbata uğraşmak.

Daha sonraları yani, 1921 sıralarında merkezi İstanbul'da olmak üzere "Kürt İstiklâl ve İstihlâs Cemiyet-i Hafiyesi" adıyla bir cemiyet kuruldu. Bu cemiyete beşer beşer aza kaydına başlandı. Bu suretle cemiyetin çalışmalarının biraz daha gizli tutulmasına önem verilmiş oluyordu. Çünkü bir grup, diğer bir beş kişilik gurubun çalışmalarından haberdar edilmiyor ve haber alamıyorlardı. Daha doğrusu, üyeler birbirlerinin kimler olduklarını da bilmiyorlardı. Cemiyete yeminle giriliyor, ihanet edenlere çeşitli suikastlar yapılıyordu.

Bu suretle çeşitli ve planlı bir çalışmayı organize eden Kürtler, ilk iş olarak 1925'te Milletlerarası Cemiyet'e müracaatta bulundular. Bir taraftan da Avrupa ve Amerika'nın hayırsever birtakım cemiyetlerini de elde edebilmek için devamlı müracaat ve şikâyetle bulunmaya başladılar.

Kürtler, bu suretle yaptıkları müracaatlerde, gerek Doğu Anadolu bölgelerinde ve gerekse hudut yakınlarında Türkiye hükûmeti yanında Türk-Kürt münasebetlerinin tahkikini istemişlerdi. Bu arada Türkler tarafından kendilerine birtakım mezalim yapıldığı iddiâ edilmiş ise de, Milletler Cemiyeti tarafından bu müracaatlere bir kıymet verilmemişti. Kürtler de bu cevapsızlığın manasını bir türlü kestiremiyorlardı. Ve düşünemiyorlardı ki bu hususi bir Kürdistan idaresinin arkasında ya Rus veyahut İngiliz askerî işgali gelir. İşte Ermenistan, işte Irak, işte Suriye ve Lübnan, işte Mısır.

19 Şubat 1925 tarihinde Süleymaniye'deki "Kürt Müdafaa-i Vatan Cemiyeti" etrafa dağıttığı bir beyannamede Kürtleri istiklâl için birleşmeğe davet ediyor, Türklerin kendilerine zulüm ve katillerde bulunduklarını ileri sürerek İran ve Irak'la sıkı münasebetin mutlaka devamını Kürtlere tavsiye ediyordu.

XX'nci yüzyılın güç ve karışık politika şartları içinde küçük bir devlet istiklâlinin korunması ne kadar zor ve hatta imkânsızdır. Bunu Kürtler eğer düşünebilseler, istiklâl sözünü ağızlarına almazlar.

5 Ekim 1927 tarihinde Suriye'de toplanan Birinci Kürt Kongresi²⁴ Kürt meseleleriyle meşgul olmak ve Kürt istiklâlını sağlamak amacıyla "Hoybun Cemiyeti"ni kurdu. Kongreye iştirak edenlar cemiyete "Peyman-ı Millî" adı altında birkaç maddeden ibaret bir de direktif verdiler.

Kürtlerin İran, Irak, Suriye gibi dış memleketlerde ve "Kürdistan istiklâlını" sağlamak maksadiyle yalnız 1930 yılına kadar kurduldukları çeşitli cemiyetlerin sayısı 17'yi bulur. Fakat bu cemiyetler içinde en uzun ömürlüsü, Orta ve Yakın Şark'ta oldukça geniş bir şöhreti bulunan Hoybun Cemiyeti'dir.

Hoybun Cemiyeti, bütün Kürtleri içine alan bir teşekkülün sembolü gibi bir hareket sayılmış, organizasyonunu bu gayeye uyar surette kurmuştur. Cemiyetin neşriyatı arasında ileri sürülen fikirlerden de bu netice kolayca anlaşılmaktadır: Hoybun Cemiyeti, kuruluşunu müteâkıp yapmış olduğu yayınlarda şu cümlelerle Kürtlerin dikkatini çekmeğe çalışmıştır:

"...Türklerin en ziyade istifade etmek istedikleri unsurlar, Kürtlerdir. Kürtler, hâkimleri sayılan Türklerin idaresi altında dört yüz sene cehalet ve irfansızlık içinde kalmış bir İslâm kavmidir."

"... üzerinde zamanın ulum ve maarifi, sanayii ve bilcümle terâkkiyatı en yüksek mertebelere vasıl olan o diyarın, Türkün harap edici ayakları altında uğradığı feci âkibetler, 400 sene değil, 4.000 senenin ihtiva edemeyeceği bir dehşettir."

Kongre'nin Hoybun Cemiyeti'ne, gerçekleştirilmesini gaye olarak verdiği Peyman-ı Millî'sinde şu esasların bulunduğu göze çarpar:

"... Kürt milletinin hakiki sahibi bulunduğu topraklarında, diğer her millet gibi kendi mukadderatı kendi elinde olduğu hâlde yaşaması zaruretini tesbit cylemiştir."

"... Milletimizin Türkiye işgalı altında bulunan bir kısmı vardır; bu kısımdaki milletimizi kurtarmak istiyoruz."

---

24 Bu kongre hakikatte ikinci Kürt kongresi ise de, dış memleketlerde yapılan ilk kongre olduğu için buna "Birinci Kürt Kongresi" demek daha doğru olur, sanırım.

“Türkiye’nin ezici hâkimiyeti altında bizden başka hiçbir millet kalmamıştır. Kürtler, Türklerin müdahâlesinden azade bir millî idare kurmak hakkını elde etmek istiyorlar.”

“İstihlâs gayesinin istihsalı için teşekkül eylemiş olan ‘Hoybun’, dünyada bir Kürt kalıncaya cidalında, mücahadesinde devama katî bir imanla azim eylemiş bulunmaktadır.”

Bundan sonra bu cemiyet, geniş ölçüde teşebbüslere geçmiş, çeşitli yayınlarda bulunmuş, propagandalara ve fiili harekâte girişmiştir. Cemiyetin bu maksatla yapmış olduğu propaganda yayınları, her fırsattan istifade olunarak Türkiye’ye sokulmuş, bu zararlı vesikalar memlekette halkın fikirleri üzerinde oldukça derin tesirler bırakmaktan hâli kalmamıştır.

Kürtler 1929 yılı başlarında diğer bir kongreyi daha topladılar. Bu kongrede bir devletten alınan silahların İran bölgesindeki Salmas Dağları’na nakledilerek orada Türkiye’nin Kürtlerle meskûn mahallerinde çeteler hazırlanarak yer yer istilâler ve isyanlar çıkartmağa ve bilhassa stratejik özellik bakımından en müsait olan İran hududundan Doğu Anadolu’ya bir tecavüze karar verdiler. Bu kararı bu tarihten bir müddet sonra yani, 9 Temmuz 1930 tarihinde Kahire’de çıkan *el-Ehram* gazetesi Ağrı İsyanı’nı bahis konusu yaparak nakletmektedir. Ve yine bir gazetenin bildirdiğine göre bu kongre kararından sonra Çerkes Etem, Şeyh Sait’in oğlu Şeyh Esat, Şeyh Abdullah ve arkadaşları hemen Salmas Dağları bölgesine gittiler. Meşhur eşkıya İsmail Simko²⁵ da bunlara iltihak etti.

- 25 Kürt eşkıya reislerinin bu teşebbüs ve hareketleriyle Ağrı İsyanı’nın hazırlıklarına başlanmış oluyordu. 1914-1918 Savaşlarından önce, Türkiye-İran sınır boylarında iki devletin çeşitli zararlarına mal olan hareketleriyle bu havaliye o vakitler dehşet salmış bulunan eşkıya reisi Simko da Ağrı İsyanı’nı hazırlayanlar arasında bulundu. Simko’nun gerek Birinci Dünya Savaşları sırasında ve gerekse ondan sonra Van, Musul, Muş, Bitlis, Diyarbakır ve Rumiye bölgelerinde oturan Kürtler için kuvvetli bir cleman olarak tanınmaktaydı. Simko, en kötü tazyik ve zulumlarını –bütün şekavet hayatı boyunca– İran Azerbaycanı ve Van havalisinin namuslu Türk kabilelerine ve köylerine tatbik etmiştir. Simko, muhtelif zamanlarda Rus ve Ermenilerden de bir hayli yardımlar görmüş, Osmanlı jandarmasını, uzun zamanlar arkasında uğraştırarak hatta bu takibatta, kovalayıcı inzibat kuvvetlerine de vakit vakit ağır zaiyat verdirmiştir. Cumhuriyet idaresi bunları tasfiye etti.

Bu kongreden sonradır ki Şeyh Sait'in küçük oğlu Selâhaddin,²⁶ Hoybun Cemiyeti'nin direktiflerini ve bu cemiyetin Halep'teki şubesinin para yardımını alarak "Şimali Kürdistan Cemiyeti" kurmak ve Doğu Anadolu bölgelerini ateşe vermek maksadiyle Türkiye'ye girmiş ve ta Erzurum'a kadar gitmişti.

Bu tarihlerden bir müddet sonra, yani Selâhaddin'in Türkiye'de yakayı ele vermesinden sonra Kürtler, yeniden bir toplantıya lüzum gördüler ve Beyrut'te 25 Mayıs 1930 tarihlerinde Kürt ve Ermenilerden karışık olmak üzere bir kongre daha topladılar. Kongreyi, Bedirhanîlerden Kâmuran, Celâdet ve Cevdet ile Fransız idaresindeki Antakya Lisesi'nde Türkçe edebiyat öğretmeni ve mütareke yıllarında İstanbul'da Kürt Teâlî Cemiyeti'nin umumî kâtipliğini yapan Selim Memduh hazırlamışlardı. Beyrut'te bu suretle Ermenilerin iştirakiyle de toplanan bu kongre büyük bir gizlenti içerisinde üç gün devam etti. Kongrede, Kürtlerle Ermeniler arasında Marsilya Taşnak Komitesi'nin Kahire'deki şubesi vasıtasıyla Kürtlere yapılan para yardımının suistimal edilmiş olmasından doğan bir anlaşmazlık çıktı. Taşnaklar, bu parayı Kürt cemiyetinin Halep şubesine niçin göndermiş olduklarını izah ettiler: "Bu para Doğu Anadolu'da karğışalık çıkartmak maksadiyle Kürt âşîret reislerine tevzi edilmek üzere gönderildi" denildi. Fakat kongreye iştirak eden Halep şubesi ileri gelenleri, bu suistimalı Taşnaklara izah edemediler. Kongre de esaslı kararlar alamadan dağılmıştı.

Salmas bölgesindeki Kürtlere silah gönderen, Türkiye hudutları yakınlarında çete teşkilatı hazırlayan, bir taraftan da Şeyh Sait'in oğlu Selâhaddin'i Türkiye'ye isyan çıkartmak maksadiyle yollayan Hoybun Cemiyeti, Türkiye'de Selâhaddin'in yakayı ele verdiğini öğrenince 1930 yılı başlarında Salmas taraflarına geçen ve Türkiye'ye taarruz hazırlıklarını yapmakla meşgul bulunan Kürt reisleriyle birlikte İran'ın Hoy kasabasında yeni bir toplan-

---

26 Selâhaddin, Erzurum havalisine gelerek orada cemiyeti kurmağa başladığı bir sırada yakayı ele verdi. Ankara Ağır Ceza Mahkemesi, Selâhaddin'in muhakemesine baktığı sırada Selâhaddin verdiği ifâdelerde, Hoybun Cemiyeti'nin direktifleriyle hareket ettiğini, Halep Kürt Cemiyeti şubesinden yardım gördüğünü, Halep'te iken bu şube ile her vakit temaslarda bulunduğunu söylemiştir. Selâhaddin, Şam'da da cemiyetin bir şubesinin bulunduğunu sözlerine ilâve etti. Ankara Ağır Ceza Mahkemesi'nde Selâhaddin 12 sene ağır hapse mahkum oldu. Selâhaddin hapiste yattığı müddetçe Kürtler kendisine çok iyi baktılar. Çıktıktan sonra da iki sene emniyet nezareti altında kalacaktı. Sonra kendisinden haber alınamadı.

u daha yaptırttı. Bu kongrede alınan karardan sonra hudutlarımızın ötesinde geniş ölçüde çete teşkilatına başlandı. Ve bundan bir müddet sonra da doğu hudutlarımız bölgesinde Ağrı İsyanı ortaya çıktı.

Muhtelif zamanlarda Türkiye-Suriye, Türkiye-Irak hudutlarımızın öte taraflarında Türkiye’den vaktiyle kaçmış Kürtler, Ermeniler, yüzellilikler, Fransızlar, İngilizler ve Çerkesler el ele vererek şu üç noktada hülâsa edilebilen meseleler üzerinde geniş faaliyetler göstermişlerdir:

- a) Kürt istiklâlını sağlamak, bir Kürdistan kurmak,
- b) Bunun için kurulmuş Kürt cemiyetlerinin takviyesine çalışmak, muhtelif bölgelerde bu cemiyetlerin şubelerini açmak,
- c) Kürtler arasında istiklâl ve hürriyet fikirlerinin takviyesine yarayacak propagandaları yayınlamak,
- ç) Her fırsattan faydalanarak, Türkiye’yi içinden vürmek, bu maksat için teşkilat kurmak ve hudutlardan her fırsatta sarkıntılıklar yaparak Türkleri ve Türk inzibat kuvvetlerini zarara sokmak,
- d) Araplarla, Ermenilerle, Çerkeslerle, Fransızlarla, İngilizlerle mümkün olduğu kadar hoş geçinerek onlardan fiilî, bedenî ve para yardımlarını sağlamak, gayeye ulaşmaya kadar bu yolda sebatlı olmak.

Yabancı memleketlerde Kürtçülük ve Kürdistan işleri propagandalarıyla yakından meşgul olarak politik münasebetler tesis edip eserler yazan, çete kurup hudutlarımızdan sarkıntılıklar yapan Kürt rüesa ve aydınları arasında şu isimler sık sık dikkati çeker: “Bedirhanî Celâdet, Kâmuran, Naif, el-Cezireli Dr. Nafiz, Kaddur, Haço, Haço’nun oğlu Yusuf, Mardinli Cercis Ciburî, Ömerkan aşiretinden Mecit, Kürdağlı Reşid, Reşid’in oğlu Musa ile akrabalarından Şibo...”

Silahlı Mukavemet ve İsyan Hareketleri

Kürtlerin dış memleketlerde Türkiye aleyhine yöneltilmiş olarak giriştikleri çeşitli baltalama teşebbüs ve hareketlerinin birkaçı, son yıllarda iç memlekette dikkate değer önemde tepkiler yaptı; 11 Şubat 1925 tarihinde Genç vilâyetinin “Piran” köyünde patlayan Şeyh Sait İsyanı ile Ağrı hadisesi, yukarıda adı geçen teşebbüs ve hareketlerin neticesi olaylardan ikisidir. Her iki mühim hadisenin hazırlanması, şüphe yoktur ki Türkiye hudutlarımızın dışında ve yabancı devletlerin de yardımlarıyla oldu, bundan sonra Türkiye içinde tatbikata geçildi. Her iki hadisede de karakteristik surette siyâsî ma-

hiyet mevcuttur. Tahkikat ve muhakemelerle varılan neticeler de bunu teyid etmiştir.

Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi'nin "Şeyh Sait ve arkadaşları" hakkındaki savcı iddianamesinde şu cümleler dikkate değer bir hakikat ifade etmektedirler: "... güya şeriatı ve dini; fakat herhâlde müstakil bir Kürdistan hükûmeti tesis eylemek emel ve maksadiyle kıyam ve isyan eden..."

Bu mahkemenin o vakitler savcılığını yapmakta bulunan B. Süreyya, iddiânamesinde aynı zamanda şu fikir ve mütaleâyı da tesbit etmişti: "... güyâ, şer'i mübin-i Ahmedi'yi siper ederek vatanı parçalamak maksadiyle irtic'akârane bir alet-i şerrufesat eylemiştir. Harekâtın istihdaf eylediği gaye, Türk vatanının vahdet ve tesanüdünü ihlâl ve tecezziye uğratmak idi".

Yani bu da gösteriyor ki Doğu Anadolu'yu o tarihte geniş ölçüde heyecana sürükleyen bu isyan, aynı zamanda siyasî mahiyette bir hareket idi. İstiklâl Mahkemesi tahkikat dosyalarında, bu isyanın vukua getirilmesinde yabancı iki devletin yardımda bulundukları hakkında muhtelif beyanlar mevcuttur. Bu yabancı iki devletin ise o tarihlerde İngilizlerle Fransızlar olduğu yine bu ifade ve izahlarda tekrar olunmuştur. Ve meselâ; Şeyh Sait İsyanı'ndan biraz evvel bir ecnebi konsolosun "tedavi maksadiyle" Rumiye'ye geldiği ve sonradan bu konsolosun İran'da ve Hindistan'da senelerce çalışmış bir İngiliz ajanı olduğunun anlaşıldığını o vakit gazeteler yazmışlardı.

Şeyh Sait İsyanı'nın hakiki mahiyetini ve tarihin malı olan öz çehresini, Âşiret Mektebi'nden mahreç Binbaşı Kasım'ın mahkemede verdiği şu ifade daha ziyade vuzuhle çizmektedir; Kasım demiştir ki: "Gaye istiklâldir. Gayeriye vüsul için kimi dinî, kimisi de siyasî çalışıyordu. Fakat maksat birdir".

1925 yılının en önemli olaylarından olan bu Şeyh Sait İsyanı çıkar çıkmaz, hatırlarda olduğu üzere çabucak 14 vilâyet bölgesine yayılmış ve halkın umumî eskârında son derece geniş ve mühim bir yankı uyandırmıştı. Hudutlarımızın dışında yaşayan ve düşmanlarımızdan müzaharet gören bir kısım Kürtler, hudutlarımızın içinde asırlarca zamandan beri birlik yaşadıkları, haşır ve neşir oldukları Türklere taarruza geçmiş ve iç memlekette vatandaş Kürtler de bu isyanlara katılmışlardı. Maksatları Cumhuriyet rejimini yıkmak ve bir de Kürdistan kurmaktır. Meselenin en karakteristik tarafı da burada, bu noktada idi.

Ağrı İsyanı da Türk istiklâl tarihinde ve inkılâp hayatında çok önemli ve o derece manalı bir olay olarak dikkati çeker; 19 Haziran 1930 tarihinde genç Türk Cumhuriyeti'nin doğu hudutlarından harekete geçen Kürt kuvvetleri-

nin nasıl techiz ve tensik edilmiş olduklarını ve hakiki miktarlarını, bunların güttükleri maksadı, hükûmet derhâl anlamakta gecikmedi; bol miktarda maverz tüfekleriyle ve mitralyozlarla mücehhez bulunan bu âsi kuvvetlerin başlıca gayeleri, Şeyh Said İsyanı'ndaki gayenin aynıydı. Fakat tatbikatta ve biraz da planda iki mühim fark vardı. Şeyh Sait İsyanı'nı paravan arkasında yabancılarla açık alanda tarikat mensupları ve laik Cumhuriyet rejiminin memlekette yerleşip feyiz vermesinden endişe eden ve menfaatleri sarsılanlar idare ediyorlardı. Bunlar aynı zamanda Türk vatandaşı unvanını da haiz bulunuyorlardı. Ağrı İsyanı'nı ise dışarıda yabancı unsurlarla birlikte Kürtlerin kendilerine "Şef" unvanını verdikleri adamları idare ediyordu. Birinin hareket-i vecchiyesi, Diyarbakır'a girip orada bir "Kürdistan" tesis ederek güney sınırlarımızın ötesindeki unsurlarla irtibat kurmak, diğersinin ise Orta Doğu Anadolu'yu işgal ederek merkezi Van'da olmak üzere müstakil bir Kürt hükûmeti kurmaktı. Binaenaleyh her iki harekette de genç Türkiye Cumhuriyeti aleyhine yöneltilmiş tehlikeler çok geniş ve o derece önemliydi.

Ağrı ve Zilan İsyanlarını tenkil için, milletçe büyük enerji harcanmış ve çetin savaşlar olmuştur. Bu arada Kürtlere esir düşen millî kuvvetlere mensup eşhasa karşı Kürtler, asırlık düşmanlar gibi çok merhametsiz ve insafsızca harekette bulundular. Bu yolda tüyler ürpertici mezalim yapıldığı hakkında çeşitli belgeler elde edildiğini kayde lüzûm görmüyorum.

Kürtler, Ağrı hadisesini Şeyh Sait İsyanı'nın bir devamı sayarlar.

"Kürdistan İstiklâl Cemiyeti Umumî Komutanı" adını taşıyan bir "Başkomutan"ın idaresinde ve oldukça muntazam bir hâlde sevk ve idare edilen Kürt kuvvetleri, aynı zamanda "Kürdistan İnkılâp Mıntıkası" hükûmeti adı altında Ağrı'da kurulmuş bir teşekkül tarafından silahlandırılmakta, teçhiz ve iaşe edilmekteydi. Başkomutanlık yerinde, vaktiyle İstanbul Harbiye Mektebi'nden mezun olmuş ve makineli yüzbaşısı iken bölüğüyle İakkârî bölgesinden kaçarak İran'a geçmiş ve orada isyanı organize etmiş olan "İhsan Nuri" bulunuyordu. İsyanı iştirak eden Kürtler tarafından İhsan Nuri'ye "Generallik" verilmişti. Diğer taraftan da Ağrı'da kurulan Kürt hükûmetinin başında da "Nadir Necdet" adında biri bulunuyordu. Burada muhabere, neşriyat, askerî sevkîyat, iç idare ve yabancı devletlerle münasebet gibi işler için servisler kurulmuştu. Ağrı Dağı'nın tepesine yakın bir alanda kurulan bu ihtilâl ve isyan şebekesinin bulunduğu topraklar, İran toprakları arasında bulunuyor ve burada *Ağrı* isimli bir de gazete hazırlanarak, müstansih ile basılıp etrafa dağıtılıyordu.

Diğer taraftan İngiliz Albayı Lawrens'in bu isyan bölgesinde çalışmakta olduğu o vakitler söyleniyor, bu haber Kürtlerden elde edilen esirlerin ifadeleriyle de teyyüt ediyordu. Gerek bu durum ve gerekse âsilerin ellerinde bol miktarda bulunduğu öğrenilen mavzer ve mitralyoz silahlarının mevcudiyeti de bu hadisede Şeyh Sait İsyanı'nda olduğu gibi yabancı bir devletin teşvik parmağının bulunduğu kanaati edinilmişti.

Bugün, içimizde müsterih ve hatta hiç günahsızlar gibi, kusursuzlar gibi gezip dolaşan eski yüzelliliklerin çoğunun, millî hudutlarımız dışında bulundukları o sıralarda, Kürt ve Ermeni milliyetperverliğinin gelişmesinde ve kuvvetlenmesinde Kürtler arasında istiklâl fikrinin yayılıp kökleşmesinde geniş hizmet ve faydaları olmuştur. Bunu tafsilatıyla anlatmak belki de mümkün değildir. Fakat inkâr edilemez birkaç misalle bunu izah ve tevsik etmek kabildir:

Ağrı hadisesi sıralarında Halep'teki Hoybun Cemiyeti'nin nüfuzlu azalarından olan Bedirhanî Celâdet Âli'nin *Kürdistan* adıyla neşrettiği gazetesıyla birlikte yüzelliliklerden Celâl Kadri'nin *Doğru Yol* gazetesi ve Refik Halit ile Mevlânzade'nin yayınladıkları *Vahdet* gazetesinde isyanın lehinde geniş ve sürekli neşriyat yaptılar. Yüzelliliklerin bir kısmı Suriye ve Musul havalisinde Kürtler, Araplar, Çerkesler arasında sık sık dolaşarak bu isyanı körüklemeye bir hayli uğraştılar. Olaylardan geniş ölçüde sevinç duydular. Bunlar, Ağrı İsyanı'nın muvaffak olması için Ermenilerden bile yardım dilenmekten sıkılmadılar.

Ve ne garip ve hatta dikkate değer bir tecellidir ki bugün bu adamlar, Türk milletinin aflına mazhar olarak yurda dönmüş, müsterih ve diğer vatandaşlarla müsavi haklara sahip insanlar gibi içimizde dolaşmakta ve hatta bunların bazıları Türkiye Cumhuriyeti basın âleminin önemli yerlerini işgal etmiş bulunmaktadır. Ve eski günahlarının kefaretinin ödemedi genç Cumhuriyet idaresinin basın hayatında, uluorta tenkitleriyle, serbest yayınlariyle kendilerine mahsus olan havayı yaşatmağa çalışmaktadırlar.

Komşu Yabancı Devletler ve Dış Memleketlerde Kürtlerin Çalışmaları

1918 yenilgisinden sonra Musul'u işgal eden İngilizler, gerek Musul havalisinde ve gerekse Musul'un Türkiye ile hudut olan bölgelerindeki Kürtleri, süratle Türklerin aleyhine kışkırtmağa başladılar. İngilizler bu arada Türklerin ve Türklüğün gelişmesine yarayacak her nevi teşebbüsleri de baltalamaktan geri durmadılar.

Kars'ta Ermeni mezaliminden korunmak maksadiyle daha önceleri yerli Türkler tarafından kurulmuş olan “Güneybatı Kafkas Hükûmeti”, 6 Mart 1919 tarihinde İngilizler tarafından dağıtıldı ve burada bir de temizlik yapıldı; yani ele geçen Türklerin bir kısmı Malta'ya ve yabancı diyarlara sürüldü, birtakımı da yerlerinden yurtlarından uzaklaştırılarak, onların yerlerine Ermeniler getirilerek oturtuldu. Bundan sonra 13 Mart 1919 tarihinde Kars'ın Ermeniler tarafından işgali de sağlanmış oldu.

18 İkinciteşrin (Kasım) 1918 tarihinde Lort Gürzon, İngiliz Avam Kamarası'nda Lüit Georg'un 5.1.1918 tarihindeki nutkunu izah ederken Arap, Ermeni, Rum ve Yahudilerle beraber Kürtlerin de Türk hâkimiyetinden kurtarılması hususunda İngiltere'nin gereken tedbirleri alacağını ve bu yolda esaslı bir karar verilmiş bulunduğunu söylemiş, şahsen bu milletlere karşı vaatlerini açıkça söylemiştir.

Bu hadiseden sonra aradan çok geçmeden, yani üç ay sonra 22 Mart 1919 tarihinde “Kürt Şerif Paşa”, Kürt meselesinin halli ve Kürt isteklerinin yerine getirilmesi hakkında İtilâf Devletleri Sulh Kongresi'nde okunmak dileğiyle bir muhura verdi. Esasen Kürt meseleleri ve Kürtlük davası üzerinde çalışan Kürt Şerif Paşa, gerek Lort Gürzon'un ve gerekse Lüit Georg'un 5.1.1918 ve 18.11.1918 tarihli demeçlerinden faydalanmak istemişti. Fakat ne dikkate değer bir olaydır veya intak-ı haktır ki bir taraftan bu ilde İngiliz liderleri; Kürtleri, Türk hâkimiyetinden kurtarmağa ve Şerif Paşa da bu tarihlerde Sulh Kongresi'ne muhtıralar yağdırmağa çalışırken diğer taraftan Irak'ta Süleymaniye'deki Kürt liderlerinden “Şeyh Mahmud”²⁷ 20.5.1919 tarihinde İngilizlere karşı ilk isyanını yapıyordu.

Bundan sonra, 24 Aralık 1922 tarihinde “Müstakil Kürdistan” tesisi hakkında İngiltere ve Irak hükûmetleri arasında bir anlaşma imza edilmiş ve bu anlaşmada Irak toprakları içinde müstakil bir Kürt hükûmetinin kurulması, ilki devlet tarafından bir muhtıra ile izah edilerek bu muhtıra Milletler Cemiyeti'ne verilmiştir.

Türkiye'de “Şimalî Kürdistan Cemiyeti”nin kurulmasını sağlamak maksadiyle memleketimize gelen ve Erzurum'da yakayı ele vererek Ankara Mahkemesi'nce ağır hapse mahkum olan Şeyh Sait'in oğlu Selâhaddin'in, mahkemede verdiği bir ifadesini burada kaydetmek isterim. Selâhaddin demişti ki:

27 Şeyh Mahmut, Musul'un Berzengi kabilesindendir. Bu kabileye mensup olanların kendilerince mahsus bir de tarikatleri vardır. Kabile tamamen Kürttür.

“Ben Bağdat’ta ‘Nizam-ı Harbiye’ mektebinde tahsil gördüm. Orada İngiliz kuvvetleri komutanı Sir Hamilton’la görüşürdüm. Hamilton, Türkiye’ye gelerek isyan çıkartmak maksadiyle bana üç bin İngiliz lirası verdi. Ve Komutan Hamilton, beni bu vazife ile Türkiye’ye gönderdi.”

Ve yine dikkate değer bir olaydır ki Selâhaddin’in Türkiye’ye gönderildiği sıralarda meşhur İngiliz casusu Lawrens de, memleketimizin hudutlarının dışında gezip durmaktaydı. Ve netekim, aradan çok geçmeden Ağrı İsyanı başgösterdi, Haziran 1930 tarihlerinde isyan çıktı. 13.3.1930 tarihinde Erzurum’da ele geçen Selâhaddin’in hareketiyle, 1930 Haziran’ındaki isyan arasında bir ilgiyi hatırlamamağa imkân var mıdır? Ve işte bu suretle dış memleketlerde Kürtler ve onlara yardım yapanlar tarafından Türkiye’ye karşı güdülen kundaklama çalışmaları, ilk meyvesini vermiş oliyordu. Ve zaten şimdiye kadar elde edilen malumat ve yapılan incelemeler, gerek Irak’ta, Suriye’de ve gerekse Arabistan’da ve Mısır’da bulunan bir kısım Kürtler ve bu memleketlerdeki birçok Arap rüesası doğrudan doğruya İngiliz ve Fransızların maaşlı memurları mesabesinde idirler.

Üç tarafı yabancı milletlerle çevrili bulunan Bosna ve Hersek’i vaktiyle kıyama sevkeden, beş asırlık içli dışlı kardaşlık şerefini iktisab etmelerine rağmen Balkan Harbi’nde bütün vatandaşları için daima şekkat göstermiş bulunan Türkleri arkadan vurmaya Arnavutları sevkeden, Suriye ve Filistin’i şınartan emel, gaye ne idiyse, bugün millî hudutlarımızın dışında beslenerek devam ettirilen ve vakit vakit Doğu Anadolu hudutlarımızın ötelerinden memlekete zehirler saçmağa çalışan ruh ve maksat da pek tabii olarak odur.

Velhasıl eskiden Osmanlılarla Kürtler arasında “şekavet” mahiyetinde silahlı bir mücadele vardı; bugün ise Türklerle Kürtler arasında ne yazık ki bir de fikrî mücadele başlamış ve gerçekten bu mücadele karşısında silahlı mücadele ikinci plana düşmüştür.

Şimdi biraz da komşularımız Irak, Suriye ve Lübnan hükûmetlerinin son zamanlarda bu hususta güttükleri politikaya ait konuları incelemek gerekir ve çünkü bunlar bizim için hayatî mahiyette meselelerdir. Bu meseleleri mümkün olduğu kadar açıklamak ve incelemek her bakımdan faydalı görülmüştür. Durumu olayların manasiyle aydınlatmak ve işlemek gerektir.

Kürtlerin Irak, Suriye ve Lübnan’daki Çalışmaları

1931 yılında yapılan Atatürk - Kral Faysal mülakatı, Türkiye ile Irak’ın her alanda işbirliği anlaşmasını doğurmuş, Sadabat Paktı’nda tesbit edildiği

vechile pakta imza koyanlar, kendi memleketlerinde diğerlerinin aleyhine çalışmalara, kundaklamalara ve propagandalara meydan vermiyeceklerini taaahhüt etmişlerdi. Irak ve İran'da tehlikeli unsurlara karşı müşterek tedbirlerin alınması da bu arada mütaleâ edilmişti. Fakat 17 seneden beri Irak ve İran'da Kürtleri teşvik edenlerle, Kürtlerin bağımsızlık veya komşularına zarar vermek hususundaki çeşitli teşebbüs ve teşebbüsleri Irak ve İran'da hiçbir kösteklemeye tabi tutulmadı. Üstelik bugünkü Irak hükûmeti, Kürtlerin serbest hareketlerine geniş bir müsamaha ve imkân vermiş bulunuyor. Irak'ta bir müddetten beri yapılan radyo yayınlarını burada kaydetmek isterim. Kürtçe yapılmakta olan bu neşriyat, geçen sene tarafımdan tesbit edilecek Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'ne verilmiş ve Umum Müdürlük'te o vakte kadar henüz bulunmayan ve bu kabil işlerle meşgul olması lâzım gelen bir masanın ihdası teklif olunmuştu.

Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü bu mesele ve teklifim üzerinde uzun tereddütlerden sonra nihayet civarda Kürtçe yayın yapan radyoların bu yayınlarının tarafımdan takibine muvafakat etti. Bugün ise bu işin nasıl takip edildiğinden bilgili değilim.

Irak'taki radyo yayınları o vakit şu suretle tesbit edilmişti:

Neşriyat hergün saat 16.25'te başlamakta ve iki buçuk saat kadar sürmekteydi. Kısmen müzik ve havadisler vermek, bazen de konuşmalar yapmak suretiyle bu emisyon dolduruluyordu. Müzik, Arap müziği idi. Ancak bu arada Kürtçe şarkılar da söylenmekte ve Kürt millî havaları çalınmaktaydı. Konuşmalarda da muhtelif sosyal ve siyasal meseleler ele alınır ve yapılan izahlarda bazen Kürtlerin İslâm âlemi içinde hürriyete âşık oldukları ve İslâmiyete pek çok hizmetler gördükleri, Kürtlerin kahraman bir millet oldukları söylenir, anlatılırdı. Bu münasebetle de Kürtlerin hürriyete kavuşmak yolundaki isteklerinde haklı bulundukları bu konuşmalar ilave edilirdi.

Ve yine bu konuşmalarda Kürtçe dili hakkında da çeşitli meseleler ileri sürülür, Kürtlerin yeni nesil mensuplarıyla şair ve feylesoflarının Kürtçe dilinin gelişmesini sağlamaları istenirdi.

Irak Kürtlerinin Türkleri nasıl Kürtleştirdiklerini 1925'te Musul tahkik komisyonu, Musul ve civarında incelemeler yaparak Türk ve Kürtlerin birlik oturdukları bölgelerde bu hadisenin vukuuna ait belgeler elde etmiş ve o zamanki Milletler Cemiyeti'ne verdiği raporda bunu kaydetmiştir (s. 369).²⁸

28 Kürtlerin komşuları Türkleri nasıl Kürtleştirdikleri hakkında, yukarıdaki bahislerden birinde küçük bir misal vermiştim. Şimdi de buna ilave edecek bir noktayı

11-12.9.1944 tarihinde Berlin Radyosu, Türkçe yapmış olduğu bir yayında, Sovyetler'in Irak, Suriye ve Lübnan'da bölgelerde giriştikleri faaliyetler bahis mevzuu edilmekteydi. Bu arada, bu memleketlerde vazifelendirilen 2.000 Ermeni'nin Kürtlerin istiklâlleri için geniş bir faaliyette çalıştıklarına işaret edilmekte ve müstakil bir Kürdistan kurmak hususundaki çalışmalarını destekledikleri bildirilmekteydi. Bu radyo yayını, müstakil bir Kürdistan hükûmeti kurmak hususunda Sovyetler'in esaslı planları bulunduğunu anlatmış, İran'ın Kürtlerle meskûn mahallerindeki okullarda Kürtçe derslerinin okutulmasına başlandığı bu yayınlara ilave edilmişti.

İran'ın şimalinde yerleşmiş olan Rusların bu Kürtler vasıtasıyla Irak'a nüfuz etmek yolunu takip etmekte oldukları da bu konuşma arasında izah edilmişti. 12.9.1944 günü yine Berlin Radyosu, Türkçe yaptığı neşriyatla "Sovyet Rusya'nın Irak, Suriye, Lübnan ve Mısır üzerindeki emelleri izah edilerek bir Kürdistan kurmak yolundaki çalışmaları" anlatılmıştır. Bu arada, "Sovyet Rusya radyo ve basınının da Türkler hakkında kullandıkları dil, Moskova'nın maksatlarını aydınlatmaktadır" denilmekteydi.

Yafa'da hergün saat 15.30'da 41 dalga üzerinden yapılan Kürtçe neşriyatın günlük neşir programının Bağdat'tan uçakla gönderildiği haber alınmıştır. Fransızlar zamanında buradan Kürtçe neşriyat yapılması için, Kürtler tarafından Suriye Fevkâlade Komiseri General Dentz'e müracaat edilmiş ve fakat Fransa'nın harp içinde olması dolayısıyla bu neşriyata müsaade edilmemişti. Sonradan bu bölgede Kürtçe neşriyata girildiği anlaşıldı.

Berlin'de neşredilmiş *Berliner Börsen Zeitung* gazetesi 27.5.1944 tarihli sayısında "Kafkasya'nın Küçük Milletleri" başlıklı yazısında Kürtlerden şu suretle bahsetmişti:

"... Birkaç bin seneden beri dünya tarihinde gözükmüş olmalarına ve içlerinden büyük insanlar yetişmiş olmasına rağmen hiçbir zaman müstakil bir devlete sahip olmamışlardır."

---

naklediyim; 1935'te Doğu Anadolu vilâyetlerinden birinde valilik yapan bir dostumdan dinlemiştim: Rumeli'den Doğu Anadolu'ya nakledilen Boşnak Türkleri, iskân edildikleri Kürt köylerinde veya onlara komşuluk yerlerinde, mevcut Kürtler tarafından nihayet iki sene gibi kısa bir zamanda Türkçeyi değil, Kürtçeyi öğrenmişler ve bunların bir kısmı da Kürtlerle akrabalık tesis etmişler. Bunun Doğu Anadolu'nun diğer noktalarında da vuku bulduğunu sanmak hiç de hatalı olmaz. Bazı valilerin Dâhiliye'ye verdikleri raporlarda bu hususta malumat vardır.

“Meşhur Selâhaddin-i Eyyubî ve Delhi’nin kahraman fatihi Nadir Şah, Kürt oldukları hâlde, Kürtçe müsterek bir lisan yaratamadılar.”

“Irak’ta, Türkiye’de ve İran’la Sovyetler idaresinde mevcut Kürtlerden, Sovyetler istifade ederek ta Akdeniz’e kadar bir Bolşevik koridoru yaratmak istemektedirler. Fakat bu kararla Sovyet vatandaşı yapılmak istenen vatandaşlara bu hususta bir şey sorulmamaktadır. Ve bu hareketlerinden dolayı şimdiye kadar hiçbir devlet protestoda bulunmamıştır.”

Viyana’da yayınlanmış *Neue Wiener Tagblatt* gazetesinin 29.6.1944 tarihli sayısında “Moskova ve Kürtler Meselesi” başlığı altında çıkan bir yazıda şu fikirler mevcuttur:

“... Kürtler meselesi, bir dava hâlini muhafaza etmektedir. İngiliz ve Amerikan basını ve Yakın Şark basını, bu davaya temastan bililtizam içtinab ediyorlar. Fakat Kürtler meselesi gün geçtikçe ehemmiyet kazanmakta devam etmektedir. Ve bu dava son zamanlarda Irak’ta bir de kabine buhranı yapmıştır: İngiliz taraftarlığıyla tanınmış bulunan Nuri Sait Paşa istifa etmek zorunda kalmıştır. Her zaman olduğu gibi Irak’ın şimalinde yerleşmiş bulunan Kürtler, bu defa da Irak’ın dâhilî politikasında bir kabinenin değişmesinde rol oynadılar.”

“... Sovyet Rusya, Kürtlerin Irak politikasındaki mühim rollerini gözönünde tutarak vakit vakit bu politika manevrasını ele almakta ve bu manivelayı kullanınağa çalışmaktadırlar.”

“... Rusların ulaşabildikleri Kürtlerin yanıbaşında Bolşevik müşavir ajanları vazife almışlardır. Bunlar, Kürtlere mühim miktarda silah, cebehane vermişlerdir, vermektedirler. Bunları, Bağdat’tan gelen haberlerden anlıyoruz.”

“... Bağdat hükûmetine karşı Kürt unsurların isyanı nihayet İngiliz muhibbi Nuri Sait Paşa kabinesini istifaya mecbur etti. Bu hadise, Yakın Şark’taki İngiliz-Rus münazaasının devamını ve İngilizlerin yeni bir mağlubiyetini ifade etmektedir.”

“... İran’daki Kürtlerle Irak’taki Kürtler arasında Sovyetler’in tesiriyle yeni yeni münasebetler başlamış ve bir hayli derinleşmiştir. O kadar ki Sovyetler’in bu kabil müdahaleleri neticesi iki devlete ait arazi adeta hudutlarını gaybetmekte ve bazen münakâlat inkıtaa uğramaktadır.”

“... Ruslar Kürt meselesini yeniden ele almışlardır. Ruslar, Kürtleri Yakın Şark’taki nüfuzları üzerinde tenvir etmektedirler. Bunu, son zamanlarda Kürt lideri Mustafa el-Barazî tarafından neşredilen bir beyannameden anlıyoruz. Kürt lideri, bu beyannamesinde bütün Kürt unsurlarını ihtiva edecek müstakil bir Kürt devletinin kurulmasını talep etmektedir. Bu beyanname

aynı zamanda İran, Irak ve Türkiye'yi de ilgilendirmektedir. Türkiye'deki Kürtlerin başlıca merkezlerini Diyarbakır, Malatya, Elâzığ, Mardin, Urfa, Siirt, Bitlis vilâyetleri teşkil etmektedir. Ve Türk nokta-i nazarına göre bu yerler ziyadesiyle tehlikeye maruzdurlar.”

Geçen sene, Kürt lideri Mustafa el-Barazî'nin nasıl isyan çıkartarak, Irak hükûmetiyle müşterek İngiliz kıtaları ve uçakları tarafından ne suretle tedib edildiği malumdur. Bu isyanın Rusların tesiriyle vukua geldiğine de şüphe kalmamıştır.

30-31 Temmuz 1944 günü saat 20.15'te Farişçe yayın yapan Metropol Radyosu da, Bağdat'tan aldığı bir haberde, Sovyetler'in Kürtler arasında beyannameler dağıtarak, Kürtler için müstakil bir devlet tesis edeceklerini vaad ettiklerini ve bu münasebetle Irak'ın Kürtlerle meskûn mahallerindeki Irak hükûmeti memurlarının işlerini terkettikleri bildirilmiştir.

İkinci Cihan Harbi'nde Suriye (Beyrut), Yafa, Bağdat, Süleymaniye radyo merkezlerinin devamlı bir surette Kürtçe yayınlarda bulunmuş olmaları, bu memleketlerde Kürtlük hareketlerinin gelişmesi yolunda geniş ölçüde çalışmaların devam ettirildiğini anlatmakta olmak bakımından ayrıca dikkate şayandır.

Beyrut'te çıkan *Savt el-Abrar* gazetesi 12.3.1945 tarihli sayısında Kürt meselesine ait çok enteresan bir yazı yayınlamıştır: Gazete bu yazısında, Büyük Britanya'nın bundan 22 yıl önce yani, 24.12.1922 tarihinde müstakil bir Kürdistan tesisi hakkında İngiltere-İrak hükûmetleri arasında imzalanan anlaşmayı ve bu maksatla yapılan bir demeci bahis mevzuu yapmaktadır. Gazete, müstakil bir Kürdistan kurulması hakkında mevcut temayül ve isteklere adeta tercemanlık yapmaktadır. Gazetenin bu tercemanlığı ne dikkate şayandır ki 1945 yılında yapıyor.

Bundan bir müddet evvel de Suriye gazetelerinin bu mesele ile alakadar oldukları görüldü; Halep'te yayınlanan *el-Nezir* gazetesi 2 Nisan 1945 tarihli sayısında, şu yayında bulunmuştur:

“Halep'te eski bir cemiyet olan Ekbek Cemiyeti, bir toplantı yaparak dokuz buçuk milyon Kürd'ün hukukunun aranması meselelerini görüşmüştür; bu arada diğer devletler idaresinin altında bulunan Kürt arazısının alınıp Kürtlere verilmesi suretiyle müstakil bir Kürt devleti kurulmasını ve Kürt milletinin isteklerinin yerine getirilmesini temin için müttefikler yanında teşebbüslere geçmeğe karar vermiştir.”

Bilindiği gibi Halep, öteden beri yani Millî Mücadele'nin başladığı tarihten beri Kürt ve Ermenilerin yeni Türkiye aleyhindeki çalışmalarına esaslı bir sahne yeri olmuştur. Muhtelif zamanlarda bu şehirde ve etrafında vakit vakit Kürtlerin ve Ermenilerin, ayrı ayrı veya birlik hâlinde toplantılar yaparak yeni Türkiye'ye karşı girişecekleri suikastlar hakkında konuşmalarda bulunmuş ve kararlar almışlardır. Bu hususta gerek dış basında ve gerekse iç basınımızda bir hayli yayınlar da yapılmış bulunmaktadır.

Filistin bölgesinde de Kürtlerle ilgili hareketlere yabancı kalınmamıştır; orada da vakit vakit Kürtlük cereyanları ve Kürtler hakkında birtakım yayınlar yapılmış ve yapılmaya devam edilmiştir. Yafa'da çıkan *Filistin* gazetesinin 7.4.1945 tarihli sayısında "Kürtlerin, dokuz buçuk milyon Kürt hukukunun muhafazası ve isteklerinin yerine getirilmesi için San Francisco Konferansı'na iştirak eden milletlere birer muhtıra verdikleri" yazılmaktaydı. Gazete, bu yazısına Kürtlerin Türkiye, İran, Irak, Suriye ve diğer bölgelerde bulundukları ve bunların miktarlarının gerçekten 9.5 milyon olduğunu ilâve etmektedir. Bu yayın, bu etüdün baş tarafında çıkan radyo yayınına da teyid etmektedir.

Diğer taraftan Bağdat'ta çıkan *el-Irak* gazetesi de 24.3.1945 sayılı nüshasında Bağdat'ta yapılan bir ziyafetten bahsetmekte ve şöyle demektedir:

"... Nevruz-i Kürdî²⁹ münasebetiyle Kürt mahfilindeki toplantıda Bağdat'ın birçok ileri gelenleri bulunmuş, Mahami (Mehmet Bey Baban)³⁰ tarafından bu münasebetle Kürtlük ve Kürt meseleleri hakkında çok dikkate değer bir nutuk verilmiştir. Bundan sonra Kürt marşı çalınmış, Kürt bayraklarıyla bezenmiş³¹

29 Nevruz-i Kürdî eski martın dokuzuncu günüdür. Yeni tarihte ise Martın 22'sine rastlar.

30 Baban Kürtleri genel olarak Irak'ın Süleymaniye vilâyeti dâhilinde bulunurlar. Epeyce kalabalık bir nüfusa maliktirler. Babanlar, tamamen "Sünnî" olup konuştukları dil Lor-Zeban dedikleri Kürtçedir. Çoğu "Kadirî" tarikatına müntesiptir. İçlerinde "Nakşî" olanlar da vardır. Muhite uymak, medeni hayata intibak etmek ve bu hayatın gereklerini yapmak yolunda Baban Kürtleri, dikkate değer bir kabiliyet ve istidat göstermiş olduklarından içlerinden şöhrat sahibi birçok aydınlar yetişmiştir. Bazı tarihlerde, bilhassa *Şerefname*'de bu "Baban" sözünün aslının "Bebe" olduğu kaydedilmektedir. Babanların asıl ceddî olan Rüstem Bey, Kanunî Süleyman'ın himayesine sığınmış, Rüstem'den sonra hakikî Babanlardan varis kalmamıştır. Onlara mensup olduklarını iddia edenler ise, Baban beylerinin hizmetkârlarından gelmelidir.

31 Kürt bayrağı al, kırmızı, beyaz ve koyu mavi renklerden yapılmıştır. Bayrağın ortasında bir güneş resmi vardır. Renkler ufkidir.

bulunan bu yerde musiki nağmeleri dinlenmiş ve Kürdistan istiklâluna ait çeşitli konuşmalar ve müsahabeler yapılmış, hitabeler verilmiştir.”

İşte komşularımızın yayınları... Şüphe yoktur ki bu yayınlar, bu komşu memleketlerdeki temayülleri, hareketleri, teşebbüsleri de bir dereceye kadar aydınlatacak durumdadır. Daha da gözden kaçmış, elimize kadar gelememiş nice nice yayınlar yapıldığını da hatırlamak gerektir. Ve hakikat şudur ki ne Irak, Bağdat, Suriye, Filistin, Mısır ve Lübnan ve ne de İngiltere ve Fransa zihniyetinde Kürt ve Kürtlük meseleleri ile müstakil bir Kürdistan kurmak fikri her vakit mevcuttur. Ve kâfi derecede dimağlarda yer etmiş bir durumdadır. Onlar, öteden beri güttükleri hususi bir politika icabı bu meselelere karşı sempati beslemişler ve pek nadir olarak ve muvakkat bir zaman için antipati göstermişlerdir. Bazı yerlerde bu gaye için geniş himayelerini de esirgememişlerdir. Ve meselâ; Irak Maarif Nezareti'nin müsaadesiyle Irak'ın Kürtlerle meskûn mahallerinde, hatta kaza ve vilâyet merkezlerinde Kürtçe okutan ilk ve ortaokullar açılmıştır. Bu okullar Türklerin kalabalık bulundukları Erbil gibi merkezlerde de açılarak tedrisat yapmaktadırlar. Senelerden beri bu okullarda yapılan Kürtçe tedrisat ve okutulan Kürt tarihi havası içinde ve bilhassa Kürdistan fikirleriyle meşbu olarak kafaları işlenmiş yüzlerce, binlerce eleman yetiştirilmiş bulunmaktadır. Irak hükûmeti tarafından okullarda okutturulan tarih ve coğrafya kitaplarında Kürtlere ait tarih bilgileri ve Kürdistan coğrafya materyali okutulmaktadır. Bu suretle Irak bölgelerinde yirmi yıldan beri birçok Kürt aydını yetişmiş, bunların bir kısmı da İngiltere, Amerika ve Avrupa memleketlerine giderek tahsiller genişletmişlerdir. Bunlar arasında meselâ Musul vilâyetine bağlı Âmadiye kazası Kürtleri arasında aydın gençlerin sayısı bir hayli kabarıktır.

Bu suretle Irak'ta okuyarak, öteki memleketlerde tahsillerini tamamlayan Kürt gençleri, kendi muhitlerinde ve dünya zihniyetlerinde Kürtlük fikrinin tanınmasına, yayılmasına ve temel tutmasına yardım ediyor, bu yolda fikir ve enerji harcıyorlar. Irak'ta günden güne gelişmekte olan Kürtçe yayın ve ondan başka radyo ve saire gibi neşriyatın son zamanlarda daha kuvvetle desteklenmiş olması buna bir delildir.

Kürt ve Kürtlük fikirlerinin meselâ Orta Şark bölgelerindeki etiketlerini de yine bu aydın elemanlar hazırlamakta, hem kendi bölgelerinden ve hem de büyük devletlerden ilgi ve müsamaha görmektedirler. Bu arada Irak hükûmetinin, Kürtlere karşı pek hususî bir politika gütmekte olduğuna şüphe yoktur. Buraya kadar verile gelen izahat, bu politikanın içyüzünü kısmen

anlatmağa yeter bir durumdadır. Ve bu politika oldukça eskidir, ve netekim bu politikanın 1925 senelerinde başladığını gösteren vesika da vardır: Musul Tahkik Komisyonu'nun bu tarihte Milletler Cemiyeti'ne vermiş olduğu raporda şu cümleler dikkati çeker; "... Irak hükûmeti tarafından ziraat hususunda teşvike mazhar olan Kürtlerin çoğu kışlaklarında yerleşerek, buralarda arazi satın almakta ve köyler inşa etmektedirler" deniliyor (s. 372).

Irak ve Iraklılar gibi Fransızların da bu Kürt meselelerine yabancı kalmadıkları senelerden beri yapılan müşahadelerden ve yayınlardan anlaşılmaktadır. Fransızların dış memleketlerde Kürtlük ve Kürdistan fikirlerinin gelişmesine ve bu fikirlerin Türkiye millî hudutlarından içerilere nüfuz ederek yurdumuzda tahribat yapmaları yolunda geniş ölçüde müsamaha, teşvik, yardım ve himayede bulundukları artık bir hakikattir. Şimdiye kadar çoğu Suriye'de olmak üzere Kürtlük ve Kürt meselelerini izahlayan otuzdan fazla kitap yayınlanmıştır. Bütün bu yayınlar, bu yabancı devletler tarafından teşvik ve himaye görmüştür. Onların Kürtlere karşı gösterdikleri himaye ve teşvik, yalnız bir demokrasi zihniyetinin icabı değildir; bu bir politika icabıdır ve bir menfaat kaygusudur. Senelerden beri hariciyemizin Suriye'deki mandater hükûmet nezdindeki çeşitli teşebbüsleri, bu kabil yayınların menini temin edememiş ve üstelik yeni yeni yayınların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

1931 yılında Suriye gazetelerinde Latin harfleri sistemi dâhilinde hazırlanmış bir Kürt alfabesi yayınlandı. Kürtlere yeni Türk harfleri karakterinde alfabe kabul etmelerinin istikbal için geniş faydalar sağlayacağını tavsiye edenler, iki Fransız akademisyenidir.

Olayları, yalnız Fransız veya diğer milletlerin istihbarat bürolarının çalışmalarından, propagandalarından veya siyasi teşekküllerin yayınlarından görüp öğrenmek ve tahlil etmek belki de kâfi değildir. Kürt ve Kürtlük meselesine, yakın komşularımızın alaka gösterdikleri kadar, Sovyet Rusya'nın, Fransızların, İngilizlerin, Ermenilerin, Gürcülerin, İranlıların alakalarının devam ettiği, herbirinin bu konuyu ayrı ayrı ve kendi zaviyelerinden düşünerek maksatlarına uyar şekillerde yoluna koymağa çalıştıklarına artık şüphe yoktur. Binaenaleyh hadiseleri biraz da komşumuz Sovyet Rusya'nın zaviyesinden mütaleâ etmek ve bu suretle edinilebilecek bilgi ile tahlillere girişmek daha faydalı olur, sanırım. Sovyet Rusya'nın İran'ın şimal bölgelerini işgal ettiği tarihte bu havalide ve Kürtler arasında güttüğü hususi bir politika bu bakımdan çok dikkate değer bir durum arzeder.

Sovyet Rusya ve Kürtler

Sovyet Rusya'nın İran'ın şimalını işgal etmesi neticesi, oralarda tahassul eden durumu ve o memleketlerde Rusların Kürtlere karşı gösterdikleri ilgi ve yaptıkları işbirliğini, keza Rusların bundan maksatlarının ne olduğunu "Birinci Raporum"da izah etmiştim. Buna ilâveten de şu noktaları yeniden belirtmekte fayda gördüm:

Sovyet Rusya, Kürtlük ülkü ve Kürdistan isteğinin gerçekleşmesi ve bu milletin istiklâlinin sağlanabilmesi yolunda yirmi beş seneden beri sistemli bir surette çalışmaktadır. Rusların bu yoldaki çalışmalarını ise şu suretle hülasa etmek kabildir:

a) Rusya'da bütün göçebe ve yersiz Kürtler iskân edilmiş, bunlar mahallî Kolhoz teşkilatlarına, çiftçi birliklerine bağlanmıştır.

b) Bu suretle iskânları yapılan ve kendilerine ikamet yerleri gösterilen Kürtlerin, iskân ve ikamet ettirildikleri yerlerde kendilerine mahsus okullar açarak bu okullarda kendi dilleriyle (Kürtçe) tedrisat yapmalarına müsaade olunmuştur.

c) Bunlardan başka Erivan'da açılan öğretmenciler okulunda³² Armenoloji, Persoloji, Kürdoloji bilgileriyle birlikte Kürtçe de tedrisat yapılmaktadır. Ayrıca, bu okuldan yetişenlerin kültürleri artırılmakta ve bunlar çeşitli ödevlerle ödevlendirilmektedir.

ç) Güney Kafkasya havalisinde Kürtlerle Ermeniler, Kürtlerle Gürcüler, Kürtlerle Azeriler arasında her türlü ihtilafatın kaldırılması için Sovyet Rusya hususi tedbirler almış bulunmaktadır.

---

32 Bu okulun asıl adı Lenin Enstitüsü'dür. Burada yirmi yıldan beri Ermenice, Kürtçe, Gürcüce ve Rusça tedrisat yapılmaktadır. Kürtçe tedrisatta okul ve ders kitapları umumiyetle Latin alfabesi esasiyle yazılmıştır. Geçen yirmi yıldan beri bu enstitüden 30.000'e yakın Kürt propagandisti yetiştirilmiştir. Bunlar umumiyetle Komünist olup, çoğu öğretmenlikle köylerdeki, şehir ve kasabalardaki okullarda ve bilhassa Kürt okullarında vazife almışlardır. Bunların bir kısmı da dış memleketlere gönderilmiş ve oralarda propaganda ve casus teşkilatı işlerinde tanzim edilmişlerdir.

21 Temmuz 1935 tarihli *Kurum* gazetesinde Asım Us "Ankara-Erivan" başlıklı yazısında Türk-Rus dostluğundan bahsettikten sonra bu okul, yani "Erivan Kürt Muallim Mektebi" hakkında şu satırları yazmaktadır:

"... Nettekim biz epey bir zaman önce Fransızca *Tan* gazetesinde Erivan'da bir Kürt muallim mektebi açıldığı hakkında çıkan bir yazıyı okuduk. Fakat bunu Rus dostlarımız veya Erivan'da Türk dostluğunu gösterenler tekdiz etmediler... Ne diyelim?"

d) Sovyet Rusya bilhassa Kürt-Ermeni münasebetlerinin gelişmesi ve kuvvetlenmesi yolunda bu iki milletin mümkün olduğu kadar birbirleriyle anlaşmalarını sağlamağa çalışmaktadır.

e) Güney Kafkasya bölgelerinde Kürtlerin kabul ederek okullarında okuttukları yazı dili ve alfabe esaslarının, şekillerinin --Rus ve Ermenilerin isteklerine uyularak-- daha ziyade Ermeni alfabesinin karakterinde olmasının teminine çalışılmıştır.

f) Bu iki millet, yani Kürt ve Ermeniler, Sovyet Rusya hudutları içinde kendi tarihlerini ve lisan esaslarını birbirlerininkinin benzeri olarak yaratmağa ve birbirlerinin devamı ve tamamlayıcısı olarak yapmağa çalışmaktadırlar.

Velhasıl müstakbel Sovyet Rusya'nın istilâ politikasına en uygun eleman ve malzeme bu suretle yirmi beş seneden beri hazırlanmakta ve neticeleri gözlerimizin, istiklâlimizin, hakk-ı hayatımızın önüne dikilmiş bulunmaktadır. Ruslar --bir numaralı raporda da kayıt ve izah edildiği gibi-- İran Azerbaycanı'nda da buna benzer bir politika gütmüşlerdir. Ve bunda da devam ediyorlar.

Büyük bir savaş içinde ölüm ve dirim kavgasına girişmiş bulunan Rusların kendi idarelerindeki Kürt ve Ermenilerden asker almayışları ve fakat bütün Orta Asya Türklerini, Türkmenlerini, Kırgızlılarını topyekûn savaşa göndermiş olmaları çok dikkate değer bir keyfiyettir. Bu politika tıpkı, Almanların Bulgarları Rus cephesine göndermemiş olmalarına benzer... Almanlar gibi Rusların da bu hususta güttükleri bir gayeleri bahis konusu olabilir.

Bolşevik ajanlarının ve müşavirlerinin Kürt reislerinin yanında çalıştıkları na yukarıda bir parça temas edilmişti; Tebriz konsolosumuz tarafından elde edilip gönderilen ve Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü kanaliyle beray tetkik bize verilen ve 28.7.1944 tarihinde tetkikimizden geçen bir eserden burada bahsetmek isterim. Kürtçe yazılarak İran'da taşbasımla basılmış *Nıştman* isimli bir dergiden burada bahsetmek istiyorum. Dergide mevcut Kürtçe yazılar arasında bilhassa şu noktalar dikkate değer mahiyette görülmüştür:

“... Komonistlere yardım lâzımdır. Onun yayılmasına ve muvaffak olmasına hizmet etmenin Kürtlüğün menfaatleri icabı olduğuna şüphe yoktur. Kürtlere komonistlerden başka kimse yar olmamıştır. Irak ve İran Kürtlerinin bu cihetleri böylece bilmeleri zaruridir.”

“... Kızılordu, Kürdistan'a gelmiştir. Hitler ajanlarını teslim ediniz. Onlarla mücadelede Kızılordu'ya yardım ediniz. Eğer uzağı görür iseniz buna hiç itiraz etmeyiniz. Komonist makamların beyannamelerindeki esaslara dikkat ediniz.”

Geçen yıl hazırladığımız bir numaralı raporda izah ettiğimiz gibi İran'a gelen Rusların Batı İran'da ve Rumiye-Rezaiye bölgelerinde kurdukları minyatür çapta ve komonist karakterdeki Kürt hükûmeti, bugün oralarda bir emrivaki hâlini almış bulunmaktadır. Son gelen radyo ve basın haberleri Rusların yardım ve teşvikleriyle ve tabii Rus işgal bölgesinde "İran Kürdistanı Heyeti" adını taşıyan bir teşekkül kurduklarını öğreniyoruz. Bu heyetin Azerbaycan demokrat hükûmetiyle anlaşmış olarak çalışmalarına devam ettiğini radyolar ortaya koymuşlardı. Fakat 18 Şubat 1946 tarihli radyo haberleri Rus işgal bölgesindeki Kürtlerin, demokrat Azerbaycan hükûmetine isyan ederek Rezaiye'yi işgalleri altına aldıklarını bildirmektedir. Fakat şüphesizdir ki bu hadise bir danışıklı döğüşlü bir olaydır; 2 Mart 1946 tarihinde İran'ı tahliye edecek olan veya bu tahliyei yapacağını ileri süren Rusların, Kürtlere ve demokrat Azerbaycan hükûmetine verdikleri talimat ile bu hareket yapılmıştır. Çünkü Ruslar bu havaliyi işgal eder etmez, buralarda tatbik edecekleri planları esasen daha önceden hazırlamışlardı.

11-12.9.1944 tarihinde saat 20.45 ve 22'de yayın yapan Berlin Radyosu, Kürt meseleleri ve Rusların bu husustaki planları hakkında şu malumatı vermişti:

"... Bir Kürdistan hükûmeti kurulması da Sovyet planlarına dâhildir. Nete-kim İran'ın Ruslar tarafından işgal edilen bölgelerinde ve Kürtlerle meskûn yerlerinde Kürtçe tedrisata hararetle başlandığı ve bu tedrisatın Ruslar tarafından desteklendiği malumdur."

Görülüyor ki Rusların Yakın Doğu memleketlerinde güttükleri politika ile İngiltere'nin, Irak'ın, Fransa'nın kendi nüfûz bölgeleri ve sınırları içindeki Kürtlere karşı takib ettikleri politika tatbikatta birbirinden ayrı ayrı şeyler olmakla beraber, gayede aynı kapıya çıkan bir siyasettir. Rusya'da olduğu kadar İngiltere'de ve İngiltere'de olduğu kadar Rusya'da "müstakil bir Kürdistan" yapmak için temayüller, fikirler ve hareketler mevcuttur. Senelerden beri birbirini takib eden ve takib ettikçe çoğalan ve birbirlerine eklenerek tamamlanan bu fikir, yardım ve siyasi temayüllerin dünya yüzünde "Kürtçülük" ve "Kürdistan kurma" fikrinin gelişmesine bir hayli yardımcı olmuştur.

İran'ın Ruslar tarafından son işgalları sırasında ilk eleman hâlinde kullandıkları unsur, Kürt ve Ermenilerdir. Bunlar işgal bölgesinde bulunan bir takım komonist düşmanı veya sağcı tanınan Türk ve İranlıları vakit vakit ve muhtelif komplolarla bu Kürt ve Ermenilere öldürttüler. Bu suikasitler, ma-

hallerinde o suretle tertib edildi ki katilleri bir taraftan arattılar ve bir taraftan da ele vermediler. Eski millici Azerbaycan'dan kaçıp kuzey İran bölgelerinde ve şehirlerinde iş ve yer tutan birçok milliyetseverler, bu suretle ve kısa bir zamanda ortadan yok edildiler.

Ve yine anlaşılmıştır ki İran'da 1942 yazında isyan çıkaran unsurların başında Kürtler gelmektedir. Ve hiç şüphe yoktur ki bu isyanların çıkarılmasında Rusların büyük rolü olmuştur; çünkü Ruslar bu isyan vesilesiyle kuzey İran'daki İran askerî kuvvetlerini kolayca tasfiye edeceklerdi. Netekim de öyle oldu.

Hatırlardadır ki Ankara'ya gelerek Türk inkılâbını mahallinde tetkik ettikten sonra, memleketine dönen eski İran Şahı Rıza Pehlevî, İran'a döner dönmez ilk iş olarak kuzey İran'daki Azerî-Türk unsurları, Farisleştirmek yolunda tedbirler almıştır. Rıza Şah, İran'da nasyonalist bir politika takib ederken Türklere ve kendisine muhalif olanlara karşı şiddetli davranmıştır. Ve meselâ, bugünkü İran'ın Başbakanı bulunan Kıvamussaltana ile eski Kaçar Hanedanı'nın başvekilllerinden olan biraderi Vüsûkuddevle, Rıza Şah'ın çok gadrine uğramış, her ikisinin de kendi evlerinde hapis edilerek malları ve köyleri müsadere edilmişti. Azerî Türklerin kendi mekteplerinde Türkçe okutmaları, tamamen yasak olunmuş, kendilerinden şüphe edilenler polis takibatına maruz bırakılmıştı. Rıza Şah'ın bu şiddeti İran Kürtlerine de teşmil edilmiş ve senclerce İran'daki Türk ve Kürt unsurların Farslaştırılmasına çalışılmıştı. Bu politikanın neticesi birçok Türk ve Kürt, Şah'a karşı kin beslemeğe başladılarsa da korkularından ses çıkaramadılar. 1942 yılında İran'da durum değişmeğe ve Ruslar, İngilizler, Amerikalılar, İran'ı muhtelif taraflarından işgale başlayınca, fırsat bekleyen unsurlar Rusların teşvikiyle hemen isyana giriştiler. Esasen, Kürtler, Rıza Şah'ın ters muameleleri karşısında Rusya'daki Kürtler vasıtasıyla Sovyetler'le münasebat tesis etmişlerdi. Binaenaleyh Kürtler, kuzey İranlı Azerbaycanlılar, Ruslardan hem teşvik ve hem de yardım gördüler.

İşgal bölgelerinde Kürt isyanları genişlediği bir sırada ve --ilk hadise sırasında-- İran hükûmeti bu bölgelere asker göndererek Kürtlerle çarpışmayı Ruslara teklif etti ise de Ruslar buna yanaşmadılar ve işgal bölgesi saydıkları yerlere, İran askerinin gönderilmesine müsaade etmediler. Buna rağmen Ruslar, kendileri temas ettikleri ve isyana teşvik cyledikleri Kürtleri en iyi bir surette silahlandırmış ve bu yüzden İran'da geniş karışıklıkların çıkmasına ve hatta Kürtlerle İngiliz kuvvetleri arasında çarpışmalara sebep olmuşlardı.

16.9.1942 tarihinde Tokyo'dan Fransızca verilen bir radyo haberinde, İran Kürtlerinin İngilizlerle yaptıkları müsademeler şu suretle bildirilmektedir: "... Dağlık bölgelerde yaşayan Kürt kabileleriyle İngiliz kıt'aları arasında müsademeler vukua gelmektedir. Kürtler, öteden beri yabancıya karşı koyan, muhtar ve müstakil bir devlet kurmak emelini güden bir halktır..."

Ve yine bu isyanlar vesilesiyle Rusya, işgal bölgelerinde kendilerine zıt unsurları ortadan yok etmek için mükemmel fırsat elde etmiş ve bu fırsattan faydalanmışlardır.

Rusların esaslı politikalarından biri de kendi idarelerindeki "Turan ülkesi" ile "Müstakil Türkiye" arasında, Türklere zıt milletler maniası kurmaktır... Rusların bu gayeleri, onların Deli Petro zamanından beri ılık denizlere inmek, Akdeniz'e çıkmak yolundaki politikalarının tahakkukuna bir engel olamaz. Bilakis o emel ve politika için, birtakım faydalı yardımlar da bu suretle sağlanmış olur.³³

Bilindiği gibi Ruslar, Osmanlı Devleti'ni çökertmek için tarihin her devrinde, her çeşit fırsattan faydalanmışlardır. Bu politika yalnız Osmanlı Devleti hakkında değil, umumiyetle Türkler hakkında tatbik edilmiştir. Tarihte Altun Ordu Devleti'ni devirerek Kırım Han

[...] ³⁴

nlanması, velhasıl milliyetçi birtakım Kürt gençlerini yetiştirerek Yakın Şark için bunları propaganda elemanı hâlinde kullanmak yolundaki Sovyet id-

33 Deli Petro'nun vasiyetnamesi ister mevsuk ve ister uydurma olsun, içinde tesbit edilen gayeler o zamandan beri bütün Rus aydın sınıfının hayalini alevlendirmiş Çarlar hükümetlerinin dış siyasetlerinin daima ilham kaynağı olarak kalmıştır. Pansilavist Rus mektebinin esas prensipleri ve sabit fikirleri hâlinde komprimeleştirilen bu cazip gayeler arasında, güneşli sahillerin, sıcak denizlerin "serab"ı, Ayasofya kubbesine haç dikmek, çan asmak gibi parlak hedefler, Allah'ın "mukaddes Rusya'ya" tevdi ettiği şanlı bir vazife telâkki edilmiştir. Bu suretle "Üçüncü Roma'yı kurmak ve "çürümüş Avrupa'yı tasfiye etmek için Büyük Petro'yu takib eden bütün Rus hükümetlerinin istisnasız bir surette onun prensiplerini güttüklerini tarih göstermektedir. Rusya'nın bu ilâhî vazifesini; Kireyevsky kardeşler, Aksakof ve Khomiakof ile Dostoyevski gibi şöhretli Rus edipleri de benimsediler ve bu yolda bir hayli neşriyatta da bulundular.

Ve nihayet Rusya'nın bir taraftan Boğazlar'a ve Balkanlar'a inmek ve diğer yandan Orta Asya içerilerine ve

[Bu dipnot, belgenin eksik sayfasında devam ediyor olmalı. -d.n.]

34 Belgenin bir sayfası eksik. -d.n.

resi çalışmaları da malumdur. Fakat diğer taraftan, Rus idaresindeki Türk soyundan gelen yığınların lehçe farklarından istifade edilerek ellerine her lehçeye uyar şekilde ve her birisi ayrı ayrı farklar gösteren alfabe ve gramerler yapılarak verilmiştir. Bu halkın, birbirlerinin ileride lehçelerini anlamamaları için de özel bir politika güdülmektedir.

Çarlar zamanında Rus dış siyasetinin ana prensiplerinden biri de “parçala ve hâkim ol!” idi. Ruslar bu politikayı bugün de gütmektedirler. Ve yine bu politikanın icabı olarak Ruslar, Türkiye ile Azerbaycan ve ötesi arasında yalnızca bir Ermenistan veya bir Gürcistan yahut bir kuzey İran’ın mevcudiyetiyle iktifa etmeyerek bu seddin arasına bir de Kürdistan’ın karışmasını elbetteki istemekte ve bunu lüzumlu görmektedirler.

Ruslar Orta Şark’a ve ılık denizlere çıkmak istiyorlar. 28 Şubat 1946 tarihli *Daily Telegraph* gazetesinin Sovyet Rusya’nın siyaset metotları hakkında neşrettiği çok enteresan bir makalede bu metotlar şu cümlelerle izah edilmiştir: “Rus emelleri Boğazlar’dan sonra Akdeniz’de ve Orta Şark’taki üslere doğru genişleyecektir. Ruslar; Türkiye’de, İran’da Irak’ta ve Mısır’da önemli bir mevki tutmak istemektedirler” denilmektedir.

Ve işte bu maksatlardır ki Ruslar, Kürtleri her alanda desteklemekte ve teşvik etmektedirler. Çünkü kendi –yani Kürtlerin– propagandalarınınca sayıları 9.5 milyon iddia edilen ve fakat bizim hesaplarınıza göre bütün dünya yüzünde miktarları 4.5 milyonu geçmeyen Kürtlerin ekseriyeti, Rusların bu yayılma yolları üzerindedir. Binaenaleyh, Rusların dış politikalarında Kürtlerin de önemli bir yere sahip bulunduklarını kabul etmek lâzım gelir. Ve yine bu maksatlardır ki Türkiye’nin yanı başında Bulgaristan gibi, Romanya gibi, Ermenistan gibi bir de Kürdistan kurmak veya bu kuruluşa yardım eylemek, Rusların ana siyasetleri arasında mütaleâ edilebilir.

Rusların epeyce zamandan beri Kürtleri, nasıl sistemli bir surette hazırladıklarını aşağıdaki olaylar, çok dikkate değer mahiyette tebarüz ettirebilir. 1935 yılında Ermenistan’ın merkezi Erivan’da toplanan Kürdoloji Kongresi’nin kararlarına göre;

- a) Kürtleri Türk kültürü tesirinden kurtarmak,
- b) Kürtlerin asıllarını çok eski bir mazide arayarak ortaya çıkarmak ve bu husustaki bölge ve tefsirleri ihtiva eden bir Kürt tarihi hazırlamak,
- c) Yezidîlerle Kürt ve Ermeniler arasında ırkî münasebetleri bulup ortaya çıkarmak,

ç) Kürtlerin oturdukları yerleri gösterir haritayı yapmak,

d) Kürtçeyi tek dil hâline sokmak için Kürtçe diyalektleri tesbit ederek işlemek ve gramerini yapmak ve bir büyük sözlük hazırlamak,

e) Kürtler için temelli bir yazı şekli bulmak.³⁵

1934³⁶ yılında Şark tarihî asarını, ırk ve dil menşelerini incelemek üzere Roma'da toplanan Milletlerarası Müsteşrikler Kongresi'nin başlıca mevzularını şu meseleler teşkil etmekteydi: Armenoloji, Kürdoloji, Persaloji.

Bu Kongre'de birtakım Persalog ve Armenologların ileri sürdükleri tezler arasında Kürt -Yezidîler arasındaki münasebetler de bahis mevzuu olmuş, bu arada Yezidîlere ait bir tez de ortaya konmuştur. Kongre'ye Sovyet Rusya hükûmetini temsilen iştirak eden Erivan'daki Lenin Enstitüsü profesörlerinden A. Safrastıyan ile Yağyazarof ve Rus ilim adamlarından Minorski, Kürdoloji meseleleri hakkında kongreye müteaddit tezler sunmuşlardır.

Rusların kendi idarelerindeki Kürtlere karşı gösterdikleri alaka yeni değildir; bu hususta Amerika'nın Boston şehrinde yayınlanan Ermenice *Baykar-Mücadele* gazetesinin 27.4.1935 tarihli sayısında şu satırlar dikkati çeker:

“Ermenistan'da bugün toprağa bağlanmamış ve kendi anadiliyle tedrisat yapmayan Kürt köyü hemen yok gibidir. Şimdiye kadar köyleri olmayan Kürtlere köyler tahsis edilmiştir. Eskiden çiftçilik için kabileler hâlinde Tiflis'e giden Kürt işçileri, bugün iskân edilmiş bulundukları köylerinde muntazam kolhozlar vücade getirmişlerdir. Sovyet idaresi geri kalmış bulunan Kürt unsurunu ileri götürmek için büyük mesai sarfetmektedir ve bu hâl planlı bir şekilde devam etmektedir.”

Burada bir noktayı da tebarüz ettirmeden geçmek istemem; son harp dolayısıyla İran'da vukua getirilen İngiliz-Rus işgalını müteakip bu iki hükûmet

35 Bundan anlaşıldığına göre, şimal sakinleri Kürtler, güneyde bulunan Kürtlerin kabul ettikleri ve Türk alfabe karakterindeki yazı şeklini kabul etmemişlerdir. Güneydekiler bunu Fransız akademisyenlerinin tavsiyesi üzerine kabul etmişlerdi. Şimaldeki Kürtler daha ziyade Ermenilerin tesirleri altında bulundukları için kabul ettikleri yazı karakterinde Ermeni yazı karakterinin hâkim olduğu dikkati çeker. Zaten Ermeniler, her fırsatta Kürtlerle ırlđ, sıhrđ ve kültürel münasebetlerinin bulunduğunu ileri sürmektedirler. Ve bittabi bütün bu harekât ve düşünceler Sovyet Rusya'nın direktifleriyle yapılmaktadır. Ve bu suretle hususi bir politikanın takip edilmediğini ve bir menfaatin bahis mevzuu olmadığını kimse iddia edemez. Ermeniler 1914-1918 Savaşlarında Doğu Anadolu'da bir hayli Kürt kestiklerini unutuyorlar galiba.

36 Bir önceki makalede 1935 tarihi verilmişti. -d.n.

aralarında yaptıkları bir anlaşma ile İran'daki işgal sahalarında bulunan Kürtlerden, mahallî asayışın temini maksadiyle asker almayı kabul etmişler ve Ruslar bundan geniş şekilde faydalanarak işgal sahasındaki bütün geri hizmetlerde Kürtlerden aldıkları askerleri çalıştırmışlardır. Yani bu suretle İran'daki işgal kuvvetlerinin bu memlekette bulunan Kürt ve Ermenilere daha ziyade itimat gösterdikleri ve bu arada onları kendi propagandalarına alet ettikleri de anlaşılır.

Rusların direktifleriyle hareket eden Sovyet Ermenistanı'nın Kürtlere karşı güttüğü politika hakkında 1942 yılında şu bilgi verilmişti: 3.5.1942 tarihli Fransızca *Le Journal* gazetesi şunları yazıyordu:

“Bu son zamanlara kadar Kürtlerin kendilerine mahsus bir lehçe ve iptidai bir edebiyatı olmakla beraber alfabeleri yoktu. Yirmi sene evvel Sovyet Ermenistan hükûmeti Kürtlere mahsus olmak üzere Latin harfleriyle yazılmış bir alfabe tertip ederek birtakım mektep kitapları bastırmıştır.

Bu teşebbüs sayesinde yeni Kürt nesli millî dillerini korumakta ve Kürtçeyi kolayca okuyup yazmaktadırlar. Ermenistan'ın merkezi Erivan'da açılmış bir lise ile bir de Muallim Mektebi'nden yetişen aydın bir Kürt tabakası mevcuttur. Bunlar Yakın Şark'ta dağınık bir hâlde yaşayan Kürtleri bir araya toplamak maksadiyle sistemli bir surette çalışmaktadırlar. İçlerinden mükemmel propagandacılar yetişmiştir ve bunlar seçilerek kullanılmaktadır.”

Yakın Şark'ta ve Rusya'da yaşayan Türk ve Kürtlerin tarih, arkeoloji, sosyoloji ve diğer bakımlardan olan hususiyetlerinin incelenmesi için Ruslar ilmî tedbirler almışlardır. 21 Nisan 1934 günü Moskova'da ilim akademisine bağlı olarak kurulan bir cemiyet, yalnız bir ödevle ödevlendirilmiş bulunmaktadır.

Denilebilir ki dün Türkiye Ermenileri eski Çar Rusyası için ne idiye, bugün Kürtler, Ruslar için aynı şeydir. Rusların gayeleri, İranlılardan ve Ermenilerden daha çok muharip olan bu unsuru, Orta ve Yakın Şark'ta kendi menfaat ve maksatlarına bir alet yapmaktır. Ve bu maksatlardır ki Ruslar, ortaya birtakım uydurma sebepler çıkararak idarelerindeki Türklerle Kürtlerin arasını devamlı bir surette açmakta ve bunları birbirlerine adeta düşman yapmaktadırlar. Bu yolda da senelerden beri çalışmakta oldukları malumdur. Rusya, Ermenistan ve işgal sahasındaki İran bölgelerinde yaşayan Türk unsurunun, o memleketlerdeki Kürtlerden vakit vakit zararlar gördükleri, Rusların Kürtlere karşı çok daha eziyetli muamelelerde bulundukları da bu arada dikkate alınmağa değer bir keyfiyettir.

Kürtler ve Almanya

1914'ten evvel Almanlar, Berlin-Bağdat demiryolu imtiyazını aldıkları vakit, ilk önce bu imtiyazlı hattın geçeceği bölgelerde yaşayan halk üzerinde esaslı incelemeler yaptılar. Bu arada, Doğu Anadolu'da ve Mezopotamya'da bulunan Kürtleri ön planda müteleâ etmiş ve bunlar hakkında müteaddit eserler neşretmekle kalmayarak, Kürtlerde hususî bir milliyet fikrinin de doğup gelişmesine, daha doğrusu Kürtlerde mevcut bulunan eski kavmiyetseverliğin yerini modern telâkkiye uyar şekilde bir milliyetçiliğe terk etmesine yardım etmişlerdir. Mesela, Kürtlerin birkaç bin seneden beri dünya milletleri tarihinde adlarının geçmekte olduğunu, Xenophon gibi eski tarihçilerin onlardan bahsettiğini, Selâhaddin-i Eyyubî'nin, Delhi fatihi Nadir Şah'ın ve daha birtakım meşahirin Kürt olduklarını, Kürtlerin Aryen ırkından geldiklerini ve Kürtçenin Hindu-Erupen dilleri şubesinden kaynakıldığını, birtakım vesikalarla ortaya atarak Kürtlere öğretmiş ve bu yolda bir hayli propagandalar yapmışlardır. 1914'ten sonra Almanya'da tahsil gören bazı Kürt gençleri hep bu fikirlerin tesirleri altında kalarak kendi milletlerinin menşelerini, aramağa ve Kürtler arasında milliyet fikrinin yayılmasına çalışular. Geçen mütarekede, İstanbul'da ve diğer yerlerde Kürtlük cemiyetlerinin kurulmasında bu gençlerin geniş rolleri oldu.

Almanlar son yıllarda, yani gerek son savaşıardan önce ve gerek son savaş içinde Kürtleri ilgilendiren yayınlarını eksik etmediler. Bu hususta onlara minver ortakları da yardımda bulundular, onlar da bu kabil yayınlarda bulundular.

Kürtlere Almanların yaptıkları telkinler arasında, Kürtçe dilinin Almanca ile münasebeti bulunduğu hakkındaki çalışmaları göze çarpar. Bu iki lisanın fonetik ve gramerde birbirine olan benzerlikleri hakkında Kürtler tarafından da dış memleketlerde bir hayli neşriyat da yapılmıştır. Bu arada Kürtçenin Fransızca, İngilizce, Almanca, Yunanca, İtalyanca ve Farsça lisanlariyle aynı aileden olduğu fareziyesini isbata çalışmakta olanlar görüldü. Ve mesela bu hususta birtakım misaller de ileri sürüldü: Farisideki "settare" kelimesi; Kürtçede "ster", "İngilizcede "star", Almancada "stern", Fransızcada "astre", Yunancada "astron", İtalyancada "stella" gibi.

Kürtler arasında yapılan bu kabil propaganda yayınları akıllara hayret verecek derecede ileri gitmiştir. Buna bir misal olmak üzere de şunu kaydedebiliriz: Kıpçak Türklerinin yığın hâlinde gelip yerleştikleri Gaziantep ve Maraş havalisinin Türkçe lehçesi çok zengin materyalle doludur. Fakat dış

memleketlerde Kürtlük propagandası yapanlar, bu memleketlerdeki Türk lehçelerinin zengin oluşunu, bu lehçeler arasında fazla miktarda Kürtçe kelimelerin bulunmasından ileri geldiğini iddia etmek gibi bir garabete sapsmışlardır.

Bu kabil propagandaları İranlılar da yaptılar; Rıza Şah zamanında Kürtlerin Türklerle hiçbir münasebetlerinin bulunmadığını iddia ettiler ve arkasından da Kürtlerin Faris olduklarını ve aynı kandan geldiklerini propaganda ettiler. Şüphesiz bu, Kürtleri Acemleştirmek maksadiyle yapılmış bir hareketti. Ve öyle sanıyorum ki İranlılar bu yolda bir hayli mesai harcadıkları hâlde muvaffak olamadılar. İranlılar bu politikayı İran'daki Türkler hakkında da kullandılar; onlara aslen Faris olduklarını, fakat İran'a gelen Moğolların vaktiyle onları Türkleştirdiklerini, söyleyerek temsile çalıştılar. Genç Türkiye Cumhuriyeti'ni arkadan vuracak olan eşkıya yağmacılarının, Ağrı isyancılarının bütün hazırlıklarını İran'da yapmalarına İran göz yumdu. Ve ne garip bir tecellidir ki Moskova konferansında, İran Demokrat Partisi'ne ait tez meselesi bahis mevzuu olmadan evvel yapılan bu Rus neşriyatında ve radyo yayınlarında Ruslar; Azerbaycan'da isyan yapan halkın, tamamen Farisçeden ayrı bir dil kullanmakta olduğunu ileri sürmekteydi.

Velhasıl eskiden Arapların işlerine İngilizler, Fransızlar karıştırdı, onları Osmanlıların aleyhine kışkırtırlardı. Ruslar Ermenilere hâmi çıkar, şımartırlardı. Avusturyalılar Sırların, Ruslar Bulgarların, "Düvel-i Muazzama" dedikleri büyük devletlerin vakit vakit Osmanlı tebaası olan Rum, Ulah, Roman ve sairenin hamiliklerini, avukatlıklarını yapar ve böylece bu unsurları İmparatorluk aleyhine teşvik ederlerdi. Bugün bu politika tamamen Kürtler hakkında caridir. Tabii buna yeni bir formül eklenmek suretiyle; "Küçük milletlerin bağımsızlıklarına riâyet edeceğiz" diye propaganda yapılmaktadır.

Netice

Ve işte bu 83 sahifede birbirine ekleyerek ve işleyerek hülâsa ettiğimiz, izahına çalıştığımız realiteler, bize milletçe büyük bir davanın karşısında bulunduğumuz fikrini aşılamaktadır; anlaşıyor ki bugün milletlerarası politika alanında bir de "Kürt meselesi" ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Hadiselere bakılacak olursa Rusya, İran, Irak, Suriye ve Lübnan, Mısır, İngiltere, Fransa, Amerika ve diğer memleketlerde yaşamakta bulunan ve sayıları iki milyonu aşkın bulunan Kürtler arasında –bu rakam yalnızca dış memleketlerdeki Kürtlere aittir– büyük devletlerin gizli veya açık politikala-

rından faydalanarak toplu ve müstakil bir millet hâlinde taazzi etmek fikri, günden güne yayılmakta, kökleşmekte ve kuvvet bulmaktadır.

Kürtlerin, istiklâle kavuşmaları yolundaki istek ve çeşitli çalışmalarını desteklemek bakımından yabancı devletlerin yaptıkları teşvik ve esirgemedikleri maddî ve manevî yardımların menşe'ini, bu devletlerin –yani büyük devletlerin– Orta ve Yakın Şark'a hâkimiyet maksatlarında aramak icabeder. Yoksa bu hareket ve politika, onların yalnız hürriyet, hak ve adâlet düşüncelerinden ileri gelmiş değildir.

Fakat Kürtlerin, yalnız yukarıda adları geçen yerlerden başka, mühim bir kısmının da Türkiye'de yaşamakta olduklarını hatırladığımız vakit, bütün bu olaylar ve günden güne dikkatimizi çeken hakikatler karşısında Türk milletinin güven, menfaat ve istiklâlinin masuniyetinin de büyük bir hayatî önemi tebarüs etmiş olur. Türkiye'de yaşayan Kürtlerin hayat ve hürriyetleri, asırlardan beri birlikte ve aynı vatan sınırları içinde beraber tarih ve kader birliği yaptıkları Türk milletinin hayat ve hürriyetine bağlı bulunduğundan, bu noktada ilk dikkati çeken mesele, Kürtlerin sakin bulundukları Doğu Anadolu'nun müstesna ve hayatî önemidir.

Doğu Anadolu, Türktür. Hem de tarihten önceki devirlerden beri. Ve gerçekten Doğu Anadolu, Türkiye'nin büyük vatan birliği içinde bel kemiğidir. Ve işte, bunun içindir ki Doğu Anadolu bölgelerini, Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin en stratejik önemi haiz muntakalarından biri olarak mütaleâ etmek lüzumu, şimdi eskisinden daha çok dikkatimizi çekmektedir.

Binaenaleyh Doğu Anadolu bölgeleri nasıl yerlerdir? Bugün bu memleketler halkının hükûmet ve C.H.P.'si ile olan münasebetleri ne şekildedir? Bu yerler halkının istekleri nelerdir? Buralarda neler yapmak gerekli ve faydalıdır?

Bütün bu meseleleri, bundan sonraki bir raporda mütaleâ etmek kabil olacaktır.

5 Mart 1946

SON

DİZİN

- Adana 66, 67, 72
 Afganistan 71, 156
 Ağrı [Ayrıca bkz. Karakilise/Karaköse]
 132, 193, 195, 196, 215; dağı
 195
 Ahlat kazası 2, 7, 9
 Akçadağ 60
 Akdeniz 44, 136, 201, 210, 211;
 bölgeleri 166
 Aksaray 3
 Alaşgirt kazası 34
 Ali Boğazı Deresi 98, 102
 Almanya 124, 142, 214
 Altıntaş nahiyesi 60
 Altınordu 135
 Âmadiye kazası 204
 Amasya 37
 Amed [Ayrıca bkz. Diyarbakır] 46
 Amerika 71, 123, 129, 130, 139, 146,
 150, 189, 204, 212, 215
 Amık Ovası 61
 Anadolu 44, 63, 66, 72, 129, 133,
 156-158, 160, 161, 177; Batı
 Anadolu 186; Cenubî Anadolu
 63; Doğu Anadolu / Şarkî
 Anadolu 47, 48, 134, 141, 145,
 150, 151, 160, 161, 164, 167-
 73, 177-81, 183, 184, 186-89,
 191, 192, 194, 198, 214, 216;
 Güneydoğu Anadolu / Cenub-i
 Şarkî Anadolu 141, 150, 164,
 170, 180, 181; İç Anadolu 186;
 Orta Anadolu 42, 62, 65, 166,
 177, 181; Orta Doğu Anadolu
 195
 Ankara ix, 3, 7, 40, 62, 72, 119, 129,
 164, 209
 Arabistan 74, 198
 Aras havzası 157
 Ardahan 3, 33, 148
 Arga kazası 9
 Arguvan / Erguvan mıntıkası 39, 60
 Arnavutluk 25, 97, 167
 Arpa Çayı 150
 Astragan 135; Astragan-Ejderhan
 deltaları 146
 Asuristan 70
 Asya 71, 73, 129, 130, 157
 Avrupa viii, 71, 77, 114, 129, 130,
 136, 139, 143, 189, 204
 Aydın 24, 106
 Ayıntap [Ayrıca bkz. Gaziantep] 60,
 61
 Azerbaycan 45, 46, 130, 134, 146,
 156, 162, 177, 178, 208, 209,
 211, 215; İran Azerbaycanı 113,
 114, 116, 120, 123, 126, 130,
 137, 148, 207
 Bağdat 25, 126, 198, 200-04, 214
 Bajir gediği 137
 Bakü 45
 Balâ 106
 Balıkesir 106
 Ballı Mezrası 106
 Baltık Denizi 136
 Barzan 25
 Basra 44-46, 126; körfezi 72, 120,
 125, 159
 Bayburt 146
 Bayezid 2; Bayezit sancağı 33-37
 Behinsi / Besni kazası 2, 3, 9, 61
 Belgrad 130
 Belh 44, 45
 Belücistan 71
 Bender-Abbas 72

Bender-Buşir 72
 Berlin 214
 Beyrut 119, 126, 146, 162, 192, 202
 Beyza 153
 Bilecik 106
 Bingöl 2, 3, 13, 89, 90
 Birecik kasabası 2; kazası 2, 8, 9, 61
 Bitlis 2, 3, 7, 8, 9, 22, 24, 29, 33, 34,
 39, 40, 44, 46, 54-56, 61, 62,
 157, 171, 177, 202
 Bosna 198
 Boston 123, 212
 Boz Tepe 106
 Bulanık 7
 Bulgaristan 211
 Burdur 106
 Bursa 106
 Bühnan mıntıkası 54
 Bükreş 116, 119, 121
 Bülücistan 156
 Büyük Britanya 202

 Cebelâkrad 61
 Cebelibereket [Osmaniye] 3
 Cemikây karyesi 36
 Cenevre [Venecre] 136, 143
 cenup vilâyetleri 57, 62, 63
 Cezire 46, 156, 157
 Cizre kasabası 5, 52, 54
 Cum nahiyesi 57

 Çamlıca 18
 Çanakkale 106
 Çapakçur kazası 7, 8
 Çarsancak kazası 2, 9
 Çemişgezek kazası 2, 9, 39
 Çin 49
 Çorum 3
 Çölemerik 132

 Darboğazı 106
 Delhi 120, 201, 214
 Denizli 106

Derbendigâver Boğazı 70
 Dersim [Ayrıca bkz. Tunceli] 2, 5, 7,
 9, 13, 14, 25, 39, 55, 56, 60-63,
 93-95, 97-103, 110, 143, 154,
 157, 168, 187
 Dicle 157, 159
 Divriği 107
 Diyadin kasabası 36; kazası 35, 36
 Diyale Nehri 157
 Diyarbakır [Ayrıca bkz. Amed] 2, 3,
 7-10, 14, 39, 40, 54, 55, 57, 61,
 62, 157, 159, 171, 187, 195,
 202
 Doğu Beyazıt 183
 Dudak kazası 29
 Dürzü 25

 Ege 166; sahilleri 150
 Ege Denizi 136
 Ekrek köyü 106
 Elâzığ 39, 54, 55, 66, 89, 90, 93, 109,
 157, 177, 202; Elaziz 2, 3, 7-9,
 14
 Elbistan kazası 3
 Elcevaz kazası 9
 Erbil 204
 Erciş kazası 2, 7, 9, 33
 Erdelan [Ayrıca bkz. Kürdistan] 51,
 160
 Ergani 2, 3, 8, 9, 171; Erğani 39, 55,
 61
 Erivan 119, 122, 123, 206, 211-13
 Ermenistan ix, 40, 43, 44, 123, 144,
 147, 148, 161, 189, 211-13;
 Sovyet Ermenistanı 119, 122,
 123, 134, 213
 Erzincan 2, 10, 14, 177, 181
 Erzurum 2, 7, 34, 35, 37, 46, 54, 66,
 192, 197, 198
 Eskişehir 106
 Essen 124, 129
 Eymir / Eymür 39, 60
 Ezat Gümrükhanı 2

Fatone / Katona 20, 21
Fethiye 107
Fırat Nehri 2, 3, 5-7, 10, 13, 14, 157,
161; havzası 157; vadisi 39
Filistin 198, 203, 204
Fransa vii-ix 143, 200, 204, 208, 215
Fürsistan 178

garp vilâyetleri 65, 93, 94, 106
Garzan kazası 7, 8, 56
Gâvar / Gevar 19, 26
Gaziantep [Ayrıca bkz. Ayıntap] 2, 3,
39, 57, 66, 67, 214
Geçiborlu 107
Geçit köyü 181
Gence 137
Genç kazası 2, 55, 193
Germenşah 137
Gevaş kazası 28
Girmanşah 51
Gümüşhane 146
Gürcistan 146-48, 115, 211

Haçık Dağı 106
Haçili Deresi 106
Hakkâri 2, 13, 18, 23, 51, 52, 132,
137, 148, 150, 168, 183, 195
Halep 143, 156, 186, 192, 196, 202,
203
Hamedan 178
Hanifi Tepe 106
Harput kasabası-kazası 2
Harran kazası 3
Hatay 164
Haymana kazası 44, 45
Hazer Denizi 70, 72, 74, 126
Hekimhan kazası 39, 61
Herat 71, 154
Hersek 198
Hınıs kazası 2, 7
Hısnımansur kazası 2, 9
Hindistan 120, 125, 135, 158, 159,
194

Hint Denizi 74
Hinzori nahiyesi 106
Hizan nahiyesi 27-29, 168
Hollanda vii, viii
Horasan 9, 86, 89, 154, 156, 178
Hoy kasabası 160, 192
Hozat kazası 2, 9, 93

Irak 40, 53, 63, 67, 70, 72, 79, 115,
119, 120, 125, 126, 134, 137,
139, 141-43, 148, 150, 159,
162, 163, 165, 166, 175, 177,
178, 187, 189, 190, 193, 197-
205, 208, 211, 215; Acem Irak'ı
157; Arap Irak'ı 157
Isparta 106

İngiltere viii, ix, 40, 113, 119, 124,
125, 129, 142, 143, 150, 162,
165, 197, 202, 204, 208, 215
İran 18-21, 24-26, 40, 42, 43, 45,
47-49, 51, 53, 54, 57, 63, 66,
70, 72-75, 113, 114-17, 119-
33, 137, 139, 141-48, 150, 152,
153, 156-63, 166, 168, 177-79,
189-92, 194, 195, 199, 201-03,
205-09, 211-13, 215

İskenderun Körfezi 46
İslâhiye kaza merkezi 61
İspanya vii
İstanbul 19, 23, 37, 51, 76, 90, 129,
167, 178, 185, 189, 192, 214
İsveç vii
İsviçre 136, 143, 150
İzmit 107
İzoli 39

Kafkasya 19, 29, 36, 37, 72, 126, 128,
137, 177, 178; Cenubî / Güney
Kafkasya 120, 206, 207; Şimalî
Kafkasya 122; Za Kafkasya 122;
Mavera-yi Kafkas eyaletleri 156

Kağızman kazası 9, 33, 37
 Kahire 77, 115, 142, 143, 191, 192
 Kahınut nahiyesi 102
 Kâhta kazası 2
 Kalan Deresi 102
 Kanıklı karyesi 61
 Karabük 107
 Karacadağ 62
 Karacakale 106
 Karadağ 70
 Karadeniz 44, 74, 144, 148, 166
 Karakilise [Ayrıca bkz. Ağrı] 7; kasabası 34
 Karaköse nahiyesi [Ayrıca bkz. Ağrı] 36
 Karakurum 71
 Karasu 157
 Kars 3, 33, 37, 148, 177, 197
 Kayadokya 46
 Kayseri 10
 Kâzımpaşa 132
 Kelat 71
 Kelşim gediği 124
 Kerhe Nehri 157
 Kerkük 120, 171
 Kırım 135, 146
 Kırmızıdağ 106
 Kırşehir 3
 Kiği kazası 2, 110; Kiğa 46
 Kiliguyan nahiyesi 54
 Kilis kazası 57, 61
 Koçulu köyü 106
 Konya 3, 42
 Kûl 158
 Kutu Deresi 98, 102
 Kürdistan [Ayrıca bkz. Erdelan] ix, 3, 5, 40, 44, 47, 70-73, 75-77, 128, 137, 141, 148, 151, 152, 156-61, 170, 184, 186-90, 192-95, 200, 202, 204, 205-08, 211; İran Kürdistanı 118, 157, 162; Sovyet Kürdistanı 115; Türkiye Kürdistanı 152, 162

Kürk 106
 Kütahya 60, 106

 Lidya 72
 Londra 114, 136, 143, 147
 Loristan / Luristan 46, 51, 137, 156, 157, 160
 Lübnan 141, 150, 166, 189, 198, 200, 204, 215

 Macaristan 153, 154
 Maden [Divriği] 107
 Maden [Ergani] 9
 Makedonya 24, 25
 Malatya 2, 3, 5-7, 9, 10, 13, 39, 42, 46, 54, 56, 63, 159, 168, 177, 188, 202
 Malazgird 7
 Maraş 2, 3, 39, 46, 54, 56, 60, 159, 214
 Mardin 2, 3, 8, 9, 14, 39, 46, 54, 62, 110, 171, 202
 Masumpak Kalesi 106
 Mayafarkin kazası [Ayrıca bkz. Silvan] 46
 Mazgirt kazası 93
 Mecidiye köyü 181
 Medine 30, 33
 Medya 70
 Mehmidan/Mehmudiye/
     Mihmidan 52
 Mekke 30, 33
 Meriç Nehri 150
 Meşhed 72
 Mezopotamya 214
 Mezraa 2
 Mısır 86, 142, 143, 150, 185, 186, 189, 198, 200, 204, 211, 215
 Midyat kasabası 2, 8, 9, 14; kazası 57
 Mirgevar kazası 20
 Moskova 125, 129, 130, 135, 136, 146, 147, 213, 215

- Muğan 126
 Muğla 106
 Mukus nahiyesi 185
 Munzur Çayı 102, 106
 Murat Çayı 157
 Musul 23-26, 46, 51, 120, 155, 157,
 162-65, 196, 199, 204
 Muş 2, 3, 7-10, 14, 33, 40, 77;
 ovası 8
 Mutki kazası 168

 Nahçıvan 125
 Navik karyesi 36
 Nazımiye kazası 93
 Nizip kazası 61
 Nusaybin kazası 3

 Oğuzhan köyü 62
 Oramar nahiyesi 23
 Ormi 136
 Orta Asya 71, 72, 86, 89, 135, 175,
 177, 178, 207; Ön ve Orta
 Asya 130
 Orta Şark 114, 116, 147, 169, 204,
 211; ve Yakın Şark/Doğu 119,
 120, 122, 123, 145, 146, 156,
 169, 190, 201, 208, 210, 213,
 216
 Osmanlı 19; Devleti 34, 129; İmpara-
 torluğu 24, 25, 73, 86, 97, 115,
 125, 127, 129, 135, 150; mem-
 leketleri 157; Türkiye 42, 49
 Ovacık kazası 2, 9, 14, 93

 Palu kazası 2, 3, 7-9, 55
 Pazarcık kazası 3; ovası 60
 Penç-Ac 158
 Petürke [Pütürge] kazası 187
 Pilavtepe 106
 Piran köyü 193
 Polonya 134
 Pülümür kazası 2, 93

 Ravandiz 22, 126
 Ren (Rhin/Rhenan) havzası 78
 Reşi nahiyesi 57
 Rezaiye 208
 Roma 123, 212
 Romanya 211
 Rumeli 177
 Rumiye 19, 21, 114, 117, 125, 126,
 128, 131, 133, 134, 136-38,
 144, 157, 194, 208; gölü 124,
 132, 136
 Rusya 19, 33, 36, 37, 53, 54, 115,
 119, 121, 122, 124, 125, 129-
 31, 134-36, 142, 146, 150, 156,
 158, 162, 206, 208-10, 213,
 215; Çarlık Rusyası 125, 128,
 136; Sovyet Rusyası 113, 115,
 116, 121, 122, 127-30, 134,
 142, 143, 145, 166, 200, 201,
 205-07, 211, 212

 Sahra-yı Kebir 74
 Salmas 192; dağları 191
 Salur karyesi 61
 San Francisco 144
 Sason kazası 105
 Savuçbulak 137
 Savur kasabası 2, 9, 14
 Serdaşi 114
 Serdeş 137
 Setirge köyü 106
 Seyithan 106
 Siirt 2, 8, 9, 14, 22, 23, 30, 39, 52,
 56, 57, 61, 62, 110, 171, 202
 Silifke kazası 61
 Silvan kazası [Ayrıca bkz. Mayafarkin]
 7, 8
 Silyo nahiyesi 54
 Sin nahiyesi 102
 Sincar 46, 57; dağı 61
 Sivas 3, 39, 42, 61, 66, 162
 Siverek kazası 2, 8, 39, 49, 54, 55,
 61, 62

Sovan karyesi 34
 Sulduz 137
 Suriye 40, 63, 67, 133, 134, 141-43,
 150, 162, 163, 165, 166, 183,
 186, 187, 189, 190, 193, 196,
 198, 200, 202-05, 215
 Suruç kazası 8
 Süleymaniye 70, 79, 189, 197, 202

 Şam 156
 Şark nahiyesi [Ayrıca bkz. Türkmen
 nahiyesi] 62
 şark vilâyetleri / vilâyet-i şarkîye 9, 12,
 19, 23-25, 27, 30-32, 34, 35,
 37, 40-42, 45, 56, 57, 62, 63,
 65, 110, 124, 127, 128, 132-34,
 136, 142, 149, 150, 185
 Şatak kazası 28
 Şehr-i Zor 160
 Şekerek karyesi 36
 Şemdinan 5, 18-22; Şemdinli 132
 Şirenak nahiyesi 54
 Şiro [nahiye merkezi] 187

 Tahir nahiyesi 39
 Tahran 19, 72, 114, 126, 145, 162,
 178
 Taif 19
 Tarablusgarb 37
 Tavile Tepesi 30
 Tebriz 19, 21, 114, 126, 132, 207
 Tello / Tillu [Tillo] köyü 23, 30, 56
 Teragevar kazası 20
 Tiflis 120, 123, 147, 212
 Tisalya 184
 Tokyo 210
 Tozhormato [Tuzhurmatu] 159
 Trablusgarb 24
 Trabzon 37, 146
 Trakya 106, 166
 Tunceli [Ayrıca bkz. Dersim] 85-87,
 89, 90, 105-07, 111

Türkistan 72; Akdeniz Türkistanı 67
 Türkiye 7, 23, 40, 42, 45, 51, 53-55,
 64, 76, 78, 80-83, 115, 119,
 120, 124-26, 128-30, 133, 134,
 136, 137-39, 141, 142, 148,
 150, 151, 157, 158, 162-68,
 183, 186-93, 196-98, 201-03,
 205, 210, 211, 216; Boğazları
 147, 211
 Türkmen nahiyesi [Ayrıca bkz. Şark
 nahiyesi] 62

 Uluova 8
 Umman Denizi 72
 Urallar 145
 Urfa 2, 3, 8, 9, 39, 54, 61, 62, 171,
 202
 Uşnu 126, 137

 Van 2, 3, 7-9, 13, 19, 23, 27-29, 33,
 39, 52, 54, 61, 66, 132, 157,
 177, 179, 183, 185, 195; gölü 2,
 8, 10, 14, 157, 159
 Veşkert 37
 Viranşehir 62
 Viyana 74, 201
 Volga-İtil Nehri 135

 Yafa 200, 202, 203
 Yemen 25, 97
 Yenisey 153
 Yezd 57
 Yılan Dağı 106
 Yozgat 3
 Yunanistan 81, 167, 168

 Zap Suları 133, 138, 159
 Zehave 70
 Zeranik nahiyesi 2
 Zeşkütan 57
 Zeynel Tepe 106
 Zonguldak 107

- Abdurrahman Şeref Bey 161
 Abdurrezzak-ı Semerkandî 160
 Abdülhalik Bey 29
 Abdülhamid I 5, 19, 23, 24, 37
 Abdülhamid II 161; Hamid II 182,
 Abdülmecid 19, 128
 Abulkasım Faşanî 160
 Ahmet Hânî 52; Ahmed-i Hanî 185
 Ahmet Muhtar Paşa 19
 Akimoviç [Rus Konsolosu] 26
 Akkades (Akatlar kralı) Naramsi 70
 Ali Şir Nevâî 175
 Alp Urungu [Kürt Beyi] 153
 Anno-Banini 70
 Âşık Paşa 176
 Atatürk, Mustafa Kemal ix, 82, 129,
 198
 Baban, Naim B. 75
 Baki 175
 Balbo [General] 79
 el-Barazî, Mustafa 201, 202
 Baytar Nuri ix
 Bevin, Mr. 146
 Birdiznişvilli 146
 Boehm, Max Hildebert 78, 79
 Briyand, Mr. 77
 Byrnes, Mr. 146
 Canaşya 146
 Celâdet Âli [Bedirhanî] 185, 188,
 192, 193, 196
 Celâl Kadri 196
 Cemil [Bedirhanî] 188
 Cemil Paşazade Ekrem 187
 Cengiz Han 46, 49
 Cercis Ciburî 193
 Cevdet [Bedirhanî]
 Cevdet Bey [Hakkârî Mutasarrıfı]
 21, 26
 Churchill [Çörçil] 134
 Çakırcalı 24
 Çerkes Etem 191
 Dahhâk [bin Kays] 48
 Daşkof, Zradkof 37
 Deli Petro 125, 210; Büyük Petro
 136
 Dentz [Suriye Fevkâlade Komiseri]
 200
 Derbaî Bey 61
 Devediş Mehmet Ağa 35
 Donildof [İstanbul Rus Sefiri] 37
 Dürzü Esat Paşa 25
 Ebu İshak-ı İstahrî 153
 Ebul İshak-ı Farisî 156
 Edirneli Havaî 175
 Edmonds, C.J. 70
 Emin Paşa [Haydaran aşireti reisi] 32
 [İsmail] Fakirullah 56
 Fatih [Sultan Mehmet] 170
 Faysal [Kral] 198
 Friç / Fritz, Dr. 152, 181
 Fuat, Dr. 40
 Furûğî Han 115, 116, 121
 Fuzûlî 175, 178
 Gâve 48

Hacı Kâzım Bey [Jandarma Kumandanı] 29
 Haço 193
 Hafız Ebru 160
 Hâli 52
 Hâlid 45
 Halife Derbâz 23, 31
 Halife Eyüp 35
 Halife Rızko 34
 Halife Selim 29, 30, 33
 Halil Rami [Malatya Mutasarrıfı] 187
 Hamdullah Hamdi 174
 Hamilton, Sir 198
 Hamza [Muallim] 185
 Hasan Beğzade 160
 Haşimî 174
 Hazinesardar Mustafa Bey 37
 Hemedanlı Baba Tâhir-i Üryanî 52
 Heredut [Heredot] 48
 Hito [Oramar aşireti reisi] 23, 27
 Hüseyin [Basret Şeyhi] 32
 İbrahim Bey [Miralay] 29
 İbrahim Hakkı 56
 İbrahim Paşa 62
 İdris Bey [Yüzbaşı] 26
 İdris-i Bitlisî 73, 160, 161, 170
 İhsan Nuri 195
 İlyas Sami Bey [Muş Mebusu] 77
 İnönü, İsmet 110
 İsmail-i Safevî [Şah İsmail] 171, 179
 İsterabun [Strabon] 47
 İtalinski 155
 Kaddur 193
 Kâmil Paşa 23
 Kâmuran [Bedirhanî] 188, 192, 193
 Kanunî Sultan Süleyman 42
 Kasım [Binbaşı] 194
 Kerim Han Zendi 75
 Kerim [Pervarili] 187

Kivamussaltana 121, 209
 Kostantin-Rigas 184
 Kör Sait Bey 62
 Köseraif, Fuat 153
 Ksenefon [Aynca bkz. Xenophon] 47
 Kupal [General] 117
 Kürtdağlı Reşid [Ömerkan aşiretinden] 193
 Lawrens [Lawrence] 196, 198
 Lort Gürzon [Lord George Curzon] 134, 197
 Lüit Georg [Lloyd George] 197
 Lütfü Fikri [Dersim Mebusu] 143
 Mahami (Mehmet Bey Baban) 203
 Malkolm, Sir 154
 Mecit [Ömerkan aşiretinden] 193
 Mehmet Ağa 35
 Mehmet III 170
 Memduh [Fakirullah'ın oğlu] 56
 Menbaî 176
 Mesudî 156
 Mescûdî 47
 Mevlânzade [Rıfat] 196
 Minorski 212
 Mirhond 160
 Molla Cezerî 52
 Molla İdris 170, 171
 Muhammet Mazhar Ef. 160
 Muhammet Reşit 114, 118
 Muhammet Şahpur 114
 Mulle, Prof. Sir Con 182
 Musa [Ömerkan aşiretinden] 193
 Musluhiddin [Seyyit Taha'nın kardeşi] 21
 Muzaffereddin Şah 19
 Nadir Necdet 195
 Nadir Şah 201, 214
 Nafiz, Dr. 193

- Naif 193
 Nazım Paşa [Bağdat Valisi] 25
 Necmettin Hasan Bey 77, 78
 Nefi 174, 178
 Nemeth [Macar bilgini] 153
 Nizamüddini Şamî 160
 Nowil, Mr. [İngiliz Binbaşı] 187
 Nuh [Peygamber] 156
 Nuri Sait Paşa 115, 201
- Ömer Hayyam 52
 Özalp, Kâzım 26
- Refik Halit [Karay] 196
 Rıza Şah Pehlevî 114-17, 124, 136, 209, 215
- Sadettin Efendi 160
 Sadüddin [Vezir] 160
 Saffet Bey [Miralay] 25
 Safrastıyan, A. 212
 Sait Paşa [Sadrazam] 23
 San'an Azer 166
 Sargo [Lullu Kralı] 70
 Selâhaddin [Şeyh Sait'in oğlu] 192, 197, 198
 Selâhaddin-i Eyyubî 201, 214
 Selim I 170
 Selim Memduh 192
 Seyyit Abdullah 5, 27
 Seyyit Abdülkadir 19, 34, 45
 Seyyit Ali [Hizan Şeyhi] 23, 27-30
 Seyyit Şefii Elhüscynî 185
 Seyyit Taha 18-23, 33
 Simko (İsmail Ağa) 45, 74, 132, 191
 Solakzade 160
 Spesier, Prof. 70
 Stalin 115, 129
 Strabon 152
 Sultanağa 26
- Sultan Memduh 23, 30, 31
 Süheylî 121
 Süleyman Nazif 181
 Süreyya, B. 194
- Şah Bahaeddin 33-35, 37
 Şehriza [Şeyh Rıza Talabani] 52
 Şemseddin Sami 157
 Şemsettin Bey 78
 Şereffhan 45, 46, 48, 50, 55, 57, 182
 Şerefiiddin Ali Yezdi 160
 Şerif Paşa 143, 187, 197
 Şeyh Abdullah 19, 32, 191
 Şeyh Abdurrahman 32
 Şeyh Abdürrezzak 34
 Şeyh Abdüsselâm 24-26
 Şeyh Esat 191
 Şeyh Mahmud 5, 197
 Şeyh Mahmut 197
 Şeyh Muhammed 23, 24, 33
 Şeyh Sait 39, 40, 45, 160, 168, 188, 191-96
 Şeyh Sıddık Ebülhüda 19, 20, 23, 32
 Şeyh Şahabettin 29
 Şeyh Übeydullah 19, 44
 Şeyh Yezid 57
 Şeyh Zafir 23
 Şibo [Ömerkan aşiretinden] 193
- Tal'at Paşa 128
 Tankut, Hasan Reşit 153
 Taşlıcalı Yahya 174, 175
 Thueau-Dengin [François Thureau-Dengin] 70
 Tokatlı Lüâlî 175
- Us, Asım 147, 148
- Vahidettin [VI. Mehmet] 23
 Vahit Mahdumu 174

Vámbéry [Arminius] 178
Vasıf 176
Veysel Karanî 56
Vüsûkuddevle [Hasan Vüsuk üd-
Devle] 209

Wilson, Woodrow viii

Xenophon [Ayrıca bkz. Ksenefon]
151, 152, 214

Yağyazarof 212
Yakup Kadri [Karaosmanoğlu] 18
Yavuz Sultan Selim 42, 73, 160, 171
Yinanç, B. Mükrimin Halil 160, 162
Yusuf Ziya [Bitlis Mebusu] 40

AŞİRET ADLARI

Arslan Topuz 86

Abbas 86, 93

Abbasuşağı 9

Abdalan 86

Akomsı 57

Alan (Allar) 86

Alhanlı 86

Alhaslı 60

Amenan 62

Anıllı (Arıl) 86

Arslanuşağı 9

Aşiranlı (Aşireler) 86

Atma 86; Atmalı 60, 61; Aşağı ve
Yukarı Atmalı 39

Avşar 61

Az 86

Babamansur 86

Badıl 86; Bâdili (Beydili) 61, 62

Bal 86

Balabanlı 86

Bâlikân 55, 62

Baraşuri 54

Baravi 57

Bardost 138

Başmanlı 35

Bayat 175

Bayki 55

Bedirhanî 192

Beğzade 138

Bekir Al Hasan 86

Bekûlan 62

Belbaşı 55

Beritanlı 86

Bernahi 55

Beyhanlı 86

Beyit (Beye mensup) 86

Biduri 55

Bilâkürdî 55, 57

Bilbas 138

Birmanlı (Bir Man) 86

Boluan (Bolular) 86

Bozukanlı (Bozoklar) 86

Bühnanlı 54

Bühtanlı 63

Caferli 86

Canbeyli 86

Celâli 138

Çahari 138

Çarıklı 86

Çekünî 57

Çeltikân 54

Çepni 63

Çerayan 62

Damanlı 86

Davudî 57

Delbukri 138

Demenan-Toman 86

Derviş Cemal 86

Devaran 62

Dirican 39; Diricanlı 61

Dumanlar 86

Duviran 54

Endaki 55

Eşref 86

Ferhaduşağı 9

Ferhat 86

Garzan 7, 8, 55, 56

Girban 86

Givalı 86

Hacıbayram 54

Hâlidî 55

Hâni 54

Hapartî 55

Harbili 55

Harun 86

Hasanlı 86

Hasanmansurlular 187

Haydar 86

Haydaran 32; Haydaranlı 93;

Hayderân 187

Heriki 138

Hiran (Kırlar) 86

İlbeyli 61

İsnurki 55

İzollu 86

Kâçahi 55

Kaçar 63

Kalan 86

Karaballı 86; Aşağı ve Yukarı Kara-
ballı 9

Karabaş 86

Karakeçili 61-63

Karapapak 137

Karasan (Horasan) 86

Karsıkanlı (Horasanlı) 86

Kârsan 55

Kavalis 55

Kazgirensor 86

Keçe 86; Keçeli 93

Kelleciri 55

Kemanlı 86

Kesanî 55

Kılınçlı 60

Kırganlı (Kırhan) 86

Kırık 61

Kısmıllu (Kışmirli) 86

Kimpan 54

Kipril 57

Koç 86

Koçkiri (Koçu Kırli) 86

Koçuşağı 9; Koç Uşakları 93

Kubat 86

Kûl 158

Kureyşan (Korsan) 86

Kûri 55

Kükni 54

Kümsü 86

Kürdikân 54

Kürki 54

Kürtki 55

Laçın 86

Lolanlı 93

Mahayili 57

Maksuduşağı / Maksut 9, 86

Mala 86

Mamiş 138

Maski 57

Mehmedi 138

Mehmidanlı / Mehmudanlı / Meh-
müdanlı 54

Meli 61

Mendesuri 54

Mentki 57

Meydan 54

Milan 54

Milli 63, 86

Muasi 25

Musabey 61

Musarişan 54

Mutki 55

Okcuizzetin 61

Ufacıklı 61

Urban 54

Ömerkan 193

Öresenli 138

Ümran 54

Parak 61

Pelituşağı 9

Perihan 86

Pirsultan 86

Yalvaç 63

Yanvan 54

Yelci 86

Yerişi 55

Yusufanlı (Yusufîlar) 86

Raman 187

Ruşke 55

Zerduzi 55

Zerza 138

Saçlı 61

Sarsaltık 86

Sehrurî 55

Sekiz Büyüklü 61

Sinemenli 60

Soma 138

Sultanmunzur 86

Sünniler 138

Sür 86

Zeşi 57

Zeydan 55

Zılan 36, 54

Zili 54

Zuki 55

Şadilli 86

Şakak 86, 138

Şamuşağı 9

Şarkavlı 63

Şavak 86

Şeh Mehmet 86

Şekeran 187

Şertik 86

Şeyhan 61; Şeyhanlı (Şehler) 86;

Şeyhkân 62

Şikâkân 45

Şikâri 57

Şükran 86

Tahtbarlı 9

Taman 86

Tayan 54

Torunlar 61, 62

Türkân 61

**TARİH VAKFI
BİLGİ-BELGE MERKEZİ
NECMEDDİN SAHİR SILAN FONU**

1992'de vefat eden Necmeddin Sahir Silan'ın arşiv malzemeleri, kızı Şen Sahir Silan tarafından 1993'te Tarih Vakfı'na bağışlandı. 1994'te Orhan Koloğlu malzemenin kaba tasnifini yaptı. Ocak 2008'de arşivleme çalışmalarına başlandı.

Arşivleme çalışmaları sırasında ilk önce belgeler konusal ayrıma tabi tutuldu. Ardından tek tek belgelerin üzerine teknik işlemler yapıldı. Daha sonra belgeler her bir konu altında dosyalandı. Büyük bir kısmı tamamlanan bu düzenlemelerin ardından dosya düzeyinde gerekli bilgilerin arşiv programına kayıt işlemleri ise halen sürmektedir.

Arşivleme çalışmaları tamamlandıktan sonra fon, araştırmacıların hizmetine sunulacaktır. Dosya düzeyinde katalog bilgilerine de Tarih Vakfı'nın internet sitesinden ulaşılabilecektir. Silan'ın, Latin alfabesine geçildikten sonra resmî makamlar ve dostlarıyla yaptığı yazışmalar hariç, tüm yazı ve notları Osmanlıcadır.

Çalışmalar sırasında bizlerle yakın ilişki içinde olan ve bu değerli arşiv malzemesini koruyup Tarih Vakfı'na bağışlayan Şen Sahir Silan'ı sevgi ve saygıyla anıyoruz.

Necmeddin Sahir Silan Arşivi yayın dizisinin bu kitabında, Kürt sorunuyla ilgili devlete sunulan raporlardan NSS Fonu'nda bulunan ve 1925 ile 1947 yılları arasında yazılmış olan on iki tanesini derledik. Bir araya getirilen on iki belgenin yazarları arasında dönemin siyasetçi, bürokrat ve askerlerinden Mustafa Abdülhalik Renda, Tahsin Uzer, Dr. Şükrü Mehmet Sekban, Ragıp Gümüşpala, Abdullah Alptogan, Kadri Kemal Kop gibi isimler bulunuyor.

Kitapta yer alan raporların ortak özelliği, devletin Kürt sorununa ilişkin tek tipleştirici yaklaşımını gözler önüne sermeleri. Bu belgeler, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Kürt kimliğine ve isyanlara yönelik gittikçe sertleşen "tedip", "tenkil" ve "sükûnetleştirme" politikalarının devlet katında nasıl değerlendirildiği, geliştirildiği ve uygulandığını yansıtıyor. Bu derlemenin son yıllarda yayımlanan ve devletin niyetini birincil kaynaklar üzerinden gösteren benzer çalışmalara bir katkı olacağını umuyoruz.

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

www.tarihvakfi.org.tr

ISBN: 978-975-333-262-0

9 789753 332620